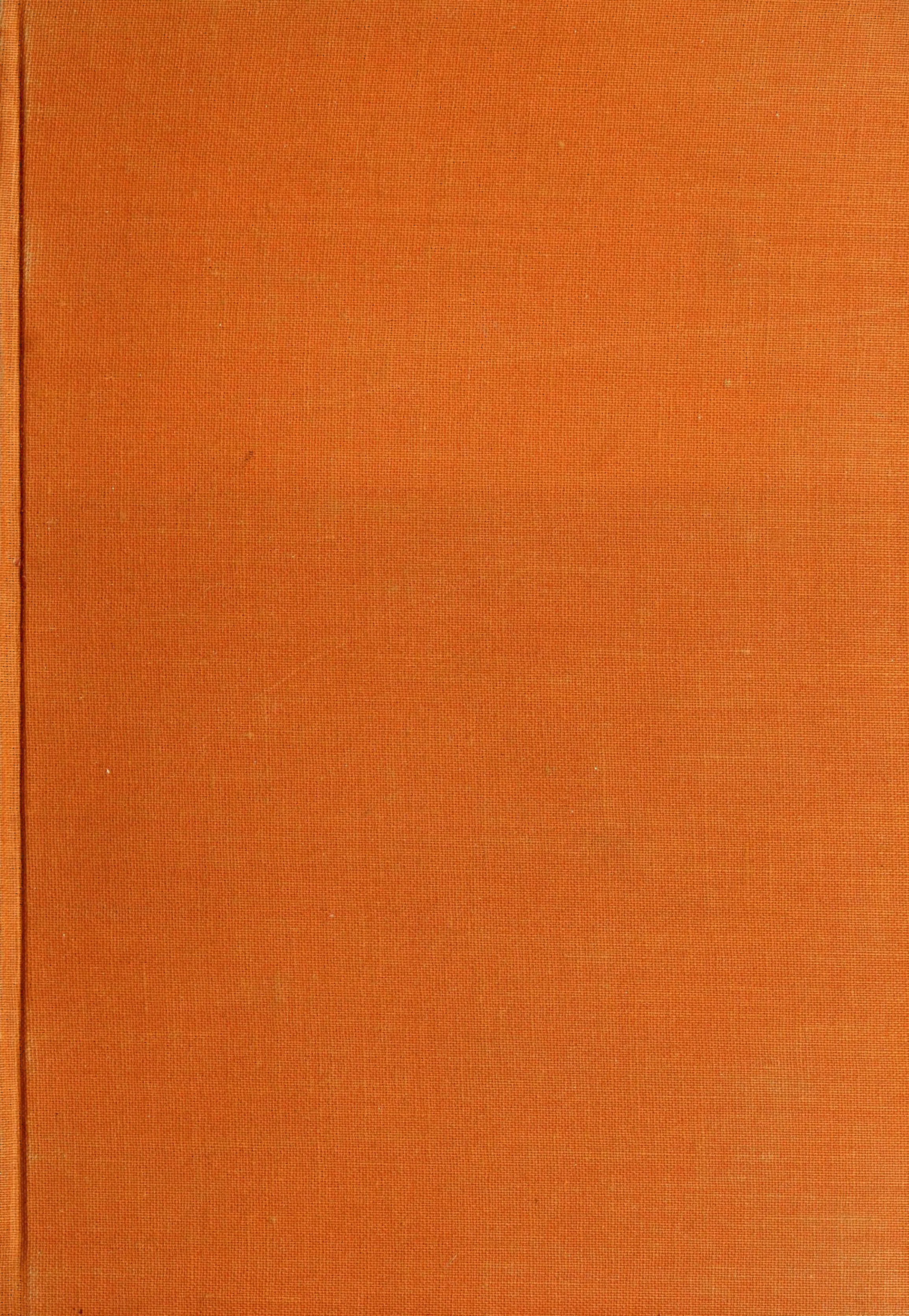

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ПЕДЕСЕТ ДЕВЕТА КЊИГА

ГОДИНА ШЕСНАЕСТА

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ ЧИКА-ЉУБИНА УЛ. БР. 8.

1911.

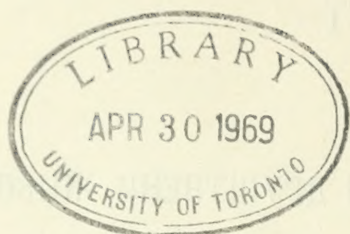
LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

ДЕЛО

КЊИГА 59. АПРИЛ, 1911. ГОДИНЕ СВЕСКА 1.

МОЈА ВЈЕРА

— НАСТАВАК —

Вјера изван цркве.

1.

У опће људи мисле да изван цркве нема вјере, и за то прост народ рече, ако не припадаш ниједној цркви, да си без вјере, без Бога, без душе, а поп приложи да си и без поштења, без образа. Овако поп рече, што нико боље од попа не мрчи и не клевета својега искрњега.

Да, многи мисле да ти није могуће осјећати Бога и њему се молити, ако те свештеник и црква на то не упуте. Овако мисли свак што не осјећа своје особе и савјести, него се слаб, неособан, на другога наслања и све чека од другога.

Крила ми и моћи душе нијесу изван ње, у каквој другој души, него су у њој. Моја душа има у себи све што њој треба да буде изврсна, божанствена душа. Ја за Богом не тежим по науци кога другога, јер наравно ја за њим тежим; он ме себи наравно притеже.

Брат ми ријечју и добријем изгледом пуно може помоћи да се чешће ја опоменем Бога, али ми није свакако потребита та његова помоћ, што ја не бих био савршено створен кад бих од другога имао потребу да се опомињем својега наравнога Оца и њему вратим.

Има човјек у некијем пригодама изразити вањскијем начином мисли и чувства своје вјере, али не ваља за то извести да нам је вјера свакако обвезана каквоме особитоме начину и каквој особитој цркви.

Душа је и вјера изнад свијех начина и цркава; начини побожности и цркве стално мијењују, па их и нестане, али

душа божанствене нарави, вјечито траје. Вјера ће јој нестати кад дође савршење, кад се звијезда врати сунцу, кад Отац загрли сина.

2.

Познато је да цркве и свештенства дневице спадају; све им се то више ори царство доље низ стрмен пропасти. Данашња посцјешна и слободна дјелатост људскога разума бистро каже да се сијече и распада богословни, догматички заплет, који није само одметнут од слободна испитивања, него и од саме вјере, што вјера — будућ да је љубав — не трпи насиља, неправности, него хоће да људи разумно и слободно вјерују и напредују к Богу, сврси својега живота.

Вјера, љубав, наравно долази од Бога; у себи имамо тачна правила својега живота, за то нема нити може бити на свијету власти да управља вјером и душом. Савршено је све што нам доходи од Бога. Ово је најбољи доказ да цркве и свештеници нијесу ни од какве потребе ни вјери, ни души.

Богом је све пуно; он је вир, предмет и сврха вјери, за то њој нема особита облика, мјеста и времена. Ове тјесноће њој се не пристоје. Имајући ја у својему духу вјеру, Бога, свуд и свеђ — од свакога независан — осјећам Бога. Свуд сам и свеђ његов.

3.

На вратима од сваке цркве стоји свештеник, и онијем што онуда проходе говори да уђу, да је само ондје спасење, да је ондје само Бог.

Негда су многи улазили у свештеничку цркву, али их данас мало улази, и они што кадгод уљезу не нађу Бога, јер ко га нема у себи нигдје га неће наћи. А ко га има и ћути у себи, није му тријеба да га иште изван себе.

Многи од онијех, што нехају за попа и за цркву му, ћуте Бога у себи и к њему се величанствено, славно, у себи подижу, газећи своје нечисте страсти, и витешки се опирући свијету, који у њима нема ништа.

Духовни је човјек својијем искуством увјерен да Бог синовима не говори преко рођенијех свештеника, него се он њима јавља нарављу и унутрашњијем надахнућима Они му у себи чују присуство. Давид је говорио: „Небеса казују славу Божију, и дјела његовијех руку гласи свод небески“. Па прожет

болешћу и покајањем, овако рече својему створитељу: „Било ти је по вољи да ме истини учиш у унутрашњости, и мудрости унутра“.

Оно што од Бога доходи може свакијем начином доћи; може доћи по звијезди и по црву, али нам најбоље дође унутра отајнијем учењем, и с двора наравнијем љепотама.

4.

За Исусовијех дана најчишће и најдуховније богоштовје бијаше јеврејско, што се Јевреји нијесу, попут другијех народа, клањали кумирима, него Богу јединоме. Њихови свештеници мишљаху и учаху народ да је спасење само од Јевреја. Али то нипошто не значи да је сваки Јеврејин живио од вјере, и да нигдје није могло бити вјере изван јеврејске цркве.

Боравио је у граду Капернауму неки капетан Римљанин, који једном „приступи к Исусу говорећи му: „Господе, слуга мој лежи дома узет, и врло се мучи“. А Исус му рече: „Ја ћу доћи и оздравићу га“. А капетан одговори и рече: „Господе, нијесам достојан да уђеш под кров мој, него само реци ријеч, и оздравиће слуга мој. Јер сам и ја под власти, и имам под собом војника, паречем једноме: иди, и иде; и другоме; дођи, и дође; а слузи својему: учини, и учини“. А кад чу Исус, удиви се, и рече онијем што иду за њим: „Заиста вам кажем: ни у Израиљу не нађох толико вјере“. (Мат. VIII, 5—6).

Онај капетан бејаше кривобожац, од онијех које Бог, како мишљаху Јевреји, отури испред својега лица; али је у њему било толико вјере колико је није било ни у једноме од онијех што припадаху ондашњој правој цркви.

Исус слиједи говорећи: „И то вам кажем да ће многи од истока и запада доћи и сјешће за трпезу са Аврамом, а синови ће се царства изгнати у таму“. (Мат. VIII, 11, 12). Они многи, што доходе од истока и од запада, не припадају ниједној цркви, али у себи имају вјеру, и свагда и свукуд својом вјером находе Бога, што га имају у себи.

5.

Јеванђеље приповиједа: „Исус отиде у крајеве Тирске и Сидонске, и гле жена Хананејка изиђе из онијех крајева, и повика к њему говорећи: „Помилуј ме, Господе сине Давидов! Моју кћер врло мучи ђаво“. А он јој не одговори ни ријечи“.

Али је она ипак трајала у својој вјери и молитви, и чу од Исуса ове ријечи: „О, жено, велика је твоја вјера; нека ти буде како хоћеш“. (Мат. XV, 22, 28).

И она жена није припадала јеврејској правој цркви; била је кривобожица, али својом вјером доби што многи правовјерни Јевреји не могаху ни промислити да је могуће добити.

Исус рече Никодиму: „Дух дише гдје хоће и глас му чујеш, а не знаш откуда иде“ (Јов. III. 8.) Нико не може наредити вјери којијем путем она има ходити и доћи. А баш би ово хтјеле цркве, али је прем неразложито и ненаравно њихово захтијевање.

Било је, има, и свеђ ће бити људи што не припадају ниједној цркви, али су они велике и могућне вјере, којом допиру до славнијех, чудноватијех успјеха. Жива, могућа вјера пребива у онијем којима омили закон љубави; они не хвале Бога меденијем, лажнијем устима, него у добријем, величанственијем дјелима.

Ми не можемо ништа дати Богу и ништа му не можемо дигнути, али својему брату у Богу можемо дати и дигнути. Право вјерује ко у свакоме човјеку право љуби својега брата које му драго народности и цркве он био.

Ниједнога новога закона Христос не намеће људима, него буди у њима савјест старога закона љубави. Мени не треба ниједна црква да удовици будем обрана, сироти отац, старцу штап. Ниједно ми црквено богослужје не треба да несрећнику с очију отрем сузу, да загрлим оне које свијет мучи и одбија од себе.

Молитва.

1.

Како многи мисле да нема вјере изван цркве, тако многи мисле да се изван цркве не можеш ни молити. Можда овако мисле што виде извише врата на некијем црквама уписано: Дом мој дом молитве. Може бити да овако мисле што не виде народ да се другдје моли.

Правој је молитви коријен и разлог у вјери; она је израз, цвијет вјере. За то ако независно од цркве ја могу вјеровати, могу се такођер независно од цркве и изван ње и Богу молити. У души је мјесто молитви, а час јој је и потакнуће у потреби.

Молитва је духовни пораст најбољијех човјечијех каквоћа, које њему бораве у дну душе како мртве, сасвијем некорисне због претежности тијела. Молитва згрије, срчи душу, и овако се духовне, лијепе, изврсне каквоће у њој пробуде и на врх појаве.

Да наша молитва узбуде крепка и успјешна, да наша молитва пробуди, ускрсне у нами изврсне, божанствене каквоће, она има бити састављена од уздаха а не од ријечи. Ово није лако, што је овдје на овој земљи све противно духовному човјеку, овдје њега све омета и одаља од његове душе. Ледна је ова земља; трудно је овдје духовно мислити и дјеловати. На овој земљи није дома духовни човјек.

Прем је мало особа што се Богу истинито моле, што ћуте живу, мучну, слатку потребу да њему молитвом отворе своју душу и да се подигну изнад овијех лажнијех сјена и горкијех туга. За то у многијем и многијем не излазе на врх божанствене каквоће што им бораве у дну душе скривене, неплодне, неухарне.

2.

Да се молитвом напунимо Божијега присуства и могућства, Исус рече да јој мјесто има бити у отајности, како је у отајности врело огромнијех ријека. Он говори: „Кад се молиш, не буди као лицемјери, који радо по зборницама и на рашкршћу по улицама стоје и моле се да их виде људи. Заиста вам кажем да су примили плату своју. А ти кад се молиш, уђи у клијет своју, и затворивши врата своја, моли се Оцу својему који је у отајности, и Отац твој који види тајно, платиће теби јавно“. (Мат. VI. 5, 6.)

Свакако се у муклој светињи наше душе има развијати молитва, будућ да је она тежња, пружање и узлажење духовнога човјека к Богу, она је дотицање човјечијега живота с Божијим животом. Кад си потакнут живијем потребама да се молиш, онда се истинито ти молиш, не устима, не спољашњијем начином, да те свијет гледа и да ти се запањен диви. Памећу, срцем гледаш на оно што ти је од потребе, па из душе пут Бога кличеш: „Оче дај!“

Кад би молитва изгубила оклоп отајности, што би њу бранило од злобна погледа и од отровна суђења? Свако ти око смета кад се ти молиш, јер развргне дивни чар међу Богом и душом.

Моли се у отајности „Оцу своjему, који је у отајности!“ Међу тобом и твојијем Оцем нема се уметати ничије ухо, ничије око. Колико се више ближиш Богу, толико се више одаљаш од свијета. У то што се човјек отајно моли у њему ври, бује унутрашњи, духовни, божанствени живот; душа му већ сита и засита мрског свијета, гладује небом, Богом, и неће друго до неба, неће друго до Бога. Ничије ухо нема чути, ничије око нема вињети излијеве овакe љубави. Тога нико нема ни цијенити, ни судити.

3.

Исус говори: „Кад се молите, не говорите много као незнабошци, јер они мисле да ће за многе своје ријечи бити услишени. Ви дакле не будите како они, јер зна Отац ваш што вама треба прије молитве ваше“. (Мат. VI. 78).

Није тријеба да ти говориш Богу, јер му немаш ништа да речеш, немаш ништа да ти њему откријеш. „Зна Отац ваш што вама треба“. Мучећи и у отајности, попут малена цвијетка у травици, што се сунцу отвара, ти отвори Оцу своје срце: смјерно стој пред њим и чекај, па ће се у теби развити божанство и свемогућност твојега духа.

Много тјелеснијех закона ти познаш, али ни мало не познаш духовне, и за то не знаш употребљавати дивне моћи које су у теби, самоме теби, сакривене. Ти би много могао, све би ти могао кад би знао моћи својега духа. Моли се молитвом вјере, и твоја ће се свемогућност пробудити у теби. Ускрсни молећи, и Христос ће те просвијетлити!

4.

Исус говори: „Иштите и даће вам се“. Стати пред Богом и к њему срцем бити, значи искати и куцати. Сваки час мојега живота, што сузнано и савјесно ја прођем пред Богом, обраћа се у мени у духовну јакост. У отајности и у муку стојећи пред њим ћутим гдје се у мени буди и множи вјера и с вјером јакост. „Све је могуће ономе који вјерује“.

Молитва је, у Исусову смислу, живот у Богу, савјест становита да ме је Бог изабрао да у мени пребива како у својој наравној, законитој кући. Ево зашто мени душа лебди над нискијем висинама овога свијета, и борави на божанственијем подима,

Све, што ти је доиста потребито, достигнеш молећ у муку и у отајности; све је од Христа обећано овој молитви; по њој човјек постаје удионик моћи и јакости Божије.

5.

Не моли се у црквама по Христову науку; црковне молитве немају својства Исусове молитве. У црковној молитви нема наравности, јер се у цркви прије мисли и премишља што се има у Бога молитвом питати. За то се ондје не моли просто и по духу, него по свештеничкој вољи и књизи.

Мене оне молитве нијесу поправљале, нијесу ме потицале на побожност; него су ми биле неповољне, тешке, досадне; оне су ме штетиле. Оно што ме је имало Богу ближити и у њему хранити, таман ме је оно од Бога одалечивало и мрзњом напуњало.

Црковне су молитве права неприлика, а можда су и хула на Бога. Оне душама нијесу јело, нијесу живот, не вапај, не напор душе, која хоће да се отме јадима, гријесима, и обуче правдом, красотом и свјетлошћу.

Оне црковне молитве уписане, читане, пјеване, нијесу духовна преопуност, него обредна, студена, мртва, обичај. Оне нијесу уздах, глас, што продире из срца, него су зијев што фратрима и поповима излази из уста.

Не моле цркве Исусовијем начином; нигда се није чуло да је какав пророк молио у цркви у Јерусалиму. На је и о самоме Исусу уписано да би дању учио народ у цркви, а ноћу би излазио на гору да се ондје моли. Ријетко се у цркви нађе човјек истинито побожан и духован, који стално моли и молитвом се чисти, краси и јачи.

У цркви.

1.

Црква би имала бити народна учиона; једино би се у њој имало проповиједати Јеванђеље. Исусу учење бијаше једини посао; учећи народ он прође свој живот на земљи. Он је хранио душе својијем божанственијем мислима и осећајима. Стоји уписано да он једном „видје народ многи, и да му се сажали, јер бијаху као овце без пастира; и поче их учити много“. (Марк. VI. 34). Он би учењем својега срца, своје љубави, будио душе, да се освијесте, да изађу из својега мртвила, и чују да су божанствене.

Ово, и не друго, он нареди да чине његови ученици; нареди да они његовом врелом ријечју буде у народима савјест: да се људи оћуте Богу синови, и да се јакошћу ове савјести подигну изнад својијех живинскијех, слијепијех нагона, и сличе у Бога, својега Оца.

Ово је оно краљевство Божије, о којему је уписано у јеванђељу, да га нико тјелеснијем очима неће виђети изван себе, јер га свак има у себи. Ово је краљевство у мени кад се ја ћутим Божијим сином, и кад дјелујем по унутрашњему гласу и закону божанства што је у мени. Божијему краљевству припадају они који су посве у свакому дјелу и тренутку својега живота владани духом. Над овакијем људима ни свијет, ни тијело немају власти.

2.

Службе и обреде што се чине у црквама, немају Исусова биљега, наче их он укину кад рече: „Кад се молиш, уђи у клијет своју, и затворивши врата своја помоли се Оцу својему који је у тајности“. (Мат. VI. 6.) Он укину црковне обреде, а укину и саме храмове, Богу од људи посвећене, кад рече: „Прави ће се клањатељи клањати Оцу у истини, јер Отац хоће да му се оваки клањају“. (Јов. IV. 23.)

Службе и обреде, што видимо у црквама, дођоше од старе идолатрије, с којом се црква сусрете, и не могавши се она одржати у чистој и високој духовности, пригну напасти и уведе у своје крило смртни отров, који је врши и води на смијешан конац.

Нијесу Христове, не могу бити Христове, оне цркве што примише кумире и кривобожне обичаје. Гдје има кумира, нема јеванђеља, нема Христа, нема му духа. Свјетлошћу је истине доказано да је спала црква са своје првашње чистоте и љубави.

Богоштовје, по Христу, стоји у срцу, у духу; оно нема свештеника, не свједока, не изванака. Ти штујеш Бога, кад себе у себи штујеш, кад се наличиш на његову љепоту и доброту, за коју свједочи све створење.

Кад би се Христос молио својему небескоме Оцу, он тога пред никијем не би чинио, него би се склонио од свакога да сиђе у дубине своје велике душе и да се ондје моли. Нема ништа ометати човјека кад се он у себи Богу моли, кад се он у себи с Богом разговара.

3.

У цркви би се једино имало проповиједати јеванђеље, као што сам Исус ово нареди свакому од својијех ученика; али тога у некијем црквама са свим нема. Оне су цркве одалечиле од себе Христов дух, и ништа не знају за његову врховну сврху. Пачек ондје не само не проповиједају Јеванђеља, него га и кваре, крију, да му народи не виде свјетлости, да се не сјете духа, живота, што излази из оне могућне ријечи.

Како још у повијести није нестало Христа, тако није нестало ни Пилата ни Кајафе; вавијек стоје противу Христу она два нечиста заступника пријестоља и отара.

Слиједи борба на попришту овога свијета; али ми не сумњамо; знамо ко ће надвладати и добити. Ако је још Бизанта и Рима, то је само да свједоче својом немогућношћу да свјетлост више може него тама.

„Иде вријеме, и већ је настало, кад ће се прави богомољци молити Оцу духом и истином“. Иде вријеме, и већ стиже, и већ је настало, кад ће цркве бити народна училишта, гдје ће млади и стари схватити да свак у себи има бити чист, свет храм Богу, јер свак у себи има Бога, ако га ћути и хоће.

А зашто у црковњаке?

1.

Знам да би било наравно да ме ко упита: „А зашто си ти био пошао у црковњаке, будућ да си већ младићем, па још и дјететом, био увидјео да онамо нема Бога ни братске љубави?... Како си ти оставио нарав и красну јој слободу, која те је Богу водила, да уђеш у неслободно и ненаравно стање, које те је у срцу штетило и од Бога одалечивало?...“

А што бих ја одговорио да би ме когод овако упитао? Да икако на ово одговорим, ваља ми знати је ли човјек доиста слободан? Па, ако је он слободан, је ли свагда и у свему слободан? Зна ли, може ли он знати, ако је доиста слободан, свеђ, у свакој околности и пригоди употребљавати своју слободу? Је ли наравно, праведно, да он себи за прве младости наметне ћа до смрти бреме, које би му сутра могло бити немило, несносно?

Мислећи и размишљајући о самому себи цијеним да човјек није потпуно и свеђ слободан. Особито за своје младости он није слободан, јер га онда тако круже и стежу вањски упливи,

да је — ако им се и не сјети — посве под њиховом уздом. За своје се младости човјек не може никако примити некијех навога и дужности, које му пака, у старије доба, није могуће носити, нада све ако су протунаравни, како је протунаравно римско католичко свештенство.

Обично се и у опће људи хвале да су слободни, али им понашање и вас живот доказује да није како се хвале. Има човјек много пропатити да се од свакога и од свашта отцијени, и независно и слободно живи. Независност је и слобода држати се изнад својега тијела, изнад својијех мисли, изнад свијета, материје, свакога и свашта.

Да истинито узбудеш слободан, немаш пријонути ни уз једну ствар; имаш свакога љубити, али се ни у кога немаш заљубити. Ово је величанствено, дивно; ово је божанствено, и за то човјеку није ласно. Јов је с божијех висина гледао свијет и створење, и кад чу да му кућа, вјетром из пустиње, паде на дјецу; кад чу да му махом све нестане, рече: „Господ даде, Господ узе.“ Али до оваке сјајне и славне части једино допиру они у којима је пробуђена, жива, силно развита и радљива савјест божанства.

2.

Ако не знам зашто пођох у црковњаке, знам зашто не пођох. У оно тмасто подземље изгубљенијех душа ја не пођох да нађем Бога, што сам знао да га нема. Нити пођох за тјелесну корист, што у оно доба, кад пођох, човјек нипошто не мисли за тијело; онда се не мисли за то. Дјеца и птице много једу и вјеђ једу, али се не брину за живот свој шта ће јести и шта ће обући. Ево и данас, у својој старости, не знам мислити за своје тијело, акамоли сам знао онда. Ево ми је и данас, гледајући на запад, дража ластавица што се сели него мравак што уз жетву збира своју пићу.

Да сам за тјелесну корист био пошао у црковњаке и данас бих се ондје налазио; био бих знао све трпјети и притрпјети да се дочепам црковнијех части. Али за ово ја нијесам ваљан; мени нема узде; и онда сам, како и данас, више ћутио и штовао себе него ми тјелесну корист; било ми је драже бити свој у сиромаштву него зависан и туђ у богатству. Можда онда нећу бити био сасвијем и једино свој, како осећам да сам данас, али

знам да сам и онда живо осјећао своју особност и опрезно гледао слободу своје памети.

Човјек, што овако осјећа, неће, не може ни за шта прегорјети своју памет, вољу и савјест; а таман ово хоће римска црква. Био тежак, био краљ, она хоће да свак снизи и уништи своју особност да њој угоди, да се њој подложи, да се она изнад свакога самовласно, самосилно подигне. Ни особама ни народима није ништа толико шкодно, отровно, смртно колико римска црква, јер она хоће да краљује над мртвима.

3.

Зашто пођох у црковњаке? На нека упитања није могуће одговорити, што свеђ, а нада све за младости, не предмећемо својијем дјелима и предузећима јаснијех, уреднијех сврха. Ни узроци, који нас за онога доба потичу и воде на дјела, нијесу нам сви јасни и докучљиви. Може се ријети да онда човјек више случајно дјелује него разумно.

Пођох у црковњаке дијете, младић без знања и без искуства. Оваки онамо иду, што се постар и искушан човјек ријетко запопи, или пође у фратре. Онамо иду они што још не разборе нити мјере својијех наума и корака. Да оваки онамо не би пошли, ко би други пошао? Да не би било овакијх, нестало би и цркава и самостана. Ово је најкрепчији доказ да у дну, у темељу римске цркве стоји неискуство, слијепоћа, ненаравност.

Ово би свакому другоме заводу и устројү била смрт, а цркви је римској јакост, како је распадљивост храна и живот црвима. Ваља нам исповиђети да је још веома безумно и лошаво ово земаљско људство.

4.

Многи се од онијех што несвијесно пођу у црковњаке, обикну своме јадноме бићу, као што се птица обикне кавезу, и ондје остану до смрти; они своје ненаравно стање претворе у наравно. Ако не свуку са себе црнијех хаљина ноћи и не побјегну из тмастијех стана, није то да их није воља, него немају срчаности или начина. Многи се пусте у оному стању, изгубе живахност своје душе како птица, у дугу затвору, изгуби јакост и лаганост својих крила.

Они, који са себе сметну несносан црковни јарам знају да им је свијет противан; пада све су њима противни они што јавно блебећу о слободи, а тамо се — у тајни — тресу за најмањи жубор лишћа. Овому се није чудити; свакому је познато да је лажнијем слободњацима наравно мрзак човјек истинито независан и слободан у својијем мислима и дјелима. Њима је дражи свештеник лицемјер, што им срамоти кућу и женидбени одар, него поштењак који слободно каже да није за њега црковно одијело, и за то га радо са себе смеће и одмеће, да се обуче истином и свјетлошћу.

Знам како нам се суди и како говоре о нама, али ми нимало не маримо за присташе зла и мрака. Ми се у својој особи потпуно ћутимо слободни, и доиста смо таки. Ово нама ваља а не пресуде нашијех противника. Ми смо слободни не звучнијем и празнијем ријечима, него дјелима; поштењем, патњом, животом доказујемо своју слободу. Наравно је да нас наши противници не разумију, што смо ми прем далеко од њих; ми се ни у чему њима не сличимо, наче се у свему од њих различимо. Ми — духови божанствени — узлазимо, а они још грачу даље у глибу, и жиpe се нжваћанијем остацима својијех господара. Ко има уши да чује нека чује ово што говори слободна душа. Ко нема крила да лети нека, гамад гамади свој, лази; орао се внси у висине, а блезге гледају и чуде се.

Људевит Вуличевић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ЈА
(мисли и утисци)

Мјећи.

II

1. Наука је тенденциозна (ad usum) али несебична, уметност нетенденциозна а себична.

2. Све се чини из бојазни од досаде.

3. Поштујемо људе због врлина, волимо због њихових порока.

4. Живот нити има нити нема смисла. Смисао није ништа стварно. То је конвенција. Смисао је за слабе мозгове изнађено помоћно средство, да би се умели оријентисати.

5. Будућност је материјал од кога ћемо да створимо прошлост. И зато сву садашњост посвећујемо да би нам та будућа прошлост била што лепша.

6. „Волим Бога што ме је створио“, учи катехизис. Он базира све на егоизму. Што није рекао: „Волим себе, јер ме је створио Бог“.

7. Сувише сте ви сигурни са том сумњом. Сумњајмо и у сумњу! Шта знамо ми! Можда знамо више но што нам се чини.

8. Крај долази само ако мислимо на њега. Јер ако нисмо на то мислили, то за нас још није крај. Крај је вештачки створени појам до кога се долази размишљањем.

9. Ми ценимо људе по ономе што се и како се њима допада. Маса пак оно. Дакле, ми људе по стварима ценимо, маса ствари по људима.

10. Маса само тада има право кад признаје да нема право. То је тај једини пут кад је и она у праву.

11. Кад маси не би било религије, алкохола и патриотизма — тада то више не би била маса.

12. „Платонска љубав није анахронизам“, — рекао је један циник, церећи се.[1]

13. Нема ни једне глупости која за нешто није паметна.

14. Ето, данашњи дан има за мене само зато вредност што тек после њега може доћи сутра.

15. Постојање је осећање пролажења времена. Постојање је појам везан са појмом о времену. Према томе вечност, која га искључује, не постоји. Она има неку другу особину, други атрибут, али то више није постојање, то је нешто друго. Ту треба други глагол.

16. Све што постоји променљиво је мање или више, јер има особина, а особине су тим што постоји у времену које је променљиво. Непостојање има као своју особину одсуство особине, то је особина стална. Према томе стално и непроменљиво је само оно што не постоји. То је Бог. Он јесте, а не постоји.

17. Стварање је све. Створити, трепутни, свршени глагол није циљ, стварати је све. Сам циљ није нам циљ, јер више не води циљу.

18. Може се изгубити и оно што се нема. Класични је пример блаженство. Њега нема на земљи, а може се, не имајући га, изгубити.

Често у некој прилици, у неком разговору ми изгубимо неко мишљење које нисмо ни имали. Ми смо баш били намерни да га у најближој будућности присвојимо и ево где га (услед доказа других) изгубисмо пре но што га имасмо.

Према томе ми често у разговору и иначе губимо оно што немамо, што би наше било у будућности.

19. Како је бедан језик да изрази мисли! Или, боље, како су мисли бедне кад нису нашле бољи језик.

20. Нема граница ограничености.

21. Човек је тако бедан да може све да преживи. Зато ја не верујем у смрт.

22. (Сара Бернар).

Сара Бернар је доживљај. Као Венеција, као лица Каријерова, као музика Шопенова, Верленова поезија, Роденове ло-

[1] У смислу: увек је било глупака.

бање и торсови, она је елементарно своја, не упоређује се с другим, јер је упоређење.

Сваког минута зна се, осећа се да је стара, а ипак... Три пут узастопце гледао сам „Dame aux camelias“. Шта је то што има у глумаца да узбуде? Ја сам уверен да све Маргерите Готје не би биле у стању да нас потресу тако јако, задобију тако моћно, узбуде и очарају у исто време.

Нас не узбуђује нага стварност него само стварност драмски представљена.

Нас узбуђује конвенција — драма.

Ако се може тако рећи, нас у ствари стварност не узбуди, но само онај елеменат који је кадкада прати — драматичност. Тај елеменат, истина, по неком правилу прати више извесне групе догађаја, више но неке друге. (Узбуђује нас више дрећућа сиротица но комад сира).

Но човек је у стању да дода драматичности стварима које је у природи мање имају. Тако, ствар драматично представљена, јаче нас узбуди, но што би нас узбудила онако проста, без драмске одеће.

Не варајте се, драге и миле добричине, ствар сама не узбуђује, већ нас узбуђује одећа њена која често врло мало има везе са њом. Само треба бити човек од заната. Зато се ја и дивим оном некњижевном Анри Бернстену а који тако потреса

А ту је и глумац.

Како смо узбуђени, кад уступамо и попуштамо, то је слабост, немоћ — ништавило ближњег буди сажаљење, то је врста бегства пред самим собом.

Из симпатије према јунаку за неко време губимо веру у себе и мислимо да бисмо и ми били неодлучни и несрећни у сличном моменту.

Али овде — ми је (Сару) жалимо дубоко и волимо дубоко, а не можемо и не смемо ни за тренутак да се осетимо срећнији и виши.

Нисам јасан: Обично симпатишемо јунаку и за тренутак претпостављамо да би смо и ми били као он — велика жртва! — помислите, ми, ми, ми, ми бисмо патили, — но ипак ми имамо сазнање наше жртве, ми знамо да је то предпоставка, да смо ми у ствари срећнији, да ми имамо право бити у сличном тренутку срећнији (јер то смо ми!)

Кад Саре међутим некако не смемо да се осећамо достојнијима од ње.

Она буди сажаљење и обожавање у исто време.

Сажаљење изазивају мале ствари, а она је лепа и велика.

Видео сам између многих Маргарита Готје једну. Ако сам је жалио и волео, то је само зато што ју је представљала Сара Бернар, а не због ње саме, због ње безличне ма које, — типа. Но каткад се и то дешава, тада је комад драматичнији од извођача.

Сара је драматичнија но комад. Можда би ми нека друга била глупа, смешна, извештачена и лажна, против своје воље.

Изгледа ми да комад цео има смисла само кад га Сара игра. Да ли зато реч свака и покрет сваки изгледају ми логични што је комад логичан и диван, па све излази једно из другога, да је све у вези гвозденој.

Мени се чини да је Сара узела у себи комад и улогу и и тако је инкарнирала да је свака реч, макар најмање логична, логичном постала и добила смисао. А има још нешто што не разумем.

Да је узела на себе неке гестове високе или да је све само одела у неку маску утучене потиштености па да усхићује и залуђује једном јединoм, с предумишљајем спремљеном, као случајном модулацијом гласа или једним јединим, готово неприметним, гестом који задобива и потреса — па да разумем у чему лежи опијум њене игре.

Има таквих ситница које значе више но стране читаве патетичних урликања, има таквих рафинираних срачунатости које могу више но најнеочекиваније изненађење којим нерве чупа каква вешто скована мудрост сценична.

Али Сара је учинила друго чудо: страшније, што поражава:

Она је природна.

Она је природна на свој начин.[1]

Толико природна да је то више него природно и чини се већ оку много ученом, суперлатив бинскога.

Баш зато што је тако од њега далека.

У многом нашем гесту, у свакој говорној периоди, у готово сваком покрету има увек по нечег мање више театралног, има

[1] Сви знају ову diction à la Lazah, неку врсту певања, монотоног, час страшно убрзаног, час спорог, где се чују само вокали, са чудноватим, непредвиђеним модулацијама. Наши би рекли да се „измотава“.

у нама нечег увек позоришног, намештеног за ефекат или пред другима или пред неком замишљеном публиком, или пред самим собом. Кад хоћемо нешто да кажемо ми тим самим додајемо, као зачин, помоћно средство, мало ефекта.

Сара је више природна но природа (наша како ми замишљамо).

Све тече неспремано. У једном тренутку она као да и не зна да и после има тренутка, да и после постоји постојање.

Она је ужасно, грозно, лудо природна.

Ми смо већ тако мало природни, да једва то можемо и да разумемо. Ми увек знамо, имамо сазнање, макар мало, будућности.

Сарин ефекат није ефекат онакав какав га спремамо и очекујемо ми. Игра тече као музика, таласа се као море (не бојим се ни баналности, да бих тачније изразио своју импресију).

Кад се у својој ћудљивости расрди, и ми никад не знамо шта ће доћи, и ако, кад дође, видимо да је могло доћи само тако.

Не знамо шта ће доћи, јер једно није спремало друго, не постоји за друго, него свако постоји за себе и она неће да иде градацијама па да буде божанствена само у најистакнутијим, рељефним тренуцима, ни једно не жртвује другом, — она осећа према тренуцима, друкчије у сваком тренутку.[1]

Не мисли на крај никад, садашњост само постоји у њеној игри и ми не можемо да се одвојимо ни за један моменат мислима од те садашњости па да према њој погађамо будућност.

Сара Бернар је Мане[2] у глуми, импресиониста глумац.[3]

23. Правила су изузетци изузетака.

24. Ништа није узрок, све је последица.

25. Све је особина и само одсуство особина је особина. То је зато што ми све класификујемо. Оно што не припада ни у једну класу прикупљамо у нарочиту класу. Све јесте и само није јесте. Све јесте у некој форми. „Није“ јесте у једној нарочитој форми.

[1] Second-Weber спрема. Réjane спрема ефект и ми видимо да ће доћи и очекујемо га. Код Саре нема спремања и он долази изненадно, никад не знамо шта ће доћи.

[2] Manet.

[3] У неким комадима (Samaritaine, Jeanne d'Arc etc.) опомињао ме је њен импресионизам, оно лице, покрети d'une simplicité voulue, чудновато просте, просте у сложености, на Puvis-а (највећи франц. сликар).

26. Бог је чинио чуда по извесном правилу. (Јер је учинио само известан број чуда, а не бескрајно. Између тог броја, чим је свршен, дају се извести извесни односи, правило).

27. Човек је страшно уображен. Он тражи дубоког корена свакоме свом акту и хоће метафизички да објасни потребу или непотребност најмање ствари.

Да би објаснио, нпр., зашто живи, он развија цео верски апарат. Као да је за такву ситницу потребно много објашњења.

Човек мисли да то има везе с Богом и с природом, с насељеном. Међутим можда то нема никакве везе. Можда живот не треба тумачити ни Богом, ни природом, но много простије.

Као кад би неки простак тражио претке и почео најпре од предака царских, краљевских, високих племића. То с њим нема везе. Човек тражи своју родбину и он је тражи одмах код Бога.

Је ли потребна религија, да би се објаснило зашто је човек жив? А је ли потребна религија, да се човек шета, на пример? Ако ћемо код сваке ситнице развијати сву опширнотт догмӣ, никад нећемо свршити.

Човек мисли да то што он постоји има неке везе с Богом, природом, и чим ти ја знам, и тамо тражи свему узрока. Међутим ко зна да ли Бог и зна да ми постојимо.

28. Исус Христос је на крсту опростио Јеврејима само зато „што не знају шта чине“, а не „и ако знају шта чине“ — прави опроштај злочинцима. То је као што се код нас умоболнима прашта.

Као неки Ломброзо.

29. У модерном браку преварени муж је поштен, и љубавник је поштен, јер се боре у двобоју и крвљу перу своју част.

И превареног и вараоца оплемењује проливена крв. Само жена остаје непоштена. По човекову, мушком моралу непоштен човек може постати поштен, непоштена женска никад.

30. Ми волимо људе на које смо утицали, јер смо ту оставили добар део нас (које волимо); волимо све наше. Волимо у другима да посматрамо нас саме, утицај нас самих, реакцију на нас саме, одсев нас самих — и зато се дружимо. Дружимо се са другима да би смо нашли себе. Ми свугде тражимо нас.

По кадкад бежимо од самоће, од самих нас, у друштво.

И у друштву налазимо опет нас. Само, по кадкад, налазимо се онакви, какве хоћемо, бежимо у друштво да се видимо друкчији но што јесмо.

31. Сви који сада сликају имају нарочиту наклоност за „ни". Лепо то разумем. Сликари хоће да дају настрој душе што боље. Наше су хаљине већином неестетичне, најчешће ни најмање не одговарају нама[1], а камоли нама онаквима какви смо се у неком тренутку учинили уметнику. Визија — то је већ ствар не толико реална, зашто увлачити у нематеријално (материјално представљено нематеријално) груб реализам са свима његовим па и најглупљим конвенцијама. Зар човек не би био човек ако би друкчије био обучен? Признајем да се може кадгод учинити да све одговара стању душе и, нпр., једно дугме на капуту може да да̂ појам о великој тузи, и један набор на хаљини[2] може да повећа утисак неки, може да нам се чини да и хаљине саме спадају, хармонишући, у то душино стање.

Али зар није природно да сликар, кад нађе тело, кад нађе душу (тело, материјално треба да представи нематеријално — ми и нематеријално само материјалне разумемо) кад нађе душу, да је он облачи како њему изгледа и како њему треба.

Зар није природније да сликар облачи тело у хаљине које он има — увек друге и одговарајуће — увек на расположењу: у боје.

Нпр. женска у зелено и љубичасто, женска у пурпури, женска у сиво.[3] Ја мислим да ће то сигурно доћи.

Ми смо сликару визије,[4] не треба сувише далеко ићи са оним што ми називамо, реалношћу; у ствари ни то није, него нам изгледа: то је нама визија, — она изазива у сликара друге визије.[5]

Можда је чак и реалније, по његовој замисли, када смо

[1] Као ни име које је независно од нас. Што се, нпр., двојица од најчувенијих математичара зову: Клајн и Фукс? Сваки би требало сам, кад постане пунолетан, себи да изабере име, као што човек бира себи струку и жену. Један мој интелигентан познаник зове се Rotenknopf, други — врло ружно.

[2] О утицају истакнутих детаља говорићу поводом Валотона и Мунха.

[3] Whistler и — si parva licet — Paul Chabas.

[4] Па и Веласкезу чак. Да не говорим о Карпјеру, Монтиселију, Гогену, где смо само то и ништа више.

[5] „La rèalité est lá plus forte desillusions", реалност је најјача илузија.

ми само у бојама, када смо комплекс боја који је на њега учинио утисак.

Конвенционалност је већ била, или недостатак маште, учини људе за представнике симбола бојиних, симбола које остављају осећања.

Та конвенционалност има добрих страна: људе познајемо, а они имају много разних израза, па лако схватамо.

Али је ствар без смисла да, увлачећи већ једну конвенционалност која су људи, увлачимо и оно што је конвенционално за њу, за људе — одело. Како је то схватио мој најмилији сликар Ђорђоне у „Concert Champêtre“. Па Веронезе, опет један од оних које највише волим, који је Христа и све сцене из Библије, замисливши их у Венецији, осетивши их као да су у Венецији, сликао у оквиру венецијанских канала и палата! И како то велику драж даје та импресијонистички наивна, та безбрижно наивна, не — флобертска нескрупулозност. Тако су радили „примитивни“, велики мајстори, сликали су без обзира на конвенције њихових конвенција, управо они на то више нису ни помишљали. Наш век тражи реалности у већ нереалном. Људи никад немају логике, а и када би је имали изгубили би је од чуда, тако је све нелогично. Наш век тражи логичности у нелогичном.[1]

И, разуме се, конвенције постају још веће. А ми не примећујемо.

32. Ми не можемо да разумемо оно што што је тако просто да га не треба ни разумети. Често кад дођемо до апсурдног, кажемо да се то даље не да разумети. Можда је то крај и можда не треба даље разумевати. Можда је апсурдно једино паметно решење.

33. Да ли ми можемо да разумемо нешто сувише просто? Просто се не да даље разумевати; разумевање то је разлагање на саставно, познато, а сасвим просто не да се разложити даље. Има ствари које не треба разумети.

Хоћу да кажем: Има ствари које зато не можемо разумевати што се оне уопште неразумевају, а не зато што су неразумљиве, ми не разумемо подједнако и неразумљиво и разумљиво.

34. Све што постоји и не постоји, једном речи све што јесте (и што не постоји — јесте) само је изговор за ма шта било.

[1] Позориште, Опера, сликарство и т. д.

за размишљање, за прављење стихова, за мудровање, за унесрећавање. Капија вечитих тајни даје се отворити ма којим било кључем. Ми је зато досад нисмо отворили што смо увек тражили и ковали неки нарочити, специјални кључ. Сваки је кључ добар. Све се да растумачити ма чим било.

35. (Сократ) Све је комодитет лични. Врлина је знање корисно, ко га има комотније живи.

И поштење је врлина. Умереност у јелу је врлина. Врлина је консеквентност. Треба бити консеквентан. И за врлину треба дар. Но то је наука, дâ се научити.

Врлина није нека химерична, далека наука, то је ствар врло корисна коју би требало сви да уче. Требало би увести обавезну наставу врлине.

36. Некада је било овако: Човек је добивао у руке капитал — живот. То није била његова својина, он ју је морао вратити тачно смрти. Али је имао и нешто своје, лично, душу. Помоћу веза и моћи ортака — живота он је могао повећавати и свој капиталић, онај лични свој. Могао и да спекулира. Ох, да имамо малу, малену, најмању сумицу, али нашу, с којом можемо да располажемо, да знамо да што урадимо радимо за нас а не за статистику.

Стекли нешто животом или не, све одузима смрт. Ничега свога немамо. Ни за шта се своје не боримо.

И како дивно задовољство: моћи проиграти душу! Оно једино, последње изгубити! То и јесте лепо у веровању у душу, то што се душа може изгубити.

37. Људи ћутљиви ређе мењају идеје. Да ли за то што што су ћутљиви? Мени се чини да кад неки интелигентан, истински интелигентан изложи тачно, јасно сасвим своје идеје, мора фатално да их промени, јер је том човеку потребан рад мозга и са готовим, одређеним, прецизираним идејама све је свршено. Док још нису завршене, прецизира се све даље да се дође до што веће верности, што боље изразне корелативности мишљенога.[1] Кад се већ постигло треба нешто ново. Ко више излаже, а тачно, своје тренутне идеје, више их и мења. Савршено не тежи више. А нама све мора увек да тежи даље. Савршено не води ка савршеноме. Оно то јесте. Зато је за нас немогуће.

[1] Дакле „ћутљив“ у смислу овом: мало изражава своје мисли (начини: говор, писање, музика, играње и т. д.)

38. Слобода! Слобода велика, пространа, моћно умирујућа и хармонично разведравајућа.

Слобода! немати никога, не знати ништа, не сећати се ничега, не хтети ништа нарочито. Али не апатија, немоћ хотења. Него потпуност нетребања хотења. Немање хотења, непојимање хотења.

Хтети значи такође морати.

Слобода! Рушити друге и себе, све, и немати ни бола, ни успомена, ни скрупула. Смејати се и плакати без надражаја.

Слобода! Здраво осећање некадашњег здравља (садашње у опште ништа да се не осећа). Слобода, која долази без борбе и о којој се не расправља и не размишља како је дошла, да је морала доћи, слобода узрок, а не слобода — последица.

Велика, божанствена, самовољно-задовољна, наивна, безлобна, ненамргођена, пуста слободо!

Бити слободан и од самог себе, не осећати ни постојање самог себе. Ни од самог себе нећу да зависим.

39. Друге упознајемо душом, себе телом. Тело је било пре душе.

40. Публика не ствара спонтано своје мишљење. Њој и то треба дати. Публика не уме сама да измисли своју личну мисао. Дају јој мисао мање или више одговарајућу, мање или више у складу потреба њених.

Јавно мњење не постоји, оно постаје поводом нечега. Јавно мњење није самостална сила, то је увек реакција нечему (у механичком смислу).

41. Материјално, чулно осећамо како би нематеријално могло бити лепо.

42. У већини наших негација пуно је афирмације, негирајући нешто тим самим претпостављамо постојање нечег другог. Нисмо готово у стању да дамо неку негацију чисту, у којој нема и тврђења, која не одриче једно а ћутке признаје друго.

Тим самим што негирамо ми обично и тврдимо нешто, предпостављамо.

Зато је тешко стављати дефиниције.

И појмови сами су афирмације често.

43. Нисмо још имали драматичност ради драматичности. Било је доста али као наговештај другога, пратилац, зачин. Тражило се оправдање средстава. Као што сликари траже оно што је сликарски природно, могли би драматичари оно што је само драматички природно. Ослободимо драму од конвенције

простора и времена. Она од тога није ослобођена. Сва лица која су у стању да повећају драматичност, борбу душевну, интересовање, страст. колизије, по извесном реду и систему, разуме се (јер волимо увек да контролишемо, да разумемо, да на неки начин објаснимо догађаје) сва лица бих увео.

Па нека се она не налазе на том месту или нека не постоје у том времену. У комаду треба да изгледају као да постоје и ван комада (вероватни, могућни) али ван комада нас се не тичу и не морају да постоје (Шекспир — Гете. — По кад кад Бајрон и духови или симболи код романтичара). Зар ако у извесној средини има много материјала за драму. не моћи је извести само зато што сви нису на истом месту, неко је отпутовао, неко је умро, или, нема довољно изразитих лица. Уведимо помоћна лица. Уконкретизирајмо апстракције само ако ћемо постићи интензивну драматичност. Користимо се свима средствима. Што год је заиста драматично, то је тим самим логично, нека нас неспутавају конвенције. Личности су средства за драматичност и ништа више, са гледишта „драматичне“ драме.

Успех кинематографа показује да људи траже саму, просту, чисту драму. Драма се налази у животу, али као једињење, растворена. Ми тражимо екстрат. (Питање је само у колико она може постојати без страних елемената, чиста).

У осталом с тим ће бити као и са „чистом музиком“. Може се волети и једно и друго, симфоније и опере.

Верујем да ће у будућности драма остати још снажнија, још више једињење, али да ће се у исто време, паралелно, развити драма ради драме, чисто, апсолутна са што мање конвенција цепидлачки логично изведених до крајних крајности. И живот је једна конвенција. Драма се јавља у животу али није немогућа због њега.

Вероватност је потребна само за време док траје радња. Шта ће бити? Ствар је друге драме. Можда и не може ништа бити.

44. Од целине — а то су ствари које постоје, одузимамо оно што знамо, остатак је незнање. Тако смо бедни да и наше незнање није безгранично.

45. Они који су на земљи добри, само да би им на небу било боље, добри за награду, постаће кад дођу на небо рђави, јер се за добар живот на небу више не награђује. Занимљива

је религија: као награда даје се свима, који су презрели богаство и то још веће. Религија доказује презирност богаства дајући га као врховну награду.

46. Никад не смемо да тврдимо да је нешто необјашњиво. Ко зна, можда ће се то све ускоро знати — можемо рећи увек.

Кад би се чудотворац и јавио, ми не бисмо знали је ли оно што он чини заиста чудо. Да би се знало шта је чудо а шта није, треба најпре знати све природне законе. Божји језик су чуда. Да би се разумео Бог, треба бити Бог. Ми можемо тумачити Бога (на разне начине), али не можемо га разумети: логика његових догађаја није логика и наших; ми можемо регистровати те догађаје, али појмити их нисмо у стању.

47. Бог се не може разумети, јер то није ствар о којој се разумева. И ту треба други глагол. Треба рећи „неразумљив" у другом смислу. Кад кажемо „неразумљив", ипак подразумевамо неку врсту разумевања. Разумевањем се долази до те групе.

48. Христос, богочовек, најбољи од људи па је умро распет и мучен, — зар то није најбољи, еклатантни пример који је Бог дао људима, да не треба поћи за том науком. Бог па није успео, у толико мање је то за људе. Зар то није као неки avertissement људима: то није за вас, не чините тако, не верујте као Исус.

49. Та религија, коју је проповедао Исус, није за људе, јер они, како то кажемо сваки дан, нису савршени.

А погрешно кажемо. Савршенима не треба религија. Мени се чини да је жеља побожних, да се приближе Богу, да постану што савршенији, безбожна, богохулство. То је жеља постати као Бог. Највеће богохулство јесте рећи да је Бог нешто чему се да приближити, што се може, донекле, постати.

50. Савршенима не треба религија. Богу не треба религија. А зашто онда треба религија несавршеноме, нама људима. Ако се угледамо на савршене, онда нам не треба. Ако се не угледамо, опет не значи да је морамо имати.

Јер, ако ми морамо имати све, што они немају онда треба да узмемо на се — све мане и недостатке — противност њиховог изобиља и моћи. Изгледало би да је религија нека мана.

Бог нема религије, јер му не треба, кажемо.

Излази, да у колико смо бољи у толико нам мање треба религија. Ако смо сасвим без ње, изгледало би, да смо Бог. У

колико више је имамо, више се признајемо људима. Религија је нешто што нико не разуме. Јер ко верује тај држи да и не треба да се разуме, да треба само да се верује; а ко не верује, тај не може опет да разуме како то да људи верују — не може довољно томе да се начуди. Религија се мрзи или воли, зато, што се не разуме.

Кад би могли да је разумемо, постала би нам решење, готово индиферента. Од прилике као Питагорино правило. „Индиферентна“ у смислу симпатија...

Логиком логично се у религији хоће да докаже (чудима, последицама, обраћањем на душу и т. д.) да треба бити нелогичан, да треба презрети логику. Чудима и стварима које се обраћају мозгу хоће да нам докажу да се не треба обраћати мозгу.

51. Земља све реформе за поправку својих односа најпре примењује на небу, пре но што би их она примила. Небо је као неки Probekaninchen, земљин зец на коме се врше експерименти.

Паметна је земља. Јер, од тих експеримента небо умире и земља их тада не прима видећи да су опасни.

И иде даље земља и тражи нова неба за експериментисање.

52. Небо је — по катехизису — ново издање земље. Сваки ће бити награђен по својим заслугама. Како нема ни два подједнака човека сви ће бити различно награђени. И на небу, као и на земљи биће разлике између људи, само ће она још болније падати јер је вечита.

Вера, која проповеда једнакост људи, хоће да је докаже додељивањем награда, стварањем неједнакости.

53. Јадни Хришћани! Они ништа не могу учинити за свог Бога! Он је свемоћан и не треба их. Па почему је он њихов, кад они ништа не могу да учине за њега? Он је толико њихов колико и свачији. Можда би им требао још један Бог, који би био њихов. Ствар која неком лицу припада, зависи донекле од лица.

54. Ми смо злочинци јер умемо да замислимо злочин.

55. Појимање, сазнање кривице није најстрашнија ствар. Свако знање има и нечега пријатнога, сигурност.

Нешто страшније но „бити крив“ је не знати „јесам ли крив“. Кривица и грех нису најстрашније ствари. Сумња је тешка. Док човек и најмање има изговора да се оправдава њему је тешко, јер се бори са собом и уверава. Кад човек види

лепо, потпуно да је крив, мислим да му је много лакше. Можда чак и пријатно. Али на жалост, нама је правац васпитања рђав, ми спасавамо увек форму. Увек налазимо неких малих извињења, која нас до душе не оправдавају, али нам не допуштају ни да се сматрамо за потпуно криве. Ко зна, можда сазнање сигурности много више вреди. Човека не мучи кривица но оправданост или неоправданост кривице. Ма и не знамо, да нам то, што се бранимо пред собом, задаје највише душевног бола. Знање је пријатно, незнање непријатно, бар у овом случају. Ми тражимо овде само да знамо, али се увек лажемо па не можемо никад да постигнемо циљ — да тачно знамо —

Отуда сав душевни бол.

56. Вера је потребна за извесно време, јер не може човек стално расправљати са собом, заузет је па нема увек времена за себе. Вера је потребна, али зашто увек иста? Начин гледања на свет за извесно време је један, па други, па трећи, како боље одговара тренутку. Вера је потребна, али зашто да је непроменљива?

57. Људи воле да се исповедају, јер воле да говоре о себи. Не уме, не зна сваки да говори о себи. Религија пружа људима прилике (исповест), не само да говоре о себи, што је код понеких доста, но им даје начина, средстава, учи како треба говорити о себи, стављa питања.

То је највећи проналазак вере.

58 Кажу да је вечност непојмљива. А зар није још непојмљивије нешто тренутно, свршено, коначно.

Помислите: у огромној, бескрајној природи нешто одређено ограничено, свршено.

59. И варање вара — т. ј. не вара ни оно увек.

60. Свака свесна немоћ је трагедија.

61. То што признамо егзистенцију Бога, ипак не решава ни један од наших проблема. „Бог је савршен. Има Бога“.

Али то ни најмање не доказује да је Бог створио свет. Да би се створио овај свет, не треба бити савршен. У опште, ако Бога има, одкуд ми знамо да је баш он створио свет, а не неко други? И ми стварамо, а нисмо Бог.

Можда има много бића између човека и Бога која стварају светове.

Онај који је створио наш свет (ако је тај свет уопште

створен) не мора бити ни потпуно савршен, ни Бог, он је само моћнији но ми.

62. Можда има свугде људи. Можда су атоми васељене, које ми већ никад нећемо моћи видети, васељене као наша састављене од сунаца и млечних путова, подложне законима небеске механике. У неком систему неког сунца као наше, налази се нека земља као наша. И ти људи, више но бескрајно мали према нама, који се не дају упоређивати са нама, можда су и интелегентнији но ми. Закони природе, када је слична нашој, исти су; и они можда решавају проблеме исте као и ми. Тако је можда и наша васељена само један делић мрвице на неком другом атому. И тако свугде. Можда су васељене сасвим сличне као што је један велики троугао сличан врло маломе, а са истим угловима. Значи да је све само однос. То, што смо ми мали (упоређени са нечим што нам изгледа велико) не доказује да нећемо знати природне законе боље но неки над-џинови у природи. Величине су разне, али је однос исти. Како се то каже у геометрији: углови су сачувани. Ако је однос исти онда је и суштина иста. У природи нема ни највећег, ни најмањег, све је велико или мало упоређено са неким другим, у односу на друго. Ма колика била наша величина, ми смо мали упређени са једним, велики упоређени са другим Лествице природине су без краја. Али то ништа не чини, ако је однос, ако је суштина иста.

Надџинови нити знају више, нити могу више но ми, надџинови у неким надвасељенама. Можда би их ми чак могли многоме поучити. Али они никад не могу допрети до нас као ни ми до оних који су први до нас у лествицама природним.

63. Ми само зато називамо природу моћном што нам лако и просто може учинити зла, нанети смрт. Ми тиме несвесно признајемо да је она моћна само услед нас. Ми јој дајемо важности. Излази опет да смо ми важнији и већи но она. (Према нашој логици).

Париз, 1911. **Станислав Винавер.**

ПОД ИНСТИНКТОМ

Високо, на стени, сред тишине неме,
Гледа како трепти насмејана зора.
Заборавља себе, умор, тугу, време —
Слуша песму птица којом јечи гора.

И воли тај живот тако много сјајан,
Пун сунца, лепоте, звука, хармоније;
Живот без очаја, поносит, бескрајан,
Силан као река којој краја није.

— Како много среће, живота колико!
Он подиже небу изборано чело
И с радошћу, коју не познаде нико,
Поче снажну песму, усхићено, смело...

Но у томе часу неста целе вере:
Сва његова срећа беше варка ташта,
А у песми кикот пакосне Химере —
Свој радости извор болешљива машта.

Он осети да је мали пред лепотом,
Која се у свему око њега крије,
Да је давно пао, оборен животом,
Ма да никад живот ни познао није.

— — Блед, измучен, мали, без воље и циља,
Опет стару тугу у грудима носи,
А пољем се диже мирис младог биља
И роса му пада по расутој коси.

Момчило Милошевић.

ВЕЛИКО ОСЕЋАЊЕ

О, тога часа, кад ме занос опи
И меки мирис твога топлог тела,
С очију твојих кад ми усна попи
Раскош лепоте и вечита врела.

О, тога часа све ми беше мало
За израз душе и занетих чула,
Под осећањем срце кад је стало
И дошла тмина нејасна и тмула.

А златне жеље, кô сунчани зраци
На моме лицу, које срећу слути,
Причаху младост што би да се баци
Пред твоје ноге и властеоске скути.

И кад ти косе сунчане и сане
Паше по плећу и пољубац преста,
За љубав што ме тада силно зȁне
Ја немам речи ни великог геста.

И кô кад стари јунак својој вили
Нуђаше даре што векове броје,
С ружама белим и на мекој свили
Ја хтедох да ти дадем срце своје.

Божидар Пурић.

ИЗ ВОЈСКЕ

ПРЕД БОЛНИЦОМ

Обична и неугледна, без украса, војничка мртвачка кола,
После хируршког ножа, крвавих завоја, суза и много бола
И после толико дугих, сурових, досадних и жалосних дана,
Чекају на мртво тело — док у близини скупљено јато врана

Злослутно подигло грају... Немоћан отац крши старачке руке
И немо, без јаука, прати последњи поздрав — плачних труба звуке —
Некол'ко мишица снажних дигоше прост, необојен, дрвен сандук,
Кола примише терет. Спровод се полако крену — тад један јаук

Пропрати ову сцену... А тамо, у мирном, чађавом, малом селу
Без сана мајка на прагу кућњем седи и главу притисла врелу,
Мисли о болном сину. Тихо молитву шапће, таншту скрива наду
И машта будућу срећу: Здравог сина, замену и снаху младу.

ПОВРАТАК СА МАНЕВРА

После више дугих и напорних дана,
Покривени свуда прашином сивом,
Враћамо се лица ведра, насмејана,
Занесени песмом и са речју живом.

С времена на време, са пуно чезнућа.

Погледамо често преко поља равни',
Где из магле вири више белих кућа...
— И пре ноћ што падне и што но се ставни

Ући ћемо пуни живота и снаге,
Уређени, крути. Одјек наших ногу
Изазваће живо познанице драге
И у срцу њихном тајну жељу многу

А звук јасних труба и потмула лупа
Са тобоша кожних одјекнуће сложно,
Чим колона цела одпочне да ступа.
И скинуће капе свечано, побожно

Неколико старих, близу гроба, људи
Кад застава прође — погружени смерно,
Осетиће да им сећање се буди
И жалиће младост дуго, неизмерно...

СТРАЖАР

Хладном, промрзлом руком све јаче цев челичну стеже.
Често застане, слуша и на земљу смрзнуту леже,
Не би ли чуо најмањи шум. Кроз мрачни назире вео,
Бледи му месец донекле зрачи — а нешто и снег бео.

Северни ветар шиба и стреса са голих, сувих грана,
Бело прамење снежно, скупљено последњих мутних дана.
Далеко од села свога и од свих блиских и срцу драгих,
У сред гудура мрачних, брегова снежних и поља нагих,

Стврднутом снегу, у дивљој, немирној, опасној ноћи,
Удубљен у мисли разне и са остатком своје моћи
Сам је — ал' на опрези, без топле постоље и другова,
— Све док, после часова дугих, не дође замена нова...

А доле, у биваку, скривено, ватре се диме и нижу,
И бели, као лабуд, пуни сламе шатори многи дижу.
Приче се ређају смешне, к'о и бајке безбрижних дана,
Док у мирном и тихом сну, не ишчезне све са усана...

Дан. Бели-Марковић.

СМРТ ИВАНА ГРОЗНОГ

трагедија у пет чинова, написао граф А. Толстој, с руског превео Р. Ј. Одавић

(наставак)

ПРОМЕНА

Царска ложница

Иван, блед, изнурен, одевен у црну расу, седи у наслоњачи, са бројаницама у руци. Поред њега, на столу, Мономахова капа; са друге стране, на клупи, потпуна царска одећа. Григорије Наги додаје му „чару“ (пехар).

Григ. Наги

О, мој Господару! Не одбиј молбу:
Испиј ма кап вина. Већ који дан је
Како себе мучиш! И ништа ниси
Метнуо у уста!..

Иван

Да храним тело,
Када ми је душа пресита бола?
Од сад покајање храна је мени.

Наги

Силни Господару! Да ли нас збиља
Оставити желиш? Шта ли ће бити
Са Царицом нашом и с Царевићем,
С Димитријем твојим?

Иван

Бог нек их чува!

Наги

Али ко ће знати државом владат'
Ако ти то нећеш?

Иван

Мој ум већ тупи,
Унило ми срце; слабе ми руке
Да одржим узде; за грехе моје
Бог победе даје вразима нашим,
А мени нарêди да престо одмах
Другоме уступим; безакоња ми
Више је нег песка морског: крволок,
Оскврнитељ цркве, мучитељ, блудник
— Божанског стрпљења пучину целу
Последњим злочинством исцрпох до дна!

Наги

Преувеличâваш, о Господару,
Тај грех нехотични! Ти ниси хтео
Царевића убит'. Случајно штап ти
Ударац му такав даде.

Иван

Не, лаж је!
Баш сам хотимице, с намером, с вољом
Убио свог сина. Ил' зар полудех
Па сада не знам како га убих?
Не, — баш хотимице! Знам, наузнако
Пао је обливен крвљу, љубећ' ми
Руке и умирућ' грех ми је страшни
Опростио вољно; ал' ја сâм себи
Ужасно злочинство опростит нећу!

(Тајанствено)

Синоћ ми се у сну и опет jâви!
Даваше ми знаке крвавом руком
И, показав ризу, позиваше ме
Да са њиме пођем Језеру Белом
У обитељ свету, где леже мођи
Чудотворца нашег Кирила Светог.
Онамо и пређе драго ми беше

Од досаде светске повућ' се каткад.
Удаљен од вреве, ја сам ту често
О будућем миру радо размишљ'о;
Опраштао људма сву незахвалност
И душмана својих зле умишљаје!
У ћелији тихој сладост ми беше
Од стајања дугог одморити се;
У вечерњем часу облаке пратит',
Слушати шум ветра, галепске крике
И језерских вала једнолик пљесак.
Онде је тишина!.. Заборав страсти!..
Ту ћу ризу примит' и, може бити,
Доживотним постом, молитвом чистом
И кајањем дугим заслужно стећи
Безакоњу своме опроштај жељни.

(Пауза)

Иди, дознај зашто већ тако дуго
Договор им траје! Да ли ће скоро
Одлуку донети и да ли ће с новим
Господаром доћи, да бих му одмах
Предао и круну и Царски ланац.

(Нагп оде)

Свршено је сада! Ето где доспех
Идућ' дугом стазом величавости!
А шта сретах на њој? — Страдање само!
Од младости јоште не знајућ' мира,
Час јашућ' под звиздом душманских стрела,
Нароле освајах; час у синклиту,
С метежем бојарским, у борбу ступах!
Само дугу ниску за собом видим
Бденисаних ноћи и брижних дана!
Ал' милостив владар, о нê, не бејах!
Обуздати себе ја нисам знао!
Мој наставник добри, Отац Силвестар,
Говораше често: „Иване, пази!
Сатана би хтео да у те уђе!
Ал' му душе своје отворит' немој!“
Глух бејах на речи светога старца,
Те ђаволу душу отворих своју. —

О, не!.. Ја Цар нисам! Вук! Смрадно псето!
Џелат сам грозни, — јер сина убих!
Ја Каинов злочин надмаших својим.
Безбројне су гнојке у срцу моме!
Боже Христе Спасе! Ти ме исцéли!
Ко и разбојнику, Ти ми опрости!
Неисказане ми нечи̑сти сними
И уброј ме тада блаженом ли̑ку!

(Наги се брзо враћа)

Наги

Силни Господару! Сад баш од Пскова
Весник дође.

Иван

Више Господар нисам, —
Нека се обрати новоме цару!

Наги

Али он ми рече: с радосном вешћу
Овамо га посла Кнез Шујски.

Иван

Нек уђе.

(Наги пропусти весника)

Весник

О, велики Царе! Твој ти војсковођ,
Бојарин Кнез Иван Петровић Шујски,
С опсађеном војском пред ноге пада! —
Молитвама твојим најусрднијим,
Угодника светих заштитом моћном
И часнога крста силом — одбисмо
Све нападе њихне. Небројно много
Душмана је пало! Краљ је за помоћ
У Варшаву пош'о. Опсаду даљу
Предао је својим војсковођима.

Иван

Благословен Господ!.. Шта је све било?

Весник

Пуних пет недеља тамнике рише,

Ровове копаху и без престанка
Зидове ђуладма бише. Кнез Шујски,
Нареди нам бушит' противтамнике.
Сретосмо с' под земљом. Ужасни бој се
Отворио тада. У склоњен барут
Убацише наши — огањ!.. У ваздух,
С Пољацима многим, у трен одоше...
Наших много паде; ал' хвала Творцу
Дела су душманска срушена!

Иван

Даље?

Весник

Видећ' да тамнйци успели нису,
Довукоше тада на брег оближњи
Своје рушиграде, топове тешке.
До вечера пролом пробише. Тада
Стависмо крај њега топове своје
„Трескотуху“, „Барсу“, — па кад Пољаци
Полетеше вичућ', да у град уђу,
Ми их дочекасмо оловом крупним
И — одбисмо напад!

Иван

Даље?

Весник

Сутрадан
Нареди Краљ Батур велики напад.
Опсађених звона звоњење грмну
На црквама свима. Литија пође.
Всеволода кнеза обне́смо моћи,
Са молитвом, око зидина старих...
Чекасмо Пољаке... И грмну громор
Као да се бу̑ра подигла грозна...
Дочекасмо напад све њихне силе.
Са кула̑, зидова̑, опкопа̑, брана̑
Бацасмо се на њих кључалом смолом,
Кучипом паљеном, брвњем, камењем...
И већ да малакшу, — кад краљ одједном

Међ њима се јави, са њима крêну
И, као бујица, на наше стене
Сва се њихна сила осу!.. Тај напад
Одбијасмо залуд халебардама;
Литавци допреше Свињарској Кули
Па уз њу к'о мрâви... На венцу њеном
Са нама се клаше, а нова помоћ
За њима се пéла. — Дуго се бисмо,
Али нам најзад...

Иван

Но?

Весник

Али нам најзад
Свладаше отпор и — отеше кулу!

Иван

Тако ли се дакле заклетва држи?!
Ви, Христопродавци!... Кривоклетници!..
А шта Шујски на то?

Весник

Кнез Иван Шујски,
Угледавши кулу душмана пуну.
Упаљену зубљу докопа брзо
И у подрум баци! Са трêском кула
Полете у ваздух; камењâ пљусак
Нашироко засу литавски логор.

Иван

Једва једном!... После?

Весник

Овај им напад
Последњи је био. — Краљ од нас оде
Оставив Замôјском опсаду даљу.

Иван

Богу нек је хвала!.. Над собом видим
Свесилну промûс'о Божју... Па, Краљу?
Мислио си са мном на крај изићи,
Са мном, Господаром милошћу пâнском.

Ето како сада о Псковске стене
Рогато разлупа чело!.. А кол'ко
Литаваца паде? —

Весник

Од ока судећ'
Убијених биће до пет стотина
А рањених двапут више.

Иван

Па, Краљу?
Јеси л' задовољан одмаздом мојом
За Полоцк и Велиж?.. А кол'ко их је
Од самог почетка опсаде пало?

Весник

Двадесет тисућа у пет напада̂.
А наших ће бити до седам.

Иван

Ипак
Остаде вас доста... Око пет, биће.

(Улази столник)

Столник

Велики Царе!

Иван

Но? Је л' савет готов?

Столник

(Предаје му писмо)

Један заробљеник враћа се сада
И доноси писмо Милости твојој.

Иван

Дај ми га овамо.

(Нагом)

Григоре, читај!

(Столник оде)

Наги

(Отвори и чита)

„Све Русије земље Ивану Цару
Од Андреје Кнеза Ивановића.“

Иван

Шта!

Наги

(Гледа писмо)

„Михајиловића сина Курбскога...“

Иван

Како? Од Курбскога?.. На писмо моје
Смилов'о се дакле одговор дати!

(Веснику)

Иди!

(Весник оде)
(Нагом)

Читај!

Наги

Ал', Господару!

Иван

Читај!

Наги

(Чита)

„Од Кнеза Курбскога, подвласног негда
„Слуге твог, а сада краљева пољских,
„— Наследног владара Кнеза Ковељског
„Поздрав!... Слушај речи моје!“

Иван

Но? Шта је?

Наги

Не смем, Господару.

Иван

Читај!

Наги

(Наставља читање)

„Одвратно,
„Пуно бесмислица писање твоје
„Добих. Више самих небеских звезда
„Охолошћу својом узвисујућ' се.

„Издајама лажним ти нас бедиш.
„Речи су ти, Царе, заслужне смеха.
„А прекори твоји...“

Иван

Но? „Прекори твоји...“?

Наги

„А прекори твоји — реч пјаних жена!
„Треба да се стидиш писати тако
„Нескладно и грубо у туђу земљу,
„Где реторичара искусних има!
„Неочекцвану исповест твоју
„Не личи ми слушат ни крајем уха!
„Протојереј нисам; у војном чину
„Ја одано служим свом Господару
„Стефану Пресветлом, Велемоћноме,
„Литавских земаља великом Кнезу
„И пољскога племства изабраном Краљу!
„Благословом Божјим до сада срећно
„Отесмо ти Велиж, Усвјат и Полоцк.
„И Псков надамо се скоро узети.
„— Где ли су ти сада победе прошле?
„Где ли они људи светли и мудри
„Који су ти некад тврђаве својим
„Освајали грудма; што поставише
„Астрахан и Казан под ноге твоје?
„Клао си их редом, мучио, сек'о!
„Без војвода добрих сад војска твоја,
„Стаду без пастира потпуно слична,
„Од нас бежи само!.. Знаш ли, о Царе,
„Да комендијаши и глумци твоји
„Заменит' не могу мучене вође!
„Знаш ли ти, да твоје машкарске игре
„И сви афродитски поступци твоји
„Нису што и битка на бојном пољу?
„Ал' зар ти о битки икада мислиш?
„Што напусти војску...“

Иван

Настави даље!

Наги

„Што напусти војску као бегу̑нац?
„Што се сакри дома к'о кукавица?
„Тебе, сумње нема, зла савест мучи
„И сећање страшно на грозна дела...
„Дођи једном к себи... Да би...

Иван

Но? Даље?
„Да би..." — Читај!

Наги

„Да би сву глупост своју
„Сазнао и душу смирио како,
„Ја ти ево шаљем две посланице
„Цицерона мудрог, лепорекога,
„Клаудију једну а Марку другу.
„Кад времена нађеш — прочитај обе.
„И нек би ти ово смирено писмо
„Би̑ло..."

Иван

Та̑ свршавај!

Наги

О, Господару!

Иван

„И нек би ти ово смирено писмо
„Би̑ло..."?

Наги

„Спасоносно ко ши̑ба! Амин!"

(При последњим речима Нагог, Иван му отргне писмо, разгле̑да га и баци под ноге. Раздире га гнев.)

Иван

У заклону седећ' безопасноме
Лајеш као псето иза ограда!
Не! Од мене, Кнеже, примио писи
Венац својих кратких земаљских мука,
Да би њиме стек'о блаженство вечно.
Ако је по вољи милости твојој,

Изволи у Москву, лично ми реци
Све што изволеваш у писму своме.

(Обзире се)

Та зар овде нема никог од оних
Што се с њиме слажу? Зар ни рођа̂ка̂,
Ни брата, ни зета, па чак ни — слуге!
Баш никог?!.. Са свима већ посвршавах!
Зато сада ћутећ морам да гутам
Његове подсмевке!.. Баш нигде никог!

(Улази столник)

Столник

Господару силни!.. Бојари к теби,
У пуноме скупу, иду из Думе.

Иван

Добро су ми дошли! — Стигоше дакле
Да ме смене!.. Сад су радосни, мислим!
„Доле старог Цара!“ Дошло је време
Да га као стареж баце од себе!
Весели су можда, замишљајући
Како ја из двора, с торбом на леђма,
Кроз улазак свечан излазим снужден. —
Ра̂д милости Божје, рад Христа Спаса,
Оставиће можда кафтан на мени!
Да видимо сада коме л' ћу своје
Место да уступим!.. Сад нека уђу.

(Столник излази)

Збиља! И какав сам ја̂ то господар?
Та зар ће под овом монашком расом
Познати ме моћи?.. Већ их одучих
Да пред Господаром венчаним — цепте!
Како Курбски пише? Напустих војску?
Постадох и смешан? Нескладно пишем?
Ко пијана жена?.. Тако ли рече?
Сад да видим тога мудрог им Цара
Који се одлу̂чи да мене живог
Наследи...

(Улазе бојари)

Бојари! Ја вам се клањам!
Доста се већ дуго договарасте;
Ал' свршена сад је одлука Думе,
И ви сте, ја мислим, изабрали таквог
Којему ћу престо дати без стида?
Рода је, без сумње, знаменитога?
Не нижег од нашег? Ратничким духом,
Умом, благочашћу и милосрђем
Од нас је и бољи?.. Дакле, бојари?
Пред ким ћу приклонит' колена своја?
Пред ким пасти нице? — Пред тобом Шујски?
Или пред Мстиславским?.. Ил', може бити,
То треба пред Кнезом Романовићем
Никитом — утуком мојих душмана?
Одговор'те. Чекам!

Годунов

Велики Царе!
Твојој светој вољи покоривши се
Већали смо до сад! Једнодушну нам
И непромењиву одлуку своју
Већ смо утврдили. Саслушај *како*.
Осим тебе једног, — другог Господара
Нико од нас неће! Господар наш си
И до сада био, Господар буди
И од сада!.. За то и главе своје
Носимо ти: *Казни* ил' нас *помилуј*!

(Падне на колена и сви бојари с њим)

Иван

(После дужег ћутања)

Одлучисте, дакле, принудити ме?
Ко спутаног роба ви бисте хтели
За престо ме везат' и преко воље?

Бојари

Царе Господару! Бог нам те дао!
Другога владара ми не желимо
Осим тебе! — *Казни* или *помилуј*!

Иван

Украси ми Царски тешки су, ваљда,

За ваша рамена?.. Терет владарски
Хтели бисте опет свалит' на мене?
Да је вама лакше!..

Шујски

О, Господару!
Смилуј се над нама! Не остављај нас!

Иван

Кунем вам се Богом! Ни мислио нисам
А још мање хтео да опет ставим
На уморну главу досадну круну!
Вукоше ме себи намере друге;
Душа ми је друкча тражила добра.
Одлучисте, ето, друкчије!.. Броду,
Валима живота већ разбијеном,
У луку не дате!.. Добро, нек буде
По вашем. — Думи покоравам се!
По невољи тешкој ја круну златну
Узимам и опет. Поново сад сам
Цар Русије целе и ваш Господар!
(Ставља на главу Мономахову капу)

Бојари

(Подижући се)
Живео Цар руски Иван Василић!

Иван

Украсе ми дајте!
(Облачи царско одело)
Борисе, приђи!
Зборио си смело! Заложио си,
Ради среће Царства, и главу своју!
Реч одважну увек ја слушам радо,
Кад потиче само с искреног срца!
(Пољуби Годунова у главу и обраћа се бојарима)
По други пут ево, и преко воље,
По одлуци Думе пристајем остат'
На престолу своме. Ал' тешко свако
Који би међ' вама о мени смишљ'о
Зло ма које било, ил' какво дело
Из прошлости моје, макар и тајно,

Осуђиват' смео. Нека упамти,
Да делима мојим судије нема,
Јер нада мном власт је једино Божја!

(Обзире се)

Али ја међ' вама не видим Сицког?

Годунов

Силни Господару, не гнев' се с тога!
Опрости безумном!

Иван

Шта је са Сицким?

Годунов

Он не хтеде доћи да те молимо.

Иван

Не хтеде ми доћи? О, гле шаљивца!
Шта је тај пронаш'о! Када сва Дума,
Целим скупом реши да мене моли —
Он не хтеде доћи!.. Са Литавцима
Он се, значи, слаже! Дакле — са Курбским?
С ханом Перекопским?.. Његову главу!

Захарин

Царе Господару! Допусти данас,
У радости овој, да ти о Сицком
Проговорим неку.

Иван

Доцкан се сети,
Мој шураче стари. Да си ти хтео
Издајнике штедет' — требаше данас
Да седнеш на престо, прилика беше!

(Бојарима)

Посланику сестре Јелисавете
Јавите да сутра, у четир ока,
Састанак сам дао. А сад у цркву
Да се пред Свевишњим поклоним смерно.

(Иван оде са бојарима).

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

О КАТАСТРУ

— НАСТАВАК —

VIII

Шта је то Катастар?

Па, кад је Катастар од еминентне вредности и користи у држави, онда нека ми се дозволи, да у најкраћим потезима оцртам, шта је управо Катастар у целокупности својој, и то онако, како се то данас схвата, и како је. Кад је реч о томе, онда можемо рећи, да Катастар у најпотпунијем, но и најобичнијем смислу речи, преставља, значи, списак имања каквога округа, среза, општине, направљен у циљу порезивања порезе на земљиште, или ако хоћемо:

Катастром се звала некада и сама порезничка листа, на којој је разрез порезе извршен био, — и овај назив, или име Катастар, долази од латинскога Capitastrum, — скраћено, Catastrum или Катастар. Катастрисати, значи и преставља сам рад, дакле рад око увођења, или боље уписивања потребних података у књигу, па ако хоћемо, баш и увођење, уписивање у пописну књигу.

Развићем приватнога права својине на земљиште, сасвим је природно, да се развијало и расло и интересовање и за то: да се земљиште као приватна својина и што је могућно боље осигура: правилним обележавањем, па и премером.

Немање граничних белега, које би суседи заједнички признавали и које би правно вределе;

немање тачних мера;

немање описа појединих земљишних делова, како односно њихових положаја, тако и њиховог квалитета, па и терета на њима;

а без планова и спискова, без доброга књиговодства, по општинама, без уношења измена, које непрестано бивају разменом, продајом, наслеђем итд. — водило је у све заплетеније стање, у свађе, у распре, у парнице;

па је и праведно порезивање на земљиште онемогућавано.

Овај неред само се тиме прекида, ако се:

1; земљишта обележе (трајним белегама);

2; премере све парцеле;

3; обелодане сви правни односи, те о наслеђу, те о могућним теретима на земљишта, те о правима службености итд. итд.;

4; означе и оличе сви димензијски подаци на плановима или картама, па и у списковима; и најпосле,

5; цео напред поменути елаборат одржава (евиденција) увођењем свију измена тако, да свакада преставља савремено и верно стање, то је онако, како је онога дана у ствари, када се ма какво обавештење затражи.

С тога, што је у прошлом веку био као главни циљ овога поступка, овога катастрисања:

осигурање разреза пореза, па и наплаћивање порезе на земљишта, зарад кога се морало и приступати премеравању земљишта, и зове се ова врста премеравања:

катастарски премер, — то је премер, који има да служи као неопходна основа за израду Катастра. Но данас је појимање и сватање катастарског премера изишло из ове уске заплаве чисто фискалнога циља; — данас је и по себи јасно, да се планови, које нам катастарски премер даје, (разуме се ако су они и савремено тачни) па и на њима засновани спискови имања, могу и за друге разноврсне циљеве употребити, као н. пр:

a) за израду регулације и нивелације вароши;

b) за извршење комасације пољопривредних имања;

c) за пројектовање путова и жељезница;

d) за извођење канала; за исушивање бара; регулацију потока, речица и река;

e) за израду тачних топографских карата, редукцијом у мањој размери;

f) за сва многобројна разна друга техничка и индустријска предузећа и радове, о којима сам напред већ сумарно што шта споменуо.

Према свему напред поменутоме; сваки Катастар, па дакле и српски Катастар, треба да нам да и несумњиво одреди:

1; За сваки па и најмањи земљишни делић, за сваку тако звану парцелу у нашој држави: како положај (ситуацију, — стање онако, како је истоветно са природом), тако и ограничење, слику, при чему мора бити свака тачка у којој се граница видљиво мења и ломи, — дакле, која је за облик слике карактерна, тачно одређена;

2; опис сваког земљишта и који мора садржати:

a) име сопственика,

b) име места,

c) употребу (културу),

d) садржај површине,

e) оцену земљишта,

f) чист принос од земљишта; тако, да нам ствара и створи сигурну основу за израду и уређење и вођење:

3; пописне књиге, па и

4; баштинске књиге, у коју уносимо све правне односе: хипотекарни кредит и терете, ма какви они били, па и све оно, што је за дотично парче земље везано, те да нам тако и на основу свега пређашњега омогући и праведан разрез порезе, наравно, према усвојеном систему порезе.

Сваки катастарски премер мора бити извршен таквом тачношћу, да онај главни циљ: дакле осигурање својине у њеним правним границама, стално омогућава и преставља.

Као што се из ових кратких напомена види, одавде следује и ово: који хоће паметан, вредећ, трајан попис, списак, тај мора већ и с тога хтети и катастарски премер државе, и обрнуто, који хоће катастарски премер, тај и по себи тражи и добива већ самим тиме и неопходну и најбољу савремену основу за извршење пописа и уређење списка, али наравно, попис и списак заснован на егзактном стању, — или боље да кажемо, попис на егзактним, стварним, а не произвољним подацима, — црпљеним из постојећег, — дакле фактичкога, — реалнога стања земљишта и парцела у нашој земљи.

IX

Да ли може географско одељење глав. ђенералштаба да изврши катастар. премер, и да ли се то може захтевати,

Да бисмо могли на ово питање исцрпно одговорити, потребно је да поменемо ово.

Према разном смеру премерaњања, имамо ми у опште и разна премеравања.

Тако имамо премеравања: Географских, топографских, економских (катастарских), па према томе и географских, топографских и катастарских карата.

Географске су карте оне карте, у којима су разни предмети само наговештени разним уговореним знацима, конвенционалним знацима, јер с тога, што се ове карте израђују свакад у веома малим размерама, и није могућно од њих захтевати ништа више, до то: да нам служе за преглед оних површина, које су у њима и представљене. Ако географска карта каквог дела света, какве целе државе, садржи најзнатније предмете у колико су ови само за јасан преглед дотичнога дела света или државе потребни, онда се таква географска карта назива још и именом ђенерална карта. Ако географска карта представља поједине провинције или округе какве државе, са најзнатнијим појединостима, онда се таква карта зове и специјалном картом оне провинције или округа.

Као што смо поменули, размере у којима се географске карте израђују, свакад су веома мале, и ми смо се и њих дотакли само за то, да би смо могли ући поступније у ствар.

Ако су на карти означени и представљени: брегови, потоци, реке, шуме, села, путеви, мостови, железнице итд. итд., — онда се таква карта зове топографска карта.

Ове су карте веома важне за војну потребу, јер садржавајући све предмете, који су у војном смислу важни, дакле садржавајући: конфигурацију терена, комуникације, воде и прелазе, хорографске и топографске предмете у опште, оне су сигурна и неопходна основа за тактичке и стратегијске смерове, па с тога израда топографских карата и спада свакад у дужност ђенералштабу у држави, или боље, географском одељењу Мин. војног.

Топографске се карте израђују у размерама истина већим но географске карте, и то почињући од 1 : 20000 па до 1 : 100000 при чему се веће размере од 1 : 20000 па до 1 : 30000 употребљавају и за оригинална снимања, а остале мање, почевши од 1 : 50000 па до 1 : 100000 добивају се редуковањем.

Економске или катастарске су карте оне, у којима су сви предмети топографски представљени у размерама почевши од 1 : 500 па 1 : 1000, 1 : 2500 до 1 : 5000. И по себи је разумљиво,

да се у оваквим картама може свака њива, свака ливада, сваки виноград, и у опште свако непокретно добро по своме облику верно преставити, па да се осем тога свако добро и по својој величини одредити може, и то у толикој мери тачно, да је на основу таквих карата могућно и правично сразмерно оптерећење држављана порезом.

Кад се имају економски или катастарски премери па и карте, онда се може приступити и извршењу економско-финансијског посла, а то је: бонитирању и класификовању земљишта према његовој привредној моћи, чиме се добива сигурна основа, на којој се могу извршити и финансијске реформе једне државе.

Као што је и из ових кратких напомена јасно, премеравања потребна за географске, топографске па и катастарске карте, разликују се међу собом и као различна, не би могла да спадну у дужност једном истом надлештву, и то нарочито не онда, када се на први, други или трећи начин мисли цела једна држава премеравати.

Истина је, да би по теорији, а и у опште по математичком схватању, на први поглед за добивање топографских карата било потребно само то, да имамо премер у што већој размери, па да овај затим у довољној мери смањимо (што данас лако и бива), али опет, обзири који се морају имати на уму при једном, и обзири који вреде опет за друго премеравање, тако су једни од других различни, да се никако неби могло разложно захтевати, да је нпр. неко, који је вичан топографским пословима, већ самим тим и без икакве даље спреме употребљив и за катастарске послове.

Основаност овога тврђења увидиће се, још боље, и из овога, што ћемо сад поменути.

За добивање топографских карата потребно је смањивање линија и површина, али не само и једино смањивање, већ шта више, за израду добрих топографских карата, неизоставно је потребно осем смањивања и умно, па ако хоћемо, и како ваља војнички схваћено издвајање предмета, те да се са опадањем размере или даљим смањивањем у исто време опет постигне и упрошћење у самој графијској преставн. До извесне границе, даје се редуковањем ово упрошћење и постићи, и то нешто механички, а нешто и помоћу нарочитих одредаба, водећи рачуна о смеру, коме топографска карта има да служи. Али, овако радећи, ми ускоро долазимо до границе, где математичко редуко-

вање мора уступити место, сасвим новом појмању и схватању, — где дакле математичко редуковање, мора да пође заједно са умном редакцијом, јер ће само такав резултат од узајамног утицаја и рада моћи бити, оно што се и тражи, а то је добра топографска карта. Са размером 1 : 20000 налазимо се већ на поменутој граници. Поред тога, што је при јачем смањивању све теже да поједине мање предмете и површине још једнако са довољном тачношћу одређујемо, при издвајању предмета (а при све већем упрошћењу) настаје још и неопходно потребно, да се све више и више пази и на то, шта је управо према смеру битно, а да је ово нарочито у погледу теренских облика и тешко и важно, и по себи се разуме.

С тога дакле, што сад место простог рачуна и мерења постаје неопходно потребно хармонијско везивање између математичке конструкције и умног рада, — или, што је, ако можемо тако да се изразимо, при даљој изради топографске карте потребно и неко више разумевање, па и слободнија оцена у опште, — с тога баш и мора топографско премеравање какве државе да се сматра као сасвим дргојаче, и по све различно од обичнога премеравања за економске смерове. Чини нам се, да ће се разлика између топографског и катастарског премеравања још боље уочити, ако би смо рекли: катастарски премер може да олакша, да потпомогне, па и да упрости топографско снимање, а топографски премер не може ту исту услугу да учини катастарском премеру, никад и ни на кој начин! Главну особину катастарских премера па и карата, а то је, да престављају све предмете у таквој величини, па и тако одељене, да се из њих може свака њива, свака ливада, сваки виноград и у опште свако непокретно добро распознати, и по своме облику, па и по величини својој довољно и тачно одредити, немају топографске карте. Оне немају дакле оно, што је неопходно, те да послужи као сигурна основа како за пољопривредне, тако и за индустријске, финансијске, хипотекарне итд. смерове, па с тога, што оне ту особину немају, или још боље с тога, што се то од њих као битно и не захтева, с тога се баш свуда топографска снимања од катастарских и разликују, па и оделито врше.

То је узрок, што су у свима државама, које су у култури даље отишле, и у којима је корисна и паметна подела рада пута прокрчила, послови за топографско снимање државе потпуно одвојени, од послова потребних за земаљски Катастар и израду

катастарских планова. Висока војна важност топографских снимања, па и за њ потребни неопходни погледи захтевају, да се топографско снимање налази свакад само у рукама ђенералштаба или географ. одељења, и овај је захтев исто тако оправдан, као што би посве погрешно било, кад би се и помишљало, да се ђенералштабу или геогр. одељењу наметне, да се он бави катастарским премером. Одговор је дакле наш на питање: да ли може наше географско оделење да изврши катастарски премер и по себи јасан и он гласи:

С погледом на истакнуту битну разлику између топографског и катастарског премера, и с погледом на скупо плаћено искуство европских држава, ми бисмо желели, да се и у нас катастарски премер сматра па и оснује, као сасвим засебан државни посао, и потпуно одељен од топографских радова нашег ђенералштаба. —

Ми овим нисмо хтели рећи, да је у исто време искључена и употреба официра, који су се премеравањем бавили, али и који хоће томе послу трајно да се посвете, јер Катастар српски несме никако да спадне на улогу, да буде установа за привремено одкомандовање, већ установа, у којој ће свака година рада стварати све боље раденике, који ће континуитет осигурати и све драгоценија искуства овој српској културној установи пружати!

И сад, кад узмемо у хладну оцену све ово, што сам досад нагласио, може сваки и сам донети свој суд о погрешности предлога и намере, да се Катастар преда српском ђенералштабу у израду. Ја се уздржавам да ово лаичко мишљење детаљније квалификујем, и одговарам на то овим: Србија располаже данас најмање са 250—300 спремних земљомера и техничара, који су за тај посао спремани, — и да треба сваког на свој посао упутити. — Да би се још јаче моје аргументације поткрепиле, ево наводим како је у Аустро-Угарској.

Из Пеште добио сам од управника Катастра овај одговор:

„Auf Jhre werthe Anfrage vom 14. d. M. beehre ich mich zu antworten, "dass Kataster in ganz Ungarn, Kroatien und Slavonien inbegriffen unter Civilverwaltung stehe.

„Das Militär hat mit dem Kataster gar nichts zu thun, und hat auf die Kataster-Arbeiten gar keinen Einfluss“.

„Nicht nur die Kataster detailevermessung, sondern auch die Grundlage der Vermessung bildende Triangulierung ist von der Militärtriangulirung vollkommen unabhängig“.

„Wir übernehmen von der Militärtriangulirung nur die Ergebnisse der Triangulirungen erster Ordnung für Gradmessungszwecke, wo solche vorhanden sind.

„Übernehmen aber nur reine Winkelmessungen, und berechnen die Punkte selbtständig in unseren Netzen auf unserer Kartierungprojektion, der stereographischen Projection.

„Wo keine neuere Messungen durch das Militärgeograph. Jnstitut gemacht worden sind, machen wir selber unsere Netze erster Ordnung so wie dies in den verflossenen 3 letzten Jahren im südwestlichen Theile Ungarns geschehen ist.

„Die Netze 2-ter und 3-ter Ordnung messen wir ganz selbständig, — und für diese Netze nehmen wir überhanpt gar nichts aus den Militärtriangulirungen.

„Das Netz 4-ter ordnung ungefähr 50 trigonometrisch bestimmte Punkte pro Quadratmeile, d. i. durchschnittlich:

1 Punkt pro □ kilometer, wird auch natürlich durch mein Amt gemacht". —

Из свега овога излази сасвим јасно за свакога, да када ни у милитарној Аустро-Маџарској, географско одељење не врши Катастар, још мање треба и сме тај важан посао, да се повери у Србији, — у демократској и за културом жудној Србији, — географском одељењу, и кад је реч о томе, онда немогу, а да не кажем овако јавно: Србији је војска потребна за друге циљеве, а не за техничке и катастарске послове, — и ја дижем глас против сваког мешања војске у Катастар, и тражим, да земљомери и техничари тај посао врше, јер су само они у стању и да га сврше, а свршивши га, да га и одржавају на свагдање савремено стање!

И опет дакле, сваки на свој посао! Но нарочито српски Катастар морају вршити српски земљомери и техничари и с тога, што они требају, радећи на терену, да се саживе с њиме, јер српски Катастар, као што сам напред казао, неврши се само ради порезе, већ још више због других привредних и културтехничких циљева, — па пошто су баш земљомери и техничари ти, који ће и после извршења Катастра бити пројектанти и извршиоци: те путова, те железница, те регулација река, исушивања бара и других културтехничких и индустријских радова, онда би био неопростиви грех, када неби српски земљомери и техничари Катастар српски и вршили! —

У осталом, да би се сваки и сам уверити могао, какви су резултати постигнути од стране географског одељења и у чисто т. зв. војничком раду, државној, а притом још и војној тријангулацији и топографском премеравању за ових 12 година, — нека изволи само прочитати и моју књижицу: Утук на обавештење о радовима географског одељења Главног Ђенералштаба. Београд 1910.

X

Да ли треба катастарски премер вршити геодетским столом, дакле графијским начином, или теодолитом?

Узрок, што се дотичемо овог питања, тај је, што су неке државе употребљавале геод. сто за катастар. премер., па да се неби исто тако и у нас и помишљало радити, ми сматрамо за потребно да обратимо пажњу на неподесност и последице таквог рада, износећи у исто време онај начин премеравања, који је у ствари бољи, а никако није скупљи од премеравања столом.

Да бисмо и у овоме питању могли донети основан закључак, неопходно је потребно да уђемо у суштину разних наших мерења, и одговор ће тада и по себи следовати. У опште говорећи о начину мерења, ми можемо у главноме разликовати два начина и то: непосредни и посредни начин. Овај посредни начин мерења може опет да се врши графијским, по и тригонометријским путем, и ми ћемо се упознати летимице са овима наводећи и тачност, која се једним, или другим начином постизава.

Непосредни начин мерења какве линије тежи је од осталих, и за њ је потребно и много времена и много труда. По овоме се начину врши мерење какве линије тачно нарочитим справама, које су једино за таква мерења и конструисане и које су познате под називом базисних или основичких апарата.

Овај непосредни начин мерења линија употребљава се само тада, када је потребно, да се добије веома тачна дужина какве линије, која служи као основа при тригонометријском премеравању (каквог већег дела на Земљи или какве државе), — дакле за мерење тзв. „основице“, или боље, једне стране у тригонометријској мрежи.

Употребом поменутих основичких апарата, уз највећу могућну обазривост, и водећи рачуна о утицају температуре, која влада за време самог мерења, може се веома велика, па чак и

сувишна тачност при одређивању остојања међу двема тачкама постићи, да нас чак и изненадити мора. Тако је при мерењу основица досад постизавана чак тачност већа и од једнога седам сто хиљадитог дела, и ма да је за практичку употребу и даљи развој радова довољна и тачност од једног сто хиљадитог дела од мерене дужине. Данас се са овим прецизним мерењем дотерало дотле, да се са поменутом тачношћу може на дан измерити више од 1000 метара, што је нарочито случај са Јединовим апаратом.

Графијски начин састоји се у томе, да се употребом геодетског стола и пружника одређују поједине дужине повлачењем и пресецањем линија, полазећи од тачака, које су претходним тригонометријским радом одређене.

Тригонометријске се тачке у овоме случају обично преносе својим правоуглим координатама на геодетски сто, на коме је хартија прилепљена, и то у размери 1 : 15000 или 1 : 10000, и тако пренесене тачке служе као основа даљем графијском раду. Графијским путем одређене тачке, одређују се затим и бројно, т. ј., оне се одређују управним остојањима од линија, које су за образовање секција такође на хартији повучене, при чему се поједина остојања у шестар узимају и по размернику метрима изражавају. Овако добивена остојања или координате, преносе се затим у много већој размери опет на нове листове, који су такође на столу прилепљени, и тако добивене тачке служе као основа за даље снимање детаља. Снимање детаља, дакле: њива, ливада, винограда и у опште свију непокретних добара бива опет графијским путем, при чему се свака тачка у којој се граница видљиво мења, одређује опет повлачењем и пресецањем правих линија на геодетском столу, — такозваним рејонисањем.

Грешке, које прате овако графијско снимање, могу се приближно овако одредити.

Ако узмемо, да је тачност, са којом се могу дужине у шестар сигурно узимати са размерника: $^{1}/_{20}$ део mm., онда би, радећи у размери 1 : 10000 била могућна грешка од пуних 5 десиметра, јер у тој размери преставља 1 mm. на хартији, 10 метара у природи. При самом узимању дужине у шестар чинимо дакле на дужини од 1000 метара најмање 5 десиметара велику грешку, а то је исто случај и при преношењу појединих тригонометријских тачака на табле геодетског стола, и према

томе, само при томе раду грешили бисмо на 1000 метара укупно за читав 1 метар.

Осем овога, овде треба узети у обзир и

1; неједнако истезање хартије:

2; тешкоћу, да сасвим тачно повлачимо линије упоредно и вертикално поред пружникове оштрице;

3; неизбежне грешке, којима је свако наше опажање подложно;

4; даље грешке, које долазе од неисправног инструмента за визирање, дакле диоптра или дурбина, којим радимо, па најпосле и

5; грешке, које, су неизбежне при постављању геодетског стола над појединим тачкама у пољу.

Узевши у обзир и утицаје од ових пет грешака и претпоставивши, и то веома умерено, да ће сваки од горњих утицаја уносити само $^1/_{10}$ део процента од дужине, дакле свих пет укупно $^5/_{10}$ делова процента, онда добивамо укупну грешку од 6 метара на 1000 метара дужине. На површини од једног квадратног километра, дакле на квадрат, чије су стране 1000 метара, изнела би грешка величину од 12036 квадр. метара. При овом графијском начину дакле, сам нас начин наводи, да на површини од 1 квадрат. километра, грешимо најмање за округло 120 ара. Ми не велимо, да се напред израчуната грешка мора свакад баш и учинити, али да је она у опште могућна, то је и по себи разумљиво. Истина је, да се веома пажљивим радом може горња грешка и смањити, али, кад хоћемо пажљивије да радимо геодетским столом, онда зашто не бисмо одмах узели тачнији инструменат, па и с њим пажљивије радили, те да се тако несумњиво осигурамо и од могућности да грешка онолика постане?!

Овај је захтев тим више основан, што су сва наша опажања и поред најбоље воље, да радимо што је могућно савесније и тачније, свакад подложна мањим и већим грешкама, па зато треба (кад год је избор инструмента нама остављен) бирати свакад такав инструменат, који ће нам и по себи већ најмање грешке условљавати.

Наша држава има у округлом броју до 50000 кв. километара, и губитак на површини од самог начина премеравања био би округло узет 120 $\times$ 50000, дакле до 60000 хектара, што би према садањем закону о порези, ако узмемо у средњу руку 5

динара од хектара, престављало вредност од 300000 динара годишње. И са финансијског се гледишта дакле не може геодетски сто препоручити. За војне потребе, и где се хоће нетачнији рад, може се графијски начин још и употребљавати, ма да је, и за војне смерове, много бољи и најмањи теодолит, него ли што је геодетски сто.

Геодетски је сто за наше прилике баш неупотребљив и с тога, што су код нас имања још не комасирана, па дакле и сувише ситна, — т. је, парцеле су врло мале и ситне.

Поред свега поменутога, кад се узме у обзир још и тежина столова, велики број његових саставних делова, који сви могу бити неисправни, његово заметно постављање, његово преношење и намештање, нарочито на бреговитијем терену, па најпосле, кад се узме и неподесност саме хартије, која је на столу прилепљена, и која се при раду излаже влази, прашини итд., — онда се сваки мора потпуно сложити са одредбом у пруском катастарском правилнику (§. 84. бр. 6. стр. 52. Anweisung VIII.) која гласи веома кратко, али и веома јасно:

„Употреба геодетског стола безусловно је забрањена“, — разуме се при катастарском премеравању.

Професор бечке Политехнике Doleżal у своме делу Нижа Геодезија стр. 549 вели о средњој грешки при раду геодетским столом ово: „bei den graphischen Winkelmessungen kann der mittlere Fehler im Horizontalwinkel auf 2—3 Minuten angenommen werden“, — па и то је случај, ако су рејони до 10 cm. дугачки. Ако би рејони били краћи, дакле би износили само до 5 cm., онда је грешка много већа, и износи округло и свих 4 минута.

Овде ћемо навести и ово, што Dr. O. Eggert у своме делу Einführung in die Geodäsie стр. 303—308, вели:

Dr. Eggert упоређујући снимање геодетским столом и теодолитом тахиметром вели:

„Die Geländepunkte werden bei der Einzelaufnahme unmittelbar im Felde auf dem Messtische konstruirt, jedoch ist es auch hierbei durchaus nöthig die Ablesungen für die nochmalige häusliche Prüfung der Entfernungen und Höhen in einem Feldbuche niederzuschreiben. Auf Grund der ermittelten Höhen, erfolgt im Felde auch zugleich die Konstruktion der Höhencurven. Hierin besteht ein wesentlicher Vorzug der Messtischaufnahme vor der Theodolitaufnahme, denn während bei der letzteren die Curven

lediglich nach den aufgenommenen Punkten und an die Hand der im Felde gezeichneten Skizzen entworfen werden, entstehen bei der ersteren die Curven in Anblick des Geländes unter fortwährender Vergleichung mit der Wirklichkeit.

Mann ist in Folge dessen in der Lage, die Richtigkeit der Geländewiedergabe Schritt für Schritt zu prüfen, und durch Ergänzungsmessungen die Zeichnung sofort zu korigiren.

Die ganze Karte wird auf dem Felde hergestellt, die häusliche Arbeit beschränkt sich auf das Ausziehen mit Tusche, das meistens am Abend jedes Arbeitstages erledigt wird, um dem Verwischen der Bleilinien vorzubeugen".

„Ein Hauptnachtheil der Messtischaufinahme gegenüber der Theodolittachymetrie ist:

1: Die Vermehrung der kostspieligen Feldarbeit die hier auch noch in hohen Masse,

2; von der Witterung abhängig ist, auch ist das starre,

3: Festhalten an dem einmal gewählten Masstabe sehr lästig, wenn die Geländeinzelnheiten eine Änderung des Kartenmasstabes. wünschenswert erscheinen lassen. Dann kommt die,

4; Schwerfälligkeit der Stationirung in nicht üdersichtiichem Gelände, indem,

5: die trigonometrische Punkteinschaltung nicht anwendbar ist.

Der Abstand der Lattenpunkte in der Zeichnung bei übersichtlichem Gelände darf nie mehr als 10 mm betragen, häufig aber bis auf 2 mm heruntergehen kann".

Ако би, при свем том који запитао, па зашто се тако дуго при катастарском премеру употребљавао геодетски сто у другим државама, па се и данас на штету државе употребљава, на то би се могло одговорити ово: геодетски је сто и поред толиких махна и погрешних резултата тако дуго употребљаван само за то, што је време, у коме је геодетски сто био готово једини инструменат којим се најлакше и најрадије премеравало, одгајило читаву војску земљомера, који разуме се, нашавши се већ на местима а сувише инертни, да се упознају са новијим и напреднијим начинима (по којима се сви подаци престављају сухопарним и досадним бројевима), одржаваху геодетски сто у цени, и ма да се њиме мери исто онако нетачно и дан дањи, као што се и пре деценија мерило!

Тригонометријски начин састоји се у томе, да се помоћу

„основице“, која се са највећом тачношћу одређује, и помоћу углова, који се пошавши од основице са најсавршенијим инструментима мере, одређују рачуном све остале потребне стране па и тачке у тригонометриској мрежи.

При овоме се начину, радећи по принципу, од већега ка мањем, обично деле троуглии на троугле 1-ог, 2-ог, 3-ег и 4-ог реда, чиме се у исто време на неки начин и дотични ступањ тачности обележава, и то тачности, са којом се стране у појединим редовима одређују. Углови у троуглима 1-ог реда мере се на најсавршенији начин, па се и стране тих троуглова математички тачно од основице пошавши одређују, при чему се и облик наше Земље у обзир узима. Овако израчунате стране троуглова 1-ог реда, служе као основица троуглима 2-ог реда, ове опет као основица троуглима 3-ег реда итд. Осем углова хоризонатних, који су потребни за одређење међусобног положаја појединих тачака у хоризонатном смислу, мере се у исто време и висни углови, те се на тај начин утврђује не само правац и остојање дотичних тачака, већ се и њихова висина сазнаје над каквим познатим нивоом.

Тригонометријски начин мерења, достигао је данас толики ступањ тачности, да он не само да потпуно задовољава савремене захтеве, већ их у велико и превазилази, нарочито, кад сматрамо ствар са практичког гледишта. Пошто је за рад по овом начину, потребно махом мерење углова, то је дакле за извршење премера целе државе потребан само добар теодолит (угломер) којим се, ако је он још и са микрометрима снабдевен, може веома тачно и веома брзо радити. Прецизиона је механика данас тако далеко отишла, да се и по јевтину цену могу добити добри теодолити, који могу задовољити све потребе у мерачкој пракси, и тиме се треба у интересу и брзине и доброте послова, својски користити.

Да би надмоћност теодолита, па и надмоћност тригонометријског начина мерења над графијским потпуније истакли, ми ћемо се дотаћи још само и грешака, којима су тригонометријска мерења подложна.

Грешка при мерењу углова тачним и великим теодолитима износи у средњу руку $1/3$ секунде, а то чини на дужини од 22,5 километра, једва 4 сантиметра. Грешка, којој је подложно одређивање страна у троуглима 1-ог реда, износи $1/120000$, а то је на дужини од 120000 метара 1 метар, или у округлом броју.

(вођени рачуна и о штетним утицајима) на 100000 метара, 1 метар. Нижи редови су подложни већим грешкама, и то је при странама 2-ог реда тригоном. тачака грешка $^1/_{50000}$, или на 50000 метара 1 метар, а при странама 3-ег реда $^1/_{25000}$, или на 25000 метара 1 метар.

Кад се сад тригонометријским путем достизава толика тачност, да се при тачкама 3-ег реда на 25000 метара само за 1 метар греши, не би ли била неопростива погрешка, не били било за најтежу осуду, кад бисмо ми напустили тако сјајан резултат и то само тога ради, да можда учинимо по вољи каквоме старијем земљомеру, који наравно уме много да прича о своме раду, и ма да није никако ни био у том срећном положају, да бар једанпут упореди графијски рад са тригонометријским радом.

Кад се неби могло радити другаче; кад би рад геодетским столом био бољи, јефтинији, па и бржи од тригонометријског, онда ми не бисмо против њега устајали, али, кад се и мањим теодолитима, а на основу страна троуглова 3-ег реда, може приступити и тзв. детаљној триангулацији 4-ог реда, при којој се опет постизава тачност од $^1/_{5000}$ дела, дакле на 5000 метара тек 1 метар грешке, кад се дакле и мањим теодолитима постизава као што видимо, још једнако двадесет и неколико пута већа тачност но геодетским столом, онда бисмо се огрешили о нашу дужност, кад не бисмо препоручили теодолит за сва наша катастарска премеравања.

Па и при мерењу висина постиже се теодолитом врло велика тачност. Грешке, које се овде чине, износе једва $^1/_{5000}$ део мерене висине.

Ми смо све ово нарочито истакли, што и Морозовић вели и препоручује, да нам се неби рекло да претерујемо!

Резултат је ових летимичних напомена јасан, и он говори у корист премеравања теодолитом.

Имајући дакле на уму, да је рад теодолитом тачнији; да нам теодолит даје све податке у бројевима, који се могу у произвољној размери за израду карата употребити, па биле карте потребне за пољопривредне, за индустријске, за финансијске, за хипотекарне, за војне смерове итд., — имајући даље на уму, да је теодолит спретнији, куд и камо лакши и употребљивији и за веома врлетна места, па с тога се њиме и много брже, па дакле и јевтиније радити даје, ми сводимо наш одговор на питање: Да ли треба катастарски премер вршити геодет. столом,

дакле графијским начином или теодолитом? на ово: држава наша треба да приступи катастарском премеру онако, како то савремени ступањ геодетске науке захтева, а то је, да оснује премер на триангулацији, и да врши сав премер теодолитом.

Савремени и што је могућно савршенији теодолити у друштву са тачним рачунањем, то су сресства којима катастарски премер треба и отпочети, па га и до краја извести. Само незнање начина снимања теодолитом, диктирало би употребу несавршенијих срестава (куда спада и геодетски сто) а на штету тачности, на штету економије, на штету опште употребљивости, па и на штету најбржег извршења целокупног катастарског премера.

Наша је држава у погледу овог питања у срећнијем положају, но што су многе друге у своје време биле. Она нема таквих застарелих и назадних земљомера, који би у одбрани геодетског стола гледали одбрану своју, свога положаја, па и свога хлеба, и зато нашој држави ништа не стоји на путу, да се користи савременим напретком геодетске науке, и савременом геодетском праксом.

Професор **М. J. Андоновић.**

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

СЛЕПИ МИШ

— Из циклуса „Бедни људи“ —

Када су једнога јутра поседали питомци Завода за Сирочад за своје дуге и беле столове, очекујући доручак, и видели на месту, на коме је већ толико година седео њихов стари и гојазни учитељ Нићифор Николић, једнога дугајлију, који их је својим малим и жмиравим очицама, заклоњеним црним наочарима, посматрао унезверено и помљиво, били су једно време изненађени и збуњени присуством новајлијиним, али су убрзо оживели и отпочели да се дошаптавају и смеју томе дугачком човеку.

И доиста, ништа није било смешније од њега, Михаила Петковића, новога учитеља Завода за Сирочад!

Уз дугачке и приткасте ноге, које су му се у коленима непрестано тресле, припијале су се црне, измашћене панталоне, које су с муком допирале до федера од старих и широких ципела; на уским и искривљеним леђима, као гудало, висио му је пругасти, летњи капут, чији су рукави били тако жалосно кратки, да су се испод њих виделе целе прљаве манжетне Михаила Петковића. Очевидно је било, да су му те манжетне задавале огромне сметње, јер је непрестано покушавао, тресући се целим телом, да их увуче у рукаве. На дугачком и шиљастом носу стојао је накриво насађен цвикер, које се лагано тресао и клизао полако низ нос!..

Један мали и разумни питомац, који је седео баш до Михаила Петковића, гледао га је дуго и дуго с осмејком на лицу. Најзад, замисливши се мало, окрете се своме другу и прошапута: „Слепи миш!... живота ми — прави слепи миш!...“ и зацерека се ситним и пакосним смехом...

И тај надимак Михаила Петковића обиђе за часак све столове и са свију страна зачу се пригушени кикот и шапат: — „Слепи миш... слепи миш...“

Он, Михаило Петковић, чуо је врло добро дечји кикот и шапат; осећао је да се њега тиче; црвенео је тресући се целим телом од стида и спремао се, покрећући се нервозно на столици, да протествује. Но, када управитељ наиђе, он саже главу у свој тањир и примири се.

Једини Настас Илић, гимназијалац, није му се смејао. Са тугом га је посматрао, како црвени од стида и како дршће целим телом. И баш то, што је видео, да се и са̂м одрастао човек стиди, изазва у њему сажаљење. И кад је отишао у школу и за време часова, мислио је на Михаила Петковића и питао се: „Зашто је дошао овде?... Зашто је дошао овде?...“ Најзад, кад га је после неколико дана видео по вечери у дворишту, како стоји са̂м и збуњено се окреће час једној час другој гомили деце, реши се да му приђе.

— Свакако се осећате незгодно у нашем друштву, — рече му полако.

— Не... ни најмање — прошапута Михаило Петковић.

Њему — Михаилу Петковићу — дотле нико у животу није упутио тако благе речи, те се стога обрадова а преко сухог лица заигра му за часак осмејак.

— Хоћете ли да видите башту? — настави Настас Илић после кратког ћутања. — Тамо је пријатно, много пријатније него овде...

— Врло радо! — одговори Михаило Петковић и крете се журним корацима ка улазу од баште осећајући да ће му тамо, међ дрвећем, бити много пријатније но међу децом.

У башти је било све мирно и тихо... Летње, лепо вече, спустило се одавно... Са бледо-плавога небеснога свода треперели су безбројне звезде, између којих се провлачио, весело поцупкујући, велики и пун месец... По дрвећу, које је тајанствено шумело, разливала се та бледа светлост са неба и губила се постепено, изумирући у густом лишћу од дрвећа, које је полагано покретао лак поветарац...

— Овде је тако лепо! — рече први Настас Илић, осећајући се и са̂м задовољан што је утекао ма и за часак од дечјег жагора, и загледа се у Михаила Петковића.

— Да... Овде је лепо! — прошапута Михаило Петковић и са задовољством отпоче да гледа по дрвећу, чији су се врхови лако њијали, и цвећу, које је поспано налегло једно на друго. Затим, после кратког ћутања, приближи се сасвим Настасу Илићу и обазревши се, да би се уверио да ли су сами, прошапута: „Да, овде је лепо!.. Али тамо!... Тамо горе код вас — страшно је!..."

Кад то рече, његово се цело тело некако чудновато занихa и задрхта...

Настас Илић се трже од изненађења. То је био први његов учитељ, који је смео да каже, да је код њих, у Заводу за Сирочад, страшно.

— Мени је тешко што сам дошао у ову кућу! — настави Михаило Петковић после неколико тренутака. — Но нужда закон мења... Навићи ћу се... Трудићу се, бар, да се навикнем. — А ако се не могу да навикнем, онда... ту застаде за часак, обори главу на прса, па је затим одмах подиже и рече мало крупнијим гласом: — онда ћу даље... Свуд је свет... свуд је живот...

Настас Илић није никада дотле чуо да когод тако говори. Тек тада је, први пут, осетио како је бедно и гадно проживео цео живот опкољен мрачним заводским зидинама и, уздахнувши, хтеде нешто да каже.

У том одјекну тупо звоњење заводског звона, које је звонило на спавање.

Михаило Петковић се трже из мисли и крете полако ка изласку из баште. Затим, као да се нечег присетио, застаде насред стазе и, окренувши се Настасу Илићу, који је ишао полако за њим неодлучним кораком, мислећи на свој живот, — прошапута: „Но, не треба очајавати!... У животу има разних патњи. — Ви сте још млади... Тек сте отпочели да живите... Ви не знате још шта је живот... О њему бих могао да вам причам по читаве дане и ноћи и никада да га не схватите довољно јасно..." Глас му је некако чудновато јечао, и баш када одјекну и последњи изломљени и мукли глас звона, учитељева погрбљена сенка, која се јасно оцртавала на стази од учитељева тела, крете се полако ка изласку из баште...

Када је ушао у двориште, застаде поново.

— Хоћете ли да дођете к мени вечерас? — упита Настаса Илића. — Рано је још за спавање... Можемо разговарати... Затим ућута и загледа се упитно у Настаса Илића.

— Да дођи ћу... Чим се умијем... — одговори Настас Илић и крете се полако ка умиваоници.

За време умивања у ушима му је непрестано звонио болешљив и једва чујни учитељев глас. Осећао је како је тај сухи и погрбљен човек много патио у животу и то га је болело, али га је тај бол уједно подсећао и на свој живот.

Најзад, кад је био готов, крете се полако учитељевој соби.

То је била велика, бело окречена соба, као и све друге заводске собе. На средини је стојао сто покривен белим чаршавом, а у самом углу до прозора, био је велики и широк кревет, преко кога је било пребачено једно бело и чисто ћебе.

Кад је ушао у учитељеву себу, видео је Михаила Петковића где стоји поред прозора и посматра испод себе варош, која се купала у мору од светлости.

Тамо доле, одмах иза сниских кућа, оцртавале су се две тамне пруге Саве и Дунава, изнад којих се купало плавичасто небо посуто звездама. По Сави би се час по видео понеки фењер рибара, који су ловили и певали својим монотоним и грубим гласовима њему неразумљиву песму.

Михаило Петковић и не осети кад у собу уђе Настас Илић, и тек, кад му овај приђе сасвим близу, трже се и загледавши се у њега рече после кратког ћутања:

— А... дошли сте...

Затим се окрете поново прозору, па поћутавши мало настави:

— Како је лепо тамо доле!..

Настас Илић погледа за његовим покретом и погледавши осветљену варош, мрачну пругу Саве и Дунава, са које је долазила песма рибара, уздрхта од неког неразумљивог осећаја.

Михаило Петковић постоја још мало поред прозора, уздахну и одмакнувши се до стола, извади из џепа од прсника дрхтавом руком једну цигарету, запали је и седе на столицу. Заборавио је сасвим, да је ту, поред њега, Настас Илић. Сетио се свога живота. Био је бедан и јадан живот, који је проживео Михаило Петковић, а то сећање на тај бедни и гадни живот и натера га да се коме повери и исприча коме све што је пропатио.

Најзад, после подужег ћутања, устаде са столице и приђе Настасу Илићу, који се осећао нелагодно у тој великој а бело окреченој соби.

— Одавно се нисам осећао овако чудновато као данас! — рeће шапућући Михаило Петковић више самоме себи него Настасу

Илићу, па затим зарони браду у широки и прљави оковратник, који му је допирао све до великих и провидних ушију, приђе прозору. Звезде му заиграше некако чудновато. Чинило му се да су се ухватиле у неко лудо коло. Дрвеће, које је било доле одмах испод прозора, шуштало је тихо, чудновато тихо...

— Бр... бр... бр... како је све ово лепо удешено а тако страшно! — прошапута учитељ једва чујним гласом и сав се стресе.

Настас Илић, који га је дотле посматрао мирно, трже се и погледа за часак у учитељево лице, које се искриви и дође још блеђе него што је било иначе.

— Мој је живот чудноват! — настави Михаило Петковић после кратке паузе. — Но, зар ми сви не желимо једно исто и не завршујемо тај живот разочарани?!... Кад рече „завршујемо тај живот разочарани“ затресе се целим телом и загледа се у Настаса Илића својим малим очицама, у којима се огледао тежак бол.

— Можда ћете се чудити што вам све ово причам! Можда ћу вам бити смешан, смешнији него вашим друговима, који ме зову слепим мишем... — настави осмехнувши се горко и окренувши поново главу ка прозору. — Али не треба да се чудите. Човек је слаб, често пута слабији него што би и сам помислио... И та слабост и мноме је сада овладала... Па ипак, нећу да вам се жалим, јер сам поред свега тога задовољан — задовољан што и сви други морају завршити живот као и ја... И Михаило Петковић заврши ту реченицу па се зацерека тихо, радујући се томе што и сви други морају завршити живот као и он, и од тога кикота одлепише му се за часак танки брчићи од доње усне и испод њих указаше се два низа ситних црних и искварених зубића, који су страшно изгледали.

Настас Илић се осети наједаред чудновато. У почетку је жалио Михаила Петковића, после га је занимао, а сада га се плашио. И од тога страха поче да му дрхти цело тело.

— Био сам срећан када сам се једнога дана нашао, после дугих мука, као учитељ у Н-у, — настави Михаило Петковић и не обраћајући пажњу на Настаса Илића. Школа је била на једном брегу, по коме су се пеле високо у неби јеле, чије је грање ветар непрестано потресао. Имао сам и колегиницу. Млада са црним, дугим лицем. кадифеним очима... Дотле у животу нисам имао пријатеља и она ми поста пријатељ! — рече на-

једаред промуклим гласом Михаило Петковић, повуче неколико димова из цигарете, која му осветли за часак лице. — Па... једнога дана нестаде и ње... Заврши тупим гласом, и осетивши како му нешто у грудима тупо одјекну, склони се од прозора и приђе чак вратима.

Настас Илић опази да су у очима Михаила Петковића навреле сузе, и да му учитељ није казао колико је препатио, те стога заборави на свој пређашњи страх и виде, на своје велико изненађење, како се и његове очи полако влаже од суза.

— Па ипак, — зачу се једва чујни глас Михаила Петковића, који је говорио прилазећи уморним и плашљивим кораком прозору, — живот је за све подједнак и за све будалаштина!... Питање је само: има ли потребе, да сносимо мирно и стрпељиво све оно што нам он набацује на плећа и да очекујемо тај крај, који нам неминовно мора доћи?.. Чим заврши окрете нагло главу ка Настасу Илићу, загледа се у њ својим малим очицама и закикота се тресући се целим телом. Затим се, окренувши се прозору, као да се нечега сетио, наже надањ, задрхта целим телом, и Настас Илић, на свој велики ужас, виде како се учитељева крива леђа и дуге ноге изгубише иза прозора у мраку!...

— Гле!... Оде слепи миш! — прошапутао је Настас Илић.

Одмах затим чуо је како нека тешка маса паде на тле... Затим се зачу један тежак, болни уздах и све заћута...

*

* *

Кад је Настас Илић истрчао напоље, затекао је, поред леша Михаила Петковића, вратара који је својим пискавим и женским гласом викао за помоћ.

Учитељ је лежао пресамићен на пола са отвореним и избуљеним очицама, бркови су му били одлепљени од доње усне, која је била сва крвава, а испод њих вирела су два низа ситних и црних зубића...

6 марта, 1911 године,
У Београду

С. Д. Тодорић.

ПОШТАНСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ

(наставак)

III. Значај поштанских штедионица.

Као што смо видели, оснивање првих поштанских штедионица у Енглеској било је последица рђавих прилика, које су владале код приватних штедионица. Проневере и злоупотребе, које се појављиваху у енглеским штедионицама, изазвале су неповерење публике према њима и уздржљивост од улагања новца у штедионице. Отуда није никакво чудо што је оснивање поштанских штедионица у Енглеској имало за последицу пренос новца из приватних штедионица у поштанске и тиме пад многих приватних штедионица. Од 638 штедионица, колико их је у Енглеској постојало пре увођења поштанских штедионица, обуставило је њих 33 рад 1861. г., т. ј. у години, када су основане поштанске штедионице, а сума улога смањила се за 3,7 мил. фун. стерл. У току следећих девет година, до 1869. г., пропало је 145 приватних штедионица[1]. Али су све солиднције штедионице преболеле ову кризу. Године 1873. сума уштеђевина код приватних штедионица достизала је већ цифру од 1860 г. (40 мил. фун. ст.) У 1908. год. та је сума износила 51,715.950 фун. ст.[2]

У другим земљама, изузевши Белгију, где су владале сличне прилике као и у Енглеској, поштанске штедионице нису имале никаквог штетног утицаја на приватне штедионице. Њихов број је из године у годину стално напредовао, а сума улога расла. (Као пример могу да послуже подаци о француским штедионицама. В. таблицу III).[3] Приватне штедионице и данас

[1] Carl Roscher. op. cit. Стр. 75. — Fr. Heber, op. cit. Стр. 15.

[2] The Statesman's Jear-Book for the jear 1910. London, 1910. Стр. 87.

[3] Annuaire statistique pour 1908. Rèpublque française. Paris, 1909. Стр. 114.

Таблица III.

Година	број штедионица	бр. штед. филијала	сума улога мил. франака	број књижица
1870.	514	651	632,2	2,130.000
1880.	536	869	1.280,2	3,841.000
1890.	544	1.055	2.911,7	5,761.000
1900.	546	1.299	3.264,0	7,116.000
1907.	549	1.573	3.543,0	7,794.000

имају много више улога на штедњу, него поштанске штедионице (в. таблицу IV[1]). Све ово најбоље потврђује статистика у Француској, Италији, Аустро-Угарској и др. земљама. Ту не само што обичне штедионице нису имале никакве штете од поштанских штедионица, већ, шта више, оснивање поштанских

Таблица IV.

Ред. број	ДРЖАВА	Година	улози код прив. штедионица	улози код поштан. штедионица
1	Угарска	1908.	1.960,857.000	92,630.533 круна
2	Шведска	1908.	719,577.079	46,422.570 „
3	Аустрија	1907.	5.077,305.000	218,074.992 „
4	Француска . . .	1907.	3.543,000.000	1.433,500.000 фр.
5	Италија	1908.	2.165,377.327	1.506,781.795 лира
6	Енглеска	1908.	51,715.950	160,648.214 ф. ср.

штедионица корисно је утицало на постојеће штедионице. Желећи да задрже дотадашњу и стекну нову клијентелу, штедионице су оснивале филијале, продужавале радно време и уопште

[1] Ови су подаци узети: за Аустрију из Österreichisches statist. Handbuch für 1908. Стр. 423. и 430.; за Француску из Annuaire statist. pour 1908. Стр. 114—115.; а за све остале земље из Statesman's Jear-Book for 1910.

се старале да што више угодности пруже публици. Од таквог рада имале су користи и штедионице и публика.

У исто време настуна једна подела рада између поштанских и обичних штедионица. Ове последње, које су се у најновије време јако развиле и све више добивају карактер банака — на супрот своме првобитном обележју — имају у својим касама само релативно веће улоге, док они ситнији и најмањи притичу поштанским штедионицама. (Какво је стање у том погледу било на пр. код пошт. штедионица у Угарској 1909. год., види се из таблице V[1]). Статистика у свима земљама показује,

Таблица V.

УЛОЗИ	бр. књижица	%
До 10 круна	295.238	40,61
од 10— 20 „	84.255	11,59
„ 20— 40 „	61.279	8,42
„ 40— 60 „	46.101	6,34
„ 60— 80 „	44.684	6.14
„ 80— 100 „	41.933	5,77
„ 100— 200 „	53.465	9,35
„ 200—1000 „	66.847	9,19
преко 1000 „	33.344	4,59

да су просечни улози код поштанских штедионица много мањи, него код приватних. Та се разлика нарочито примећује код штедионица у Аустрији и Шведској (в. таблицу VI[2]). Ситни

Таблица VI.

Ред. број	ДРЖАВА	Година	просечни улог код прив. штед. марака	просечни улог код пошт. штед. марака
1	Аустрија	1904.	1096,12	98,57
2	Шведска	1905.	490,98	107,97
3	Белгија	1905.	941,18	277,64
4	Холандија	1904.	384,80	184,19
5	Енглеска	1905.	622,26	312,07
6	Француска	1904.	350,00	218,59

[1] Volkswirtschaftliche Mitteilungen aus Hungarn. Budapést, 1910. Heft IX. Стр. 1814.

[2] Fr. Heber, op. cit. Стр. 124.

улози, које приватне штедионице нерадо примају, концентришу се код поштанских штедионица. На овај начин појављују се поштанске штедионице као природна допуна обичних штедионица. У томе лежи једна њихова карактерна црта, која је од великог значаја.

Према овоме, заблуда је сматрати поштанске штедионице као конкуренте обичних штедионица и то наводити као аргуменат против поштанских штедионица. Те две врсте штедионица имају сасвим различну публику. Оне не конкуришу једна другој, него се допуњују. Та се тенденција види из наслова енглеског закона од 1861. г., првог закона о поштанским штедионицама. Ту се вели, да поштанске штедионице треба да пруже још друге нове прилике, нове олакшице (additional facilities) за остављање уштеђевина. А то још боље потврђује целокупна организација и рад поштанских штедионица. Одређивање максимума за улоге, ниска интересна стопа и др. одредбе имају за циљ, да код поштанских штедионица прикупе само ситније уштеђевине, да послуже дакле интересима сиротнијих редова друштвених и да се спрече евентуалне штетне последице за штедионице које постоје.

Сем аргумента, да су поштанске штедионице од штете за приватне штедионице, против поштанских штедионица наводи се још један аргуменат, на коме је потребно задржати се. Тврди се, наиме, да поштанске штедионице, као државне установе, доводе државу у времену рата и уопште у времену политичких и економских криза у врло незгодан положај. Како ће држава да одговори тражњи публике баш у оним моментима, кад је њој самој највише потребан новац? Државни папири, у које је највећим делом пласиран новац поштанских штедионица, подлеже тада највећим колебањима у вредности Њихов курс нагло пада. Како ће онда држава, без своје огромне штете, исплаћивати улоге, чији ће повраћај тражити најпре сиромашнији, дакле баш они, који сачињавају највећи део улагача?

Овај је аргуменат несумњиво врло озбиљан. Али кад је о томе реч, потребно је пре свега нагласити, да повлачење улога у времену бурних политичких догађаја није ни из близа онолико, како би се то на први мах могло да мисли. Искуство је показало, да се та повлачења не врше у толикој мери, да би могла да буду нека велика опасност за штедионице. Тако за време аустријско-пруског рата 1866. године у Варошкој Ште-

дионици у Берлину износиле су уплате 567.113 талира, а исплате 939.463. Код штедионице у Бечу уплате су те године биле за округло 2 мил. форинти веће, него исплате. Тако исто 1870. године, за време немачко-француског рата, износиле су уплате код берлинске Варошке Штедионице 721.020 талира, а исплате 780.386. Али не само у Немачкој, него и у Француској, уз пркос врло неповољним приликама, у којима се она тада налазила, није се показала нека особито велика тражња за исплатом улога, као што би се то могло очекивати. Тако на пр. имовина Париске Штедионице у години 1870. и 1871. смањила се само за 1/3. Чак и у најгорим данима опсаде улагано је у Париску Штедионицу дневно по 20—25.000 франака![1] Утицај рата од 1870./71. на француске штедионице види се и из података у таблици VII.[2] Најновији пример имамо из времена анексионе

Таблица VII.

Година	број улагача	сума улога
1869.	2,130.768	711,2 мил. франака
1872.	2,016.552	512,2 „ „
1874.	2,170.066	573,5 „ „
1876.	2,625.209	769,0 „ „

кризе 1908./09. године. То је време, када се говорило само о рату и сваког дана очекивао његов почетак. Међутим све то једва да се опазило код угарских поштанских штедионица. (Види таблицу VIII.[3]) Тако исто искуство је показало, да у свима оваквим случајевима, ствар се тиче само једне моменталне навале једне прелазне буре. Ако је штедионица спремна, да тој првој навали одоли, онда је ситуација спасена. Потребно је само спремити штедионицу за такву евентуалност. Један солидан резервни фонд, одређивање рокова за исплату улога и т. д. могу врло успешно да отклоне опасности једне озбиљне кризе.

[1] L. Elster, op. cit. Стр. 32—33.

[2] Annuaire stat. pour 1908. République française. Стр. 114.

[3] Подаци су прикупљени из извештаја публикованих у Volkswirtschaft. Mitteil. aus Ungarn за годину 1908. и 1909.

Таблица VIII.

месец	година	уплате круна	исплате круна	+ или — уплаћено	сума свих улога крајем мес.
октобар	1907.	5,263.497	4,962.809	+ 300 687	86,776.617
	1908.	5,456.217	5.402.247	+ 53.969	90,467.677
новембар	1907.	5,498.673	5,412.317	+ 86.355	86,862.973
	1908.	5,146.875	4,942.266	+ 203.908	90,670.986
децембар	1907.	5,450.890	5,632.038	— 181.147	86,681.825
	1908.	5,047.468	5,346.247	— 299.386	90,371.599
јануар	1908.	6,822.602	6,165 011	+ 657.590	87,339.415
	1909.	6,680.540	5,766.914	+ 913.355	91,285.255
фебруар	1908.	5,771.939	5,583.497	+ 188.442	87,527.858
	1909.	5,580.103	5,065.136	+ 514.971	91,800.727
март	1908.	5,204.169	5,861.739	— 657.569	88,959.346
	1909.	5,473.381	7,581.349	— 2,107.968	91,948.797
април	1908.	4,702.578	5,719.513	— 1,016.935	87,942.411
	1909.	5,586.532	6,395.131	— 808.598	91,140.198
мај	1908.	5,203.724	5,412.142	— 208.417	87,733.993
	1909.	6,114.962	5,416.479	+ 698.483	91,838 682

Али ипак несумњиво, да најсигурније средство лежи у томе, да поштанске штедионице не улажу сав свој новац у државне папире, већ и у друге хартије од вредности, које доносе сталан интерес, у менице и т. д. На тај начин поштанским штедионицама пружа се прилика, да буду од користи индустрији, трговини и пољопривреди и да развију своју делатност и на социјално-политичком пољу. Систем пласирања, по коме се штедионички капитал улаже и у стране државне папире, у хипотеке, менице и т. д. од користи је и за саме штедионице. Улагање новца искључиво у домаће државне папире повлачи за собом јако скакање курса држ. папира. Поскупљавање државних папира значи међутим у исто време фактично смањивање интересне стопе, смањивање дакле рентабилности таквог начина пласирања. Ове штетне последице показале су се нарочито у Енглеској, у земљи где је систем пласирања у државне папире најконзеквентније изведен. Тако су последњих година енглеске поштанске штедионице имале више камате да плаћају улагачима, него што су оне саме добивале. То значи један рад са губитком.

Према овоме, из свега овога може се извести само тај закључак, да државни папири не смеју бити једини начин пласирања. Ипак у државним папирима треба и

мора да буде пласиран већи део штедионичког капитала. Разлози за то леже у великој користи од таквог начина пласмана, у користи, која далеко надмаша оне незгодне стране.

Први разлог за тај начин пласмана лежи у томе, што се штедионички улози морају налазити у што ликвиднијем облику, како би штедионица била у стању, да сваког момента одговори потреби улагача. Државни папири одликују се својом ликвидношћу. Стога су они врло погодан облик за пласирање.

Други разлог лежи у томе, што је овај систем од нарочито велике користи за саму државу. Курс државних папира расте услед куповине од стране поштанских штедионица. То пак врло повољно утиче на државни кредит. Растење курса значи стварно опадање каматне стопе, и тако је држави могуће, да, при закључивању нових зајмова, добива све повољније услове. Каматна стопа при закључивању зајмова биће нижа.

Али поштанске штедионице потпомажу куповину државних папира и од стране публике. Она посредује при тој куповини и олакшава је. На овај начин државни папири долазе у већи број руку, они улазе у народ. Држава не долази више у зависност од неколико капиталиста или банака. Круг њених поверилаца проширен је, а тиме је и њена самосталност појачана, државни дуг се национализира и курс државних папира постаје стабилнији.

Поштанске штедионице корисне су за државу и због тога, што оне доносе сваке године државној каси извесан чист приход.

Али ма како да су велике користи, које сама држава има од поштанских штедионица, још су веће користи, које од њих има целокупна народна привреда. Та велика корист лежи у томе, што поштанске штедионице васпитавају народ за штедњу, што оне прикупљају мале капитале, који би бесплодно лежали, што оне подижу економску самосталност нижих друштвених редова.

Познат је огроман економски значај штедње. Треба само погледати велике културне тековине, које окружавају савременог човека. Све оне имају свој извор у штедњи. Без штедње је немогућан напредак. Да су људи, попут дивљака, који секу дрво, да би добавили плод са њега или уништавају све оно, што сместа не могу да поједу, да су, дакле, људи непрестано трошили све, што су производили, човечанство би се још налазило на истом ступњу културе, као и први људи. А за раз-

витак штедње код једног народа, поред других услова, потребне су и добро организоване, свакоме приступачне установе, које примају уштеђевине.

Од свих тих установа, поштанске штедионице показале су највише способности за овај циљ. Оне су, пре свега, раширене по целој земљи, од престонице и великих градова, до најзабаченијих села у провинцији. Приватне штедионице никад не могу да достигну толику распрострањеност, јер се поштанске штедионице служе поштама, дакле установама, које већ постоје, које се свуда налазе, и најзад које су популарне, публици познате и врло приступачне. Оне су преко дана више отворене, неко обичне штедионице и оне пружају публици више угодности за штедњу. Помоћу марака оне омогућавају и најситније уштеђевине, које не износе више од неколико пара. Оне су нарочито погодне за оне улагаче, који мењају место становања, што је врло чест случај код радника. Такав улагач не мора при свакој промени места становања да иде у штедионицу, узима свој улог и у новом месту опет да га улаже у другу штедионицу. То је један досадан посао, који значи само губитак времена. Код поштанских штедионица међутим влада т. зв. cross-entry систем. То значи, да као год што се код које било поштанске штедионице новац може да уложи, тако се исто он из које било поштанске штедионице, без обзира на то где је дат у штедњу, може и натраг да узме. Све поштанске штедионице у једној земљи јесу само филијале једне централне поштанске штедионице, све су оне у вези и могуће је да се улози даду код једне, а изузму код друге поштанске штедионице. Па не само, да је ово могуће у границама сопствене земље, него и ван њених граница, јер поштанске штедионице појединих земаља склапају међународне уговоре, који омогућавају служење једном истом уложном књижицом у разним државама. На тај начин, уложна књижица поштанске штедионице не само да има — како то каже Маларс[1] — национални значај на супрот књижици обичних штедионица, која има локалан значај, него се данас може рећи, да уложна књижица поштанске штедионице све више добива међународно обележје. И у томе, поред осталог, лежи велики значај поштанских штедионица и њихова надмоћност над обичним штедионицама.

[1] A. de Malarce, Le mecanisme de la caisse d' épargne postale. (Journa 107).

Олакшавајући и потпомажући штедњу код сиротнијих друштвених редова, поштанске штедионице подижу на тај начин њихово благостање. Оне им пружају могућност, да спреме „беле паре за црне дане“. Имајући извесну суму новаца у штедионици, сиротнији редови друштвени снаже се економски и постају самосталнији, а то помаже и ублажавању класних супротности.

Радничка класа, немајући ништа друго сем своје радне снаге, природно мора бити незадовољна садашњим друштвеним уређењем. При таквим околностима, она одиста са пропашћу данашњег друштва — по речима Марксовим — не би имала ништа да изгуби, до ланце. Друкче стоји ствар, ако је и радник сопственим интересом везан за данашње друштвено уређење. Природно је, да ће се онај радник, који има новац у штедионици или можда и државне папире у својим рукама, друкче осећати у садашњем друштву и другим очима посматрати на агитације, које су против данашњег друштвеног уређења управљене, него онај радник, који ништа друго нема, до својих десет ноката. За ово нам пружа један леп пример историја француске револуције. У јуну 1848. године, после затварања „народних радионица“ у Паризу, међу палим и ухапшеним радницима није било ниједног, који је имао штедионичку уложну књижицу. Стога је сасвим умесно речено, да се сваки онај, који се, према својим околностима, брине за сигурност и опстанак себе и својих улагањем у штедњу и томе сличним, да се сваки такав човек с правом може убрајати међу стубове државне.[1]

У коликој се мери поједини друштвени редови служе поштанским штедионицама на пр. у Угарској, види се из ових статистичких података за 1909. годину.[2]

радници	16,41%
ђаци	12,59 „
слуге	9,49 „
чиновници и војници	6,76 „
надничари	5,11 „
и т. д.	

[1] Ernst Engel, Die Sparcassen in Preussen. (Zeitschrift des k. Preuss. Statist. Bureaus. Berlin, 1861. Стр. 108.)

[2] Volkswirtschaftl. Mitteil. 1910. Стр. 1803.

Значај поштанских штедионица лежи у томе, што оне, развијајући штедњу и прикупљајући мале суме новаца, које би бесплодно лежале, потпомажу стварање капитала. Прилив овог новог капитала утиче на смањивање интересне стопе у земљи, од чега народна привреда мора имати огромне користи.

Потребно је, најзад, обазрети се и на значај клириншког и чековског промета код аустро-угарских поштанских штедионица.

Увођењем радње са чековима и пребијање рачуна, аустроугарске поштанске штедеднице пружиле су могућност најширим слојевима народним, да се користе чеком, најмодернијим и најсавршенијим начином плаћања. Ако и издавалац и прималац чека имају отворене рачуне код поштанске штедионице, онда се врши пребијање рачуна. На овај начин омогућена су плаћања између најудаљенијих крајева монархије, а да ни једна пара готовог новца не буде покренута са свога места. Сем приватних лица, чековском саобраћају приступиле су данас готово све државне установе и надлештва. Крајем 1907. било је отворено 2148 таквих рачуна. На тај начин су омогућена плаћања између публике и државних власти путем чека. У почетку се тај саобраћај кретао поглавито у уплатама од стране публике. Од јануара 1907. г. покушано је у Доњој Аустрији, да финансијске власти врше своја плаћања помоћу поштанских штедионица. Покушај је потпуно успео и тај је систем затим уведен и у другим покрајинама. Колико се држава служи чеком види се по томе, што је 1907. год. само за порез уплаћено 210 мил. круна, а у Доњој Аустрији месечно је око 22.000 пензија исплаћено помоћу поштанске штедионице. Тако је поштанска штедионица стављена и у службу државне благајничке управе и њена употреба на овом пољу — као што се то констатује у једном званичном извештају[1] — донела је собом упрошћење државне благајничке службе.

Колико је чековски и клириншки саобраћај напредовао у Аустрији, види се из ових података:[2]

Број трансакција у чековском промету износио је у години

[1] Fünfundzwanzig Jahre Postparkasse. Wien, 1908.

[2] Ibid.

1883	1.861	са обртом од	1,07	мил круна
1887	4,918.161	„ „ „	2.445,52	„ „
1897	16,493.127	„ „ „	7.540,98	„ „
1907	45,843.081	„ „ „	21.583,93	„ „

Од трансакција у чековском промету извршено је у клириншком промету

1887	790.642	у износу од	601,91	мил. круна
1897	2,384.122	„ „ „	2,637.67	„ „
1907	6,866.562	„ „ „	9.857,77	„ „

Велики напредак показао је чековски и клиринишки саобраћај и код угарских поштанских штедионица, премда не у толикој мери, као код аустријских.

Милан М. Стојадиновић.

(Наставиће се)

О МИНИСТАРСКОЈ ОДГОВОРНОСТИ

у

СРПСКОМ ЈАВНОМ ПРАВУ

од

Јосифа Касановића

— СВРШЕТАК —

§ 30 Стицај више кривичних дела код министарске одговорности.

Код министарских кривица, као код кривица из општег права, може се десити да се више кривичних дела стеку. Такав случај, стицај, може и код министарске одговорности бити или идеалан стицај или реалан стицај. Идеалан би стицај био код министарске одговорности кад министар једном радњом која представља једну целину произведе такве последице које сачињавају више кривичних дела. Тако, могло би се замислити да министар спречава извршење судских пресуда, а у исто време вређа и једно уставно право појединца; или, министар поднесе лажан извештај Краљу или Народној Скупштини, па на основу тог извештаја буду донесене законодавне одлуке услед којих наступи штета по државу, а материална корист за министра. У случају таквих стицаја треба на министарску одговорност проширити одредбе из општег права. По § 65 Кривичног Законика у таквом случају досудиће се казна која је одређена за теже кривично дело. Тежина дела одређује се величином максимума казне.

У случају реалног стицаја код министарске одговорности, кад је министар оптужен за више самосталних кажњивих дела,

као што се најчешће догађа, исто се тако морају проширити принципи општег права у погледу на одређивање казне. По § 69 Кривичног Законика у таквом случају досудиће се за свако дело казна посебице. Но ако за та дела закон одређује робију, заточење и затвор, суд може спустити казну да оне мере које је законом одређена за најтеже. Ако пак суд не буде хтео да сведе све казне на највећу, по тачки (а) истога члана, укупна осуда, ако је казна затвор, не може бити већа од десет година.

Код стицаја могло би се поставити питање о томе, шта ће бити ако Државни Суд у току ислеђења буде нашао и такве министрове кривице за које Краљ или Скупштина нису оптужили министра. Да ли ће у том случају Државни Суд моћи, као редован суд, без ислеђивања дела код полициске власти сходно Кривичном Судском Поступку, приступити ислеђењу дела без оптужбе Краљеве и Народне Скупштине за то дело. Код свих судова који нису стални и редовни судови надлежност постоји само у оноликo и само у оним случајевима које закон нарочито означује. А кад још и отпочињање процедуре тих судова зависи од других инстанција, то је онда надлежност тих судова још ограниченија. Државни Суд има атрибуције тачно законом одређене; он суди министрима само за седам одређених деликата. Сасвим је разумљиво да Државни Суд не би могао да узме у суђење неко министарско дело које представља општу чиновничку кривицу коју му нису Краљ или Народна Скупштина спровели, већ и по самом том што то дело по својој природи премаша надлежност Државног Суда. Међутим Државни Суд не би могао узети у поступак ни дело које сам буде нашао ислеђујући друге од Краља и Народне Скупштине спроведене кривице које по свој природи спадају у надлежност Државног Суда, али које му Краљ и Народна Скупштина нису на пресуђење послали. Поред тога што је Државни Суд суд са ограниченом надлежношћу и у погледу врсте дела које суди и у погледу на конкретне случајеве које ће судити, кривична одговорност министара, и ако је она много ближа обичној одговорности пред редовним судовима, чији се поступак базира на чисто правним критеријумима, ипак има, може се рећи, претежно политични карактер све док не дође ствар до Државног Суда. Услови за отпочињање суђења Државног Суда зависе од политичких фактора, Краља и Народне Скупштине, и

тим органима државним остављено је да цене да ли је целисходно оптужити кривично министра, и да ли државни интереси захтевају да треба једно кривично дело, чије је биће правно извесно, износити Државном Суду на суђење. Из овога излази да је надлежност Државног Суда и у погледу личности и у погледу дела тачно одређена тужбом Краљевом и скупштинском. Наравно да не треба мислити да је Државни Суд орган потчињен Краљу и Народној Скупштини, и да по њиховим упутствима суди. Рад Државног Суда ограничен је само у погледу оптуженог лица и у погледу материјалног дела. У том пак кругу Државни Суд потпуно је независан. Тако Државни Суд може друкчије оквалификовати дело него што га је оквалификовао Краљ или Народна Скупштина. Затим, Државни Суд може наћи да нема кривичне одговорности министра за дело које му је од Краља и Народне Скупштине спроведено, и најзад могућно је, као што смо видели раније, да Државни Суд одрече надлежност за суђење једног дела које су му Краљ или Народна Скупштина спровели, ако налази да оно по својој природи не спада у његову надлежност.

§ 31 Појединац и кривична одговорност министара

Као што је раније утврђено, кривична министарска одговорност у српском праву може бити двојака. Прва је она кривична одговорност министара која постоји за сваког државног службеника за кривична дела учињена у званичној дужности. Та кривична дела јесу двојака; то су или она дела која су обележена у глави XI Кривичног Законика, дела која Законодавац везује за положај државних службеника, и која може само чиновник учинити; затим ту долазе и општа дела из Кривичног Законика која може свако учинити, па и државни службеник, употребљујући за то свој положај и власт која му је поверена. За та дела министар одговара редовном суду на исти начин на који и сваки други државни орган, односно грађанин.

Друга кривична одговорност министара јесте једна специјална одговорност, која представља један засебан институт, издвојен из опште кривичне одговорности чиновника. Код те нарочите кривичне одговорности која бива по Закону о Министарској Одговорности утврђена су кривична дела у случају

којих може те одговорности бити. Међу тим делима има (1) деликата из општег права (п. пр. издаја земље и Владаоца), (2) службених деликата (п. пр. примање мита), (3) нарочитих министарских деликата чији corpus delicti конструше само Закон о Министарској Одговорности (п. пр. спречавање вршења закона, законодавних решења и судских пресуда). Та одговорност министрова за нарочита дела, дела побројана у Закону о Министарској Одговорности, представља установу која може бити од нарочитог правног интереса, док опште одговорност министра као државних органа не поставља захтеве за једно нарочито испитивање.

Кад се усвоји то да министар у опште узев одговара за опште чиновничке кривице као и сваки други државни орган по Кривичном Законику и Кривичном Судском Поступку, онда је потпуно природно да у погледу целога тока суђења министру за такве деликте важе сви прописи Кривичног Законика. Следствено, за деликте из Кривичног Законика које министар учини у званичној дужности, било да је учинио деликт из главе XI Кривичног Законика, било да је у званичној дужности учинио који деликт општег права, министар се може тужити суду или на државну иницијативу или на иницијативу повређеног приватног лица.

Питање, како стоји појединац према кривичној одговорности министара, много се јаче поставља код оних деликата за које министар одговара по Закону о Министарској Одговорности. Међу деликтима које предвиђа Закон о Министарској Одговорности има таквих који вређају државне интересе, и таквих који вређају правно заштићене интересе појединаца. Кад министар одговара по Закону о Министарској Одговорности, према кривицама које тај закон предвиђа, правно заштићени интерес појединаца може бити повређен у овим случајевима. (1) Кад министар повреди које уставно право појединаца. (2) Кад министар злоупотребом власти спречи вршење закона, законодавних решења или судских пресуда, и тим нанесе повреду приватним интересима. У оба ова случаја, онај који трпи штету од министрове противправне радње јесте појединац. Да ли у тим случајевима појединац може захтевати пред државном влашћу да се министар казни за такво кривично дело? Из раније изложенога довољно је јасно да је министарска одговорност која бива пред Државним Судом, један изузетак од опште кривичне одговорности пред редовним судовима, а пошто

је изузетак, то све одредбе које постоје специјално код те уже министарске одговорности треба рестриктивно тумачити. Према томе треба, као што се из ранијег излагања могло видети, могућност да се покрене кривична одговорност за специјалне министарске деликте из Закона о Министарској Одговорности свести на начин који се састоји у томе да Краљ и Народна Скупштина оптуже министра Државном Суду. Чим се утврди да само Краљ и Народна Скупштина могу покренути питање о оптужењу министара за она дела која су у Закону о Министарској Одговорности означена, онда не остаје никакво субјективно право појединцу да он судски гони министра, и ако су његова права повређена противправним министровим делом. У том би случају појединцу само остало или то право да се Народној Скупштини обрати молбом да сврати пажњу на његово повређено право, или та могућнсост да утиче на један број народних посланика поднесу предлог оптужбе против дотичног министра. Наравно да би се могло поставити питање о томе, да ли је целисходно покренути министарску одговорност у Народној Скупштини и пред Државним Судом за једну незнатну повреду права приватних лица, као што у извесним случајевима може да буде спречавање извршења пресуда на штету приватних интереса.

§ 32 Основи ништења државног права кажњења код министарске одговорности.

По Уставу и Закону о Министарској Одговорности основи ништења државног права кажњења за министарске кривице разликују се од основа ништења права кажњења из општег права. Општи разлог за ту различност треба тражити у природи министарске одговорности. Који су специјални разлози да се код министарске одговорности та разлика учини видећемо код сваког основа ништења казне посебице.

У општем праву постоје три основа, осим смрти учиниоца, ништења државног права кажњења: (1) стварно кајање, (2) застарелост и (3) помиловање у ширем смислу. Стварно кајање код министарске одговорности није од интереса.[1]

[1] У нашем праву стварно кајање јесте основ ништења казне код ових кривичних дела. (1) код просте крађе, (2) код лажног сведочења и (3) давања лажног вештачког мишљења.

I

Застарелост.

По члану 136 Устава потребно је пет година па да застари кривично дело министрово, за које му се суди по Закону о Министарској Одговорности (застарелост истраге). За пет година застаревају све кривице из Закона о Министарској Одговорности, па било да су оне узете из Кривичног Законика или не. Издаја земље и Владаоца, која застарева по Кривичном Законику за 30 година ако је казна смрт а за 30 година ако је робија преко 10 година, застариће ако је министар у званичном својству учини за пет година. Пошто се наврши пет година од извршења кривичног дела ни Краљ ни Народна Скупштина не могу ништа предузети против учиниоца: Краљ не може поднети оптужбу, а Народна Скупштина не може узети у поступак предлог оптужбе за такво дело. Ако би пак ту околност Краљ или Народна Скупштина превидели, и поред ње оптужили Државном Суду министра, Државни Суд, констатовавши застарелост, неће се у истрагу и суђење упуштати. У току пет година, док се застарелост навршује, Краљ и Народна Скупштина могу министра оптужити без обзира на то да ли је он после извршеног дела остао министар или није и без обзира на то да ли је остао у државној служби или није.

Код застарелости истраге кривичних дела из Закона о Министарској Одговорности падају две ствари у очи. (1) Застарелост је једна за сва кривична дела. Док у општем праву кривична дела застеревају према својој тежини т. ј. према величини казне која је за њих прописана, министарске кривице без обзира на величину казне застаревају за исто време. (2) Застарелост, у опште узев, код тих кривица знатно је краћа него код кривица из општег права.

Нама изгледа да мотив, да се застарелост министарских кривица учини краћом него што је у општем праву, не треба тражити у тежњи да се министри фаворизују према осталим грађанима већ у политичким моментима чију је важност Законодавац признао код министарске одговорности. Кривична одговорност министара има, пре него почне, да издржи политичке оцене, то су оцене Краљева и оцена Народне Скупштине, да ли је министрово кривично дело корисно по државне интересе предавати Државном Суду. Пошто се у самом покретању писања о кривич-

ној одговорности министара оставља широко поље политичким оценама министровог кривичног дела, то је сасвим природно да је Законодавац морао водити рачуна о томе да се временом ти политички моменти губе и мењају. Временом се мењају мишљења о политичким грешкама. Један од важних мотива застарелости кривичних дела у општем праву јесте тај, што се времено кривично дело предаје забораву. Ако то важи код обичних кривичних дела, код којих се држи да се заборавља сам акт учиниочев, онда то много више важи код оних деликата којих се временом може изгубити сватање да је и сама природа тих дела кривична.

Ни Устав ни Закон о Министарској Одговорности не говоре ништа о застарелости пресуде Државног Суда. У овом погледу треба проширити принципе општег права, што излази из гледишта да је кривична министарска одговорност кривичноправне природе.[1] По општем праву пресуда застарева за онолико исто времена за колико застарева кривично дело. § 79 Кривичног Законика гласи да ће пресуда „застарити за онолико времена за колико би застарило и само злочинство или преступљење, за које је кривац осуђен, рачунајући од дана, кад пресуда буде извршна, или ако после тога кривац побегне из руку власти, од дана, кад побегне.“ Пошто све министарске кривице застаревају за пет година, то ће и пресуда Државног Суда застарити за пет година.[2]

О застарелости код министарске одговорности важе сва она правна правила која важе за застарелост уопште. Могла би се поставити питање још само о томе, како стоји са прекидањем застарелости код министарске одговорности. У општем праву ово су околности које прекидају застарелост. (1) Тужба повређенога, кад су у питању дела које се не извиђају по званичној дужности. (2) Тужба полициске власти предана суду. (3) Свака радња суда или полициске власти предузета у циљу „да се ухвати или затвори кривац, или да се започне настави или доврши истрага.“ Од ових околности код министарске одговорности треба искључити тужбу повређених лица, пошто она као што се раније видело, не могу бити тужиоци код уже министарске одговорности и ако су повређена. Друге две околности

[1] Види § 2 ове књиге.

[2] Слободан Јовановић, Српско Уставно Право, стр. 255.

које прекидају застарелост треба код министарске одговорности спојити у једну. Треба узети да застарелост код министарске одговорности прекида само подношење Краљеве или скупштинске тужбе Државном Суду. Све остало у Скупштини што претходи подношењу тужбе Државном Суду не прекида застарелост због тога што поступак у Скупштини није једна истрага против кривца, истрага срачуната на досуђивање казне, већ је само један пут да се Скупштина обавести о томе да ли дела има и да ли је целисходно за то дело оптужити министра.

II

Помиловање.

Теорија и законодавства у највећем делу противни су неограниченом праву Владаоца да помилује осуђеног министра. Мотив таквог гледишта на помиловање министара налази се у томе што се сматрало да постоји извесна заједница између министара и монарха. Сходно том гледишту у неким законодавствима (Саксен, Виртемберг, Саксен-Мајнинген) помиловање министра је потпуно искључено. На супрот овом гледишту, Бишоф, и Борнхак специјално за Пруску, заступају теорију о неограниченом праву помиловања. Они резонују овако. Једнакост пред законом захтева да министри кад су осуђени уживају исте могућности да се казне ослободе које уживају и остали грађани. Поред тога, и код министарске одговорности као код сваке кривичне одговорности постоје разлози за установу помиловања, јер постоји потреба да државна власт има начина да поправи погрешке које може неправедним пресудама учинити. Између ових двеју теорија стоји теорија о ограниченом праву помиловања, која задовољава и захтеве који излазе из односа министара и монарха, и захтеве правне политике да државна власт може сама своје акте да поправља. Ограничење монархвог права помиловања министара састоји се обично у томе што монарх може помиловати министра тек на пристанак или на предлог Народног Представништва. Систем ограниченог права помиловања установљен је и у нашем законодавству.

О Краљевом праву помиловања говори члан 139 Устава и члан 42 Закона о Министарској Одговорности. По Уставу, Краљ не може осуђеном министру ни опростити ни смањити казну

без пристанка Народне Скупштине, нити може прекинути поведену истрагу против оптуженог министра. По Закону о Министарској Одговорности Краљ не може помиловати министра, нити му казну смањити, осим ако Народна Скупштина то предложи. Пошто је Устав од 1903 дошао после Закона о Министарској Одговорности од 1891, то по начелу о приоритету доцнијег закона, у погледу на Краљево право помиловања важи Устав а не Закон о Министарској Одговорности. Кад се члан 139 Устава литерално протумачи онда излази ово. (1) Краљево право помиловања ограничено је пристанком Народне Скупштине. (2) Краљ може министра помиловати само после осуде, док је суђење у току (аболиција) помиловања неможе бити ни ако Скупштина на њега пристане. Пошто се Уставотворац изразио једним општим изразом о природи тога акта („опростити") то треба узети да под тим изразом треба разумети свaку врсту опраштања казне, дакле помиловање у ширем смислу где долази и амнестија. О тој амнестији важи исто ограничење које и о помиловању, она мора бити дана с пристанком Народне Скупштине. Из стилизације 139 члана Устава не види се међутим то, да ли Краљ може дати министрима амнестију непосредно после извршења кривица, а пре отпочињања истраге. Да се то питање расправи мора се узети у обзир начин на који је постао члан 139 Устава.

У Уставу од 1888 члан 139 Устава од 1903 био је члан 140 и гласио је овако. „Краљ не може осуђеном министру ни опростити ни смањити казну без пристанка Народне Скупштине". Кад је Авакумовићево министарство амнестовано, Краљ Александар, не питајући о томе Народну Скупштину, пре него је Државни Суд изрекао своју пресуду, амнестује цело министарство Авакумовићево. Тим поводом поставило се питање, да ли је тај акт Краља Александра био уставан или није. С једне стране се тврдило да Краљ може амнестовати министре сам, без пристанка Народне Скупштине, зато што члан 140 Устава ограничава само Краљево право помиловања, а не и Краљево право амнестије. Пошто свако ограничење Краљевих уставних права треба тумачити што уже, то значи да је Краљево право амнестије потпуно. С друге стране тврдило се да онде где не постоји потпуно право помиловања Владалац не може имати ни пуно право амнестије, јер би онда било неразумљиво ограни-

чење помиловања, пошто би Краљ могао, кад год хоће, то ограничење изиграти на тај начин што ће му дати једну другу форму, амнестију. Пошто је амнестија шире право него помиловање, то ко не може мање не може ни више. Кад је 1903 повраћена важност Уставу од 1888, учињене су у њему извесне исправке. Међу те исправке долази и исправљање члана 140 Устава, који је постао члан 139. Исправка тога члана учињена је с обзиром на случај амнестовања Авакумовићевог министарства извршеног у току суђења, па су члану 140 додане речи „нити може прекинути поведену истрагу против оптуженог министра“. Као што се види Законодавац није имао у виду то, да амнестије може бити не само у току суђења и после изречене казне, већ да је може бити и пре отпочете истраге. И ако Уставотворац није ту околност имао у виду, ипак треба узети да он није могао хтети да Краљу остави потпуно право амнестије пре почетка истраге нити потпуно право амнестије после изречене пресуде. Разлоге за то треба тражити у духу Устава и у основима наше установе министарске одговорности.

Кад би Краљ могао пре почетка истраге да дâ амнестију министрима, онда би право Народне Скупштине да оптужи министра без Краљевог одобрења зависило крајњој линији од воље Краљеве. По Уставу Краљ и Народна Скупштина имају независно један од другог право да оптуже министре. Кад би једноме од ова два фактора било дато право амнестије пре него се министрова кривица узме у поступак, онда би право онога другог фактора да оптужи било осујећено. Тенденција да се министарска одговорност заштити од Краљевог расположења према министрима која се огледа у ограничењу права помиловања, била би потпуно неразумљива, кад би се Краљу независно од Скупштине оставило право амнестије пре почетка истраге.

Исто тако Краљ не би могао после изречене пресуде Државног Суда дати амнестију без пристанка Народне Скупштине. Устав у члану 139 није учинио дистинкцију између помиловања и амнестије. Он говори о опраштању казне у опште, а под опраштањем казне он је разумео сваки акт који кривца казне ослобађа без обзира на то да ли тај акт има форму помиловања или амнестије. И у овом случају, поред несугласности са текстом члана 139 Устава, акта амнестије без пристанка Скупштине а после досуђене казне постојала би, као и у горњем случају, једна несугласност таквог стања ствари са уставним прин-

ципима. По уставним принципима право Скупштине да оптужи министра постоји потпуно независно од Краљеве власти, па је потребно да се и последице те одлуке одрже у својој потпуности.[1]

ГЛАВА ПЕТА

ГРАЂАНСКА ОДГОВОРНОСТ

§ 33 У опште.

Грађанска одговорност министара јавља се у двојаком облику. Или је грађанска одговорност последица политичке одговорности или је последица кривичне одговорности министара. Грађанска одговорност министара која је последица политичке одговорности замењује општу грађанску одговорност чиновника за новац и државну имовину која им је на управу поверена. Пошто министри не рукују новцем, вредностима и материјалом, већ су само наредбодавци у погледу извршења буџета и осталих финансиских закона, а пошто је парламенат контролна власт над извршењем буџета, то је природно да најшира власт у погледу грађанске одговорности министара припада парламенту. Пошто је буџетско право најмоћније оружје парламента у борби са министарством с којим је незадовољан а које неће да одступи, и пошто парламенат доноси буџет, то је природно да парламенат има право да контролише министре како извршују буџет.

Против грађанске одговорности министара због рђаве управе државном имовином наводе се новијој државноправној теорији ови разлози. (1) Министрова функција је врло тешка, и лако је могућно да министар и нанесе штету држави нехата или што није могло предвидети непредвидљиве околности. Однос између државе и министра аналог је пословодству, а код пословодства има одговорности само за culpa lata. (2) Грађанска одговорност министрова за извршење буџета често може имати за узрок само једно разилажење у погледама између министра и парламената, у погледу оцене потреба на које је утрошио новац. (3)

[1] Види Слободан Јовановић, Српско Уставно Право, стр. 254.

Најзад грађанска одговорност држави за прекорачења буџета илузорна је зато што упропашћује министра а држави не накнађује ништа, јер је обично од министара немогућно наплатити велике суме за које оштете државу. При свем том што су горњи разлози против ове врсте грађанске одговорности донекле оправдани, ипак се може рећи да они нису довољно јаки да покажу њену непотребност или нецелисходност. И ако је министар врло често изложен опасности да оштети државу без велике своје кривице, ипак треба имати на уму то да је извесна санкција министове непажње врло корисна.

Друга врста грађанске одговорности министара јесте она грађанска одговорност која се јавља као последица кривичне одговорности министара. Док је она грађанска одговорност, која је последица политичке одговорности, могућна само према држави, грађанска одговорност која се јавља као последица кривичне одговорности може бити и према држави и према појединцима, према томе да ли је повређен државни или приватни интерес. Ова грађанска одговорност својим циљем не разликује се од обичне грађанске одговорности министара за накнаду штете која постоји код кривичне одговорности из општег права.

§ 34 Грађанска одговорност министара у данашњем српском праву.

По Закону о Државном Буџету од 4 априла 1903 Народна Скупштина решава о Завршном Рачуну. Ако Народна Скупштина да Влади разрешницу за њено извршење буџета, са Владе пада свака одговорност за извршење буџета, па и грађанска одговорност. Међутим Главна Контрола је у члану 181 Устава нашла основицу за полагање искључивог права на давање разрешнице. По члану 181 Устава, Главна Контрола прегледа, исправља и ликвидира рачуне опште државне администрације и свих рачунополагача према државној каси.“ Главна Контрола је из тога извела да скупштинско право давања разрешнице постоји само у толико у колико Главна Контрола не би могла дати Влади разрешницу пре него јој да Скупштина. То гледиште Главна Контрола је показала у завршном рачуну за 1904 и Народна Скупштина није против њега ништа наводила.

Дискусија која се у Сенату[1] водила о Закону о Државном

[1] Стенографске белешке седница Сената, 1902 стр. 87.

Буџету показује да се тим законом хтела да установи материјална одговорност министара за њихове радње противне закону о Буџету. Та се материјална одговорност хтела да установи нарочито с обзиром на ванбуџетске расходе, које Главна Контрола у завршном рачуну изнађе. Та одговорност би била пред Главном Контролом која утврђује те издатке и која их Скупштини саопштава. Главна Контрола била је заузела гледиште да је она у власти да ставља ванбуџетске издатке „на терет одговорним лицима док их Народна Скупштина не одобри". Чим Скупштина донесе одлуку да не одобрава ванбуџетске издатке, Главна би Контрола могла, без нарочитог одобрења Скупштине, предузети кораке за накнаду противно буџету утрошеног новца. Овакав систем грађанске одговорности Слободан Јовановић[1] сматра као несагласан са општим принципима Уставног Права. По тим општим принципима, Главна Контрола нема никакве власти над министрима, већ је у погледу министра само један помоћан орган Народне Скупштине у њеном контролисању извршења буџета. Главна Контрола има само да реферише Скупштини о ванбуџетским издацима, али не може о њима доносити никакав суд нити по њима давати разрешницу. По уставноправним принципима право предузимања мера против одговорних министара припада само парламету. И ако стоји тако са досадашњим системом грађанске одговорности министара, он је ипак консакриран и још прецизније обележен Законом о Државном Рачуноводству од 6 марта 1910 године. Члан 58 тога Закона у (1) алинеји проглашава материјалну одговорност министара као наредбадоаца за све поступке противне томе закону. Главна Контрола чим утврди повреду Закона о Државном Рачуноводству може код грађанских судова тражити потребна обезбеђена на имању одговорних лица. За један такав корак потребна је одлука опште седнице Главне Контроле. По алинеји (2) оваква одлука Главне Контроле има дејства само дотле док Народна Скупштина не да министрима разрешницу. Ако би Скупштина дала разрешницу, она поништава тужбу, тражење обезбеђење, као и све остале последице једног таквог корака. Према томе Закон о Државном Рачуноводству даје право Главној Контроли да без одобрења Скупштине тужи министре суду било да Скупштина није хтела да

[1] Српско Уставно Право, стр. 230.

разрешницу да, или није стигла да је да. Народној Скупштини остављено је да накнадно, ако хоће, разрешницом ослободи министра грађанске одговорности.

Као што је изложено кад је била реч о систему министарске одговорности по Уставу од 1903 у опште, данашњу министарску одговорност треба тумачити шире; то важи и за ону грађанску одговорност министара која се јавља као последица кривичне одговорности министара. Једини законски пропис који о овој врсти грађанске одговорности говори јесте члан 9 Закона о Министарској Одговорности. „Поред кривичне одговорности, за дела која овај закон предвиђа, министар је и грађански одговоран за штету нанету, било држави било појединим лицима". Пошто се у Закону о Министарској Одговорности нигде не ставља у дужност Државном Суду да суди грађанску страну спора, то треба узети да је код кривчне одговорности министара за питање о накнади штете увек надлежан редовни суд. Државни Суд је једно политичко тело које не постоји за то да брани материјалне интересе државе и појединих, већ да досуђује казне којима се угрожавају министарски деликти опасни за опште добро. Државни Суд може само констатовати да постоји поред кривичне одговорности министра и грађанска одговорност, али се не може упустити у одређивање и досуђивање накнаде штете. Овде би се могло поставити питање, да ли би редовни суд могао на захтев приватног лица или Главне Контроле узети у расправљање питања о накнади штете нанесене једним кривичним делом министровим, пре него о тој кривици донесе одлуку Државни Суд. Пошто је Државни Суд такав суд који не може ставити у покрет ни Главна Контрола ни повређени појединац, то би значило, кад би се грађанска одговорност министра везивала за његово кривично дело, да је држава и појединац у тим случајевима потпуно незаштићен. Пошто иначе има примера у општем праву да може бити решавања о накнади штете нанесене једним кривичним делом и онда кад се за то дело не може досудити казна, то нема никакве сметње да и редовни суд, и ако не може да осуди министра на казну, ипак може да реши да ли постоји право на накнаду штете. Кад се амнестија у општем праву да пре почетка истраге, право на накнаду штете произишле из кривичног дела не ништи се актом о амнестији. И ако суд тада не може ништа више о кривици да суди, он ипак може повређеном да досуди накнаду штете.

Код грађанске одговорности министра као последице кривичне одговорности могло би се још поставити питање о томе, у коме се времену почевши од подношења предлога оптужбена до пресуде Државног Суда може тражити код суда обезбеђење на имању министровом. У овом питању нема разлике између Закона о Министарској Одговорности од 1870 и Закона о Министарској Одговорности од 1891. Треба узети да и по једном и по другом закону такве кораке може предузети скупштински истражни одбор. Код данашњег законодавства за ово гледиште постоји још један аргуменат више: Скупштински истражни одбор може захтевати од Скупштине да се министар притвори. Кад Скупштински истражни одбор може предузимати те мере обезбеђења у погледу личности кривчеве, може и у погледу његовог имања.

ДАНАШЊА МИНИСТАРСКА ОДГОВОРНОСТ У ПРИМЕНИ

§ 33 Случај Авакумовићевог министарства.[1]

Пошто се правни прописи о министарској одговорности под Уставом од 1903 врло мало разликују од правних прописа о министарској одговорности под Уставом од 1888, то ћемо изложити после данашњег права о министарској одговорности случај оптужења Авакумовићевог министарства, јер тај случај у ствари демонстрира примену данашњег права. Случај оптужбе Авакумовићевог министарства под Законом о Министарској Одговорности од 1891, једини је случај кад се у Србији образовао Државни Суд, али ни овај случај није имао свој правилан завршетак — није дошло до пресуде. При свем том случај оптужбе Авакумовићевог министарства најбоља илустрација данашњег српског законодавства о министарској одговорности.

По абдикацији Краља Милана либерално Намесништво је

[1] Случај Настаса Петровића није могао стићи за „Дело“ зато што у време штампања „Дела“ још нису биле готове стенографске белешке које су једино аутентичан извор. Тај ће случај бити изнесен приликом прештампавања ове расправе у засебну књигу.

неко време владало с радикалним министарствима. После једног сукоба са радикалима либерално Намесништво образује један чисто либералан кабинет. Пошто су радикали имали тада велику већину у народу а либерали покушавали да се пошто по то одрже на власти у земљи је настало велико врење, и радикали су оптуживали либерале за многе повреде Устава и закона. Чим је Краљ Александар државним ударом од 1 априла 1893 оборило либерално Намесништво, била је извесна ствар да ће радикали оптужити либерални кабинет. У адреси ванредне Народне Скупштине сазване 1893 године, обећава се оптужба Авакумовићевог кабинета. „Жигошући по заслузи владавину којој си Ти, Господару, учинио крај 1 априла, Народно Представништво налази још да виновници тога стања не смеју остати некажњени. У том уверењу, Народно је Представништво решено послужити се још у овом сазиву правом, које му Устав даје, да подигне оптужбе противу министара из минуле владавине и преда их на суђење неумитној правди. На тај ће се начин једном већ утврдити и у нашој отаџбини, да злочини против Устава и државних интереса не могу остати некажњени“.[1]

Предлог оптужбе Авакумовићевог министарства поднесен је Скупштини 26 јуна. За три дела (у предлогу оптужбе означена са I, II, III) оптужен је цео кабинет који је био на влади између 1 октобра 1892 и 25 децембра 1892 године. Тај су кабинет састављали Јован Ђ. Авакумовић, као председник, ђенерал Антоније Богићевић, Коста Алковић, Стојан Д. Рибарац, Живојан Величковић, Светозар Гвоздић и Димитрије Стојановић. Дело под I у овоме је. Цео кабинет је повредио члан 71 устава тиме што је премапотписао одлуку двојице намесника да се (1) првога новембра Скупштина одложи, па затим (2) да се 25 децембра распусти. То кабинет није смео учинити, зато што је Намесништво било непотпуно, јер је умро намесник Коста Протић, а такво намесништво само „оправља“ државне послове, а не може вршити све прерогативе Круните, нарочито због тога што Устав (чл. 71) наређује да се избором упражњена намесничка столица што пре потпуни. Поред тога повређен је члан 102 Устава тиме што Скупштина није почела рад 1 новембра. За повреду 71 и 102 члана Устава министри одго-

[1] Стенографске белешке, Народне Скупштине држане, 1893. стр. 18.

варају по члану 2 тач. 2 Закона о Министарској Одговорности а казне се по члану 8 истог закона. Дело под II је у овоме. Посланик Атанасије Вучковић умро је 28 августа 1892. То је место требало бити попуњено по члану 2 изборног закона у року од месец дана, дакле до 29 септембра 1892 на предлог министра унутрашњих дела а по саслушању Министарског Савета, а то није учињено. Према томе је повређен члан 101 Устава, за који се деликт одговара као и за споменути под I. Дело под III је у овоме. Законодавним решењем од 31 марта 1892 продужен је трговински уговор са Аустроугарском до 1 јануара 1893. Међутим писмом министра председника министру финансија од 21 децембра 1892 трговински уговор се једнострано продужује без одобрења Скупштинског потребног по члану 52 Устава. За ово се дело одговара и казни као и за дело под I. Поред тога постоји штета држави зато што је примењиван уговор с нижим ставовима а не о виша, општа царинска тарифа.

За два дела (VIII и и XI) оптужени су министри Јован Ђ. Авакумовић, Антоније Богићевић, Стојан Рибарац, Живојин Величковић, Димитрије Стојановић, Велизар Кундовић, и Јован Ђорђевић. Дело VIII а је у томе што се војска једном општом наредбом ставила у мобилно стање, чиме је повређен члан 2 Закона о Устројству Војске, а министри за повреду закона одговарају по члану 2 тачка 6 Закона о Министарској Одговорности. Предлог оптужбе дакле стоји на гледишту да министри по чл, 2 тачке 6 Закона о Министарској Одговорности одговарају за сваку повреду закона. Стојан Д. Рибарац, министар унутрашњих дела оптужен је за дела под IV, V, (а). (б). и (в)., VII, IX и X. Дело под IV је у овоме. Министар није хтео да изврши решење Државног Савета од 30 октобра 1892, којим се пишти рад збора грађана општине београдске. Пошто је једино Савет за те предмете надлежан, неизвршење његове одлуке представља повреду члана 145 тач. 6 Устава која се казни као и кривица под I. Дело VII је у томе што је шифрованом депешом наредио свима властима да заустављају сваку изборну и сумњиву депешу. Тиме је повређен Закон о Телеграфу, што представља кривицу из члана 2 тач. 6 Закона о Министарској Одговорности. Дело IX је у томе што је на једном писму начелника округа подринског ставио наредбу да јави неким општинским председницима да не следују позиву првостепених су-

дока. И ово је повреда закона која се казни по члану 2 тач. 6 и члану 8 Закона о Министарској Одговорности. Дело V је у томе што се министар мешао у рад главних бирачких одбора наређујући им да изборе ниште. Тиме су повређени чланови 110 Изборног Закона и 104 Устава. Дело V (а) је у томе што је министар разаслао после рока бирачке карте и тиме повредио Изборни Закон (члан 34 и 35). Дело V (б) је у томе што је расписом промени о облик бирачким картама и што је наредио да се у место општинама шаљу полициским властима. И то је повреда Изборног Закона (чл. 34). Дело V (в) је у томе што је наредио полициским властима да траже објаве од председника бирачких одбора. За дело VI оптужен је Антоније Богићевић. То је дело у овоме. Министар војни је забранио грађанима који раде у војно-техничком заводу у Крагујевцу да гласају, иначе ће бити отпуштени. То је повреда Устава и бирачког права. За дело VIII оптужени су Антоније Богићевић и Стојан Д. Рибарац заједно. Употребљена је војска да се њоме утиче на слободу избора. То је повреда члана 147 Изборног Закона.

Предлог оптужбе је стављен на дневни ред за 3 јули. Уз предлог оптужбе били су поднесени и званични документи као докази. Састанак је 3 јула почео одбраном министра. Дошли су Јован Авакумовић, Антоније Богићевић, Димитрије Стојановић, Живојин Величковић, Коста Алковић, Јован Ђорђевић и Светозар Гвоздић. Пре него су почели министри своје одбране, прочитан им је предлог оптужбе у целини, што закон нарочито не тражи. После тога настале су одбране Јована Авакумовића, Антонија Богићевића, затим колективна одбране J. Ђ. Авакумовића, А. Богићевића, К. Анковића, С. Гвоздића, J. Ђорђевића и Ж. Величковића. Одбране ове иду на то побију аргументе из предлога оптужбе и да докажу да или нема дела у опште или да дело није кажњиво. У та фактичка питања ми се не можемо упуштати. После те одбране дошла је на ред одбрана Стојана Д. Рибарца. Он је тражио да му се продужи рок одбране, да би могао да разгледа акта. Решено је да се његова одбрана не одгађа зато што се сад решава само једно предходно питање о узимању предлога оптужбе у поступак. Тада је и без продуженог рока Рибарац изговорио одбрану. Затим су позвани да се бране Живојин Величковић, Светозар Гвоздић, Димитрије Стојановић, који су изјавили да своју при колективној одбрани. После тога је прочитана одбрана која је послао Карлс-

бада Велизар Купдовић. После одбрана прешло се на претресање предлога оптужбе. Претрес је трајао пуних пет састанка. Посланици су потпомагали наводе из предлога оптужбе и на падали рад либералног министра у опште и побијали одбрану министра. Затим је тајним гласањем одбијен прелаз на дневни ред, 102 посланика је гласало против прелаза, 1 за прелаз, а 18 се уздржало од гласања. Гласање је било тајно. По свршетку претреса, 7 јула, изабран је истражни скупштински одбор. Одређено је да одбор поднесе извештај 21 јуна, кога је дана актом одбор тражио да му се рок продужи до 30 јуна, што је Скупштина и учинила. 30 јуна је прочитан извештај и одређен дан претреса прочитао је председник Скупштине писмо оптужених, којим изјављују да не ће више ништа да одговарају Скупштини, већ Суду. Претрес извештаја је био врло кратак. Говорио је само д-р Миленко Веснић. Све су тачке предлога оптужбе примљене једногласно, осим што 8 посланика нису гласали. Извештај истражног одбора ишао је по предлогу оптужбе, с овим изменама. За дело II предлог оптужбе назначује за кривца цео кабинет а одбор само министра унутрашњих дела Стојана Рибарца. У предлогу оптужбе за дело VIII (а) био је оптужен цео кабинет, а за дело VIII (б) само Антоније Богићевић и Стојан Рибарац. Извештај истражног одбора изоставља дело VIIIa. Поред тога је дело окналификовано не само као повреда Закона о Устројству војске него као повреда Изборног Закона. Извештај помиње и кривице нижих чиновника који су извршивали незаконите наредбе а нису се успротивили, на што имају право по Закону о Чиновницима Грађанског Реда. Из извештаја одборског види се да су министри саслушавани. Извештај истражног одбора је једно дело квалификовао друкчије него предлог оптужбе а за једно изменио субјект одговорности. Дело би извештај могао друкчије окналификовати, јер га предлог оптужбе и не мора квалификовати, али мењања криваца не може бити, јер то значи одбијање целе тачке оптужбе. Скупштина за једну такву измену није могла гласати, јер то значи да за то дело оптужује у ствари истражни одбор. Поред тога погрешно је било гласање о извештају, претрес се води по извештају, али то у ствари није претрес извештаја већ претрес предлога оптужбе. Члан 23 Закона о Министарској Одговорности гласи: „По свршеном претресу гласаће се посебице о свакој тачци оптужбе“. Под „оптужба“ увек се разуме предлог оптужбе, а не извештај.

На седници за овом приступило се избору Државног Суда. Пре тога се прочитано писмо оптужених министара којим траже да један од њих присуствује извлачењу коцке, и да се са листе избришу три саветника који су као посланици гласали за оптужбу. Скупштина је дело овога прешла на дневни ред. Коцком су се судије изабрале према званичним листама чланова Државног Савета и Касационог Суда.

Државни Суд састао се 9 децембра. На првој седници тражена су поједина изузећа судија. Седница је закључена с тим да се на идућој реши о искучењу. На другој седници, 10. децембра, прочитано је решење Државног Суда којим се оптужени одбијају од изузећа. На тој је седници председник Државног Суда запитао оптужене да ли има још који захтев о изузећу судија, јер се доцније неће моћи изузећа чинити. После изјаве оптужених да изузећа више не ће бити решено је да се пређе на читање тужбе. Државни тужилац је био Сима Костић народни посланик. Пре него је почето читање тужбе, прочитан је извештај скупштинског истражног одбора. Читање је трајало и идуће седнице, на којој је поред тога решено да се искључи судија Илија Душманић због непријатељства. После тога прешло се на ону одбрану оптужених која је одговор на поднесену им тужбу државног тужиоца. На седници за овом читане су одбране оптужених у Скупштини што Закон о Министарској Одговорности не тражи. И ако је решено да изузећа не може више бити, на седници од 15 децембра је примљен акт којим се тражи изузеће члана Државног Суда Васе Манојловића. По том захтеву решено је да нема места искључењу. Кад је свршено читање одбрана пред Скупштином прешло се на ислеђивање појединих дела. После прочитања I тачке оптужбе и браниоца и оптужени су изјавили да ће своје одбране дати на крају. Кад се прешло на II тачку оптужбе, противуставно продужење уговора са Аустоугарском, државни тужилац је остао код ове тачке при тужби захтевајући као накнаду штете државн од оптужених 1,818.432 динара; но ако Суд не може да реши о накнади штете, изјавио је државни тужилац да захтева да су поступи по § 296 Кривичног Судског Поступка. Том приликом је истакнуто питање, може ли државни тужилац да допуњава тужбу приликом ислеђења; решено је да може. Доцније се појавило питање може ли се-

вратити у Државни Суд судија који није присуствовао ранијим седницима; решено је да може, ако је био спречен. Кад је иследјење дошло до IV дела, бранилац оптуженога Антонија Богићевића прочитао је одбрану. На последњој седници, 15 јануара, почето је иследјење дела VII. Јануара 16 издан је указ о амнестији оптужених министра на основу члана 50 Устава а с наредбом да сваки даљи рад у Државном Суду престане. Овај акт о амнестији стајао је у вези са падом радикалног. Грујићевог министарства.

АНТОНИС ВАН ДАЈК

Anthonis van Dyck (1599.—1641.)

У доба Рубенсово беху се многобројни уметници фламански стекли у Риму и сјединили се у једну моћну колонију. У крчми „код Сирене“ скупљали би се они свако вече и празнећи нештедимице тешке боце огњенога италијанскога вина проводили су ноћи у дивљим оргијама. Њихова раздраганост није много увесељавала становнике вечнога града, а полиција није била велики пробирач у подесним средствима, кад је требало расхладити загрејане главе „дивљих људи са Севера“. Ну беше у Риму један сликар фламански, који ревносно избегаваше друштво својих веселих земљака и који ниједаред не удостоји својом посетом бурне састанке њихове „код Сирене“. Његове нежне и беле руке, као у девојке, нису биле створене за то да се склапају у песнице и ударају по масним столовима, за којима су седели пијани људи; његове фино скројене усне радије су ркале сласти са женских усана, него ли из прљавих пехара и из прецуклих и крњих чаша. То беше Антонис ван Дајк. Са подсмехом су фламански бохемијени гледали на овога лепо васпитанога младића, када би он, праћен слугама, достојанствено корачао кроз улице Рима, а на његовој плавој, као свила меканој коси кочоперно се шешир са лелујавим перјем и о врату му висио скупоцени златни ланац. На својим ноћним састанцима они су имали само заједљивих речи за „pittore cavalieresco“, како су обично звали свога земљака.

Ван Дајк беше, одиста, „сликар аристократа“. У својој уметности остаде он само аристократа. У својим погледима и у својим навикама он то никада није престајао бити целога свога живота. Ну у фламанској уметности он стоји према Рубенсу као месец према сунцу. Светлост, коју његова уметност

баца, позајмљена је. Она не оплођава, не подстиче живот. Он не припада кругу оних снажних индивидуалности, које су уметности указале нове путеве и отвориле јој нове хоризонте. Он никада није стављан напоредо са првима, али је, несумњиво, први међу уметницима другога реда. Поред краљевскога престола, са кога доминира Рубенс, стоји његова деликатна, нежна фигура као фигура каквога сјајнога принца. Целога свога живота он је подизао очи пут јачега од себе.

Средина, у којој је ван Дајк одрастао и прве утиске добио, могла је бити од пресудна утицаја на његову уметност. Његов отац држао је једну угледну радњу са свилом, а његова мајка беше изишла на глас са својих уметничких везова. Сачувана је једна анегдота, која прича, како је ова нежна, бледа жена последње недеље пред свој порођај на једној раскошној тканини везла историју чедне и непорочне Сузане. Ова би легенда хтела да истакне, како је са̂м случај наговестио, док је ван Дајк још у утроби мајке био, да ће он постати уметник и да ће се у својој уметности усхићавати сјајем и раскоши. Свакако нису могле бити безначајне импресије, које је ван Дајк као дечко у дућану свога оца свакодневно добијао. Најчешће су ту свраћале фине и отмене даме, чије би хаљине од свиле правиле познати шум при кретању и доносиле би са собом пријатну атмосферу од мириса, којима су биле намирисане. Док је његов отац лепу клиентелу своју услуживао са галантним осмејком на уснама, пао би по који поглед лепих госпа и на финога и бледога дечка, девојачки нежнога, који би збуњено поруменео, кад би се која од дама према њему показала нешто љубазнија Сви су тада познавали овога дечка са плавим витицама и са крупним сањалачким очима који се увек облачио као какав принц и који је због тога веома падао у очи на улицама Антверпена. И његова уметност остала је отмена. У њој је увек доминирала извесна женска црта. Уз то се пред његовим сликама човеку нехотице стварају представе о мутноме сјају свилених тканина.

Кроз цео свој живот ван Дајк се трудио, да остане у додиру са отменим светом. Још веома млад он је и у атељеу Рубенсову, као његов ученик, радије волео галантне разговоре са госпођом Рубенс, него ли друштво неотесаних шегрта. На свечаностима, које је Рубенс често приређивао у својој кући, ван Дајк је био веома запажена личност. Сви су се дивили његову необичну дару, да занима друштво и да му пружи ра-

зонофења. На његов прерано развијени таленат гледали су као на право чудо. Нарочито би допадање изазивао, кад би уз виолончело запевао какву италијанску песму. Доцније у Италији он је веома брзо освојио аристократски свет, са којим би био дошао у контакт. Свугде је он пленио женска срца. Свугде су га радо призивали и на све стране су тражили његово друштво. Најједне свечаности није смело бити без њега; на баловима са маскама све би даме биле заљубљене у њега. Његови фламански другови осећали су, у томе погледу, провалу, која их је од њега раздвајала.

Уметност ван Дајка је у потпуноме складу са његовим животом. Као што се он у животу показује као фини, блазирани светски човек, тако и у његовој уметности провејава извесна разнеженост и чулност, која не троши много перава. Поред Рубенса и својих фламанских другова он изгледа као човек друге расе, који је случајно залутао у један сасвим други свет. Он изгледа веома нежан поред ових пунокрвних, сочних фигура, чија су тела набујала снагом и здрављем.

Истина је, да је он у почетку ишао потпуно за својим великим учитељем. Рубенс је тада био идеал младих сликара. Чезнуло се за тим, да се створе слике, које ће наличити Рубенсовим бесмртним творевинама. Слике ван Дајкове из првих година његова рада мучно би се могле разликовати од слика Рубенсових. Ну ван Дајк је врло брзо осетио, да се налази у лажној улози. Његова природа и његов темпераменат упућивали су га на другу страну. За сликара фигурâ, у којима избија на видик горостасна снага и бујно здравље, не беше он створен. Деликатни и нежни човек нађе се брзо на правоме путу. Ослободивши се тешких форама Рубенсових и његових боја, он постаде сликар деликатних и нежних фигура.

Рубенс је волео представе, у којима је реч о огњу страсти и о жару борбе. Једне су му слике апотеоза чулности, у другима се оцртава дивља борба људи, животиња и природних елемената. Све се испољава у бурним покретима, необузданим и грубим. Ван Дајк зна само за нежна бића, углађена и отмена. Страст је без жара; бол се подноси са тихом резигнацијом. Одстрањен је сваки покрет, који не би био у складу са салонском елеганцијом. И док Рубенс слика вашаре са његовим метежем и жагором, са сељацима и сељанкама, дотле ван Дајк зна само за атмосферу једнога салона. Сурово, грубо, неугла-

ђено одатле су потпуно изагнани. На своме је месту ту само оно, што је тихо, дискретно, нежно и деликатно. Код Рубенса метеж и граја; снажни звуци који парају уши; узаврела крв посипа жаром руменила тело и лице. Код ван Дајка све је одмерено; складни звуци тихо одјекују; све је хладно и бескрвно.

Рубенс радо узима мотиве античке. Он нарочито воли сцене у којима поклоници Венере у крајњој раздраганости прослављају празник богиње љубави, као и оне, у којима баханалије достижу своју највишу тачку. Ван Дајк не изгледа велики пријатељ антике. Он наслика само Дијану, која силази лепоме пастиру Ендимиону и ону сцену, коју ће Рококо после тако често третирати, у којој Венера измоли од Вулкана оружје за Енеју.

У сликама са библиским темама ван Дајк се исто тако веома разликује од Рубенса. Само тамо, где се јасно показује његово порекло из Рубенсове школе, он се креће у колосеку његове уметности. Рубенсова слика са Сузаном, која се купа и бива изненађена појавом два старца, слика насиље два дивља човека, зажарена страшћу; атентат на младу, чедну девојку, која брани угрожену невиност своју. Са облапорношћу грабљивих животиња прескачу они преко зида, готови да се баце на своју жртву. Код ван Дајка сретамо у слици са истом темом два галантна господина, који се строго крећу у границама пристојности. Док се један од њих, зашао већ дубоко у године, нежно дотиче прстом њене мишице, као отац који милује своју одраслу кћер, дотле други уздиже руку горе и пред статуом Аморовом, која је насликана у позађу, заклиње се у своју љубав. Сузана није више, као код Рубенса, гојазна фламанска дама са бујном плавом косом и са водњикавим, зеленкастим очима, већ танана и витка Италијанка црних очију. Црвена драперија, којом она укрива своје крило, чини пикантан контраст голишавом телу њеном злаћане боје.

Иако припадаше периоди Барока, у чијој се уметности прослављају патње и страдања тела, убиство и злочин, ипак ван Дајк избегаваше сцене, у којима се пролива крв и у којима се какав мартиријум представља са свима грозотама његовим. Греко, Рибера и остали шпањолски мајстори XVII века сликаху Тројицу обично тако, да Бог Отац на својим рукама држи измучено тело свога божанскога сина, које је познало страхоте једнога распећа. Крв тече из свежих ранâ. Ван Дајков Христос у овој сцени излази пред нас као какво узвишено биће, које

никада није патило. Његово брижљиво однеговано тело показује белу боју коже. Он седи с десне стране свога Оца и дели с њим власт над светом. Сцене из Страдања Христова за Рубенса су сцене једне дивље драме, за ван Дајка су само лирске епизоде. Бол никада не развлачи лице његових фигура у гримасе, нити се испољава у неестетичним покретима и гестовима, који боду очи. Христос мирно издише на крсту. Дубоком тугом дише ноћна атмосфера, која се око крста шири. Са мрачнога позађа издваја се у снажноме контрасту његово лепо, бело тело. Свете жене, које у тихоме болу окружују бледо тело мртвога Христа, што треба да буде спуштено у гроб, умеју да владају собом и да постављају границе својим душевним узбуђењима. Једино уплакане очи, које ван Дајк врло радо представља, причају о унутрашњој патњи њиховој.

У свима овим библиским темама беше се и Рубенс окушао. Са свима њима ван Дајк би за вечита времена остао у сенци овога великога сликара, да се није истакао на једној другој врсти сликарства. Његово име данас би било много мање звучно, да он није оставио и читав низ портрета. На томе пољу он се тек истиче као уметник, који је створио један нов стил. Он се увек с правом сматрао као класичан представник ове врсте сликарства.

Сликање портрета чини управо саставни део свеколике уметничке делатности његове. Цео отмени свет је тада желео да одблесак своје слике види у овоме духу, који је свакоме лицу знао утиснути и нешто од поезије свога срца. Ниједан пак други сликар осем ван Дајка није према целоме своме бићу био позванији да буде сликар аристократије. Веласкес је у томе погледу његов парњак. Иу Веласкес беше сликар једнога света, који се разликовао од света ван Дајкова. На шпанскоме двору владао је церемонијал, кога су се морали најстрожије придржавати. Све је ту морало бити закопчано и хладно, све су то биле марионете, чија је слобода кретања била спутана. За Веласкеса су морали бити обавезни параграфи етикете дворске. Свет, који он слика, одрастао је био у дворској атмосфери. Он се на његовим сликама јавља у ноблеси, која није фалсификована. Портрети се истицаху нарочито тиме, што они не беху сачињени за јавност, већ за најинтимнији круг краљевске породице. Плепсу беше украђено задовољство, да се диви овим сликама од руке Веласкесове. Кинеским зидом беше одво-

јена краљевска палата од спољашњега света. И само онај свет, који се кретао у обиму ових зидова, био је објекат Веласкесових портрета. Веласкес у својим портретима гледа на тај свет очима дворског човека. Ван Дајк, на против, није припадао ономе свету, који је сликао. Сликајући њега, он слика оно, што очима једнога плебејца изгледа аристократско и отмено. Сухопарни прописи једнога дворскога церемонијала њему нису ни најмање импоновали. Он допушта позе, које истичу драж једнога лепога врата и лепе линије тела. Ретко се ко као он разумео у живописној кокетерији, са којом коса пада преко чела или са којом је брада сачешљана. Ретко се ко тако као он разумео у отменоме држању, у лепо скројеним, беспосленим рукама, у финим манирима. Он је као портретиста много већих услуга учинио аристократији, него ли снажни и незграпни Рубенс, него ли буржоаски Холанђани, него ли Веласкес, коме дворски положај његов ипак не сметаше, да буде тако рећи демонски истинит. Ван Дајков портретни стил врло је много допринео, да се створи једна традиција за аристократске и дворске манире, традиција, чији се утицај дуго времена осећа.

Већ аутопортрети ван Дајкови издају једнога човека, који је целим својим бићем припадао свету, који је сликао, иако својим рођењем ништа заједничкога са њим није имао. У Старој Пинакотеки у Минхену налази се најранији аутопортре од руке његове. Голобради младић са девојачким лицем и са нежним, плавим, голубијим очима излази пред гледаоца. Коса је брижљиво сачешљана Витице се налазе у живописноме нереду и кокетно се играју око чела и око слепих очију. То је Нарцис, који је заљубљен у своју сопствену лепоту. Он се пашти, да својом појавом учини ефекат и да се допадне. Он би хтео да у њему виде кавањера, а не сликара. Ниједаред не наслика ван Дајк себе са палетом у руци.

Према једној познатој изреци сваки сликар у својим сликама слика сâм себе. Нигде се то чисто индивидуално, што се у личности једнога уметника испољава, тако не осећа, као у портретима од његове руке сачињеним. Отисак свога бића остави ван Дајк несвесно у својим портретима. А његова делатност у портретноме сликарству беше врло опсежна. Као Тицијан у XV веку, као Ленбах и Бона у прошломе веку и ван Дајк је у XVII веку сликао скоро све људе, који своме веку дадоше духовну и политичку физиономију његову: племиће и лордове, војсковође и кардинале, па

ученике и уметнике. Познате личности из тридесетогодишњега рата овековечене су у његовим сликама. Ту је Густав Адолф, ту Валенштајн, ту херцог Христијан Брауншвајгски и други. Многима од својих колега беше он посветио по који портре. Ту је слик Снајдерса, де Вала, вајара де Поле и др. Ну ови портрети заузимају сасвим посебно место у његовој уметности. Они нису срачуњени на ефекат, већ су само озбиљно изведене студије карактера. У њима није могао он да се истакне оним, у чему лежи његова снага. Тешко је ту ишло са фиксирањем аристократске ноте. Стога се данас и не мисли на ове портрете, кад се спомене име ван Дајка. Његово име је тесно свезано са оним портретима, у којима је реч о аристократској отмености и о племићској ноблеси.

Нарочито се истичу његови портрети дама̂. Фламанске жене при томе не могу се узети у обзир. Упркос свој отмености, коју им ван Дајк даје, осећа се, да у њима није он налазио тип, који је њега пленио. Њихова бујна снага и здрава, свежа боја њихове коже њему нису ништа говориле. Његов идеал су биле жене нежне, бледе, са врло много нерава — каква леди висока раста са лепезом од нојева перја у нежним рукама, у хаљини од тамне свиле са шлепом, који помпезно шушти преко степеница. Жене, какве је тражио, нађе он прво у Ђенови, где је неко време био пробавио. У господственим палатама овога града, чија спољашњост не каже много, док се унутра развија највећа раскош, био је ван Дајк дуго у друштву лепих маркиза и отмене господе. За кратко време он је освојио ово друштво и међу лепим дамама стекао одапих пријатељица̂. Тако је дошао у згодан положај, да дубоко загледа у душу ових жена̂, чије је охоло лице на први поглед могло изгледати као хладна маска, иза које не живе никакве идеје. Он је убрзо познао, да то лице може да озари фини осмејак, који плени срца и да се очи ових поноситих госпа̂ могу да засијају оним влажним сјајем, који Праксителес даде својој богињи љубави. Због тога жене у ван Дајковим портретима нису само поносите кнегиње, већ су у исто време и жене. Човек би се могао заклети, да се иза охолога чела по које од тих дама крију снови једне заљубљене; да понека од оних, што стоји поред стуба какве лођe у беспрекорној пози, потајно погледа пут свога љубавника, који узлази уз степенице; да има тренутака кад се ове охоле Јуноне преображавају у Јо, која се губи у загрљају Зевсову. Ван Дајк је имао прилике да позна слабости ових створења,

која су другима изгледала неприступачна. Он, кога су обасипали ласкањима и нежностима, који је и без борбе побеђивао, знао је, да пред собом има слаба бића. Он је познавао њихове тајне. Слици Паоле Адорно, Брињоле Сале, Марије Луиђе де Тасис, Беатриче де Кизанс чине најдражеснија дела ове врсте у историји уметности. Свечаној и отменој пози ових жена неописану чар придаје онај интиман живот, који немим речима причају очи њихне.

Још једаред при крају свога живота нађе се ван Дајк у једној средини, о каквој је беспрекидно сањао. Он се обрете на двору краља енглескога, постаје сликар његов и његове краљевске породице. Он је стално у додиру са младим краљем, који се одушевљава уметношћу, са младом краљицом и са нежном краљевом децом. Његов атеље је зборно место аристократа и отменога света. Ну атмосфера, у којој се ове личности плаве крви кретаху, изгледала је већ пуна електрицитета. Многи знаци наговештавали су буру, која се приближује. Као мрачна сенка оцртавала се у позађу суморна и црна фигура Кромвелова. Плебејац је пружао своје грубе руке пут краљевске круне. Ешафот је стајао приправљен, да прими главу једнога краља. Сурови крици дивљих плебејаца разлегали су се громко улицама и допирали до одаја краљевскога замка. Плепс је, претећи, дизао своју сурову руку насупрот финој, разнеженој аристократији.

Овај свет, који, поносит због своје плаве крви, са презирањем гледа на грубу гомилу простога народа, наслика ван Дајк у сликама, које обесмртише његово име. Ту је чувени портре краља Карла I у ловачком костиму (у Лувру). У јаки од белога атласа, у црвеним чакширама и жутим чизмама од коже стоји краљ на ивици једне шуме, са које се отвара поглед на море, које се пружа у недоглед. Шешир је косо набачен на главу. Једном руком кокетно се ослања о бедро, друга се наслања на палицу. Око усана игра презриви осмејак. Поглед, управљен у даљину, пита, да ли су оправдане слутње, које узнемирују његову душу. Ну овај најотменији аристократа у својој земљи може још само са висине да гледа на сићушни свет, у чијим жилама не тече плава крв.

Ван Дајк је осећао задовољство, да загледа и у очи деце. Ретко је коме пошло за руком, да се тако дубоко загледа у душу малишана и да их наслика у наивној грацији њиховој.

Нарочито су познати многобројни портрети деце Карла I. То су млади принчеви и принцесе, који не знају ни за какве екстравагантности и изгледа као да су стално под контролом каквога васпитача. Ну пада у очи, да су интимни односи између браће и сестара маркирани на овим сликама ван Дајка. Тако што код Веласкеса било би нечувено. То би се на шпанскоме двору схватало као атентат против дворскога церемонијала. На једној слици ван Дајка, која се налази у Музеју Цара Фридриха у Берлину, наглашена је у неку руку дистанца, која једнога престолонаследника раздваја од његове браће и сестара тиме, што је поред малога Карла стављен један шпанилински пас, на чију главу он наслања своју ручицу. Ну деца су овде ипак сједињена у једну интимну групу. Оба старија детета стоје достојанствено с десне стране малога престолонаследника. С леве стране насликана је млађа сестрица његова, како се забавља са својим полунагим малим братом. Овај детаљ даје целој слици нарочиту боју. Осећа се интимност дечијих соба. Загасито зелена завеса, која је подигнута, те чини слободним поглед на парк и сунчану атмосферу; мутно црвена застирка преко стола, на коме стоји блиставо посуђе и сочно воће, уносе у позађе живахну игру боја, која складно одговара дражесним хаљинама дечијим и руменим лицима њиховим. Принцеса Марија је сасвим у бело обучена; херцог од Јорка, који још носи сукњицу и женску капицу на глави, обучен је у црвену јакицу преко беле хаљине; принц од Уелса, главна личност на слици, носи отворено црвено одело и беле ципеле са црвеним розетама. Принцеса Елизабета обучена је у плаво. На далеко је чувена слика краљеве деце, која се налази у Пинакотеки у Турину. Ту су насликана три старија детета краљева: принц од Уелса (потоњи краљ Карло II), принцеса Марија (доцније удата за Вилхелма II Оранијевца) и херцог од Јорка (доцније краљ Јаков II). Принц од Уелса носи још сукњицу и капицу на глави и милује по глави једно псето. Дражж слике лежи у ненадмашној репродукцији детиње природе и у њеним бојама (црвеноі као у трешње на хаљини малога престолонаследника, белој и плавој на хаљиници принцесе Марије и херцога од Јорка, мркој пса и загасито зеленој завесе). У позађу се виде расцветале руже, а и лепа, љупка дечица у њиховим светлим хаљинама од свиле изгледају као нежни пупољци цвећа. Исту децу, само годину дана старију, видимо

после у дивној слици из Галерије у Дрездену. Позађе, са кога се њихове силуете извајају, нешто је мирније и мрачније. Два псеташцета најфиније расе стоје са стране и допуњују бојом своје длаке веома подесно хармонију боја, које у овој слици доминирају и дају више склада целој композицији слике.

И на лепој слици из Амстердама, на којој мала принцеса Марија ставља своју руку у руку њенога заручника принца Вилхелма Оранског, бледо и хладно лице издаје једну принцесу. Ну у цртама његовим још доминира оно чисто детињско, што целој фигури даје необично много дражи. То су отмено васпитана деца плаве крви, која се појављују у неусиљеној ноблеси. Такав је мали Карло II на слици из Виндзора, такви су синови херцога Бекингемскога на другој једној слици из исте галерије. Чар ових слика повећавају нежне боје које у њима доминирају. Ранији портрети из Ђенове показују мрачне боје; недостаје светлости и ваздуха; модел је највећим делом обучен у одело мрке боје и издваја се са тамнога позађа: сва светлост усредсређава се на главу и руке. Доцније његови слике, изгледа, да се купају у топлим, златним тоновима Венецијанаца, док сада у Енглеској доминира фина, хладна, сива боја. Своје даме облачи он у нежно плаво или у бело. Портрети краљице Хенријете из тога су доба. Бледо, отмено лице показује једну даму плаве крви. Драгим камењем искићена круна, што пред њом лежи на сточићу, указује на жену једнога владара.

Једна од најфинијих слика ван Дајкових ове врсте представља лик његове жене Мери Ретвен (Ruthven), рођене графице Говри. Њена хаљина од беле свиле са сребрнастим тоновима својим истиче још већма њену фино скројену, аристократску главу. Тамно позађе даје још јачи нагласак бледој боји њена лица. Она је представљена са виолончелом у руци. У љубави према музици надметаше се она са својим супругом, који је налазио веома много задовољства у томе, да при свечаностима у својој кући своје одабране госте разонађава музиком.

Рођен у Антверпену ван Дајк ту доби прву наставу у сликарству. Рубенс беше тај, који му указа пут. У својим писмима Рубенс га зове „својим најбољим учеником“. Из писама других личности из тога доба видимо, да су дела ван Дајкова тада исто толико високо цењена као и дела његова учитеља. Чињени су покушаји, да га приволе, те да ступи у службу

енглескога краља. Сâм краљ Јаков I позва га лично и при крају 1620. год. ми видимо ван Дајка у Енглеској. Он се прима за дворскога сликара краљевога. Ну он се ту брзо разочара, јер не беше нашао оно што је очекивао. Све га је вукло у Италију, камо су уметници ишли беспрекидно на поклоњење. Снабдевен препорукама Рубенсовим ван Дајк се крете у Италију и ми га већ 1621 године видимо с оне стране Алпа. Свугде, где се он бавио, у Фиренци и Мантови, у Венецији и у Палерму, њему су се, као пријатељу Рубенсову, отварала врата, која за друге уметнике остадоше затворена.

Прва етапа била је Ђенова. Варош учини на његову младу душу дубок утисак. Он ту нађе оно, чиме се у својим сновима заносио. Отмени кавальери, лепе жене, господствене палате, раскошне дворнице, све се ово беше сјединило, да једну душу, осетљиву за лепо, доведе до усхићења. За врло кратко време постаде он сликар отменога света. Потомци звучних имена Брињоле-Сале, Спинола, Адорно друже се са сином једнога трговца, као са себи равним. Односи ван Дајкови према женама његових пријатеља беху још срдачнији и интимнији.

Венеција, Болоња, Фиренце, Мантова беху градови, које после Ђенове посети. У Венецији упознаде он Тицијанова дела, која се веома коснуше његова срца. Он себе радо зове учеником Тицијановим. Ну и поред Паола Веронезе не прође он затворених очију. Витези са блиставом опремом ратном, којима ван Дајк радо даје места у угловима слике, помпезне архитектуре са пиластерима, завесе и драперије које се лепршају и надимају, подсећају јако на декоративне слике Паола Веронезе.

У Риму нађе он гостопримства у најугледнијим и најотменијим кућама. Ту створи он неколико мајсторских дела: портре кардинала Гвида Бентивољо (у Палацо Пити) и Тројицу (у Будим-Пешти). После Рима додирну он понова Ђенову; одавде оде у Палермо на кратко време и после читавих шест година, које проведе изван своје домовине, он се 1626. или 1627. год. враћа натраг у Антверпен преко Марсеља и Париза.

Тек што се вратио у Антверпен имао је да се спрема на нов пут у Енглеску. Ну како га краљ не прими у аудијенцију, он ту остаде само кратко време. Године 1628. он се опет налази у Антверпену. Рубенс тада беше одсутан. Дипломатске мисије беху га одвеле у Мадрид и Лондон. Ван Дајк није имао да се плаши супарништва Рубенсова. Ну њега никако није остављала

мисао, да још једаред посети Енглеску. Можда га је и Рубенс, који се тада бављаше у Лондону, у тој намери подржавао. Он се креће на пут преко Холандије. Са тога пута по Холандији сачувана је једна анегдота о сусрету ван Дајка са чувеним сликаром из Харлема Франсом Халс. Сликар из Антверпена ступи у атеље сликара из Харлема и не представивши се изјави жељу, да га овај портретира. Франс Халс се одмах лати посла и за непуна два часа слика беше готова. Тада ће ван Дајк рећи, е изгледа, да је портретирање лака ствар, па зато хоће и он да окуша срећу. Тада наслика он Франса Халс за још краће време. Овај тек тада постаде свестан о томе, да има пред собом ван Дајка и радујући се због неочекиванога познанства са себи равним уметником, одведе га у крчму, да га почасти.

Како се беше накупио велики број слика принчева и целебритета на свима областима политике, науке и уметности, то ван Дајк дође на мисао, да ове слике публикује сједињене у једноме делу. Он начини мале копије, многе од њих изнесе у цртежу и све то издаде у једноме делу, које доби наслов Иконографија. Године 1632. ван Дајк се налази по трећи пут у Лондону. Он постаје сликар краља Карла I; бива уздигнут у сталеж племића; плени својим опхођењем све отмене кругове у Лондону. Енглеску аристократију, са којом дође у додир, обесмрти он у својим сликама. За свакога од њених чланова нађе он подесну форму. Он се није много паштио да погоди сличност лика у својим портретима. Нико то од њега није ни захтевао. Сваки је хтео да изгледа отмен и нобл, да чини ефекат једнога човека плаве крви. Лице је требало да буде бледо и деликатно као у девојке, руке беле и лепо скројене. Уз то су блистава опрема ритерска и мач о бедру требали указивати на то, да ове нежне руке могу да буду и опасне. Отуда су и Карло I и краљица Хенријета, које је ван Дајк врло често сликао, само производи његове фантазије. Краљица, која у његовим сликама изгледа онако идеално лепа и мајестетична, била је, у ствари, малога раста, имала је дугачке, суве руке и крива рамена. Зуби су јој стајали у устима као зупци на грабљама.

У Лондону је ван Дајк живео као какав кнез. Његови приходи беху необично велики, ну он је новац нештедимице просипао. Његове гозбе нису уступале гозбама највише аристократије енглеске. Прича се, да је краљ Карло I једном приликом,

док га је ван Дојк портретио, разговарао са једним својим пријатељем о рђавоме стању својих финансија, па је онда у шали запитао и сликара, да ли он зна, шта то значи оскудица у новцу. На то је ван Дајк одговорио: „Да, сире, кад човек своју трапезу ставља на расположење својим пријатељима, а своје џепове својим пријатељицама, онда се каса врло лако испразни“.

Ове речи илуструју највећу слабост нашега сликара. Он је за жене и њихову лепоту имао веома осетљиво срце и веома осетљива чула. Изгледа, да је сам краљ ишао на то, да учини крај лакомисленоме животу уметникову. Међу дворкињама краљичиним налазила се једна млада дама од веома угледне породице, ну без новаца. То беше Мери Ретвен (Ruthven), кћи графа од Говри. Несумњиво је уметник био нежно наклоњен младој дами, са којом се венча 1639. године. Године 1641. видимо га у Паризу. Ту се он у новембру месецу разболе, мораде одложити наруџбине, које код њега учини кардинал Ришље и журно се врати својој кући у Лондон. Болест се, међутим. беше погоршала и он испусти душу 9. децембра 1641. године. Прича се, да је краљ Карло I био обећао своме личноме лекару три стотине фунти стерлинга, ако би му пошло за руком, да ван Дајку сачува живот. Колико је његова уметност у Енглеској високо цењена, види се из тога, што су се доцније велики портретисти њиме веома одушевљавали. Када је чувени портретиста енглески XVIII века Генсборо (Gainsborough) умирао, стискајући руку другоме чувеноме портретисти Рејнолдсу (Raynolds), шапутао му је: „Ми ћемо се опет видети на небу, и ван Дајк је тамо“. Смрт ће им, дакле, пружити ретко задовољство, да виде онога, кога су необично ценили.

Тако у току од једне године дана изгуби Фландрија два своја највећа сликара: Рубенса и ван Дајка. Рана смрт имала је ван Дајку уштедети много бола. Само је неколико година прохујало, а његови другови са банкета и ловачких излета падоше као жртва револуције. Његове пријатељице из енглеске аристократије беже из домовине и потуцају се по Француској и Холандији. Карло I ставља на ешафот своју безбрижну главу. Оливер Кромвел улази као господар у краљевску палату и у један мах нестаје атмосфере, у којој је ван Дајк створио своја најлепша дела.[1]

Dr. Влад. Р. Петковић.

[1] Из предавања на Универзитету. Литература: R Muther; E. Schaeffer; H. Hymans; H. Knackfuss; J. Lange.

ПОСЛЕ ОПРОШТАЈА

РОМАН

МАТИЛДЕ СЕРАО

— НАСТАВАК —

Пун сахат тражила је Марија Марка Фиоре-а свуда где год је мислила да би могао бити: на главном улазу у палату Фиоре, у улици Бока ди Леоне, где му је оставила неколико речи написаних на парчету хартије; у ловачком клубу, где је понекад долазио пред подне; у борачкој дворници, у Миратовој улици, где се двапут или трипут недељно вежбао у борењу мачем. Вратари, надзорници, слуге посматрали су ту лепу и отмену жену, у белој хаљини и с белом копреном, како се журно распитује за Марка Фиоре, а затим лагано одлази, као да не верује, да није на неком од тих места. У подне се, узбуђена, јетка, вратила у вилу, у улици Санта Марија Мађоре, и на прагу је угледала Марка Фиоре, који је тог часа наишао у летњем оделу, са оним својим помало суморним осмејком на уснама, и, као и обично, умилним изразом у очима.

— Ах, Марко, Марко, тражила сам те свуда! — промрмља она, сва збуњена, ухвативши га за руку.

— Шта је било? — упита он, помало зачуђен, погледавши је испитивачки у лице.

— Ходи, ходи, Марко!

Држећи га непрестано за руку, проведе га кроз предсобље, дворницу, будоар, књижницу и застаде тек кад је с њим ушла у собу за спавање, са спуштеним завесима, одакле су иза једног малог заклона допирали мириси. Потом одлучним по-

кретом затвори врата. Били су сами. Она стаде преда њ, оштро му се загледа у очи и метну му обе своје руке на рамена. Надмашала га је својом висином. Никада му се није учинила тако лепа и тако страсна у лицу.

— Волиш ли ти мене, Марко?

— Волим, — рече он благо и нежно.

— Немој тако. Реци то боље! Боље! Волиш ли ме?

— Волим те — понови он узнемирено.

— Као и пре, мораш рећи, као и пре!

— Волим те, волим те, Марија — одговори он, постајући све узнемиренији.

— Волиш ли ме као и пре? Одговори ми не премишљајући, не оклевајући, к а о и п р е?

Гледајући га, сажижући га погледима, држећи му на раменима беле, пуначке руке, подјармљивала га је. Већ је младалачка крв Марка Фиоре бурно струјала у његовим жилама, и вртлог страсти, који одавно није заносио његову душу, заносио је сад.

— Као и пре — прошапута он промуклим гласом.

— Ти не би био рад да ме изгубиш, је ли, Марко, реци ми то, реци!

— Више бих волео да изгубим своју душу!

— Ниси никада зар помишљао да ме оставиш?

— ...никада.

— Јесам ли ја још непрестано твоја жена?

— Дакако, моја жена, ти, само ти!

— Ох Марко! — зајеца она наједанпут, спустивши му лице на груди, савладана силним узбуђењем.

Он је побледео као крпа. Чело му се набрало. Мучила га је нека тужна мисао. Узео је њено сузама обливено лице, обрисао га својим рупцем, а потом је упитао гласом, у коме се већ опажала сумња и потмула љубомора:

— Шта значи то, Мари? Кажи ми све.

— Не, не, Марко, није ништа, није ништа, ја сам луда јутрос.

— То није могућно. Синоћ си била мирна и весела. Ту има нешто. Неко трећи се ту умешао. Јеси ли се разговарала с ким од јутрос?

Питање је било тако тачно и одлучно, да се она поколебала и није смела више ћутати.

— Разговарала сам с Ђани Прованом...

— Аха! — узвикну он и стаде завртати брк. — Јесте ли се разговарали овде?

— Не. На другом месту.

— На другом месту? На улици?

— Отприлике тако нешто.

— Јеси ли га срела... случајно?

— Нисам... случајно.

— Марија, Марија! — викну он — зашто си то чинила?

— Погрешила сам, погрешила, опрости ми, Марко — говорила је понизним гласом и узела му руку, да је пољуби.

Али он се оте, прође двапут или трипут кроз собу, као звер, врати јој се, још блеђи, у оном разбукталом пламу своје нежне и страсне нарави, где су гнев и љубомора силно буктали, разоравајући сваку благост.

— А шта ти је рекла та рептилија?

— Немој то да ме питаш!

— Кажи ми шта ти је рекао тај неваљалац.

— Да неваљалац, да му нема равна.

— Кажи ми, кажи, одмах, Марија.

— Зашто да ти казујем? Говорио ми је ружне ствари.

— О мени?

— О нама.

— Та говори, говори једном! Нећеш ваљда да пресвиснем од гнева и нестрпљења?

— Не, Марко, не дај Боже! Казаћу ти све. Ходи, ходи, седи крај мене; умири се, нећу да те видим тако. Ти мораш бити миран, ако хоћеш да ти кажем све, љубави моја; мораш бити благ и добар, а не тако једак и намргођен.

— Марија, ја чекам! — рече он, готово не слушајући шта она говори.

— Слушај, ти имаш право, није требало да идем на тај састанак с Ђани Прованом. Много сам погрешила, али неки потајни страх у мени био је јачи но ја, била сам рада знати шта ће то да ми каже. Зар није то могла бити каква опасност за мене, за тебе?

— Ја се не бојим ништа, Мари!

— Ни ја! Али отишла сам... да бих знала. Тај човек је тако покварен! Па онда увек је... с мојим мужем.

— Послао га је, дакле, Емилио Гваско? — узвикну он и скочи.

— Да, — рече она искрено.

— Да ти рекне, у име Емилија Гваска?

— Да ми рекне, да ме ти више не волиш.

— То није истина, кунем ти се! — узвикну разјарено Марко Фиоре.

— Да ми рекне, да ја тебе не волим више!

— Закуни се, да то није истина.

— Заклињем се! — рече она озбиљним гласом.

— Па онда? Шта још?

— Па онда, како би, пошто је наша љубав умрла, било потребно да се вратим у границе закона, морала, да заузмем своје место у друштву и да будем опет жена, коју сви цене, поштују, уважавају.

— А то би значило?

— Да се вратим свом мужу.

— Тако што неваљало ти је он световао?

— Да.

— Је ли то његов предлог?

— ...не, Марко.

— Дакле, — викну он у највећој разјарености — тај твој муж и тај његов пријатељ предлажу ти, не осврћући се ни мало на ме, исмејавајући ме, предлажу ти да оставиш мене и да се вратиш у Гваскову кућу?

— ...да.

— После свега онога што је било.

— ...да.

— Зар после три године љубавног живота, само нашег и јединог љубавног живота, да се вратиш Гваску?

— ...тако је.

Лице Марка Фиоре се променило. Грчеви од бола, једа, гнева мучили су га непрестано. Она нежна драж, која му је уз младост давала поезије, потпуно је ишчезла, те је остало само лице пуно одлучности, на коме су се изражавала осећања што се не даду обуздати.

— А зар би твој муж, о коме се прича да је човек од образа, заборавио ту срамоту?

— Готов је да је заборави.

— Зар човек, који има части, да опрости тако јавну и тако сурову увреду?

— Готов је, вели, одавно, да је опрости.

— Али зашто? Зар је толики бедник? Или је постао светац? Тече ли крв у његовим жилама? Има ли тај човек од новца срца у грудима?

— ... вели, да је патио, да пати.

— Али зашто пати? Због увређеног поноса, је ли? Из зависти? Што му је увређено частољубље?

Она је ћутала, а он је као махнит наваљивао:

— Због чега пати? Је ли због увреде? Поруге? Што је јавно осрамоћен? Што је постао смешан? Зашто опрашта, кад је толико патио?

Она је још непрестано ћутала.

— Зашто тражи да му се вратиш? Да мене осрамоти, је ли? Да ми врати мило за драго, те да ми се свет смеје, као што се смејао њему? Зашто то тражи? Да ваљда украси своје дворнице? Да изложи накит, који ти је дао? Да окити своју ложу у позоришту? Зашто те зове?

Оборене главе, држећи руке састављене око колена, седела је она и ћутала. Он јој приђе, диже је и нагна, да га погледа у очи.

— Марија, ти знаш зашто он све заборавља, зашто ти опрашта, зашто те зове! Ти то знаш, а нећеш да ми кажеш!

Она је махала главом одричући.

— Знаш, знаш, рекли су ти, кажи ми! Ако ми не кажеш, отићи ћу и нећу се више вратити.

Марија задрхта као прут.

— ... знам... — промуца она — знам... нисам ти хтела рећи. Прована вели... да ме мој муж воли; заборавља, јер ме воли; опрашта, јер ме воли; зове ме, јер ме воли. То је све.

Силно, страсно узе је он у загрљај и привуче к себи.

— Ја те волим, Марија, само те ја волим!

— Ох! — кликну она гласом, који је долазио с дна срца — као и некада, као и некада!

Грлећи је и стежући, као гвозденим обручем, љубио јој је косу, очи, уста и тепао јој:

— Волим те, Марија, као и некада, као и увек, волим те, волим те!

Радосна лица, које се сијало од среће, плачући од радости. Марија је завалила главу као опијена.

— Ти си моја, Марија, је ли?

— Твоја, твоја, твоја!

— Ничија више?

— Ничија више.

— Не дам те ја ником, Марија.

— Нико ме не може узети.

— Ја бих убио прво њега, Марија, па онда себе.

— Марко, Марко, ја те обожавам.

Наједанпут му загрљај олабави: премишљао је нешто. Беше га обузело неко огромно одушевљење, које га је гонило напред. И она је била усхићена, занесена њиме.

— Марија, хоћеш ли да учиниш оно што ти рекнем?

— Хоћу, као робиња.

— Добро, онда да путујемо.

— Да путујемо.

— Сутра? Не... довече.

— Довече. Куда?

— Не знам. Куда му драго. Далеко некуда, где нема овог неваљалог света и ових ужасних ствари. Далеко, где ћеш бити само моја, где неће бити кајања, жаљења, сећања, далеко одавде.

— Хајдемо, Марко.

— Хоћеш ли поћи са мном с одушевљењем, са жудњом?

— С одушевљењем, са жудњом.

— Као да одлазиш за увек, да се никада више не вратиш?

— Као да идем у сусрет љубави и смрти, Марко.

— Довече, Марија.

— Довече.

— Ја те не остављам данас. Не могу те оставити. Бојим се да нећеш поћи. Бојим се да те не изгубим, Марија.

— Као и кад смо први пут бежали — промрмља она сањалачки у тајанственом заносу.

— Као и кад смо први пут бежали, мила.

И вратише им се некадашња лица, као што су им се вратили гласови, као што су им се вратиле речи: и време ишчезе, и све би као и некада. И они не изискиваху ништа више од својих душа и својих срдаца, пошто им и лица, и гласови, и радње беху као и пре.

Венеција, која је у свом меканом и речитом загрљају освештала и узвисила тисуће страсних љубавних веза, Венеција окружи силни пламен Марије Гваско и Марка Фиоре дивним миром своје изумрле лепоте, немим миловањем својих суморних светиљака, нежном дражи своје сете: укратко, свим оним што страсну крв чини врелијом, што страст чини силнијом, пунијом жудње. И дах љубави, који су у Венецији осетиле тисуће заљубљених, тисуће љубавника, па ма одакле долазили, ма куда ишли, тај дах љубави, што веје са мирних вода, с алтана на палатама, из дирљивих гласова, што певају у неком цветном врту, на некој пустој обали, што веје из суморних боја њених гондола, из белог мрамора, који вода није начела, из тамног мрамора, који вода није поштедела, што веје из целог предела и из неба, ма какве боје оно било, тај дах окружи и Марка Фиоре и Марију Гваско и претвори њихову страст у силни вихор живота им. Њихова љубав имала је, у том топлом препорођају, нешто тајанствено, силно и суморно, и вукла их је као у вртлог. Чинило се да су слепи и глуви за све око себе и за сваки глас живота који није у вези с њиховом љубавном ватром; и премда никаква мила идила, премда никаква сласт од осећања не обасу цвећем ток тих дана, ипак је грозница, која их је тресла и непрестано им давала нову ватру, добивала нове облике, непознате многима, непознате њима самима. Неки вео спустио би им се на очи, чим би оне погледале на што друго, а не на лице обожаване особе, а Венеција, у којој су им протицали дани, чинила им се као сан, као нека непозната им појава, која искрсава и нестаје као у сну. Никада није Марија Гваско чија се лепота састојала, поврх свега, у живом, нежном и поносном изразу лица, никада није Марија носила на том свом лицу јасније и разговетније знаке љубавне среће, што жалосте или кајањем испуњавају пролазнике, који нису никада били вољени или који не воле више никада није Марко Фиоре, у сваком свом покрету, имао веће љубавне страсти, никада се није осећао тако потчињен створењу, које воли: све што је било благо и нежно у њему и у његовој нарави, растопило се у разбукталом жару те његове страсти. Понекад би у његову држању, у његовим речима било нешто мрачно, а његова љубав би, у својој силини, добила облик мржње. Он би гледао ту жену тужним и сетним, али ипак страсним погледима; говорио јој кратким и заповедничким гласом, а снажне му руке сурово би стезале мекане јој

прсте све док је не заболи. Она би ћутала, ујсдајући усне, да не би јаукнула, и оборила би главу као побеђена, као утучена.

Било је тренутака, када би ово двоје заљубљених дуго ћутали. Њихове би усне радо занемеле, као да су им, готово, непотребне речи, или као да им мисли тешко тиште срца, или као да им је веома опасно речју оживљавати своје мисли. Седели би, једно крај другог, у пространој соби, у којој су ста-становали у „Гранд Хотелу“, на Великом Каналу, седели и ћутећи се гледали, занесени и заљубљени; каткад би саставили оборене главе, те би им се додиривале слепоочнице, тако да су у пријатној јези једно другом осећали било живота. Понекад би стојали на малом мраморном балкону и посматрали широки канал, који се између дивних палата пружа од Салуте чак до Каналаца; а њихове састављене руке везивали би испреплетани им прсти, и дуго, веома дуго, посматрале би њихове очи чудесне одсјаје воде, која је на променљивој светлости неба мењала своју боју; и непрестано би били неми, као угњетени, као загушени. У часовима, када би их гондола, пловећи лагано и поуздано, носила у далеке крајеве, које су остављали гондолијеру да бира, у најусамљеније канале, на пуста острва, у тим часовима човек би постао одлучнијим у својим љубавничким захтевима. Ако би га жена само мало пренебрегнула, он би је зовнуо заповедничким, готово гневним покретом; ако би јој за појасом била кита цвећа, он би јој га искидао, цвет за цветом, љубио га, изгризао, бацио у воду; па онда би јој узео рубац, торбицу са златним тракама и притиснуо на лице, на усне; и скинуо би јој полако намирисане рукавице, љубио их и гризао. Овда онда, врло ретко, омакла би им се с усана понека реч, који слог, какво питање. Ништа више. Из лагуне би ушли у хотел, прошли кроз велики приземни ходник, жена оборених очију испод црног вела, човек заборављајући све око себе, издавши какав хитан налог келнерима; и одмах би ушли у своје мало одељење. И нико се не би насмешио или насмејао, видећи их тако занете и заљубљене, јер Венеција се навикла на те миле и пријатне љубавне појаве. Ни они се нису никада, или готово никада, смејали или смешили. Њихова страст, и у свом највећем пламу, била је некако повучена, суморна. Њу не оживљаше ни дечја несташност, ни младалачка веселост, те тако су они изгледали тужни и у тренутцима када је страст била најјача. Чинило се да им је страст била јача од њих са-

мих, да их својом снагом и силином притискује и угњетава, да им срца и душе нису довољно снажни да издрже то бреме. Или чинило се, такође, да их њена потајна моћ, њена жестина сваки час изненађује и збуњује, као да им је готово непознато њено порекло и њена сврха. Овда онда, као да не може издржати његов снажни поглед, Марија би спустила руку на Маркове очи, као да се заклања од сунца што оживљује, али што и засењује, а он би, каткад, то исто њој учинио, метнувши своју руку на бујна јој уста, те их затворио да обустави и оно мало речи и оне непрекидне пољупце, као да му је сваки мишић добијао грчеве од тог идеалног и чулног миловања, од кога је копнио. И њихово памћење као да је било велом застрто; јер иначе сећали би се свога првог пута, свога бегства, када се у тисућама облика изражавала силна радост што су слободни, када су им тисуће осмејака улепшавале дане, када се у њиховим љубавним јутарњим часовима, и при најобичнијој раздраганости, разлегала песма, и када су се увече у смеху успављивали. Свега тога нису се сећали више. Ова друга љубав, без речи, без песама, без осмејака, ова мутна и суморна љубав личила је на кобно сужањство духа, на чаробно робовање чула тиранској и пркосној вољи, која их је испуњавала неком лудом и убитачном опијеношћу.

Оно што их је нагнало да побегну из Рима није никада међу њима спомињато. Жена је, може бити, двапут или трипут хтела нешто о томе да рекне, али човек јој је, пребледивши од гнева и љуборе, викнуо:

— Не!

Загрлио би је и притиснуо на своје груди, у којима је срце бурно ударало као год и оног дана, када је готово гледао како се рука њеног мужа, Емилија Гваска, маша у тами Маријине руке, да му је одведе. Више пута би тако пребледело и разгневило се Марково лице, али би потом јаче и силније букнуо пламен његове љубави. Доста пута, опет, када би му се учинило, да је жена замишљена, расејана, када би му се учинило, да се душом удаљила од тога места, од тога огњишта љубави, он би се пагнуо над њу, обузет лудилом из првих дана, те би му руке продрмале Марију, а врели му дах на њеном челу као да је хтео прогутати мисли које су летеле ка Риму. Она би га одмах разумела и страсно уздахнула:

— Нећу, Марко, нећу.

И у таквим тренутцима Марко би је понекад, збуњено и замуцкујући, упитао:

— Јеси ли моја? Моја?

— Твоја — рекла би она, гледајући га.

Само то; само те две монотоне, значајне и потмуле речи. Не беше других питања, других одговара, обећања, заклетава. Само те две речи:

— Твоја, твоја!

— Моја, моја!

Колико ли је трајало то бунило, у којем време што протицаше, није оставило трага у њиховим душама? Други свет броји дане својих брига или својих уживања, али Марко Фиоре и Марија Гваско нису их бројали. Четири недеље, може бити. Побегли су једнога дана крајем јула. Било је то једног јутра крајем августа, када Марија наједанпут устаде са старинске столице на којој је седела у малој дворници крај Марка, седе за сто и учини један нов покрет, који је заборавила од неког времена, покрет који јој је пао на ум као успомена из минулих времена: узе перо и умочи га у дивит, као да ће да пише. Потом се сама уплаши од тога свог поступка, који ју је лишавао ватреног круга њене љубави, и кришом погледа у Марка. Он је све то гледао нетремице. И она чу како је неки глас, глас из минулог доба, помало уморан, помућен, упита готово љубазно, али као не хајући за одговор:

— Ти пишеш, Марија?

Она претрну и умало што се не сруши. Он не виде ту њену самртну престрављеност; беше оборио очи к земљи. Села је да пише. Али унутрашњи немир био је тако снажан, да јој је рука, механички, написала неке неразговетне црте. Марија није имала коме да пише, није знала коме да пише. Рука јој је клонула на хартији. Она је оборила главу. Још он није ништа видео.

— Марко — упита она својим јасним и хладним гласом, гласом из ранијег доба, када није могла трпети да је вара — Марко, шта је теби?

И из дубине душе тога човека изби истина, просто и сурово изговорена истина.

— Уморан сам.

Тако је Марија целог тога значајног дана гледала на лицу Марка Фиоре само неисказан умор.

На мраморном балкону, покрај сребрнасто-сиве воде, коју је гледао, тај умор давао је оловну боју његовим очима и дубоку бледоћу његовом лицу; две суморне боре протезале су му се с обе стране уста. Још једанпут, двапут, упита га она:

— Јеси ли уморан?

И он је одговорио сурово и монотоно:

— Уморан сам.

И тако га је посматрала, тог дана, како се извалио на мекана, црна узглавља у гондоли, као да ће ту остати вечито, а није ни погледао, да ли је она, Марија, покрај њега, нити је прихватио за руку: и како је заклопио очи као да спава, премда није спавао, и тако омлитављен лешкарио ћутећи све докле нису из гондоле изишли пред палату Феро. А када се он, увече, повукао у своју собу, да спава, пошто јој је косу додирнуо лаким пољупцем, отиде она, касније, у својој белој ноћној хаљини, к његовој постељи да га види како тврдо спава. Ужасно! Марко Фиоре спавао је дубоким сном, с главом зарођеном у узглавља, као да му је то последњи сан. Лице му је било бледо и уморно, па чак и усне му, испод бркова, беху пребледеле, као да је умор одагнао крв из њих. На челу, између обрва, протезала се једна бора, која је изражавала јед и замореност. Дуго је она посматрала тај призор: и душом, очима, испијала је сав тај отров. Дуго је посматрала тога бескрајно замореног и једом испуњеног човека, и та убитачна зараза пређе на њу. Осећала је како јој се срце у грудима претворило у воденични камен, а душа у студену степу, која је, уз ужасне болове, размрскује; осећала је како јој јед, као отров, струји кроз крв у жилама. И легла је на ту постељу, у својој белој одећи, као да готово није имала снаге да је свуче, и заспала је, као и драган јој, тешким сном.

И по својим снагама, које су исцрпела уживања, по својим омлитављеним, сананим телима, по својим угашеним маштама, по својим усахнулим душама, по оном престанку духовног живота, по оном изумирању моралног живота, схватише они, сутрадан, страховиту истину. Увидеше да им је, као простодушним створењима, онај дивљи и сурови нагон, љубомора, физичка љубомора, ниска љубомора, наместила клопку, узевши облик највише, најстрасније љубави, дивље и пустошне страсти, и да су, као неискусни и слаби створови, били жртве просте обмане чула, предавши јој се као некој препорођајној ватри, као некој новој,

јачој љубави што својим пламом сагорева. И човек је осећао како му лице гори од стида, што је могао мислити, да је она сурова и махнита мушка жудња за физичком љубави нова и силна чежња за љубавном срећом; и једно се и кајао што је тиме уливао себи и жени поуздање у нову будућност њихове љубави. Још већи стид обузимао је жену: што је постала жртва чула, она, онако поносна, онако уздржљива и онако чиста, чак и у страсти; још већи је стид обузимао, што је мислила, да би из тог пепела могла, зар, ускрснути нова љубав. И један дан, може бити, мрзели су себе саме, и презирали се као никада дотле, један дан мрзели су се силно. Затим се нису мрзели више, и међу њима је овладала она суморност, она хладноћа и она досада чије су знаке у Риму болећиво крили, а које у Венецији не могоше више да крију.

III

Спело, октобар...

Премила Марп,

„Пошто си у мојим очима, као и увек, онаква као што си, створење од истине, и пошто ми велиш, кратко и јасно, да ми се чини као да чујем твој глас, читајући твоје писмо „Марко, наш сан је свршен", ја морам уздићи свој дух до твоје моралне висине, где је немогућна лаж и поштено поновити твоје речи: „Марија, наш сан је свршен". Он је био леп. Његову силну величину не узнемири никакво кукавиштво, његову моћ не умањи никаква слабост, његову чистоту не помути никакво претворство. Ми смо волели да раскинемо друштвене окове, него да их кукавички попуштамо; волели смо да другима задамо један једини бол, него да им сваки дан наносимо поруге и понижења; волели смо да себе прогнамо, да се одвојимо од света, него да лукавство и обману вучемо из дворнице у дворницу, из куће у кућу. И живели смо бурно и ватрено у силној љубави, бујним и обилним животом, којим ни једно од нас двоје, мила Марија, неће и не може живети више, јер у животу има догађаја који само једном бивају. Наше је било, наш љубавни сан је свршен, и у нама остаје само успомена на његову лепоту и на његову јачину.

Ми смо мислили да је тај сан вечит; мислили смо да ће нас загрљене, испуњене чежњом и надом, пратити до са-

мртног часа, до краја живота. Али то не би. Ни тај скромни низ година, што обухвата човечји век, скроман према столећима, скроман према самом времену, не беше суђен нашем сну. Часове, дане и године не ограничисмо ми, не ограничи их наше одушевљење, наша жудња, него закони саме страсти, ах, непроменљиви закони које свак мисли да ће изменити, које свак мисли да ће обићи, а који свима нама владају. Обожавана Марија, ја ти дадох сву љубав што је може дати млад, страсан, искрен човек обожаваној жени, као што си ти; али љубав је кратка века, тако кратка века да растужује и доводи у очајање сва нежна створења, сва верна срца и све осетљиве душе. Ко вели да ће целога свог живота волети само једну жену, обећава ташту ствар; ко вели да је целог свога живота волео само једну жену, или лаже, или вара сам себе. Ми бисмо хтели бити постојани, верни, истрајни у својој љубави, али она нам се, нажалост, измиче сваки дан све више, докле наше ледено срце не осети, да је љубави нестало. А тако и мора бити, јер је то њен закон, јер је та краткоћа главна погодба њене снаге и њене лепоте, јер је та краткоћа оно што јој даје њену варљиву чар. Ми смо се, мила Мари, волели три године; какав циник рекао би ти да је три године много, премного, али знај да циник увек крије у себи душу, коју је стварност опустошила. Ја ћу ти рећи да је то било тачно онолико колико је требало да буде. И докле ти то сад говорим, у срцу ми кипи јед против те махне од које љубав пати, против ништавила тога осећања, против његове кратковечности. Друкчије сам се ја надао, драгана моја; друкчије смо се надали обоје! И веровали смо, бојали смо се, да ће несрећа, бол доћи споља, од створења која смо оставили, од закона које смо погазили, од друштва које смо увредили; међутим сва неутешна туга, што нас обузима у овом тренутку, долази од нас самих, од наших мртвих душа, од наших мртвих срдаца, од наших мртвих чула, у којима је љубав живела, али одакле је ишчезла и оставила само безбојни пепео, који ће ветар разнети. Марија, био бих рад устати против себе самога, био бих рад устати против свога смртног умора, против своје хладноће, против своје немоћи; био бих рад да галванизујем свој дух, да оживим овај леш, али узалуд кињим себе, узалуд лијем сузе и једим се. Марија, умирем што те не волим, али не могу живети, да те волим.

Ох, мила Марија, ја се надам да ме ти не волиш више! Тако мора бити. Сећаш ли се оног нашег првог сусрета, у позоришној ложи, једно вече, када је музика љубави и јада испуњавала позориште: у Хугенотима? Сећаш ли се оног првог дугог погледа, што је сажизао, у оној ложи, и онога првог речитог руковања, када се руке готово нису могле раставити? Не беше ли све то одједанпут? Ниједно од нас двоје, очекујући да буде вољено, није отпочело волети друго. Заволели смо се у један мах, у истом тренутку; обоје смо се, опијени љубављу, подали вртлогу, који нас је занео, и ниједно није стукнуло, ниједно није повукло друго у плахе вирове страсти; подали смо се, у један мах, заслепљени, глухи, побеђени, опијени. Одлучили смо, не утичући једно на друго, да живимо сами, слободни, скривени, непознати и заборављени, и ниједно није задрхтало пред том махнитом намером, и ниједно се није поколебало, када смо бежали од целог света... Дакле, Марија, ја не само да се надам, него верујем да ме ти не волиш. У твојој кући љубави, о мила моја, у тој кући где је процвао дивни цвет наше страсти и мирисао небесним мирисима, у том дому који је дом нашег сна, који ће остати неизгладив у нашем памћењу као дом најлепшег нам, јединог сна нашег живота, у том дому, ја то знам, ти плачеш и очајаваш што ме не волиш више. Ја те гледам како плачеш за својим пресахнулим срцем, за својом исцрпелом душом, за својом угашеном чежњом, за свима тим стварима, у којима је љубав умрла; ја гледам како ти јецање стеже грло и како грчевито главу тураш у узглавља. Као и ја, Марија, као и ја! Никада се љубав није зачела тако сагласно, никада љубав није живела у таквом складу и једнакости воље, и никада љубав није тако, у један мах, ишчезла код двају зближених и здружених бића.

Ох, Марија, када бих морао мислити да није тако, убио бих се! Када бих морао мислити, да је та смрт што коси љубав задесила само мене, и да ти, докле ја у себи немам више оне искре, што даје светлост и топлоту, још букташ, када бих морао гледати како ти још волиш човека који те не воли више, када би та морална слабост снашла само мене и само ја морао бити лишен љубави, неспособан да волим, неспособан да осећам, стога што је само моја душа охладнела, Марија, Марија, ја бих се убио! Како бих могао живети крај тебе, удаљен од тебе, да те не волим, а да ти мене још волиш, како бих могао

да својом хладноћом растужујем најмилију, најбољу, најлепшу међу женама, ону која ми се једина чинила женом за све три године? Марија, пиши ми, закуни ми се да ме не волиш више! Тешка ми је и помисао, да би ти још могла пламтети љубављу према мени; тешка ми је и помисао, да бих те могао ожалостити мртвилом своје душе! Марија, имам да ти захвалим за три године потпуне среће. Ти си улепшавала мој живот сваком својом дражи, сваком својом чари; ти си сва блага свога срца изливала нештедимице, с таквом издашношћу, с таквим обиљем, да им нема равна; ти си ми једног дана даровала себе саму, и тај дар ниси више тргла. Волећи тебе видео сам, какве све сласти човек може кушати, а да не умре од превелике радости. И због свега тога, мила, слатка, поносна драгана моја, због свега тога, чиме си ме задужила, не могу ти наносити бол којему нема равна: не могу допустити да ме и данас волиш, када ја тебе не волим више. Закуни ми се, да није тако, да ти очајаваш за сном, који је ишчезао теби као и мени; да ти горке сузе лијеш за изгубљеном љубави, а не за мном; да сам ти ја брат у јаду а не непостојани и немарни драган; да можеш мислити о мени а да не дршћеш и не једиш се, али с тугом у срцу као кад мислиш о стварима којих је нестало, којих нема више; да у теби ништа више не букти; да ти у крви више нема огња, да ти је уобразиља без визија: да си као и ја.

А сад, мила Марија, у твојим је рукама и мој и твој живот. И не само та два живота. Јер када си учинила тај смели корак, када си оставила брачни дом и свога мужа, када си се одрекла свога сјајног положаја у друштву, ти си изгубила више него ја, и, у очима многих, изгубила си све. И пошто смо обоје у тој љубави били срећни, како нико никада није могао бити срећан, ти си, како ја мислим, а и како, може бити, мисли свет, још и моја жртва. Ти, добра и снажна Марија, ти треба да одлучиш шта да буде са мном, с тобом, с другима! Пред твојим сам ногама и чекам твоје заповести, које ћу слепо извршивати. Узми ме за руку и покажи ми пут, којим треба да идемо, одвојено или заједнички. Ма какву моралну жртву изискивала од мене, готов сам да је одушевљено учиним. Потребно је само да ми заповедиш, да ли да живим или да умрем: и ја ћу живети како ти хтеднеш, умрећу смрћу коју ми ти изабереш. Све ћу учинити тебе ради, премила Мари, која си све одбацила,

да би мене волела и била моја, која се инси ни на шта освртала, која си се жртвовала, увек ведра и сва буктећи у страсти над страстима. Покажи ми пут, па ма куда он водио: покажи ми истину. То је твој задатак, то је увек био твој задатак.

А ти знаш, само ти знаш, шта би требало чинити. Ја сам живео тако махнито, у нашем сну, да сам заборавио све; и сад, на јави, не знам ништа, као дете, збуњен сам, узнемирен, неодлучан, немам своје воље. Буди ти моја воља, ти која си јача од мене, ти која си увек била јача од мене, јер имаш једну врлину коју ја немам, а то је понос, узвишен и светао вођ, који може бити суров, али је увек узвишен. Ти знаш шта би требало чинити, Марија, и ти ме мораш нагнати да радим онако како мора бити, пошто најпре нагнаш себе, и ја ћу бити као каква ствар у твојим рукама, и све ће да буде добро, јер ћеш тако захтевати ти, јер ћеш тако радити ти, добри и дивни створе, којега предводи твоја сјајна звезда, твој понос!

Реци ми све. Покажи ми пут! Извршујући твоје заповести, лакше ћу сносити сузе, којима оплакујем наш ишчезли сан; лакше ћу утолити ону самртну тугу, што обузима оне који су изгубили неко драго им створење или какву омиљену им ствар; лакше ћу ублажити чемер у својој души, јер ћу знати да сам испунио своју дужност према теби, која си била моја срећа, према љубави која ми је била сврха живота. Марија, пробуди ми свест, да видим да сам човек, да вредим нешто. Покажи ми моју дужност. Ули у мој дух и ту највишу захвалност према теби. Учини да ти будем захвалан за свако своје добро, па и за то, последње, које ће ми бити права срећа, јер долази од тебе, Марија, од тебе коју благосиљам сада и коју ћу благосиљати непрестано, све до своје смрти.

Марко Фиоре".

Одговор, који је одмах стигао Марку Фиоре у Спело, гласио је:

Рим, октобар...

„Марко, кунем ти се, да те не волим више. Дођи одмах, па ћу ти казати шта би требало чинити.

Марија Гваско".

Превео с талијанског
Михаило Добрић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ХРОНИКА

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Немири у Мароку и поновна појава мароканског питања. Устанак у Арбанији.

Мароканско питање почиње опет да узнемирује Европу. Немири у Мароку и побуна противу султана Мулај Хафида сами по себи не би имали толику важност, да није стицајем прилика Мароко постало за последњих неколико година једно од најважнијих спорних питања између Француске и Немачке, а самим тим и једно питање, од чијег мирног решења зависи мир у Европи. И ако је општа каратеристика данашњег политичког стања у Европи ривалство између Енглеске и Немачке, ипак односи између те две најмоћније силе нису још добили такав облик, да би искључиво они одређивали ток политичким догађајима. Друга конкретнија питања, питања, која су добила одређену форму и садржину, више занимају политичаре већ и по томе, што баш та конкретна питања најлакше доводе до сукоба. Такво једно конкретно и врло осетљиво питање јесте питање о Мароку. Ако се одвоји Шпанија, чији је глас од споредног значаја, мароканско питање тиче се у главном Француске и Немачке.

Што се тиче Француске, за њу Мароко има, по свом географском положају, нарочиту вредност. Ту је природни пут француској колонијалној експанзивности, с обзиром на већ постојеће афричке провинције Алжир и Тунис. У међународним односима овакав положај Марока према Француској заслуживао

би име интересна сфера, кад би само и друге државе ту интересну сферу формално признале, а то са Мароком није случај. Конференција у Алжезирасу 1906 год. огласила је мароканско питање за једно међународно питање, тако да је искључиво право Француске на подчињење и колонизацију Марока решено у негативном смислу. Претежни утицај Француске у Мароку је према томе чисто фактичке природе и трајаће дотле, докле Француска буде у стању била, да тај утицај и одржи, односно док силе не буду тај утицај формално признале. До тог признања тешко да ће доћи, нарочито с обзиром на држање Немачке у овом питању.

За Немачку Царевину изгледа на први поглед, да Мароко има врло незнатну вредност. Нити Немачка има у Северној Африци колонија, које би биле у вези са Мароком, нити су трговински интереси Немачке у Мароку тако велики и тако значајни, да би могли оправдати онако силно ангажовање немачке политике у мароканском питању. Отуда је са свим умесно тражити објашњење немачког држања у чисто политичким мотивима. Али при процени тих мотива не треба бити једностран и замишљати, да та формула политички мотив нема никакве реалне садржине ничега, што би било диктовано културним интересима Немачке. Француски публицисти чине у том погледу неправду немачкој влади и немачком народу, кад немачко држање у мароканском питању објашњују мотивима, који не стоје ни у каквој вези са стварним потребама Немачке Царевине. Тако је André Tardieu, познати француски публицист, у својој студији о спољној политици бившег канцелара кнеза Било-а, био доста једностран приликом оцене немачког држања у мароканском питању.[1] Да је кнез Било био бизмарковац од главе до пете, то је несумњиво тачно, и то се може у осталом рећи за све немачке меродавне државнике. Основне идеје Бизмаркове, да се политичар не треба да руководи неким моралним и философским доктринама, већ једино реалним интересима земље; да државник није судија, који очекује догађаје и цени их са извесног догматичког и начелног гледишта, већ активни радник, који има да ствара догађаје и да их искоришћује, те идеје заступа и данас немачка дипломација, верујући

[1] A. Tardieu: Le Prince de Bülow (Revue des deux mondes, tome 53 (1909), p. 312 suiv.).

да је тачна она изрека: „Sur cette dure terre où nous sommes, il faut être ou marteau ou enclume“. Са оваким идејама почео је кнез Било да води политику Немачке Царевине, тежећи да тој политици да карактер светске политике, другим речима, да истакне Немачку у први ред приликом решавања свих међународних питања. Ова тежња Немачке, у вези са наглим увећањем немачке флоте, учинила је, да су се остале силе почеле придруживати једна другој, слутећи као инстинктивно, да им заједнички прети опасност од Немачке. Тако је у пролеће 1904 год. остварен споразум између Енглеске и Француске, споразум који још и данас игра главну улогу у међународним односима Даља серија споразума давала је утисак, да се хоће Немачка да усами и ослаби, и да би се парирала та политика и одржала превласт Немачке Царевине, изабрано је, по мишљењу Тардијевом, мароканско питање. Познато је, како је Немачка тражила, да се мароканско питање на међународној конференцији расправи и како је Делкасе пао услед тог захтева, који он није хтео да прими. Његов последник Рувије примио је конференцију, која се 1906 год. у Алжезирасу држала и на којој је дипломатску победу однела Француска. Немачка је претрпела пораз, по Тардијеу, зато, што њена мароканска политика није имала реалне садржине, што је она била само израз једне жеље за испољавањем немачке надмоћности.

Овако мишљење о немачкој мароканској политици несумњиво је једнострано, ма да је Tardieu иначе врло објективан и непристрасан у оцени политичких догађаја. Спољна политика једне државе одговара и по свом правцу и по својој интензивности материјалној снази те државе. То је једна нужност, а не случајност и последица нечије воље и расположења. Коме је познат онај огромни развитак Немачке Царевине последњих година, тај мора са свим друкчије да цени улогу Немачке у међународним односима. Наглим множењем становништва, подизањем народног благостања унапређењем индустрије и трговине, ширењем културних установа и срећивањем друштвених односа, Немачка Царевина се подигла на такав степен, да мора импоновати. Природна последица тог развитка јесте онај моћни утицај, који Немачка има у светској политици. Та немачка политика не води се из неког самољубља, као што се то често погрешно мисли, већ из стварне потребе. Интереси Немачке Царевине пренети су са европског копна на цео свет и зато је са свим разумљива тежња Немачке, да у заузимању Марока до-

бије онај део, који одговара њеној снази и њеним интересима. Са гледишта политичког морала ни у ком се случају не може осуђивати ова тежња, а да се једновремено не осуди и француска марокапска политика, која има исте и циљеве и средства.

Конференција у Алжезирасу је привремено отклонила сукоб између Француске и Немачке, расправивши питање на тај начин, што је утврдила интегритет Марока, прогласила слободу трговине и равноправност свих држава у том погледу, а признала Француској нека изузетна права, специјално право, да у мароканским пристаништима организује жандармериску службу. То је право временом ограничено и истиче му рок 1. јануара 1912. године. После конференције занимало је Мароко у три маха европско јавно мњење и у сва три случаја опасност од сукоба Француске са Немачком срећно је отклоњена. И улазак француске војске у Казабланку 1907. године, и проглас новог султана Мулај Хафида и питање о дезертерима француским, које је немачки конзул у Казабланки штитио, сва та питања повољно су расправљена попуштањем и лојалношћу немачке владе. То констатује сам Tardieu, тумачећи ово држање као неку врсту повлачења немачког. У ствари пак изгледа, да Немачка није хтела у тим ситнијим питањима да се ангажује, задржавајући право да другом, озбиљнијом приликом истакне своје претензије. Таква прилика као да се сад појавила. У Мароку је неред. Француска влада шаље трупе, које силом околности мењају постојеће стање. Истина француска влада је изјавила, да не мисли излазити из оквира Алжезираског уговора и да ће поштовати интегритет Марока и чувати султана, али тај интегритет биће на папиру само, а не и у ствари. Султан, који зависи и финансијски и у војном погледу од Француске, није оно, што је конференција у Алжезирасу утврдила. Отуда се у немачким политичким круговима опажа извесна нервозност, која је нашла израза и у службеној изјави немачке владе објављеној у Norddeutsche Allg. Zeitung. Немачка влада је задовољна уверавањима француског министра, да Француска нема освајачких намера у Мароку и да шаље трупе једино ради заштите Европљана и Султана од побуњеника, али сматра за потребно да изјави, да ће у случају повреде интегритета Марока и Немачка добити одрешене руке, да се управља по свом нахођењу и својим интересима. Ова доста непромишљена изјава, бар у погледу њеног објављивања,

направила је велику узбуну. Нарочито је важно знати, да Немачка није изјавила и то, шта она сматра под интегритетом Марока: да ли онај интегритет по форми, или стварни, фактички интегритет.

Сукоб због Марока биће велика опасност по европски мир, јер Немачка овога пута изгледа да не би олако пристала, да оде празних руку из неког Алжезираса. Најбољи доказ за то је држање Немачке у марту 1909. године, у питању о анексији Босне и Херцеговине. Тада је Немачка Царевина утврдила своју надмоћност и тешко је веровати, да ће немачки државници, у питању које непосредније тангира интересе Немачке, као што је питање о Мароку, показати мању одлучност и мању енергију, само ако француска влада не пристане на споразум о подели оних користи, које се желе добити колонизацијом Марока.

Друго једно актуелно питање, које непосредно интересује и Србију, јесте арбанашко питање. Устанак у Арбанији скренуо је пажњу са Старе Србије и Македоније, које су области обично сматране као главни предмет источног питања, на онај појас поред Јадранског приморја, у коме станују Арнаути или Арбанаси, како их наш народни језик назива. У Арбанији пламти устанак и устаници се, уз вољну или невољну помоћ Црногораца, већ два месеца успешно боре са турском војском. Шта је клица том покрету? Да ли и ко са стране стоји иза тога покрета? То су питања, на која се не може позитивно одговорити. Дипломатији је у толико отежан положај, што има да рачуна са догађајима, за које се не зна, у крајњој линији ко их подгрева и подстиче.

Да је арбанашки покрет, покрет за аутономију и слободу Арбаније и арбанашког народа, да је арбанашко племе свесно потребе да ужива самосталност и остала културна добра, која слобода собом доноси, не би се могле одрећи симпатије том покрету. Најмање пак Србија може бити у том погледу уздржљива, јер и она је крвљу својих синова откупила слободу и независност. Али су Арбанаси целокупним својим радом и животом у крајевима, где станују и Срби, показали врло мало воље и склоности, да не речемо свести, да поштују друге народности, њихов живот, њихову веру и слободу. Она насиља, која су Арбанаси вршили и врше над српским становништвом,

та насиља не допуштају Србима, да испоље оне симпатије, које они гаје према сваком потлаченом народу. И зато Срби хладно посматрају борбу Арбанаса и не мешају се у њу, знајући добро, да би на крају крајева они били ти, који би страдали.

Арбанашки покрет овако изолисан, поведен са неодређеним захтевима, под утицајем скривених лица, неће успети. Он ће бити угушен пре или после. Арбанашко племе још није сазрело за онај живот, који пружа народу једна самостална и уређена држава. Једина опасност, коју садржи у себи тај покрет, јесте опасност од мешања трећих сила, нарочито од Аустро-Угарске, која ће гледати свакојако, да понуди своје услуге око васпостављања мира. И зато је у српском интересу, да се арбанашки покрет што пре угуши. Ред који васпостави турска војска користиће несумњиво и српском становништву у оним крајевима, које је од обести арбанашке доста препатило.

Л.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

ФРАЗЕ И ФАКТА

(Г. Ј. Скерлићу)

IV

Г. Скерлић је у своме одговору на моју критику одмах с почетка прешао из дефанзиве у офанзиву; он је одмах у уводу почео грдити и нападати мене и говорити о стварима које нису у питању. То је, са чисто тактичког гледишта, особито за писца, који у главним питањима, о којима је говор, није у праву, врло корисно и врло практично. Само је Г. Скерлић том приликом сметнуо с ума, да и при такој тактици треба остати на терену на коме је полемика почела, а не са научног терена прелазити на лична питања, која немају никакве везе са стварима о којима је реч. Г. Скерлић је ипак тако поступио. Он је ударио на мене свом жестином и увукао је некаваљерски у полемику лична питања, ма да му ја за то у својој критици ни једном речи нисам дао повода.

Ма колико да ми је немило прелазити на тај терен на коме ја нисам навикао да војујем, ипак морам одговорити на две-три замерке Г. Скерлића у том правцу, не због тога да бих себе правдао и оправдао, него због тога да и на овим примерима покажем, како Г. Скерлић и у оваким случајевима остаје себи доследан.

Г. Скерлић је изнео против мене тешку оптужбу да сам плагирао. Само Г. Скерлић није у овом случају био оригиналан: он је пошао трагом Г. Андре Гавриловића, јер је Г. Гавриловић већ пре много година био тако добар да изнесе читаву листу мојих плагијата. Само је Г. Гавриловић био много скромнији од Г. Скерлића, јер је он тврдио да сам плагирао Г. Јиречка и Г. Ковачевића, а Г. Скерлић са поносом тврди да сам плагирао — њега самог!

Ствар је међутим сасвим проста. У мојој Историји (у првом издању на стр. 315–6) има карактеристика Доситеја Обрадовића. Г. Скерлић тврди, да сам ја ту карактеристику узео из његових предавања на Униве(р)зитету. То наравно није истина. Ја сам 1908 год. писао: Доситеј је „први прокламовао јединство српскога народа, без обзира на веру и обласне границе...“, а Г. Скерлић пише 1909 год. у својој књизи на стр. 408: Доситеј је „дао рационалан основ српском национализму, одузео му локалан и конфесионалан карактер, проширио га на сву нанацију, без обзира на покрајине и на вере, и први од Срба прокламовао духовно јединство вером и границама подељенога српскога племена“.

У мојој књизи има дакле неколико истих мисли, чак и истих речи, којих има и у књизи Г. Скерлића, али пошто је моја књига изашла више од годину дана пре књиге Г. Скерлића, а priori је логичније замислити, да је те речи узео Г. Скерлић од мене, а не ја од њега, тим пре, што је Г. Скерлић у својој књизи могао поменути, да се у мојој Историји налази иста мисао и иста реченица, али да она није моја, но да је узета из његових предавања.

Можда ће међутим у овом случају ипак неко бити вољан да поверује пре Г. Скерлићу на реч но мени. Али срећом ја могу на другом једном примеру несумњиво утврдити, да Г. Скерлић има обичај да узима ставове и цитате из туђих књига, и да је баш из једне моје књиге узео читав један став (заједно са цитатима и штампарским погрешкама у њима!), а није то навео. Ево како то изгледа:

Г. Скерлић 1909 год.:

„Оно што се из ранијега времена било задржало рукопи-

Ја 1905 год.:

„Од доба када су Турци почели продирати у српске зем-

сних књига сада нестаје. Један запис из 1444 године вели: „књижиц мало беше у цркве, и ти (!) их се веома обсштале“.[1] Када су се почеле штампати српске црквене књиге, издавачи су као главни разлог своме подузећу навели, што су цркве постале „праздне светих књига“. (Стр. 7).

ље и пленити цркве и манастире почела се све више осећати оскудица у књигама. Тако се већ год. 1444 тужи један како у неком манастиру „књижиц мало беше у цркве и то их се веома обештале“ (280)[1]. Особито се у нашим старим штампаним књигама, као разлог што су штампане, скоро увек наводи недостатак књига. Већ у првој штампаној књизи (год. 1492—4) наводи се као разлог што је она штампана, што су „цркви приздни светих књига“.

Г. Скерлић је дакле очевидно цео овај став, заједно са цитатима и штампарским погрешкама у њима, узео из моје расправе, која је изишла пуне четири године пре књиге Г. Скерлића!

Да покажем још на једном примеру како је Г. Скерлић кавал›ерски поступио према мени. На крају свога одговора Г. Скерлић је изнео велику листу мојих грехова. Што су у том списку нашле места измишљене и изврнуте ствари, о којима је Г. Скерлић могао бити рђаво обавештен, те можда у уверењу да је то истина оно написати, — мене не чуди, али ме чуди што се Г. Скерлић решио да менедостојно денунцира у једној ствари, која је њему врло добро позната. Г. Скерлић пише наиме, да сам ја „ради пласирања својих књига ван Србије рајзендерски куцао на врата властодржаца у Загребу и у Пешти“. Ево шта је у ствари.

Познато је да је за време владе бана Рауха моја Историја забрањена била у Аустро-Угарској и да су преко 2000 примерака, који су тамо били послати, уништени. Прво издање моје Историје било је штампано само у онолико примерака, колико се било јавило претплатника, тако да књига није ушла

[1] У овом цитату има код мене две штампарске грешке. Г. Скерлић је обе штампарске погрешке задржао, значи да је цитат од мене преписао, а није загледао у оригинал!

у књижарски промет. Због тога што је била осуђена и уништена, она је много тражена и скупо плаћана. Почетком 1910 год., пошто су настале повољније прилике, ја сам се решио да издам друго издање Историје. Пошто је Србија прилично била засићена већ првим издањем, ја сам знао да за потрошњу другог издања могу рачунати у главном само на Аустро-Угарску. Стога нисам хтео да почнем штампати друго издање, док не добијем уверење да ће књига бити пуштена у суседну монархију. Без тога уверења ја друго издање не бих ни издавао. Стога сам замолио Г. Светозара Прибићевића и Г. Буда Будисављевића да се известе у Загребу, да ли ће друго издање моје Историје бити пуштено у монархију. После неколико дана добио сам од Г. Прибићевића депешу, у којој ми јавља да му је дато уверење, да ће друго издање Историје, и без икакве измене у инкриминисаним местима, бити пуштено у монархију. Пошто ми је у исти мах из Загреба јављено, да у Земуну има још неколико стотина неуништених примерака моје Историје, ја сам се, по савету својих пријатеља, обавестио у Пешти да ли бих неуништене примерке могао добити натраг. У томе нисам успео, и после кратког времена уништен је и тај остатак мојих књига.

То су моји поступци због којих је Г. Скерлић казао, да сам „ради пласирања својих књига ван Србије рајзендерски куцао на врата властодржаца у Загребу и у Пешти". Али је у овој ствари најжалосније то, што је Г. Скерлић врло добро знао целу ову ствар, јер сам му ја о њој у своје време говорио и показивао депешу Г. Прибићевића.

У опште је и Г. Скерлићу и свима осталим мојим противницима моја Историја, и успех, и материјални и морални, који они мисле да је она имала, трн у оку. И Г. Скерлић и Г. П. Поповић истичу искрену жељу да се неко подухвати да докаже, како је моја Историја дело у сваком погледу испод критике. Они не позивају стручњаке да проуче какво је то дело, па да даду објективан суд о њему, него их директно позивају да докажу да је та књига ругло науке и здравог разума. Чудно је заиста да се за скоро три године нико није подухватио тог благодарног посла, да мене или бар моју Историју уништи. Г. Др. Јов. Б. Јовановића и Г. Јашу Томића не узимају ни они, хвала Богу, озбиљно. Или им можда није

доста што су њих двојица о мојој ограничености и мом незнању рекли?

У осталом нека се утеше и Г. Скерлић и Г. Поповић! Ни материјални, а вероватно ни морални, успех моје Историје није ни близу онако велики, као што се они боје. Маса наше публике, у свима слојевима и у свима покрајинама, у главном је незадовољна, како изгледа, мојом Историјом, а што се материјалне стране тиче, ја сам за друго издање до сада добио једва нешто преко трошкова око књига. Да их још више утешим, ја им ево изјављујем, да и ја сам никако не мислим да је моја Историја монументално дело и да сам и ја сам њом доста незадовољан, јер знам врло добро и осећам, колико је оно што сам ја дао далеко од онога што о прошлости нашој треба да се да, и што ће вероватно једанпут неко, ко буде имао више и талента и знања но ја, и дати нашој науци. Нека Г. Скерлић и Г. Поповић буду уверени, да ћу ја онда тај рад примити извесно бар са исто онолико радости и добре воље, са колико зле воље и предубеђења они гледају на мој рад.

Ја се у осталом искрено кајем што сам у опште написао Историју српскога народа. Док су против моје Историје писали Г. Јов. Б. Јовановић и Г. Јаша Томић, ја сам још могао бити и у недоумици, да ли је моја Историја добра и да ли сам ја у опште имао права да пишем Историју српскога народа. Сада је међутим и то питање дефинитивно решено на моју штету, јер се против мене изјаснио и најкомпетентнији судија у српској историјографској науци — Г. Геца Кон!

Г. Геца Кон је наиме у позиву на претплату на монументалну Историју Срба Проф. Јиречка написао, подвукао и потписао, да је Проф. Јиречек „једини данас у стању дати приближно највернију слику српске политичке и културне прошлост“. Пред тако компетентним судијама као што су Г. Г. Др. Јов. Б. Јовановић, Јаша Томић, Др. Вој. Рашић, Др. Ј. Скерлић, Андра Гавриловић, Др. П. Поповић и Др. Геца Кон — ја полажем оружје и радо признајем да се искрено кајем, што сам се у опште усудио да пишем Историју српскога народа, кад за то нисам био позван и кад нисам био у стању да то изведем.

Још само једну ствар да поменем пре но што за данас завршим. Г. Скерлић на крају свога одговора и — прети! Због тога што сам написао неповољну оцену на једну његову

књигу Г. Скерлић ми прети да таки рад за мене „лако може бити кобан“! Та претња Г. Скерлића била је сасвим непотребна. Пре свега, ја не разумем зашто би за мене могло бити кобно кад други пишу рђаве књиге, а друго, Г. Скерлић зна врло добро да се ја никога и ничега на свету не бојим, и да ме никад и нико ничим, а најмање празним претњама, неће моћи нагнати да престанем гонити скерлићизам из српске науке.

Ст. Станојевић

Fink, Prof. Dr. Franz Nikolauu, **Die Sprachstämme des Erdkreises**. Лајпциг, Тајбнер, 1909., м. 8⁰, стр. VIII, 143. Цена 1·25 м.

— —, **Die Haupttypen des Sprachbaus**. Лајпциг, Тајбнер, 1010., м. 8⁰, стр. V, 155. Цена 1·25 м.

(Чине: 267. и 268. св. „Aus Natur und Geisteswelt).

Schütz, Dr. Ludwig Harald, **Die Hauptsprachen unserer Zeit**. Mit einer Einleitung: „Die wichtigsten Sprachen der Vergangenheit“ sowie mit zahlreichen Schrift - und Sprachproben und einer Sprachenkarte. Франфкурт на Мајни, J. Ст. Гоар, 1910. 8⁰, стр. IX, 226. Цена укор. 6 м.

Оба списа недавно преминулога берлинскога професора Финка, који је нарочито познат са својих јерменских испититања, намењена су ширем кругу оних читалаца, који желе што дознати, према садашњем стању науке, о језицима на пространоме земном шару. Ови списи се допуњују, управо замишљени су као једна целина. У првом се наводе и класификују језици по својој сродности; а у другом је писац изнео осам језика као типове за разне врсте означавања израза и мисли.

У „Предговору“ првој књизи писац објашњава њену намену и показује свој начин писања страних имена, при чем се није држао тачно фонетичке азбуке, већ се помагао приближним назначењем, уколико се то могло учинити немачким писменима. Даље у „уводу“ се објашњава значење назива „језичко стабло“; наводи се, како број тих језичких стабала није никако још утврђен, јер су мишљења различна, а има и једна маса језика, који се још нису поуздано могли довести у известан генеалошки однос према другима, те стоје изоловани а можда ће изоловани и вечно остати; напослетку, казује се, како се за

поделу многобројних стабала и језика морао узети један принцип, а сви језици и идиоми свакојако морају се довести на што мањи број основних језика, а ови опет на један доиста прајезик, који дабоме ми не можемо знати, јер је говорен пре стотина тисућа година, те због свега овога за скупљање језичких стабала и језика у што мањи број јединака добро је држати се оних група, у које је нарочито с погледом на тело подељен род људски, то јест раса. Али како је људски говор у основи независан од расе и ова треба да даде само ослонац за прегледно скупљање језичких стабала и језика, то не ваља правити сувише много одељака. Због тога писац узима за основу само четири врсте рода људског: етиопску, монголску, америкапску и кавкаску расу.

После овога излажу се језици по расама, почевши са кавкаском расом, где се разликују ова стабла језичка: индогерманско (индокелтско, индоевропско), хамито-семитско, кавкаско, дравидско и други језици кавкаске расе. Тако иде даље са језицима осталих раса, који су подељени по областима и стаблима језичким или стоје изоловани. Узето је и класификовано преко 2000 појединих језика, са већином краћим напоменама и без навођења литературе. Књига има вредности као дело за обавештење, а не као систематска научно обрађена збирка градива. На крају је регистар имена оних народа и језика, који се у књизи спомињу.

И прва књига а тако и друга оснивају се на предавањима, која је писац држао на универзитетима: прва у Берлину а друга у Марбургу а затим у Берлину. У „Предговору" другој писац наводи, како је доиста тешко дати очигледну слику о осам језика, од којих већини читалаца свакако није познат ни један, а који су уз то врло различни један од другога. Узео је осам језика не ради њих самих већ као типске представнике за осам група, на које се по његову убеђењу могу без сувише великог натезања поделити сви језици на земљи. Није набрајао све поједине језике, који припадају сваком типу. На послетку додаје, да уређење по језичким стаблима, као индогерманском, хамито-семитском и другим, само се од части подудара са груповањем око насликаних осам типова и принципијелно га ваља сасвим одвојити од овога. За генеалошко сродство језика упућује читаоце на своју напред наведену књигу. У „Уводу" су после кратких општих напомена показани знаци, писмена, која су у

књизи употребљена за бележење гласова, па се онда прелази на само излагање осам типова језичких. То су ови језици: кинески, гренладски, субија (на горњој Замбези у Јужној Африци), турски или османлиски, самоански, арабиски (египатско-арабиски свакидашњи, говорни језик) и георгиски. На крају књиге је „поглед уназад“, где се на завршетку вели, да се у овој књижици није могло улазити у поједине различности, али и без тога мора да је читаоцу јасно, „да су језици још нешто друго а не само средство за споразумевање, да они духу међу окове и да му могу помоћи, да смело узлеће“; па како у основи људи сами себи стварају језик, мора бити јасно и то, „да сваки језик даје сведочанство о духу оних, од којих потиче, да се духовна особеност свакога народа открива у његову говору, и ако не сасвим а оно ипак већим делом. Ширење тога погледа је сврха овој књизи“.

Код сваког од наведених језика разлажу се најпре његове особине. Тако на пр. код кинескога се најпре истиче, да су речи великом већином од једнога слога и да се однос исказује понајпре одређеним редом речи, па тек онда домецима; говори се о реду речи, о оскудици у назначењу односа, о изузецима од једносложности, о суфиксима, о привидној повреди принципа изоновења, о групама речи, о привидним граматичким помоћним речма. За овим код сваког језика долази по један пример у оригиналу (причица) са т. зв. интерлинеарним преводом на немачки и слободним преводом.

Свима језицима није дато подједнако простора; најопширније обрађен је језик субија. Примери су занимљиви, књига се може лепо читати; али се читаоцу увек намеће питање, нарочито код мање познатих и научно довољно непроучених језика, да ли је све то баш тако поуздано. У једном немачком листу[1] приказ ове књижице умесно је завршен речма: „Па и ако се можда не можемо уверити, да баш ових осам типова и никоје друге треба разликовати у језичкој творевини, ипак књигу нећемо пустити из руку без многостручне особене поуке и са високим поштовањем наспрам тако пространога знања код писца, која је умро у најбољим годинама живота“. —

Док обе Финкове књижице имају задаћу, да ширем кругу читалаца помогну у његовој жудњи за научним сазнањем, дотле

[1] Blätter für das Gymnasialschulwesen, св. I и II за 1911, стр. 50.

Шницово дело хоће, рекли бисмо, да задовољи њихову радозналост. Садржај и распоред књиге то ће свакојако потврдити. Код сваког од језика унесених у ову књигу најпре је укратко казано о том језику уопште и његовој распрострањености; затим код језика, који се не служе латиницом, изнесена је њихова азбука и по неки пример (дужи или краћи) на тој оригиналној азбуци а и латинском транскрипцијом; за познате велике европске језике наведени су само примери у оригиналу, код других имамо и т. зв. интерлинеаран превод и слободан немачки превод. Да књига хоће да забави, и ако јој се ни поучна страна не може порећи, показује и њена опрема: хартија и штампа а нарочито лепе сличице у иницијалима као и Миронова Атена на корицама. Сличице су добро и згодно пробране, а израђене су према познатим оригиналима. Увод почиње сликом Аристотеловом; у слово *C* од натписа „Chinesisch“ уметнут је лик Конфучијев; Петар Велики је у иницијалу рускога, Молијер францускога; Маријом Стјуартовом почиње француска песма „Adieu, plaisant pays de France“, која је била основа за још познатију Беранжерову песму; Гете је код Немаца, Шекспир код Инглеза, итд.

После неколико само речи о намери књиге, писац у „Уводу“ говори о најважнијим мртвим језицима: грчком, латинском, јеврејском, па онда прелази на излагање живих језика. Они су овако груписани: 1. језици Европе и Азије, 2. афрички језици, 3. амерички језици и 4. аустралиски језици. (Већ то показује више практичну поделу). Од европских и азиских језика на првом месту је кинески, па онда инглески; хиндостански (санскрт) са персиским и циганским; немачки са холандским, шведским и данским; руски са чешким, пољским, словеначким и српско-хрватским; француски са провансалским и келтобретањским; јапански; шпански са каталонским и баскиским; малајски са самоанским; италијански са румунским; турски са мађарским и португалски. Афрички језици подељени су на шест група (семитски, хамитски итд.); амерички на језике северне, средње и јужне Америке; код аустралиских језика говори се о изумрлим и живим језицима (шест група). После овога долази одељак „Језици науке и уметности“, где је по неколико речи посвећено изразима појединих наука и уметности, па се укратко говори и о неким вештачким (на пр. есперанто) и тајним језицима. На крају је пишчева „Завршна реч“, после које су азбучни

списак језика споменутих у књизи и регистар писаца. Делу је додана и карта језика, на којој је бојом обележено садашње распрострањење језичких стабала.

Оваква књига може имати читалаца, којима ће донети и користи и забаве, само треба да су примери у њој лепо и вешто изабрани, те да доиста представљају, уколико се то може на ограниченом простору, сам језик и књижевност онога језика, одакле су узети. Како су овде језици из целога света, то не можемо о избору примера из већине од њих имати никаквога суда; али он би по књигу и писца врло рђаво испао, кад бисмо имали пред очима само наш, српско-хрватски језик. За пример је узета „хрватска народна песма“ из књиге: Väcshlar Kvižek, Anthologie Jihoslovanska. U Praze, 1863. Колико она може представљати српски па и хрватски језик, показује њен натпис и почетак:

Turci dragoga vubili.
Komu, mila draga, košulico šivaš?
Tebe, mili dragi, ga jo nosil bodeš,
Da jo nosil bodeš, kad vu tabor pojdeš...

Руси су, може се рећи, боље прошли: узета је барем доиста лепа химна њихова, „Боже, царя храни!“ штампана крупним руским писменима, транскрибована латински и преведена. Поред ње је Љермонтовљев превод једне Гетове песмице. Руском језику и књижевности посвећено је, наравно, више простора но другим словенским језицима и његово изучавање нарочито је препоручено због велике књижевности као и због тога, што се са знањем рускога језика лако могу научити и остали словенски језици. За чешки је узета опет позната песма „Kde domov můj“, а за пољски једна од Мицкијевића. Из словеначког је такође једна песмица, а од осталих словенских језика се ништа не помиње.

Да покажемо још примере за неке, познатије језике. За немачки имамо одломак из „Фауста“ Гетова, по три четири стиха из Лесинга, Хердера, Хелтија, Биргера, Гета, Шилера, Уланда, Рикерта, Хајна, Шефела и још неких; сем тога има стихова на наречјима. Из енглеска је одломак из „Хамлета“ и „Чајлда Херолда“ и једна песма Кауперова. Французи су заступљени Молијером (одломак из „Мизантропа“), поменутом песмом Марије Стјуартове и још једном романцом. Шпањолце пред-

стављају Сервантес и Калдерон. Из италијанскога имамо одломак из Дантове „Divina Commedia“, један сонет Петраркин, један одломак из једне Голдонијеве комедије. Као додатак италијанском је румунски, где је за пример узета једна песма од В. Александрија заједно са немачким преводом од Кармен Силве. Португалци имају овде Камоенса.

Сви ови примери, као и остали у књизи, кратски су, недовољни за праву поуку, али ипак могу, заједно са оним што је речено уопште о појединим језицима, да забаве, да задовоље радозналост врло широкога круга читалаца. А томе, као што смо напред рекли, по нашем мишљењу хоће и може да послужи ова књига.

Београд. **М. Ј. П.**

БЕЛЕШКЕ

Друштва.

Српска Књижевна Задруга. — Управа Српске Књижевне Задруге спремила је и у своме листу штампала свој годишњи извештај, који ће се поднети XVIII годишњој скупштини 8 маја ове године. Читаоци „Дела“ добивали су редовно извештаје о раду Срп. Књ. Задруге, те сада није потребно набрајати све што се у овоме извештају налази. Из овога извештаја саопштавамо овде неколике ствари.

Управа Срп. Књижевне Задруге није још коначно утврдила списе који ћеући у XX коло њених издања. Она пред скупштину излази са овим списком дела од којих ће се седам одабрати за XX коло: 1. „Краће песме Петра Петровића Његоша“. — 2. „Поп Ћира и поп Спира“, од Ст. Сремца. — 3. „Комшије“, новеле Светозара Ћоровића. — 4. Песме Алексе Шантића. — 5. Новеле М. М. Ускоковића. — 6. „Напуљске шетње“, путопис Милорада Павловића. — 7. Песме Ст. Вл. Каћанског. — 8. „Доситејева Споменица“ (са чланцима: Ст. Новаковића, д-ра А. Белића, д-ра Б. Петронијевића, д-ра Тих. Ђорђевића, д-ра Тих. Остојића, д-ра В. Чајкановића, д-ра Миливоја Јовановића, и т. д.). — 9. „Антологија старе српске књижевности“, од Миливоја Башића. — 10. „Тито Дорчић“, роман Венцеслава Новака. — 11. „Стара српска архитектура“. од Андре Стевановића. — 12. „Тартарен Тарасконац“, од А. Додеа. — 13. Путописи Хајнриха Хајнеа. — 14. Приповетке Бјернстјерна Бјернсона. — За овогодишњи „Забавник“ спрема се роман А. Манцонија „Вереници“ („I promessi sposi“), у преводу Јов. Ђаје.

Крајем прошле године Задруга је објавила конкурс за оригиналан роман, и по том конкурсу добивена су четири списа: 1. „Земљаци“, роман Стевана Ј. Радосављевића; — 2. „Младост“, роман Милорада Павловића; — 3. „Нове“, роман Јелене Димитријевић; и 4. „Чудотворни крст“, роман Спасоја Ј. Илића. Сва четири ова романа дата су на оцену, и досад није о њима донесена никаква одлука. — На конкурс за спис „О српском народу и српској земљи“ није Задруга добила ниједан спис.

Задруга је са бројем чланова и продајом књига XIX кола постигла леп успех. Цело XIX коло било је потпуно распродато већ крајем фебруара. Имала је чланова: 947 добротвора, 1237 оснивала и 6637 улагача, свега 8791 задругав. Стога Управа ове године тражи овлашћење од скупштине да XX коло штампа у 10.000 примерака. Тако исто Задруга је врло добро прошла са продајом својих кола

и других књига, за што је добивено свега 15.993·33 динара, Вредност књига у Задругином магацину, по процени, сада износи 38.858·80 динара.

Целокупно Задругино примање за прошлу годину износи 78.553·59 динара, а издавање 61.337 53 динара. Од издавања нарочиту пажњу привлачи оних 6720 динара издатих на име награде особљу. У ову суму не улазе суме издате за хонораре за реферате (из прегледа се не види колика је ова сума), награда послузи (1.045 дин.) и трошкови око листа и за обрасце (1.687·81 дин.). Према томе ови лични издаци износе огромну суму. Њу управа рачуна у процентима према целокупном примању и тако износи 8,14% (а прошле године 8,34%, — дакле мање!) Разуме се да такво рачунање нема никаква смисла, него то треба упоредити са чистим добитком, у ком би случају лични издаци прешли 40%, а то је свакојако незгодно показати, јер може неко приговорити финансирању Задругине Управе.

Задруга је прошле године добила и један знатан легат. Одбор масе пок. Станојла и Драгиње Петровић, чију је кућу Задруга купила, положио је је Задрузи 12.000 динара као „Књижевни фонд Станојла и Драгиње Петровић“, чијим ће се приходом сваке 4—5 године издати по једна популарна књига „хумано-религијског и народносног обележја, или са таком садржином којом се иде на што боље упознавање српских покрајина, или јачу заштиту општих интереса растуреног српског живља“.

За ову годину Управа предлаже буџет од 70.000 динара примања и толико исто и издавања.

Матица Српска. — На седници Књижевног Одбора Матице Српске од 14 марта ове године, поред других послова, свршени су и ови: I. Издата су на оцену ова дела: 1. „Живот српског народа у Славонији“, I део. — 2. „У спомен Петру Коњевићу“ II део. — 3. „Игре и песме“, од непозната писца. — 4. „Свети Сава у народним причама и песмама“ за „Књиге за народ“, од непозната писца. — 5. „Освета и судбина, херојска дела Драгомира, жупана Требињског“ (драма у 3 чина, добивена на расписану награду). — 6. „Хроника свију главних догађаја херцеговачке буне из г. 1875—1877. од Вука Врчевића. — 7. „О забрани Вукова превода Новога Завета у Србији“, од Андре Гавриловића. — 8. „Гајење шећерне репе“, (за „Књиге за народ“), од непознатог писца. — 9 „Аристофан“, од д-ра Ник. Вулића. — II. Примљени су за „Летопис“ ови списи: 1. „Песме“ Душана Малушева. — 2. Приказ д-ра Светислава Стевановића о књизи „W. P. On the History of the Ballads“ 1100 до 1510. — 3. „Животопис владике Петра Петровића Његоша II“, од Вука Врчевића. — 4. „Добри стари крчмар“, песма од Петефија, у преводу Благоја Бранчића. — III. За „Књиге за народ“ примљена су ова дела: 1. „Шегрт“, од Стевана Јањетовића. — 2. „Моји ђаци“, од Јована Удицког. — III. Нису примљени ови списи: 1. „Кнез Милош и Павле Шафарик“, од Андре Гавриловића. — 2. „Дубровачка Трилогија“, од Арсена Венцелидеса. — 3. „После три године“, приповетка Рајка Мирчетина. — 4. „Неколико Вукових песама,“ од Димитрија Оклобџије. — 5. „Враг Марко“, приповетка Пере Деспотовића.

Наука.

„Глас“ Српске Краљ. Академије. — Изишла је из штампе LXXXVI књига „Гласа“ Срп. Краљ. Академије Наука (други разред, књ.

51), са ових шест расправа. 1. „Неколико питања из римске старине“, (стр. 1—96) од д-ра Ник. Вулића. Под овим насловом д-р Вулић је дао пет расправа о различитим питањима из римске историје и књижевности. У првој расправи „Број људи у хелветској сеоби 58. г. пре Христа“, расправља д-р Вулић о броју Хелвећана који су се 58 г. пре Христа из данашње Швајцарске, дотадашње њихове постојбине, са још неколико суседних племена, иселили у Галију, дан. Француску, и о броју душа које су приликом те сеобе изгинуле. — У другој расправи „К историје III митрадатског рата“, расправља д-р Вулић о изворима за историју тога рата. — У трећој расправи „Однос између Caes. Comm. d. bell. Gall. и Cass. Dio, Plutarch. Caes., Appian., Strabo“, говори се о везама између дела Дијона Касија о Цезареву рату у Галији и Цезаревих „Commentarii de bello Gallico“, а тако исто и о питању одакле су и Плутарх, Апијан и Страбон црпли податке за историју Цезарова ратовања са Хелвећанима и Ариовистом. — У четвртој расправи „Apulei de Psyche et Cupidine fabula V 1“ расправља д-р Вулић о читању речи „id genus“ у Апулијевој причи „Амор и Психе“ (V 1), о коме постоје неколике претпоставке о томе да ли те речи треба тако читати или како друкче. Д-р Вулић доказује да те речи треба читати „id genus“ и да место у тој причи, које гласи: „..bestiis et id genus pecudibus“ треба преводити са „зверовима и домаћим животињама исте врсте“. — Пета је расправа „Неке тобожње противуречности у Енејиди“. — У овим прилозима д-р Вулић је, са осведоченом спремом и познавањем предмета, дао неколико несумњивих резултата у испитивању римске историје и књижевности.

Друга је расправа у овом „Гласу“ „Градац, преисторијско налазиште латенскога доба“, од д-ра Милоја М. Васића (стр. 97—134), У овом раду д-р Васић описује предмете који су нађени у Грацу, близу Лесковца, приликом ископавања 1909 године, и расправља о карактеру и пореклу ових нађених предмета и самога насеља. Као прилог овој расправи јесу 32 таблице фотографија нађених предмета и нацрта самога места где се вршило ископавање.

Трећа је расправа „Година смрти Немањине“ од д-ра Д. К. Анастасијевића (стр. 135—140). О овој расправи било је говора у фебруарској свесци „Дела“ (стр. 310—313). О овој расправи написао је и д-р Јов. Радонић у 275 књизи „Летописа“ (св. III за 1911 год., стр. 65—67), приказ у коме су у главном изнесене исте напомене о овој расправи које и у поменутај белешци у „Делу“, с том разликом што д-р Радонић одлучно заступа год. 1199, као годину смрти Немањине. На овом месту треба још само напоменути да се писцу белешке у „Делу“ омакла једна случајна погрешка: написао је „bene memorie“, место „bone memorie“, што у осталом ни најмање не мења закључке, које је изводио.

Четврта је расправа „Манастир Убожац. Приложак к средњевековној географији српских земаља“, од Стојана Новаковића (стр. 141—150). Новаковић наводи прво питање које је својим особитим начином пок. Ил. Руварац упутио ученим Србима „од када је постојао и где је, у којој српској земљи је био и битисао манастир који се зове Убожац; да ли је коме познато манастириште и место где је био тај манастир и шта то значи „Агглова Тополница“, у коју, рекао бих, да патријарх Пајсије ставља световаведенску обител, та тај

манастир Убожац, ком је он толико ревновао прилагањем књига и рукописа?“ („Коло“, 1890, стр. 52 и 53). Руварац није доживео одговор на ово своје питање, већ је тек сада пошло за руком Новаковићу те је пронашао, бар приближно, место манастира Убошца и „Агглове Тополнице“. Полазећи од оправдане претпоставке да се патријарх Пајсије, који се много бавио свима српским црквама, нарочито интересовао за цркве свога роднога краја, а он је био из Јањева, између Гњилана и Приштине, Новаковић је извео закључак да манастир Убожац мора свакојако бити у његову родном крају, па га је у том крају тражио. Књига „Путне белешке по Старој Србији 1871—1898 Тодора П. Станковића. Ниш 1810“, помогла му је да нађе сва места која се у споменицима спомињу у вези са именом манастира Убошца, па и место тог манастира, у околини Новог Брда. Потом Новаковић додаје неколике податке о самоме Новом Брду, Скопљу и Јањеву.

Пета је расправа „Пиво у Србији XIII и XIV века. Прилог к објашњењу старих српских споменика“, од Стојана Новаковића (стр. 156—166). Новаковић је у неколиким српским споменицима нашао да се говори о „сладу“ и „хмељу“, што се употребљавало за справљање пива, па је извео закључак да се и код нас у средњем веку справљало пиво и то као домаћа производња. Као остатке справљања пива, Новаковић сматра справљање пића „аловина“, које је д-р Сима Тројановић нашао у пиротском округу (С. Тројановић, Старинска јела и пића, стр. 117). То исто пиће спомиње и Влад. Николић („Из Лужнице и Нишаве“. Срп. Етногр. Зборник, књ. XVI) под именом „олавина“. Речи „аловина“ и „олавина“ су исто што и „олъ“ и „оловина“ у старословенским споменицима, које значе „јако алкохолно пиће од чега другог осим грожђа“. — Потом Новаковић налази да се речи „слад“ и „хмељ“ налазе у свима словенским језицима и да је тако исто начин справљања слада и хмеља скоро исти код осталих Словена као и справљање „аловине“ или „олавине“ у пиротском округу, па изводи закључак да је то пиће справљано код свију Словена, па и код Срба пре него што су дошли у данашње крајеве где успева винова лоза, и да је справљање тог пића од жита (пива) постојало код Срба и у средњем веку.

Колико нам је познато Новаковић је овом својом расправом први обратио пажњу на ту грану производње у средњевековној Србији, те је тиме познавање привредног живота српског у то доба обогатио једним новим и занимљивим фактом.

Шеста је расправа у овој књизи „Гласа“ — „Тројанци и Аријевци. Прилози преисторији и палеоетнологији Мале Азије, Егеје и Балканског Полуострва“, од д-ра Ника Жупанића (стр. 167—290) У овој се расправи третира питање о пореклу Тројанаца и о њиховој етнолошкој вези са преисторијским народима у земљама око Јегејскога мора. Писац изводи, као један од главних закључака, да стари Тројанци нису Аријевци („Индојевропљани“ или „Индогермани“). Расправа ова има пуно занимљивих констатовања и написана је темељно и са озбиљним познавањем метода за етнолошко испитивање.

Д-р Владан Ђорђевић: **Европа и Балкан.** — Д-р Владан Ђорђевић, најпре лекар па дипломата, министар неколико министарских ресора у Србији и једно подуже време и председник министарства, писац многих књига из лепе књижевности, меди-

цине, историје и дипломатике, писац многих брошура политичких и неполитичких, шаљивих и озбиљно-шаљивих ствари, и т.д., и т.д., а сада министар у пензији, одлучио се да напише дипломатску историју балканских хришћанских држава у деветнаестом веку. Он је ту своју историју поделио на пет књига под општим насловом „Европа и Балкан. Дипломатска историја балканских хришћанских држава у деветнаестом веку“. У првој књизи је историја Румуније, у другој ће бити историја Црне Горе, у трећој историја Србије, у четвртој историја Грчке, у петој историја Бугарске. Писац нам, „ако буде живота и здравља“, обећава и шесту у којој ће се говорити о Турској.

Дипломатска историја балсканских држава у деветнаестом веку, а и пре и после тога века, јесте један од најзнатнијих делова, па можда и срж, историје Источнога Питања. Историју Источнога Питања као и историју разноликих момената из историје тога питања писали су многи и звани и незвани, скоро на свима језицима јевропским. О томе су писали научници и политичари, чија су имена врло много значила и значе у науци и политици, писали су новинари а и многи други, који су у себи осећали колико било снаге, или бар воље, да о томе штогод смисле, кажу и напишу. Па ипак није о томе речено све што се има рећи. Многе тајне јевропске политике у XIX веку још нису изишле на видело из поверљивих архива; оне се непрестано објављују и обасипљу новом и све јаснијом светлошћу многе моменте, које нисмо досад били у стању проучити и знати им узроке и карактер. Због тога су многе књиге и расправе о Источном Питању, које су у своје време изненађивале свет својом потпуношћу, дубином и ширином мисли и схватања, после кратког времена губиле своју првашњу вредност и место њих писане су друге, чија је судба била иста као и првих. Таква је судба постизала и оне књиге и расправе које су писали људи одличне спреме, свестраног образовања, и који су се много година озбиљно бавили прибирањем и проучавањем грађе за историју Источног Питања.

Кад се све то узме у обзир, онда доиста мора нас изненадити факат да се један човек, и ако један од најистакнутијих наших политичара и државника, и то по навршетку своје педесетогодишњице књижевног рада, лаћа пера да напише дипломатску историју балканских држава у XIX веку. Ко поле познаје кроз каке су све мене и вртлоге прошле балканске државе у XIX веку, ко зна како су се о те балканске државе укрштали и ломили разноврсни интереси великих сила јевропских, ко бар и слути како се у самим балканским државама на много разних начина водила и унутрашња и спољашња политика, колико је у том погледу било трзавица и криза, тај ће доиста унапред моћи рећи какав ће успех са овом својом историјом постићи д-р Владан Ђорђевић.

Д-р Владан Ђорђевић — као што напред рекосмо — писао је много и врло разноврсне ствари. До данас од Срба није од њега нико више написао и штампао. Кад човек само погледа списак његових списа и кад зна да међу њима има доста књига од преко 50 штампаних табака, онда се човек доиста мора дивити толикој књижевној продуктивности. Али кад се те његове књиге почну читати, онда одмах то дивљење престаје. Одмах се види да се д-р Владан Ђорђевић никад није старао да најпре свестрано и озбиљно проучи питање о коме ће писати, већ је једино ми-

слио о чему треба да пише и колико ће написати. Сем тога сваки, нарочито историски и политички, његов спис има нарочиту тенденцију, оправдану или неоправдану — ни о томе он никад озбиљно није размишљао, — те су сви његови списи губили одмах вредност, нарочито за политичаре и научнике, који озбиљно схватају свој посао и који све своје силе улажу да пишу sine ira et studio.

Ми пред собом имамо прву књигу овог његовог књижевног предузећа (молимо да нам се опрости овај израз, али ми се бољега и тачнијега не могосмо сетити). Ова прва књига „Европе и Балкана“ носи поднаслов „Европа и Румунија“ (Београд. 1911. Штампарија „Св. Сава“. У 8⁰, стр. VI + 492. Цена 8 динара). У њој су ови одељци: I. Мисли о савезу балканских држава (у место предговора); II. Историјска мисија Русије да ослободи хришћане од Турске; III. Освајачка политика Русије и Балканци; IV. Од срећне Дације до абдикације Кнеза Кузе; V. Европа против Румуније и страног принца за њеног владаоца; VI. Карол I Кнез Румуније; VII. Спољашње и унутрашње кризе; VIII Кнез Карол I командант сједињене руско-румунске војске на Плевни; IX. Благодарност Русије Румунији за њену помоћ на Плевни; X. Карол I Краљ Румуније.

У првом одељку ове књиге д-р Владан Ђорђевић износи нам свој програм рада и даје општи суд о унутрашњој политици балканских држава, о томе каква треба да буде њихова и унутрашња и спољашња политика, даље даје нам општу оцену политике јевропских великих сила према балканским државама. У исти мах он излази пред нас и са својом тенденцијом. Он прво констатује: да Србија, као и остале балканске државе, нема успеха у спољашњој политици зато што је у унутрашњој огрезла у партизанство, и што у спољашњој — „пати од руске хипнозе“. Ово констатовање издаје и његову тенденцију, на коју се он, ко зна који пут, враћа: да напада демократске режиме и да (можда се у њему сад под старост јавила стара лекарска ћуд) лечи Србе и остале „Балканце“ од „руске хипнозе“. Кад говори о демократији, он се и сада служи својим сопственим речником. Парламентаризам, по њему, неминовно води у „скупштинократију“, „клубократију“, „руљократију“ и т. д. — Даље он излази са идејом о савезу свију балканских народа са Турском на челу, и прича нам како је он на томе радио док је био посланик у Цариграду. И најзад: све јевропске велике силе подешавају своју политику према балканским државама само према својим интересима. Ово су главном његове мисли, које је истакао у првоме одељку ове своје књиге. То је свакојако и све што је оригинално у њој.

У другом одељку („Историјска мисија Русије“) он прича о руској политици на Балкану. Ту он просто препричава књигу Сергија Жигарева „Руска политика у источном питању“. Из те књиге углавном он наводи оно што доказује већ напред постављену његову тезу: да Русија у балканској и уопште источној политици гледа само свој сопствени интерес. Рускога је писца узео само за то да би му излагање изгледало више непристрасно. Та се тенденција још боље огледа у трећем одељку „Освајачка политика Русије и Балканци“. — У даљим одељцима је дипломатска историја Румуније.

На овоме се месту не може, а и не мислимо, пратити критички целу ову историју. То у осталом није ни потребно. За карактеристику ове књиге

довољно је навести да је она састављена од безброј цитата одељака из књига, навођења говора, здравица, интервјуа, нота, писама, прокламација, скупштинских адреса и одлука, причања о свечаностима, владалачким састанцима, свечаним ручковима, набрајањем имена министара у појединим кабинетима, лица која су била позвана на банкете, па се чак није изоставило поменути колико је топова испаљено приликом владалачких посета. Због тога ова књига пре личи на зборник историских докумената и то скупљених с брда с дола, него на озбиљну студију о дипломатској историји Румуније у 19. веку.

Укратко, с пуно права ми о овој књизи можемо рећи исто што је сам д-р Владан Ђорђевић рекао једном о једном спису, који је оцењивао: „Хартијо, слава долготерпјенију твојему!“ (В. „Годишњицу“ III, стр. LXXIV).

Д-р Лазар Марковић: **Хипотекарно право.** — У издању књижаре Геце Кона у Београду изишло је дело „Хипотекарно право“ од д-ра Лазара Марковића (Београд, 1911. Цена 2 дин.).

Објављујући „Хипотекарно право“ писац је попунио једну осетну празнину у српској правној књижевности. Хипотекарно право, као врло значајан део грађанског права којим се регулише читава група кредитних односа, налази се систематски и у целини обрађено само у делу Ђоке Павловића („Хипотекарно право Кнежевине Србије“, 1868), које је доста застарело и иначе врло ретко и, тако рећи, неприступачно млађим правницима. Д-р Марковић је нарочиту пажњу обратио и иностраном праву, специјално немачком, које има један од најсавршенијих хипотекарних режима. Излажући упоредно и инострано право, самим тим је указан и пут, којим треба поћи приликом реформе српског права, што је врло потребно.

Д-р Лазар Марковић: **О појму државине.** — Из „Архива за правне и друштвене науке“ оштампано је у засебну књигу приступно предавање д-ра Лазара Марковића, доцента на Университету, које је држано 6 октобра 1910 год. „О појму државине“ (Београд, 1911. Стр. 15.). У њему је изнесена нова државинска теорија која је постала под утицајем германског права и која је ушла у немачки грађански законик од 1900 године. По тој теорији под државином се разуме свака фактичка власт на једном имовинском предмету, на једној ствари, а не само она власт, која одговара својини. Сваки, ко има једну ствар у својој власти, без обзира да ли ствар држи као своју или као туђу, јесте држалац и ужива државинску заштиту. Према томе не само сопственици прави и привидни, већ и закупци, чувари, уживаоци, кирајџије, пуномоћници, и т. д., сматрају се као држаоци и уживају државинску заштиту.

Ово проширење државинског појма је врло корисно по ред и поредак у имовинским односима и оно ће несумњиво бити примљено и у будући српски грађански законик.

Историја Срба. — У збирци „Allgemeine Staatengeschichte“ а у серији „Geschichte der europäischen Staaten“, која излазе под редакцијом четворице најистакнутијих немачких историка, А. Х. Л. Херена, Ф. А. Укерта, В. од Гизебрехта и К. Лампрехта, изишла је „Историја Срба“ од Конст. Јиречка (Geschichte der Serben. Erster Band — bis 1371. — Von Constantin Jireček. Gotha 1911. Friedrich Andreas A.-G. У 8°, стр. XX + 422. Цена 9 марака).

Конст. Јеречек, професор бечкога универзитета, најбољи је познавалац историје балканских Словена, и најистакнутији радник на историји Срба. Српском историјом он се поодавно бави, и досад је објавио знатан број монографија из српске историје. Као члан одбора који управља дубровачким архивом, у коме се налази многобројна и веома разноврсна грађа за историју српску, он се веома много користио том грађом. Због тога свака његова расправа и монографија обилује множином нових и значајних података, којима је он осветљавао многе моменте политичкога и културнога живота српскога у средњем веку. Стога није било ни најмање чудновато оно особито интересовање у научном свету, кад се пре неколико године дознало да Јиречек пише српску историју. Знајући да Јиречек располаже огромном грађом за српску историју, сви смо се с правом надали да ће Јиречкова историја Срба значити знатан напредак у познавању српске прошлости.

Сада ову тако нестрпљиво очекивану историју — управо први њен део који допире до 1371 године — имамо пред собом. Мило нам је што можемо констатовати да се у очекивању нисмо много преварили. Јиречек је марљиво прикупио све што се досадашњим испитивањем српске прошлости дознало и утврдило, те је отуда ова његова књига пуна факата. Нових пак факата има релативно мало.

Као и у другим својим радовима, тако и у овој историји, Јиречек се не упушта у равијање историских догађаја тумачењем њихових узрока и последица, већ просто ређа факат до факта. Он у предговору каже да му је издавач ограничио простор књиге, али и да није тога, Јиречек свакојако не би писао српску историју друкче. То је најглавнији недостатак а и врлина свију Јиречкових радова па и ове књиге.

Ми не мислимо давати на овоме месту детаљан приказ ове историје српске, већ казујемо свој први утисак који смо добили читајући је. Она међутим заслужује пажњу представника наше историографије, професора Универзитета и чланова Академије Наука, и ми с правом очекујемо да од њих чујемо стручан суд о њој. Засада да напоменемо још ово. Јиречек је у књизи од 442 стране текста дао историји Срба до краја XII века 279 страна, дакле мало мање од ²/з. Међутим је време од краја XII века до 1371 године најзнатније доба у српској историји, те му је према оном првом времену требало дати више места. Објашњење томе налазимо у ограничавању простора од стране издавача, те је Јиречек преглед културне историје до 1371 године морао изоставити, али нам он обећава тај преглед, који ће ове године изићи у издању бечке академије наука. Ми тај преглед исто тако нестрпљиво очекујемо, као што смо досад очекивали ову историју.

И ако не можемо рећи да је Јиречек овом својом историјом обогатио наше познавање српске прошлости, ипак ова његова историја има неоцењиву вредност. То је прва најпотпунија и најобјективнија српска историја написана на немачком језику, којим се служе образовани људи у целој Јевропи. Он је њоме пресекао све оне нетачности и заблуде, које се могу наћи у многим страним списима о српској прошлости, што је све наносило огромне штете нашим народним интересима. Јиречек нам је овом својом књигом учинио огромну услугу, као што је раније учинио Бу-

гарима написавши најбољу бугарску историју. Он је тиме заслужио наше пуно признање и захвалност.

Да напоменемо још да ће ових дана ова књига изнћи и на српском језику у преводу д-ра Јов. Радонића, професора Универзитета. Српско издање ове прве књиге Јиречкове историје стаје 3.50 динара, и њу би требало да набави сваки образовани Србин. Издавач је књижара Геце Кона у Београду.

Књижевност.

Религија Његошева. — Из „Дела“ је, са неколиким изменама и допунама, оштампана у засебну књигу студија д-ра Н. Велимировића „Религија Његошева“ (Београд, 1911. Штампарија „Св. Сава“. У 8⁰, стр. XIV + 223. Цена 2,50 динара. Књига се може добити у књижари Св. Цвијановића и у Свесловенској књижари, Светогорска ул. бр. 40, у Београду).

Читаоци „Дела“, који су пажљиво читали ову одличну студију д-ра Велимировића о Његошевој поезији и филозофији могли су уочити њене одлике. Несумњиво ова је студија једна од најбољих, које су до данас написане о Његошу. Нико тако није дубоко, свестрано и тачно схватио дубоке философске мисли у Његошевој поезији као д-р Велимировић. Располажући јединственом подобношћу да осети лепоту Његошеве поезије, и озбиљном философском спремом да уђе и у најнејасније и најтеже проблеме Његошеве философије, д-р Велимировић излаже и тумачи врло јасно и тачно многе Његошеве мисли, око којих смо се, пре ове студије, много мучили, често и без успеха, да их схватимо. Сем тога д-р Велимировић располаже правим беседничким стилом, тако да се осећа права наслада читањем ове студије. Стога је најтоплије препоручујемо свакоме ко жели да чита лепу и паметну књигу.

Љубљански „Slovan“ и српска књижевност. — Илустровани месечни лист за књижевност, уметност и просвету „Slovan“ („Словенин“) у Љубљани, коме је уредник професор д-р Фран Илешић, већ је у деветој години излажења, уређује се са разумевањем и умешношћу, спољашња му је опрема ваљана, те потпуно заслужује препоруку, а претплата од 15 круна за годину није велика. Овај одлични књижевни лист наше браће Словенаца поклања нарочиту пажњу српској и хрватској књижевности; у њему се проpраћају књижевни листови и новије појаве наше лепе и научне књижевности и уметности, а има и превода наших ствари. За пример узимамо 6 број, у ком се наставља превод Војиновићеве „Смрти Мајке Југовића“; даље је ту леп чланак о Доситеју Обрадовићу од уредника; „Listek“ доноси неколике краће приказе и белешке о српско-хрватским листовима и делима и друге књижевно - уметничке белешке, као што је приказ „Басана“ Милана Вукасовића и белешка о Мештровићеву учешћу у српском уметничком павиљону на изложби у Риму; на послетку међу сликама је и портрет Јована Дучића (стоји: „Dukic“, док се у 3 броју његово име правилно наводи) од хрватског сликара Томислава Кризмана.

На овај начин „Слован“ лепо и успешно ради на узајамном ближем упознавању нашем, као што и његов уредник, професор Илешић, који је председник „Матице Словенске“ и један од најистакнутијих посленика на курлтурном и просветном пољу, јесте осведочени искрени пријатељ и апостолски предани поборник зближавања и познавања јужнословенске браће. О свему овом имали су при-

лике и сами уверити се (један леп и јак разлог за лично упознавање!) наши професори, међу њима и писац ових редака, о својој недавној посети у братској белој Љубљани.

Професор Илешић одлично зна наш језик и нашу књижевност и уопште наше прилике, па је дао и неколико ваљаних расправа из српско-хрватске књижевности. Навели смо већ његов чланак у „Slovanu“ о Доситеју Обрадовићу, а 12. и 13. број овогодишњега „Бранкова Кола“, посвећен спомену Доситејеву, донео је леп Илешићев чланак „Доситеј и Словенци“, у ком на завршетку вели, као и у првом, у „Словану“, да ће „Матица Словенска“ ове године издати повећи спис његов о Доситеју. И Јован Рајић привукао је на се пажњу Илешићеву („Srbski pisatelj Jovan Rajič in Urban Farnik“), а занимљиви су његови прилози за познавање Станка Враза (O izvoru Vrazova „Babjega klanca“, „Stanko Vraz u školama“ — у „Gradji za povijest književnosti hrvatske“), као што је леп и пун полета његов говор, који је држао 21. августа прошле године, кад је на Вразову дому откривена спомен-плоча и засађена спомен-липа (Ob Vrazovi lipi, у Љубљани, код Драг. Хрибара, 1910). Није прилика ни намера говорити овде о радовима Илешићевим; само да споменемо још његов увод за „Slovensko-hrvatski slovar“, који је 1907. године издала „Матица Словенска“ за своје хрватске чланове.

Нека је „Slovan“ још једном најлепше препоручен!

М. Ј. П.

Марко Цар: **Наше Приморје**. — Читаоцима је „Дела“ без сумње познато да је пок. Константин Вучковић, трговац у Спљету, који је умро 1893 год., оставио 160.000 форината да се том сумом оснује у Дубровнику „Матица Српска“ која ће издавати књиге писане ћирилицом и да својим књигама шири српску наставу. „Матица Српска“ у Дубровнику основана је, по том Вучковићеву завештању, 1 августа 1910 год. и њоме рукује општина српско-православне цркве у Дубровнику. И „Матица“ је одмах почела издавати књиге. Прва књига коју је „Матица“ издала јесте „Наше Приморје, слике и утисци с Јадрана“ од Марка Цара. (У Дубровнику. Издање „Матице Српске“. 1910. У 8⁰, стр. 131. У додатку је: I. Запис свјечане сједнице „Матице Српске“ у Дубровнику; — II. Живот и рад Константина Вучковића, оснивача „Матице Српске“ у Дубровнику; — III. Унутрашњи правилник „Матице Српске“ у Дубровнику. Цена је књизи у лепом повезу 1 круна).

У овој књизи М. Цар описује једну своју шетњу по Далмацији. Он нам том приликом приказује своје утиске које су на њега учинили лепи крајеви у Далмацији. Далматинско је приморје, поред све суровости својих кршева и литица, доста јединствено леп крај. Азурно плаветнило јадранске пучине и беличасти кршеви на копну и острвима, посути овде онде бујним зеленилом маслина, лимуна и винограда, дају призор од кога се збуни путник који их први пут угледа, особито кад се тамо нађе у време када је вегетација бујна. Тај јединствено лепи и пријатни призор добива нову драж кад се уђе у приморске градове, који целим својим изгледом подсећају на далеку прошлост, када се у њима живело радосно и безбрижно. Оне потамнеле куће, раскошне цркве и други многобројни уметнички споменици чине да се будан човек занесе као у сну, у коме гледа светлу прошлост, која је прохујала и која се никад више вратити неће. У овој својој, доста вешто на-

писаној књижици, Марко Цар истиче и описује врло вешто, као човек који се добро разуме у ономе што је лепо, красоте далматинске природе. Он хоће да обавести свет, који воли да ужива у природној лепоти, да та уживања може наћи потпуно и у Далмацији, било на копну било на острвима И с те стране, овој се књижици Марка Цара нема шта приговорити. Могла би се само додати још једна похвала: Марко Цар пише стилом течним и изразитим и чистим књижевним језиком.

Али М. Цар је човек који се бави књижевношћу и уметношћу ради свога задовољства. Ради тога он чита песме и приче, посматра уметничка дела и лепоте природине. Он се не упушта у суштину тога. То се види из свију његових досадањих књижевних радова, па то се види и из овога последњега. Он овде види само красоте далматинског приморја, говори само о мирном и азурном мору, плавичастом небу, бујном зеленилу, ит.д., а шта има иза тога, он о томе не говори. Ми у овој књизи добивамо дивну слику далматинске природе, али о Далматинцима не дознајемо ништа. То је знатан недостатак у овој књизи. Али ми немамо права да кривимо писца што није писао о ономе о чему ми хоћемо да се пише. Питање је само: је ли он добро урадио оно што је он хтео да уради? У овом случају одговор би на питање био: јесте. И то је доста од М. Цара. Оно ће друго урадити други, који то од њега боље знају и умеју.

Различности.

„Филистар“ у пренесеном значењу речи. — Филистри су били једно храбро племе на југу Палестине, које трајно било на ратној нози са семитским упадима; они су вероватно били ариске крви. Студенти су већ одавно[1] њиховим именом називали оне људе, који су без икакве више тежње, који знају само за добра што се могу опипати, чији дух не лети већ само пузи по земљи. Шта су часни и ратнички људи из земље Филистара згрешили, да се њихово име тако жигоше? Како се објашњава неправда, која им је учињена, слична оној, којом су племенити Вандали сасвим незаслужено дошли на глас сурових рушитеља? За то није још од краја 17 века до сада дано ни једно довољно објашњење.[2]

Г. Кригер у фебруарској свесци листа Germansch - Romanische Monatschrift (стр. 116—117) износи једно ново објашњење. У једном писму Абелара Хелојзи прави се упоређење са „Филистрима, који су гонили Исака, кад је он хтео да ископа бунар, и спречавали га да дође до воде, јер су у њ бацали земљу“. Даље се наводи, како папа Гргур излаже овај догађај у својим „Moralia“; а Гргур је свакојако читао проповеди великога хришћанског философа Оригена, који на једном месту вели о поменутом извору Исакову ово: „Под Филистрима, који бунар земљом покривају, треба без сумње разумети људе, који затварају пут ка духовном сазнању“. ...И даље: „Ко је филистар и тежи за земаљским, тај не зна на целој земљи наћи воде, а ни разумљива смисла“. Нарочито у последњој реченици К. налази пренесену употребу имена „филистар“. Духовни творац ове необичне употребе речи био је према томе Ориген; од њега је њу позајмио папа Гргур а од овога Абе-

[1] Како наводе Клуге и Вајганд.

[2] Код Вајганда (5. изд.): порекло тамно; Х. Хирт (Etymologie d. neuhochdeutsch-Spr.): о пореклу акти нису још закључени.

лар. Из Абеларових уста ово је упоређење постало обично многим тисућама студената, његових слушалаца, и они су га међу собом даље распростирали од колена до колена. Употреба имена „филистар“ за свакога који није студенат, ако је правилно дано извођење, била би тек доцније проширење. Из немачкога језика узето је прво пренесено значење у енглеском и француском.

Из ових језика дошло је несумњиво и нама.

— γ. —

Излет наших професора у Загреб и Љубљану. — Идеја о зближавању јужних Словена, нарочито Срба, Хрвата и Словенаца, све се више ближи своме остварењу; она придобива за се све више просвећених људи свију јужнословенских народа из свију редова. Ова је скупила у једно коло многе трезвене људе у Хрватској и Славонији, који су се удружили за заједничку борбу за политичка и грађанска права, она је прикупила свесне уметнике и књижевнике и друге просвећене раднике да раде заједнички на културном зближавању, и у последње време она привлачи к себи и наставнике, васпитаче наше омладине, којој ће пасти у део да давнашње идеале јужнословенске потпуно приведе у дело.

Наше Професорско Друштво приредило је са својим члановима о Ускрсу ове године (13 до 18 априла) излет у Загреб и Љубљану: да посете своје хрватске и словеначке колеге, да се међусобно упознају, да измењају мисли о своме досадашњем раду на васпитавању омладине, да поведу разговор о томе шта би ваљало урадити да би у своме тешком и племенитом послу дошли до бољих резултата. Наставници средњих школа у Загребу и Љубљани дочекали су своје колеге из Србије са раширеним рукама; са особитим одушевљењем и братском љубављу они су отворили својим друговима врата својих домова: увели их у своје школе и показали им свој рад, показали све своје културне и просветне установе.

На овоме месту не можемо описивати детаљно све моменте ове посете, о томе ће опширно бити речи у органу Проф. Друштва, у „Наставнику“. Ми ћемо констатовати само факат да овај састанак наших наставника са хрватским и словеначким значи доиста знатан покрет у напред ка потпуном зближавању ова три братска народа, чија срећна будућност доиста зависи од њихове слоге и јединства. Учитељи српске, хрватске и словеначке омладине могу са своје стране учинити више него ико да наше заједничке жеље буду једном остварене. Они треба, а и дужни су, да омладину запајају тим идејама и да је преко омладине, распростиру у најшире народне слојеве. Једном, кад народ буде потпуно уверен у спасоносност тих идеја, онда ће оне бити стварност.

Само — започети посао не сме се ни пошто прекинути.

ВЛАСНИК
Аца М. Станојевић
УРЕДНИЦИ
Др. Драгољуб М. Павловић и Риста Ј. Одавић
Штампарија — Доситије Обрадовић (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 59. МАЈ, 1911. ГОДИНЕ СВЕСКА 2.

ПРЕД ПОСЛЕДЊИ УЗМАХ

Сотона, мргодни дух порицања и противљења, онај исти што се некад вратоломно верао по сурим урвинама дивљега Кавказа, једне црне ноћи, гоњен својим страховитим одрицањем и големим мукама, сломљен и сустао, долете на леви шиљак Гвоздених Врата. И заустави се. Хука запенушене Големе, како чу његово демонско ухо, као да одговараше бурному расположењу његове плаховите душе. И седе.

Толико тисућа година обилазио је он најшире пешчане пустиње, најмочарније пустаре и тундре, најгоростасније врхове плећатих планина, најживља станишта људска, борећи се са својим исконским Противником и доказујући му бесмисленост његових творевина, каогод и неправду вечнога проклетства, баченога на њега и онај број дрских и крепких духова, што с њим заједно не пристадоше да буду робљем поробљеним. Створити ум и снагу и дати им да се удруже, па после тражити да те ропски, попут какве навијене свирке, славе — то је прва и највећа грешка у васељени, још већи хаос но што је до стварења био, јер ум и снага, кад се споје, хоће вишу хармонију самобитности и слободнога твораштва личнога.

Ово је њему било увек јасно. Ово је за њега била она велика, вечна истина што га је крепила на борбу и што му ни сад не да мира, но га ево догнала да готово скрхан седне и на овај шиљак, да мало одахне и прибере свој бескрајно немирни дух.

Маснувши, Сотона се огрну својим црно-модрикавим плаштом, у који се сав увуче, и коштуњавим шакама покри очи своје, да му попут муње не би секле густу помрчину и гледале ову мрску и ништавну долину ситница што се светом назива.

Он зажеле да барем сад ишчезне и од себе и од света. Но узалуд. Вековна борба између њега и Супарника његова опет поче излазити пред његове сакривене очајничке очи. Бескрајна верига његових мрачних пустоловина поче се отезати испред њега као наврела тешка мисао, да се, зар, билионити пут увери како његова демонска крепост опет нема успеха... стубови мрскога престоља његова Противника још снажно и усправно стоје... Он још једном виде свеколики пут којим је доселе ишао да докаже оправданост својега мишљења и своје надземаљске дрскости.

И крепко помисли да је било све узалудно. И Вавилонска Кула и велика царства, и многи богови и силни пророци, и црне и беле мађије; и велике беде и сваке неваљалштине, и окултисти и масони: — све је било узалудно. Узалуд је он као узбеснели вал океански брисао све испред себе и као силни вихор дохватао и оно што је негде у заветрини заостало било. Напразно је наговорио мудрога Гамалаила да доврши и заокругли Галилејскога Пророка и Кајафу да узвикне: „Боље је да погине један човек но цео народ“... Узалуд је ушао у Јуду, гаднога лопова, презренога и коварнога лажљивца, тамнога прељубочинца и риђега скитницу, име којега ни најпокваренији Јудејанин није могао изговорити, а да не пљуне... Није имао рашта у сирijским пустињама пресретати плаховитога и махнитога Савла и наговарати га да постане присталица Распетога Пророка, е да би му како упропастио науку... Да... још нема оправдања за све толике покоре што је он ушао у Нерона, био Јулијан отпадник, довео Хуне, био Атила, преобрнуо се у Тамерлана, Лојолу, измислио автодафе и прогласио се за Великога Инквизитора. Узалуд је седао на јевропске престоле под именом Филипа Мрачнога, Ивана Грознога, Марије Терезије, Наполеона Бонапарте: — узалуд је цео свет покрио непрогледним мраком и заварио такву кашу, од чије паре глава иде унаоколо...

— Јер Мрски Старац — као из трубе проговори Сотона: — још се држи и још не може да се увери у моју правду и моју истину. А ја сам прав!...

Њега све више поче остављати малаксалост и мирноћа. Демонско зло поче да га обузима све више и јаче и да га пече као што његови момци у паклу прже његов земаљски плен. Прелиставши сву своју трагичну епопеју и слушајући узгред хучну

ломљаву брзе Големе, Сотона напреже свој ђаволски ум што би још, поред учињених покора, ваљало предузети, те да његова борба имадне крајњега успеха.

И поче да везе своју велику демонску мисао. Баш кад једна совуљага језиво јави да је поноћни тренут, кроз његов гвоздени ум прође крилата мисао. Оставиће он, најзад, све старе путове и начине и пронаћи сасвим нове, који ће у исто бити и његова последња проба, али таква која ће у билионе делића разнети тврђаву и престо грознога Противника, који је, уосталом, по његову демонском мишљењу, више тврдоглав него уман, кад неће да призна очигледну истину: да је његова творевина што се људи тиче — просто недоношче.

Њега намах озари као стена јако уверење да је грешио што је оваку борбу водио. Није требало да ствара велика царства и велике културе, нити велике војсковође и папе, инквизиторе и Јелене Лепе, а најмање да царевима тутка мисао како воде порекло од богова. Не. Људе није требало толико узвишавати, јер они су рођени за робље и ропски су превртљиви. Њима је само страх животна и духовна полуга...

Сотона искези зубе од злобе на себе, поче чупати власи своје, гристи тело на модрим рукама и најзад лупи главом о крш, да изби читава жаровница, па помамно скочи и усклинку како само демон може у самотној ноћи црној, јер га озари црна мисао, већа од свих досадашњих. Он се исправи, маче црно покривало с главе, натмури и душмански погледа у васељену. А небеса се проломише, још црња тама притиште земљу и за тренут се образоваше читаве буре и олује од његова сотонска кикота. Наста таква тутњава као да хтеде све да се поврати у исконски хаос. Очи му тако заблисташе, да њихов сјај сасвим покри муње небеске. Васељенски склад застаде за тренут, сви се основи њени зањуљаше, јер имаше да се роди и овапути највећа мисао сотонина, велика колико он.

И рече Сотона:

— У својој великој борби стварао сам негативне људе, задахњивао их мојим силним одречним дахом, давао им такву снагу која не стаје на половини пута, која неће половину истине. Ја сам их уводио у преисподње дубине и износио на најсветлије висине да траже истину и, кад је са мном заједно не нађоше, ја сам их научио да је до краја одричу, да нико и никад није дао никакву истину, нити је гдегод сакрио. То су били моји

последоваоци, велики и моћни као титани, као што сам ја, јер сам хтео да они, будући тако снажни, савладају мојега непријатеља. Њихове су душе биле целе и дубоке као демонска пре неподња. Они су били потпуно заокругљени људи са надземаљском снагом и силним тежњама као буре океанске. Знали су шта су хтели, радили су без двојења, силно, без жалости као богови. Они су били и богоборци и демоноборци. Па опет... У својој махнито дивљој одречности, кад је требало прећи границе, они су или падали или у основу се мењали и заборављали... Доста је! Друкчије, друкчије...

— Не требају ми титани да се боре и са мном. С њима је теже управљати, него их створити. Не. Ево створићу милионе позитивних људи, који се неће свесно борити ни против кога. Нећу им дати снаге за то. Неће ништа рушити, а неће моћи ништа веће ни стварати, јер ће бити мали и слаби као пигмеји. Нећу им дати једноставну душу, нити дубоку и снажну. Такву ћу им душу, тако позитивну, раскомадати, унећу у њу нешто нечувено — позитивну дисхармонију као што сам раније уносио творачко — одречну силу. Даћу јој милионе билиона сићушних рачуна, који ће је преко дана по реду тако уједати, да ће свакому наизменце бити потпуно предавана до заборава на све друго. Мизерија за мизеријом излазиће пред њу, а њој ће се чинити да је то највећа потреба и благо. Таква личност биће нешто најнезаокругљеније са билионом двојења. Она неће ништа одрицати, нити ће кадгод моћи у што посумњати; напротив — твориће, али мале, сићушне ствари. Она ће тражити и хлеба од камена и гладна ће слушати јеванђелску проповед. Она ће налазити велику истину у свакој беспослици, јер неће знати ни за светле висине но за дубоке и мрачне низине: — она ће мислити да иде у те крајности, прескачући велике провалије. И биће глупо блажена, уверавајући себе да је преживела велика страдања... И пошто ћу ту нову душу тако раздробити, ствари ће пред њу наизменично излазити на решење и она ће се свакој понаособ потпуно, сва предавати, онако цела са свом својом сићушношћу. На пример. Та нова личност долази у пивницу. У тај чин улиће свеколику своју бедну душицу као да је на путу да човечанству открије Америку. Позваће момка за чашу пива с толико збиље као да даје заповест одморну одреду да пробије непријатељски центар; кад принесе чашу к устима, заборавиће све друго, јер ће бити уверена да

пије воду животну; извадиће из шпага грош и, држећи га између два прста тако јако као да је свеколико благо овога света, мислиће, кад га дода момку, да је обдарио целу васељену и да је грађанин као што је био Брут и Солон. И тако даље. Сав живот биће овакав. Овакве сићушне душе даваћу одселе. И умножиће се оне као песак морски, те ће најзад овим позитивним ситничарством саздати на земљи хаос и галаму, библијску гадост опушћења, да ће земља изгубити сваки смисао и оправдање и постати нешто невиђено и нечувено. Све људске мизерије помислиће да су савршенства и престаће разумевати један другога. Е, тада ћу позвати Старца да види какви су му људи које он хоће да учини боговима. И видеће да је то неки страшан подлог, а не оно што је он хтео и саздао. И увериће се у то. Биће му веома тешко, те ће се његово божанско лице омрачити и за тренут замаглиће се његов као сунце јасан ум. Дух ће му притиснути таква тегоба, какве му досад не могох измислити. А у том тренутку, ја ћу учинити нешто што ни себи сад рећи не смем, те ћу коначно разбити његово престоље, свалити га доле и позвати на преговоре. Хо, говорићу ја тада као триумфатор и нагнати га да призна да сам ја од искони на истинитом путу!..

— Нека буде овако! — заврши Сотона и паклено још једном закликта.

Призрен, 1911. Гр. Божовић.

МОЈА ВЈЕРА

— НАСТАВАК —

Искуство наука.

1.

Да се човјек обикне сталежу, у који несвијесно и без разбора он уђе за своје младости, треба му да неколико доба у њему потраје, докле види и искуша може ли му се повољно, без напора приклонити, да у потпуној савјести себи рече: „Добро нам је овдје бивати“, или да рече: „Бјежимо, избавимо душу своју“.

Ја учиних овако. Ако несвијесно бејах уљегао у црковни сталеж, из њега несвијесно, пренагло не изиђох. Никакав се сталеж не може непосредно познати, него једино особнијем искуством; ваља ти га окусити како се куша огањ. Знаш по опечењу да огањ пече.

Учиних све што је било могуће, еда бих се обикнуо црковноме сталежу и у њему остао ћа до смрти. Устрпљено пређох дуге године тешког новаштва, па послије пођох по свијету, од народа до народа, од државе до државе, од вароши до вароши, мислећи, уфајући да ће онамо бити друкчије, боље него је овамо. Али сам се лудо варао. Нађох да је црква свуда црква, како је ноћ свуда ноћ, како је смрт и распадност свуда смрт и распадност.

2.

Вјеруј, брате, ово што ти искрено ја кажем; вјеруј, ако ти се чини и немогућно ово што ја кажем. За својега боравлења у црковноме сталежу ја не бејах ни за Бога ни за људе, а не бејах ни за самога себе. У оној пропасти нити више вјеровах нити љубљах, што ондје нема ни вјере ни љубави; ондје нема ни Бога ни брата. Ондје човјек себе изгуби, а кад изгуби себе све

изгуби. Још и сад — кад у духу прегледам ону пропаст, из које чудновато изиђох — осјећам ондашње своје биће, и сад осјећам да онда бејах непријатан, мрзак и самоме себи. Осјећајући да сам црковњак и видећи ме обучена како се људи не облаче, нијесам се више човјеком сматрао; мени се чинило да сам нешто не људско, нешто неприродно изметнуто из друштва. Бејах попут утопљеника. Брате мој, можеш ли ти мене разумјети?

Ко путује, или крајем броди, мило му је гледати онамо пут цркава и самостана што се бијеле у гранату и високу дубљу. Ако је путник огорчена срца, радо он жели она красна мјеста, што му се чини, што он мисли да су оно станови љубави и мира. Ах, није овако!... Није овако, јер они што ондје станују немају ни љубави ни мира. Оно су састаништа изгубљенијех душа; пренаглост и несрећа ондје многе упропасти и погуби. Путниче, моли за њих, али не иди к њима!

Ово што слободно ја приповиједам могли би исто приповиједати и сви они што су били и што се још находе у црковноме сталежу; они би могли посвједочити да ја причам истину. Али многи воле мучати; неће да се изусте, што више пазе на свијет него на истину и своје особито достојанство. Ријетко се нађе човјек што гледа у дубине своје душе, гдје нема ни ноћи ни лажи; мало је људи што истином и правдом часте у себи својега Оца небескога.

3.

Нигда се не покајах што у свакој пригоди вјерно изразих и очитовах своју мисао, и оно што ми се чини да је истина. Ја не затајах своје душе да угодим другому; ја себе не увриједих овако грдно. Гдје има вјере, нема страха. Од свакога остављен, са слободом на крмилу, доједрих до своје младе старости; душа ме тјеши и ободрава на граници смрти и вјековјечанства. Боље ми не може бити. Душа ми ноћу јавља великијех и божанственијех истина; ја блажено бивам са својом душом. Исто ми је као да бивам с Богом.

Неки пророк рече: „Ја сам вјеровао, и за то ћу говорити“. У вјери је вир слободе; од велике вјере велика слобода. Гдје нема вјере, ондје су тмине и вериге. Сама вјера изводи човјека из тјелесне и свјетовне ограничености, и уводи га у Божију неизмјерност.

Искуство мени отвори очи; оно ми просвијетли памет да увидим и схватим да је убитачна слободи, духу, римска црква, јер је у њој све ненаравно и противно Христову јеванђељу.

Што се хоће да будеш угодан свештеник?

1.

Да ти мирно и успјешно наставаш у црковноме реду, треба ти да се посве одречеш себе; ти немаш бити свој него туђ. Исус рече: „Ако ко хоће за мном ићи, нека се одрече себе, и узме крст свој и иде за мном“. Ово себи безочно присвоји римска црква и њен папа, као да су они Христос, и као да по њима душе улазе у живот вјечни, то јест у потпуну савјест и слободу своје божанствене особности.

Христос зове уморене, натоварене да иду к њему, али их не зове да их сужње усвоји, него да их одмори; он хоће да они пођу к њему слободном љубављу, а не на силу. Па се не одричу себе, како лажно говоре богослови, они што иду за Христом. Ко иде за Христом, господски и величанствено носећи бреме својијех патња, не одриче се своје особности, своје напамети, својега разума и своје слободе, него се једино он одриче својега живинства, да у њему духовни човјек буде боље, живахније и јаче растјети.

Римска црква и њен папа хоће друкчије, они хоће да се ти потпуно, посве себе одречеш и њима слијепачки подложиш. Христос хоће да будеш жив и слободан Божији син, а они те хоће својијем несавјеснијем робом. Знај ово, народе!

2.

Нетом те црква обуче својом одјећом, ти се у онај исти час оћутиш обучен и прожет страхом; више немаш живјети ни по Богу ни по нарави, него по папиној озорној вољи. Ваља да ти папи бациш под ноге своју памет, свој разум, своју слободу, све дивне каквоће којима те Бог обдари, јер је у цркви и свуда папа једини твој Бог. Оно што од тебе неће твој створац, хоће папа. Давши ти Бог очи, рече ти: „Гледај!...“ А папа, који ти не да очију, говори ти: „Не гледај, ја боље видим него ти, него вас људски народ; ја гледам за тебе и за свакога“. Давши ти Бог памет, разум, рече ти: „Мисли, разложи!...“ А папа, који

ти не да ништа, говори ти, заповиједа ти да не мислиш, да не разложиш, јер је доста да он за свакога мисли и разложи.

Све је папа у римској цркви; он је црква, и где нема њега нема ни римске цркве. Овако о некоме човјеку говори апостол Павле: „Човјек гријеха, син погибли, противник који се подиже више свега, што се зове Бог, тако да сједи у цркви Божијој као Бог показујући себе да је Бог“. (Сол. друг. II. 3, 4). А да није ово римпапа? Мени се чини да је ово таман он. Ну био когод био, њега ће Христос убити духом своје свемогуће ријечи.

Ја говорим римској цркви, и свакој иној цркви, оно што већ други рече: „Гдје се находи Христов дух, ондје је црква; гдје нема онога духа, ондје нема до костура и до камења“.

3.

Да ти угодиш цркви и црковњацима, ваља ти се, како рекох, бацити папи под ноге; ти му доље из праха, из гнусобе своје потиштености имаш обећати да нећеш гледати својијем очима, да нећеш слушати својијем ушима, нити ћеш мислити својом памећу, ни разложити својијем разумом. Имаш му доље под ногама обећати да ћеш само, једино вјеровати оно што њему узбуде по вољи да вјерујеш; умиљено и заклетвом имаш њему обећати да никда ништа нећеш ни испитивати, ни просуђивати, јер то никако не иде ни свештеника ни вјерника римске цркве.

Ако до тебе има доћи Божија милост, она ће ти једино доћи преко папинијех рука, јер и Бог зависи о папи. Овако је у римској цркви, овако је у римскоме богословју. Ово је врх, ово је цвијет најгорега самосиља, којему су подножје, темељ, сви други мањи зулуми, гнусна и грдна љага на образу људскога народа.

Да узбудеш добар и угодан свештеник, ваља да ти скинеш са своје главе дивни, свети вијенац слободе Божијех синова, и да га бискупима и папи бациш под ноге, да га руже и плешу. Ваља да се овакијем светогрђем ти осрамотиш да те помилује и благослови папина рука.

4.

Ја се не могах никако подложити овакоме насиљу; овако се грдно и срамотно ја не могах поништити. У мени се душа

мутила и тровала; ја сам виђао, ћутио у себи Бога увријеђена, јер сам Божији син. Ни на небу, ни на земљи нема нико права да мене ниски, и да у мени ружи, штети, Божије дјело. Света ми је дужност пријечити се овому, што човјек имам носити у себи свјетлост небескога Оца, а не погрдан, срамотан жиг свјетовнога сужанства.

Ја сам свакако имао изаћи из онога Вавилона, да се спасем и да слободно без страха идем својијем наравнијем путем, који ме боље него цркве, него свештеници води Богу. Кад се душа осјети, Божија упут свуче са себе оловну кошуљу страха и трепета, што је живот без страха први и поглавити успјех вјере. Чеса се има страшити човјек, кад зна и живо ћути у својој души да је Бог син и да му је Бог отац? „Да пођем и долином сјена смртнога, нећу се бојати зла, јер си ти са мном“ (Псал. XXXIII. 4). „У љубави нема страха; савршена љубав изгони страх, јер страх има муку. А ко се боји, није сваршен у љубави“. I. Пос. Јор. IV. 18.

Таикогласно свакому имам ријети да је римска црква кућа страху. Овако је што нема у њој љубави. Нигда ти ондје нико неће ријети: „Брате, љуби ме, што жедним твоје братске љубави“. Ондје ти свак муком и озорнијем погледом говори: „Страши се! Живи у страху! Страхом се ништи и уништи“.

Сједећи овдје горе на свијетлијем врхунцима вјере и слободе питам: Кад ће толики народи схватити да је римска црква извор страха, ропства и поништења? Кад ће народи, што још њој верују, отворити очи да виде како она ништи човјека у мислима и у осјећајима, како се по њој множи на свијету неразложито и презирно стадо грднога робља? Ја цијеним да би се многи одрекли римске цркве, кад би видјели и осјетили да у нарави све тежи, хлепи за љубављу, за слободом, а да је таман она црква смртна непријатељица љубави и слободе.

Гледам онамо преко граница овијех засјена, и већ видим да ће смрт боље него рођење доказати да смо љубављу постали, и да је праведно, наравно да се љубимо. Изван љубави нема вриједности; толико вриједе дјела наша колико се друже и слажу с љубављу. Истина и праведност вриједе што су сама љубав. Ми савршене честитости не видимо што се не љубимо савршеном љубављу. Пропадају и пропашће све цркве, што су заборавиле Христову кроткост и љубав; живјеле би да љубе. што љубав уцјепљује умрле у неумрлости.

Послије.

1.

Није ти могуће изразити унутрашње задовољство, кад се, након много година духовнога робовања, тако видиш и осјетиш независан и слободан да можеш говорити и дјеловати по својој савјести. Није могуће изразити овако биће, а и да би га ти изразио, не би те разумио него једино онај, који је био попут тебе, духовни роб, пак се, како ти, ослободио од својега ропства. Овако је, јер ми вањске и туђе догађаје толико разумијемо и докучујемо колико смо их покушали. Ништа ми не можемо знати за оно што је онамо преко граница нашега искуства.

Многи говоре и пишу о ропству и о слободи, али ко их слуша, или штије њихова писма, ласно спази да они говоре и пишу о нечему што у срцу не осјећају, што нимало нијесу окушали за својега живота. Не може говорити о ропству и о слободи него онај који их је окусио. Слобода се мјери и цијени ропством, а ропство слободом. У светој књизи стоји уписано да ће људи, након кушања зла и добра „постати као богови, и знати што је добро и што је зло“.

Никако мени није могуће изразити и указати какав сам се нашао, кад се видјех и осјетих слободан од римске цркве, и ово ми, како многа друга отајства, има остати укопано у души. Не може се све ријети; боље се неки осјећаји јављају мучањем него говорењем. Кад би човјек све изрекао, кад би свега себе исказао, мени се чини да би се он разлио, испразнио, уништио.

2.

Није потребито да кажем кад, како и гдје изиђох из римске цркве, али је потребито то да речем какво ми је онда било духовно стање. Ово ми ваља ријети, што би многи могли промислити да сам ја био остао без вјере, без Бога, да сам с мисничкијем одијелом био са себе сметнуо и своју наравну побожност. Овако би многи могли промислити, што је прем мало паметнијех особа које знаду разлучити вањска црковна показивања од унутарње вјере и побожности.

Ја на вратима римске цркве не оставих своје вјере и побожности, што мени по римској цркви не дође ни вјера ни побожност. Радо, весело на онијем вратима оставих римске обреде,

облике и догме, с којима се више није разложито слагала моја душа. Пођох из оне цркве носећи у срцу вјеру, која мени дође милом материном ријечју и нарављу, а не црквом нити поповима.

3.

Кад изађох из римске цркве и сметнух на себе њезино црнило, осјетих се вас свој. Онда и Богаућутих, како га ћутијах срећно дијете сједећи онамо у Цавтату на хридинама покрај мора, под влашћу нарави и неизмјерности. Бог ме дочека на изласку из римске цркве, и преузе под очинско своје крило. Осјетих се сила, и човјек је доиста сила, могућност, кад му савјест свједочи да је Богу син. Овом вјером човјек није, унија божанство у своју душу.

Послије изласка из римске цркве, нађох се тјелесно сиромах, али у духу, у Богу бејах много богат. Тјелесно ме сиромаштво није иништило; осјећао сам своју слободу, осјећао сам своја крила. Ко је слободан премјешта се, лети, и, како птица, лако себи нађе зрно.

4.

Сам би се себи чудно мислећи о својој прошлости, и како сам изашао из онога трња. Говорим трња, јер је живот католичкијех свештеника доиста трње. Нешто сам шеснаест година чамио у оному бићу, и за то ми се чинило сања, нестварна машта моје ослобођење. За првијех би ми се дана и мјесеци ноћу снијело да још припадам цркви, да ме је она преузела, и да ми је опет наметнула своје неснoсно, проклето одијело. Бејаху ми горке, страшне оне сање.

А знам да сам се и другому чинио чудан. Неки би ме гледали избеченијем очима, како да су у мени виђали какву велику, бијесну, инострану звијер. Неки би говорили и претресали о мени, како да су ми били сутци, и како да сам ја био штогод срамотно сакривио, што сметнух са себе јарам, под којијем не могах живјети. Неки су ми писали дугијех и нескладнијех посланица, да ми докажу своје незадовољство, и обећавали су да ће за мене Бога молити, еда би ме његово велико милосрђе обратило и вратило на пут с којега несрећно сиђох. А било је и онијех који су говорили: „А како ће сад? А како ће јести?“ Ево и данас, након толико годишта, кад ми дођу они јадници на

памет, завапим: „Боже мој, веле ти ли има још кукавштине на свијету!“

Живински човјек не зна, и не може знати за духовне угодности, за духовна уживања, што он нема духовнијех чула да се попне до духовнијех величина. Тјелесни, живински човјек, кад види да си жалостан, невољан, он промисли да си болестан или гладан. И ово је наравно, јер за друге патње он не зна; он другога мјери по себи. Њему никако није могуће схватити духовни садржај Христовијех ријечи: „Не живи човјек о самоме круху“.

5.

Још боље схватих, кад изиђох из римске цркве, да црковни облици и обреди немају ништа у вјери; посве је она од њих разлучена и независна, што је вјера у духу и духовна, а они су у материји и материјални. И сам Христос не нареди нашој вјери никаквога облика ни начина, јер кад душа иде, узлази к Богу, њој је пристојан сваки начин. Вјера у човјеку није наставак, или сувишак; вјера је у човјеку разлог, пуноћа и врховна савршеност живота. Сва моја дјелатност произлази из моје вјере; израза је моје вјере свака ми ријеч, свако ми најмање кренуће.

Сад јасно видим Христову сврху. Он хоће да се људи и народи, међу собом завађени, у Богу уцијеле браћа, али таман тога неће хришћанске цркве. Хришћанске цркве свађају брата с братом, народ с народом.

Христова је црква различна од хришћанскијех цркава; она је састављена од људи што вјером и љубављу пребивају у Христу и дишу његовијем духом. Христос је у својој цркви камен од угла, а људи, који га вјерују, живо су, драгоцјено камење зграде. Ништа се у оној цркви не чини на силу; није ништа у њој ненаравно, јер ондје љубав све влада и равна, а не епископи, не папа, не никакав човјек. По јеванђељу, по Христову духу, човјек не може бити човјеку ни закон ни господар. Народе, чуј, и не заборави!

Што нам треба?

1.

Ако истинито хоћемо да достигнемо своју савршену слободу, ми се свакако имамо вратити к себи; ваља нам нешто

искати и наћи у себи. У својој се души имамо пробудити, имамо се опоменути неке старе, пачек вјечне истине, коју су на жалост многи заборавили, или за њу нијесу нигда ни знали. Ваља да се опоменемо да Богом произлазимо. Овога се имамо опомињати, ово у памети преметати, и у срцу потицати. Човјек Богом произлази, и наравно тежи за Богом, како се наравно потоци и ријеке лијевају у море.

Једино је у овој савјести клица, извор и разлог наше слободе и нашега господства. Ми смо народно и особно пропали, ако нам се у души удуне ово свето кандило. Народна слобода зависи о духовној слободи појединијех особа. Савјешћу се божанства, што садржи у себи, има човјек величати и узвишавати; овом ће се јакошћу он корисно опирати силама што га штете, ниже и хуле. У себи се имамо ћутјети Божији. Ништа за то што нам је тијело под влашћу болести и смрти; наша особа, наше биство није у тијелу, него у духу. Ако с памећу и срцем боравимо изнад материје, и само се потплатима дотичемо свијета, нико нас неће нигда свладати. Оваке се особе, оваки народи не подмећу ниједноме терету, ниједноме господару.

2.

Лажни учитељи и светогрдни Божији наместници метнуше копрену човјеку на душу да се не види, да се не разумије и не схвати: одвратише га од самога њега. Једино му представише и чинише чути његову материјалну, живинску, ташту чест, да га сравне са живинама, а сакрише му да се не осјети Богу син и слободан Богу не подигне.

Свештеници рањају човјека баш у средици живота и бисства му, тлаче га, сатаришу у души, нукајући га да се не цијени, него да се једино грешник презире. У памет му, у савјест усадише да он по себи не може ништа, него да све има с двора чекати од цркава и преко свештеничкијех рука. У овој је одгоји и науци поглавити узрок погоршања латинскијех народа и свијех онијех, којима је свештеник одгојитељ и научитељ. Нека ово народ зна.

3.

Требало је могућнијем господарима овога свијета да у човјеку ослаби вјера, да се у њему не пробуди, или да утрне савјест божанства. Њиховој је ненаравној власти требало да се

у човјеку смањи, усмрти духовност, јер се ово хоће да цркве и владе човјека свладају и себи подметну. Не могу се друкчије владе и цркве одржати, јер је њима јакост у нашој слабости и живот у нашој смрти.

Ево како нама пропаде могућство и како нам се слава претвори у срамоту; у срцу смо заборавили да смо Богу синови. Много су зла нама учиниле грчка и римска црква, али ће их обје ударити и разметнути Божија правда. Над народима ће краљевати Христова ријеч, Христова љубав, а не више попови, не више фратри, не више протунаравни паметници. Треба нам знати Христово јеванђеље, и љубити Христовом љубављу.

4.

Нама се треба по Христову јеванђељу себи вратити. Искуством знамо да он буди у нама утрнуту савјест, он у нама ражиже божанство да се у Богу осјећамо синови, и да не будемо више грдни робови свијету и својој путености. Нама треба свакоме ово казати, да се свачије очи и сва срца обрате пут Спаситеља. Нама треба ово размишљати, јер ово би узрок за који свештенички главари и народни кнежеви предаше Исуса на смрт. Нама треба памтити и често и свеђ опомињати се да се Исусовом крвљу окалио пријестол и отар. Народе, у му̂ку размишљај ову истину, која је добром плодна онијем који је размишљају.

Нама треба казати и доказати да црква и свештеници лажу, кад говоре и тврде да су за Христа и за народ; лажу, што ми знамо, што ми видимо гдје они, под плаштем Христова имена, крију своју ненаситу себичност и смјерају да господаре, да краљују над ћоравијем народима. Лажу цркве и свештеници, кад говоре да су за Христа и за народ, јер су плаћени и брањени од кнежева овога свијета, да крију или да начине народима Христа и дивно му јеванђеље слободе и љубави. Нама треба памтити и спомињати да још није свршила Исусова мука у мукама потлаченијех народа овога свијета. Народе, размишљај!... Ова је истина плодна добром народима који је размишљају.

5.

У својој самоћи, пуној вјере и живота, ја често мислим и самога себе упитам: „Кад ће нестати посредника међу Богом

и људима? Шта ће нама више цркве, кад свак у себи ваља да буде, по Христову јеванђељу, црква небескоме Оцу? Кад у својој крви осјећамо оца својега тијела, зар нећемо у своме бићу, у своме духу чути оца својега духа? Ако нам по тијелу лази живот нашијех родитеља, ко не осјећа у својему духу неки живот, који није од крви ни од воље тјелесне, него од Бога?" Треба да ово мислимо, треба нам се попети до овога величанства.

Народи пате!... А ко не види патњу јаднијех народа? Али ми имамо признати и чисто исповиђети да је праведно што они пате. Многи народи нијесу још зрели да уживају; они прогонством, проклеством одмећу од себе доброчинце који хоће да им отворе очи, да им просвијетле памет, а хране и поштују свештенике, који их сите празновјером и тминама. Праведно је, праведно да народи пате. Ваља да јуначки сломијемо ланце којијем смо робови свијету; да, имамо свакако сломити ове ланце, јер је у нама наше добро, наше уживање, а не у свијету.

Свештеник, стара змија, чува дрво од знања, да људи не уберу његова рода, да народи овога свијета не окусе од њега, јер да би окусила, они би се пробудили из својега духовнога мртвила, и схватили би свој истинити живот од свакога и од свашта у Богу независан.

Наша је вриједност и моћ у сходности нашијех ријечи, нашијех дјела, нашега живота с нашом савјешћу. Ово је савршеност и цјелина. Ово нам треба.

Кад би се људи у дубинама своје душе увјерили да они Богом происходе и да његовијем Духом дишу, нестало би робова у духу и господара над духовима; све би било суглас, јединство, јер би у свакому био Бог. Треба да се народ пробуди Христовијем јеванђељем, и да се у Богу ујачи сходношћу своје воље с његовом вољом далеко од цркава, далеко од свештеника.

Људевит Вуличевић.

— СВРШИЋЕ СЕ —

ПЕСМА СА СТЕПЕ

Из „Чежња“.

Бледа плоча сунца иза танких пређа
Сетни одсев баца на убоги крај.
Пуца пуста степа без краја и међа;
хладан ветар пири као уздисај.

Хладан ветар пири и на крил'ма носи
балалајке ситне дрхтав, трзав глас:
„О ти красно чедо, ситних ногу бо̏си̑,
као у Русаљке витак је твој стас!“

Пева блеђан момак. Испод тамних веђа
пламте до два ока као бакље две.
Његова је песма без краја и међа
к'о и љубав, с које срце мре.

Ал' у дивног чеда бистре очи, плаве,
непомично у даљ пусту гледају.
Као златна свила, са малене главе,
низ рамена гола, косе падају.

„Рањавају очи твоје као стреле,
твоја ситна уста слатка су к'о мед;
као снег су твоје нежне груди беле“.
Пева гарав момак и гледа је блед.

Ал' њезине очи, испод златних веђа,
тајне су и хладне к'о оштрице две.
Пуца пуста степа без краја и међа,
У даљини сивој песма умире.

У Трогиру, фебруара 1911. — **Ринард Николић.**

СВЕТАО БИО ЈЕ ДАН...

Светао био је дан. Светлост сунчева врела
лила се жарка свуд. У врту маломе твоме
цветале прве руже, пупили шебоји, лала.
Ишли смо уском стазом... Остаци лишћа свела
стојаху гдегде још... Сухе се гранчице ломе —
прште под лаким ходом ножице твоје мале.

Уз мене скакућеш срећна, у лакој хаљини белој
кô лептир снежно бео, очи ти јасне сјаје
и певаш песму среће, весело, гласом јасним.
Кроз груди струје звуци и души мојој свелој
придају снаге нове, утиру старе ваје...

Од једном небо се стушти... Тргох се с кликом журно...
Нестаде светле слике и мрак наступи нагли;
пружих за сликом руке, очајно, с пуно ваја.
Срце ми стрепи болно. — Подигох завесе... Тмурно
угледах туђе небо. Улица тоне у магли...
— ...Далеко од тебе ја сам и нашег милог краја!

Стеван Шумкарац.

СМРТ ИВАНА ГРОЗНОГ

трагедија у пет чинова, написао граф А. Толстој, с руског превео
Р. Ј. Одавић

(НАСТАВАК)

ЧИН ДРУГИ

Сала у двору Ивanову.

Захарин и Годунов

Годунов

Читав час већ седи са послаником
Јелисаветиним. Наређи оштро,
Не пуштати никог.

Захарин

Борисе, нисмо л'
Погрешили што ти примисмо предлог?
Он на престо није поново сео
Ко владалац кротки.

Годунов

А шта смо могли?

Захарин

Борисе! Борисе! Само нек није
Горе него пређе!.. Знаш ли о чему
Преговоре воде?

Годунов

Знам, поочиме,
И ако бих хтео да о том не знам. —

Са Царицом Цар би да се развенча!
Преко посланика за себе тражи
Краљице енглеске рођаку неку, —
Кнегињу Хастинску.

Захарин

Сачувај Боже!
Зар и осму жену?! Ја јесам знао
Да намеран беше, пре греха свога,
Учинити тако. Али — зар сада,
Кад се једва једном одрече ризе,
Сада зар да тако... Не може бити!
Знаш ли то баш тачно?

Годунов

Данас ми сâм је
Говорио о том.

Захарин

А ти шта рече?
Да л' му напомену да ће се греху
Изложити страшном? Његова старост,
Сад кад су државне незгоде силне,
О женидби каквој ни мислит' не сме,
До о спасу земље.

Годунов

Не, поочиме.

Захарин

Не рече му ништа?

Годунов

Још није време!
Он још добро знаде да јуче круну
Положити хтеде. — Знајућ' да власти
Могаше се лишит', тâ власт му данас
Постала је дража, те к'о да њоме
Наградити жели губитак неки. —
Све што бисмо с тобом за јавно добро
Преко њега самог створити хтели,
Дужни смо од њега потпуно крити,

Да мисао нашу не сматра нашом
Него лично својом.

Захарин

Дâ, право рече.
Ти си њега увек боље познáв'о.
Чини како знадеш, ал', ма шта било,
Ти га уздржâвај!

Годунов

Дању и ноћу
О једном само размишљам, оче:
Како га и чиме држати треба?
Ал' такву могућност ја залуд тражим —
Неприступачан је!

Захарин

Борисе, онда —
Грех на нашу душу!.. Његова гордост
Створиће нам беду, ако тû њиме
Управљати не знаш.

Годунов

Дај, саветуј ме!

Захарин

Како, зар ја да ти савете дајем,
Тȁ Господ је теби искуства дао,
Разумом те гипким удостојио.
Ниси залуд стек'о Цареву љубав,
А од грехова му и мрачних дела
Ост'о неокаљан. Пази и даље
И сâм ради. Једног чувај се само:
Знај да тû не служиш једино себи
Него целој земљи; од частољубља
Ум није далеко; знај да покадшто
Околишни пут је ȍпâсан души!

Годунов

О, како бих радо без сметње, оче,
Увек напред иш'о по прȁвом путу!
А да л' ја то могу? Знаш Господáра

А знаш ми такође и — противнике,
Како жељно траже прилику згодну
Да ме ил' одстра̂не ил' утамане.
Па сад шта да радим?.. Ја стално морам
Да хватам све сплетке душмана својих
И лукавством тучем лукавство њихно,
Или се за навек одрећи морам
Да Русији служим.

Захарин

Бог нек те чува!
О њој ћеш пред Богом да одгова̂раш!
Руска је судби̏на у т в о ј о ј руци!

Годунов

О̂, кад би то било! Добро бих знао
Шта треба да радим!.. Кад би Цар дао
Да управљам земљом бар месец дана.
У месецу томе ја бих показ'о
Какву силну снагу Русија наша
Сакрива у себи! И Цар би сазн'о:
Каква је моћ власти када се држи
Не казнама грозним већ доброчи̏нством.
Ал' тешко је, оче, то знати само
А немоћан — ћутат'!

(Столник отвара врата)

Столник

Господар иде!

Иван

(Улази са писмима у рукама)

У Краљевском стану, пише нам Шујски,
Глад је изазвала кугу и буну!
Краљ је њихов, биће, дошао к себи,
Јер из Варшаве ми посланство шаље.

Захарин

Бог нек здравља даде војводи нашем
Кнез-Ивану Шујском.

Иван

Опсађен одред
Заклео се опет и крст целив'о:
Не предат' се — гинут'!... Ал' ја се надам
Да се сусед Стеван одрек'о жеље
Да нам град осваја. Ако баш дође
У крајеве гладне са новом војском —
Капама ће нашим истеран бити!

(Захарину)

Хајде на трг иди, народу јави
Да од Господара Краљ мира проси!

Захарин

Царе Господару, ако л' посланство
Није ради мира?...

Иван

Мени се чини
Да нам твоја милост савете даје?
Штета што су мене уместо тебе
Понудили круном! Хајд' иди, старче,
И јави на тргу народу моме
Да од Господара Краљ мира проси!

(Захарин оде)

Иван

(Годунову)

Ствар са послаником енглеским сврших.
Страшно је похлâпан и несавѝтљив:
Трговачких само он би олакшицâ,
Само олакшицâ!... Ал' још не могу
С њим говорит' о том. Зовни га к себи
На ручак па о том разговòри мудро.
И све што ти каже, јавићеш мени.

Годунов

О, велики Царе! Јуче ми рече:
Реч одважну увек ти слушаш радо
Кад потече само с искреног срца.
И сад ми допусти да је пред тобом

И опет искажем. — Бојим се, Енглез
Помислиће можда да врло много
Полажеш на савез с Краљицом, па ће
Постати због тога више упоран!
Не би л' боље било дати му отпуст
Без свршеног посла? Ако л' Краљица,
Неочекивано, одржи захтев —
Увек ће јој моћи посланство поћи
Са твојим пристанком.

Иван

Друкчије рећи.
Теби, бојарине, није по вољи
Да Иван са моћном Краљицом ступи
У рођачке везе? Је л' тако? Реци!
Прозирем те добро.

Годтнов

О, Господару,
Узалуд је моје лукавство с тобом:
Сакрити од тебе не уме нико
Мисли. — Господару, тако је, крив сам
Пред тобом. Нареди нека ме казне —
Ал' саслушај: нê ја, велики Царе,
Већ Русија цела не одобрава
Нови брак. Сви Руси Царицу воле
Због добрих јој дела, а понајвише
Што је она мати Димитријева,
Твога сина, Царе, другонаследног,
Који ће нам једном и Царем бити...
И за тебе, Царе, и за Царицу
Народ свакодневно Богу се моли.
А шта ће сад народ, шта л' духовништво
Кад Димитријеву одринеш матер
И са иноверком склопиш брак нови, —
Брак осми по реду, мој Господару!
Зар не могу рећи: да сва зла редом
(А њих, можда, много будућност крије)
Ти нанесе земљи? Мој Господару,
Казни ме за ово, ал' ево клечећ'

Ја те опет молим: једино Тобом
Русија се држи, — немој да сада
Њено поверење поколебаваш.
О нê, не одбацуј народну љубав
Олако од себе!...

Иван

Јеси л' већ готов?...
Пажњу моју, видим, већ проиграваш,
А уз то си, ето, и дрзак пост'о!
Видећ да ти милост поклањам своју
Ти уображаваш да те ја држим
Ко свог управљача. Да ли те Земство
Постави ил' ко ли, да моја дела
Допушташ ил' хулиш; да ме савијаш
Као вихор трску?... Ха, ха! Баш смешно!
Та ви сви желите играти са мном
Старог поп-Силвèстра!... Још ти не беше
С усана усахло мајчино млеко
Кад сам поп-Силвестру и Алексеју
Показ'о да више балавац нисам.
И отада увек, по свом схватању,
К'о најкориснијем за моје Царство,
Поступам и радим, не бринући се
Шта ће тај или онај о мени рећи!
Јер ја руски престо не утврђујем
За дан или лето, — већ за столећа!
Што ја кроз будућност видим, то вама
Видет' није дато оком кокошјим
Тебе, знај, ја држим једино с тога
Што ти̑ моју вољу исправно вршиш;
Сва заслуга твоја у том је. Устај!
Сада ти опраштам, ал' у будуће
У саветодавце не намећи се!...
Посланика зовни, па ћеш ми сутра
Одговор донети његов.

(Изађе кроз друга врата)

Годунов

Тако је!
Роб сам његов само. Био сам дужан

Да предвидим и то. Ил'... зар га не знам?
Поступих к'о жена, као малишан,
Ил' боље — ко луда!... И ето, то је
Пут једини, прави, по ком Захарин
Рече ми да идем. При првом кроку
Влашћу ми је Царском, ко зидом каквим,
Пресечен!... За добро Русије целе
Царицу нам бранећ', спасавах с њоме
Душмане ми ста̂ре, родбину Нагих
Која истодобно, овога часа,
Договоре води о мом смакну́ћу!
Данас бејах спреман да их поштедим
— Само да нам земљу Цар не потреса —
А гле, какав исход!... Лако је теби
Ићи правим путем, Никита ста̂ри,
Јер пред тобом нема никаквог циља!
Ти мирно и тихо гледаш у сети
Овај свет крај себе! Ко зимње сунце
Које земљи сија ал' је не згрева —
И ти се чист крећеш смирају своме!
Моја душа ра̂да и борбе тражи,
Јер олако ја се ни с чим не мирим!
Гледаћу лом, ка̂зне и самовлашће
И у свом величју, к'о светлој ризи,
Ја ћу ипак бити и чист и бео!

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

КАУЗАЛНО ТУМАЧЕЊЕ ЖИВОТИЊСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ *

од

Dr. Рихарда Хертвига

Високопоштовани зборе,

Откако постоји универзитет Лудвига Максимилијана, данас је први пут да један представник Зоологије има ту част, са овога места, да поздрави госте и чланове наше Alma mater, и да нову академску годину отвори свечаним говором, према од-

* Аутор овога говора, проф. Рихард Хертвиг, један је од највећих живих зоолога не само у својој отаџбини Немачкој, већ и у целом свету. Немогуће је, овако у једној краткој напомени, изнети какве су његове заслуге за Зоологију. Довољно ће бити кад кажемо: да је проф. Хертвиг, као научни радник, данас међу онима који су први, а као наставник, опет, имао је као своје ученике многе који су такође или већ међу првима, или близу првима.

Ове школске године почаствован је проф. Хертвиг и ректорском чашћу. Као ректор, он је држао овај говор почетком академске године. Намењен ширим круговима, овај је говор без и једног специјалног факта за чије би разумевање било потребно стручно знање. Па ипак он је тако чудновато сачувао строг научан карактер да је и једном стручњаку корисно и пријатно прочитати га. Међутим, ствари су изнете тако јасно да је то скоро невероватно.

Због тога смо ми сматрали да ће цењеним читаоцима „Дела“ бити пријатна једна оваква лектира. Превод је сасвим веран: трудили смо се не само да тачно преведемо мисли, већ — гдегод је то било могуће, и колико је нама било могуће — и форму. Можда су неке од напомена из овога говора могле изостати. Али ипак ми смо и њих превели: 1) јер смо хтели дати цео говор, онакав какав је у оригиналу; и 2) изгледало нам је боље тако урадити него говорити шта смо ми, и колико, изоставили.

Преводилац.

редовима оснивача нашег Универзитета.[1] Узроци који су довели дотле да Зоологија, у поређењу са части достојном старошћу нашег универзитета, тако доцкан дође до речи, делимично су, свакојако, сасвим случајни и условљени разноликим факторима које собом доноси многоструччни академски живот, а делимично имају и дубљих разлога и стоје у вези са историјским развићем зоологије. Није још ни једно столеће прошло откако је студија о животињама достигла степен самосталне дисциплине у наставном плану немачких универзитета.[2] Отада је требало да прође доста времена, док се млада наука могла одомаћити поред својих старијих сестара и док се, као ове, развила до силе која има утицаја на духовни живот најширих кругова. Достојанству и карактеру данашњега дана неће, зато, бити неприлично, кад ја покушавам дати слику напредака који су довели до ове промене положаја Зоологије у целокупном научном животу.

[1] Године 1796, још док је университет био у Ландсхуту, почаствовало је веће проф. Франца ф. Паула Шранка ректорским чином. Он је, поред осталих научних радова, написао и неколико из Зоологије. Тако је предавао и Зологију, поред Рударства, Шумарства и, пре свега, Ботанике; али у првом реду био је ботаничар, што се види из тога што су већина његових радова ботаничке садржине, па му је подигнут и споменик у минхенској Ботаничкој Башти као оснивачу. Његов приснији однос према Ботаници види се и из тога што је предавања из Зоологије узео на себе Тидеман, кад је, после себе из Ландсхута, дошао за професора Анатомије и Упоредне Анатомије.

[2] Зоологија је на немачким универзитетима била различне судбине; она је, као што се види из претходне напомене, била спајана час са Ботаником, час са Анатомијом и Физиологијом човека, па чак и са Патолошком анатомијом. На минхенском университету Зоологија је опет спојена са Ботаником, кад је Тидеман отишао. Шранков последник Шултес дуго је предавао само Ботанику и Природну Историју, а 1816 г., у зимњем семестру, објавио је да ће предавати и Зоологију, али није означио часове, кад ће предавати, тако да је, уопште, сумњиво да је то радио. Пошто је универзитет премештен из Ландсхута у Минхен, Зоологију су предавали, неко време, приватни доценти или ванредни професори: прво Ваглер, а затим Андреас Вагнер. Вагнер је, 1836 год., постао редован професор и предавао је и Палеонтологију, док су Упоредну Анатомију предавали на медицинском факултету: прво анатом Делингер, а потом из почетка приватни доцент, а затим ванредни професор Ердл. Год. 1856 позван је за професора Физиологије и Упоредне Анатомије, на медицински факултет, К. Т. Ф. Зиболд; он је неко време, поред Вагнера, предавао и Зоологију, а после смрти овога (1861 г.) заузео је, поред катедре Упоредне Анатомије на медецинском факултету, и професуру Зоологије на философском факултету. После Зиболдове смрти спојене су у једну професуре Упоредне Анатомије и Зоологије. Од 1827 до

Зоологија и њена сестра Ботаника називају се дескриптивним природним наукама. Не може бити сумње да се овим називом хтела изразити једна нарочита оцена ових наука; јер дескрипција објеката и њихових узајамних односа јесте нешто што је заједничко свима емпиричким наукама: и природним и духовним. И кад се нарочито удара гласом на атрибут „дескриптиван“ у нашем случају, онда то може значити само то: да је зоолог дескрипцијом завршио свој посао, да он није у стању, као хемичар и физичар, да дубље уђе у суштину ствари и отвори пута каузалном тумачењу.

Мора се признати да је ова нижа научна оцена која је изражена у називу „дескриптивна природна наука“, дуго време била за Зоологију оправдана. Толику оцену могу добити и заслуге великог уређивача и организатора Линеа: Зоологија, коју је он представљао, била је једна чисто дескриптивна наука. Овај карактер Зоологија је задржала, нарочито код нас у Немачкој, већим делом и укупно узевши, до половине прошлога века, а понегде и далеко после овог времена. Али отада је наступио јачи полет. Опис животиња, њихов распоред у систем, изучавање њихове грађе и начина развића, све то више није циљ са̂м себи, и тако крајњи циљ испитивања; сада су то само претходне студије да бисмо могли продрети у унутрашњи узајамни однос појавама и да бисмо дубље схватили, како се стварају животињски облици. Тако је Зоологија почела да подражава Хемији и Физици, природним наукама које су старије по свом научном развићу и које су према томе даље одмакле, и ако се не можемо варати да огромне компликације које показује жива супстанца у вези са неживом природом чине да је много теже чак можда немогуће да се постигне онај степен тачно-

1832 год. био је на минхенском универзитету, на медицинском факултету, редован професор Окен који, врло занимљиво, није никада предавао зоологију. Из свега овога види се да се тек од године 1836 може говорити о нарочитој професури Зоологији на минхенском универзитету.

Слично је било и на другим немачким универзитетима, само што су много пута још доцније основане нарочите професуре за Зоологију. Да наведем неколико примера; први професори Зоологије, као засебне струке, били су: у Гисеку К. Фогт (1846); у Гетингену Кеферштајн (1864); у Кенигсбергу Цедах (1860); у Марбургу Клаус (1862); у Ростоку Ф. Ајл. Шулце (1871); у Тибингену Лајдиг (1857). Врло рано установљене су професуре Зоологије у Берлину и у Бреславн (1810); у Берлину је био први представник струке Лихтенштајн, а у Бреславн Гравенхорст.

сти којим се одликују физичка и хемијска испитивања. Са овом дубоком променом у њезином начину испитивања стоји у вези све већи значај који је Зоологија стекла у духовном животу новога времена. И тако смо ми сада у стању да формулишемо тему овог предавања одређеније но што је то у почетку било, постављајући себи питања: како је Зоологија дошла дотле да каузално тумачи животињску организацију; која јој средства стоје на расположењу и којим путевима иде; и како се мењао положај Зоологије према осталим наукама.

Кад се дође дотле да најразноврсније појаве можемо већ каузално да објашњавамо, онда смо први корак у том правцу учинили, кад покажемо да у основама дотичних појава влада једна нарочита законитост. За овај први корак на пољу Зоологије имамо да захвалимо томе што смо се у својим истраживањима послужили упоредним методом, у смислу да појаве каузално протумачимо. Упоредна Анатомија и Упоредна Историја Развића (Упоредна Ембриологија) или, како их још заједничким именом можемо назвати, упоредна наука о облицима, Морфологија, биле су оне науке које су дале Аријаднин конац у лабиринту развића животињских облика. На основу врло обимних упоредних истраживања засноване су реформисане и критички разрађене фундаменталне теорије у прошлом столећу.

Помињем, на првом месту, Теорију о ћелици; то је најобимнија морфолошка теорија, јер важи не само за животињско већ и за биљно царство.

Као што је већини међу вама познато, Теорија о ћелици вели да се сва животињска тела састоје из врло малих организационих јединица, ћелица. Ови морфолошки елементи животињског тела јесу ти нарочити носиоци живота; они имају четири основне животне особине: способност да се хране, да се множе, да осећају и да се активно крећу. Из овога произилази и то да ћелице могу саме за себе опстати, а на тај начин, опет, могу постојати и једноћелична бића, као што су у животињском царству протозое или праживотиње. Најзад, истичем још нешто што ће доцније бити од фундаменталног значаја за наше посматрање, на име то: да се свака ћелица састоји из два дела. Први део јесте она загонетна супстанца коју зовемо протоплазмом, јер видимо да се све животне појаве одигравају или у њој или у вези с њом. У протоплазми се налази, као други део, једно округласто телашце, једро, чија стална појава

јесте поуздан доказ да се барем један део животних функција заснива на узајамном дејству једра и протоплазме.

Било је, даље, од фундаменталног значаја, кад се видело да су делови који дејствују у творачким материјама, јаја и сперматозоиди, исто тако ћелице, и ако ћелице које су, због својих нарочитих задатака, добиле и нарочиту структуру, и које се знатно међу собом разликују. Из околности да се процеси оплођавања, као општа појава, налазе и код једноћеличних организама изводимо важан закључак: да су оплођавања и сексуалитет целуларни проблем и да појаве оплођавања долазе у нужности живота.[1]

Тиме што се показало да у оплођавању долазе до дејства ћелице нарочите грађе, дакле организације морфолошки просте грађе, омогућено нам је да добијемо правилан појам о суштини оплођавања. Оплођавање се и у животињском, и у биљном, царству показало као стапање двеју полних ћелица или, како се такође можемо изразити, као стапање двеју елементарних организација у једну трећу организацију. Ово стапање је тако потпуно да се спајају не само обе протоплазме, већ и једра која се налазе у њима, јајно и семено једро. Овај процес оплођавања, скициран овде шематски у неколико речи, код разних биљака и животиња подлежи разноврсним модификацијама. После тачне и до детаља спроведене студије, дошли смо до једне морфолошке теорије о наслеђу, а на име: да се пренос очин-

[1] Мишљење, које се овде заступа: да оплођавање долази у нужности живота, не деле многи; оно је постало много вероватније, кад се видело да се и код протозоа налазе процеси оплођавања којима је дуго одрицана екситенција „полног множења“. Ми, додуше, не знамо оплођавање за сваку врсту понаособ — животни циклуси протозоа, у том погледу, проучени су још сувише мало — али ми знамо многе примере оплођавања из свих редом, мањих и већих, група протозоа, тако да имамо права говорити о њему као о једној општој појави. Ново је било, у томе што су утврђени процеси оплођавања код протозоа, још и то што смо сазнали да између оплођавања и множења не постоји никаква нужна веза. Код инфузорија наступа оплођавање онда, кад никаква опасност не прети способности за множење. Исто тако, после оплођавања, животиње се деле пре мањом него већом брзином. Код многих ризопода оплођавање сасвим спотира множење, и настаје једна пауза мира, — што је, у осталом, већ одавно познато код нижих алга. То је доказ да је тако стална комбинација оплођавања и множења, какву видимо у полном множењу вишећеличних животиња и биљака, само једна последица вишећеличности. Зато ова појава, ма како да је јасна, не може се употребити, кад хоћемо да протумачимо суштину оплођења.

ских и материнских особина на дете — и то ми зовемо наслеђем — врши преко потпуно одређених и нарочито организованих структура које се налазе у једрима и које се у свима биљкама и животињама јављају са чудесном правилношћу, а које се зову хромозомима, према њиховој функцији носиоца наследствених особина.

Пошли смо од клице кад је оплођена и пратили смо, корак по корак, појаве развића које доводе до постања новога бића, и видели смо како се све вишећеличне животиње у главним, основним цртама понашају подједнако. Из јајета, живим узастопним деобама, постају многе мале ћелице. Ове ћелице уређују се правилно у листолике зачетке који се зову клицини листови. Клицини листови су примитивни органи ембриона из којих се издвоје зачеци сталних органа. Чак организми који у низу облика у животињском царству стоје тако далеко један од другог, као човек и тако примитивни слатководни полип, чак и такви организми понашају се подједнако у једном раном стадијуму у томе што се састоје из два таква клицина листа: спољашњег клициног листа, у поље окренутог и који представља кожу ембриона, и унутрашњег клициног листа, који поставља лумен из кога, доцније, треба да постане црево. Код свих животиња више организације, па дакле и код човека, између ова два примарна клицина листа умеће се још један трећи слој, средњи клицин лист.

У свима овим примерима, о којима сам досад говорио, реч је о правилностима које можемо пратити или кроз највећи део животињског царства, или и кроз цело животињско царство, или — као што је случај са теоријом о ћелици — и кроз цео свет живих бића. Али и свака мања група у животињском царству, свако стабло, свака класа и сваки ред имају и своје нарочите, њима својствене правилности. Објаснићу ово на једном примеру; узимам органе за дисање и крвни прибор кичмењака, јер узајамни однос, у коме стоје ова два прибора један према другом, нарочито ће јасно моћи показати оно што је карактеристично у законитости која ту влада.

Ви знате, поштовани слушаоци, да има кичмењака који дишу на шкрге и кичмењака који дишу на плућа. Као пример за прве наводим рибе код којих дисању служе шкржни листови који се налазе у нарочитим, т. зв. шкржним отворима. Као пример кичмењака што дишу на плућа помињем птице и сисаре. За сваки од ова два начина дисања потребан је један одређен распоред крвног система: за дисање шкргама т. зв.

просто срце које се састоји из једне коморе и једне преткоморе, и једне једине артерије која лево и десно одаје 4—5 судова шкргама. Код животиња пак које дишу на плућа налазимо двојно срце које се састоји из леве и десне преткоморе, и леве и десне коморе, и одговарајући томе и из два велика суда: телесне артерије која полази из леве срчане коморе и разноси крв у телесне органе, и плућне артерије која полази из десне коморе и одводи крв у плућа.

Средину између ова два екстрема чине рибе што дишу на плућа и амфиби код којих се плућа и шкрге или стално једни поред других налазе, или су, у времену, тако распоређени да млади облици дишу на шкрге, а одрасли на плућа. Према томе, и крвни систем има овде тај интермедијерни ступањ. Срчана комора је још једноставна, а преткомора двојна; крвни судови су, у време дисања на шкрге, распоређени као год риба, а затим се преобрате у систем за дисање плућима, ма да још веома непотпуно, јер се још одржавају многи судови који су служили док је животиња дисала на шкрге (тако на пр.: непарна је артерија која полази из коморе, симетрично су распоређени луци крвних судова). Амфибима су врло блиски рептили; ма да они никад не дишу на шкрге, ипак имају срце и крвни систем који су у многом погледу једнаки с оним што имамо код одраслих амфиба, и ту можемо видети непотпуно прилагођавање на дисање плућима које је код амфиба нужна последица тога што они, у два разна доба, дишу на два начина, а код рептила, пак, који дишу само на плућа, апсолутно не можемо ове функционелно објаснити. И тако долазимо до најважније појаве коју нам открива историја развића. Сви кичмењаци што дишу на плућа имају у ембрионалном животу шкржне бразде које иду дубоко до дна, ма да се никад не употребљавају за дисање; њихов судовни систем зачиње се као и код риба као да треба да служи дисању на шкрге, па тек доцније, после замршених метаморфоза, моделира се у судовни систем животиње што дише на плућа, при чему много што шта опомиње на метаморфозе које претрпи судовни систем амфиба, кад се дисање на шкрге замени дисањем на плућа.

Ову законитост, коју смо видели код кичмењака при стварању органа за дисање и циркулацију, можемо утврдити за сваки, који било, систем органа, сасвим разумљиво не само за кичмењаке, већ и за свако друго стабло животињског царства,

за артроподе, молуске и т. д. Ову законитост ми можемо изразити нарочитом формулом.

У свакој групи животиња можемо разне ступњеве организације, који се у њој налазе, уредити у један непрекидан низ чији је почетак обележен најпримитивнијим, а крај најсавршенијим ступњем, а између ових екстрема налази се прелазни ступњеви. Сличан непрекидан низ добивамо, кад проучавамо историју развића чланова дотичног низа, најјасније онда кад крајње чланове тога низа — у моме примеру сисаре — употребимо за своја ембриолошка проучавања. Врло често у том низу идемо стално од нижих ка вишим облицима; за друге случајеве, као на пр. за органе за дисање и судовни систем кичмењака о којима смо већ говорили, нема вредности ово. За живот у води органи за дисање и судни систем једне рибе исто су тако добро удешени као дотични органи једног сисара за живот на суху. Овде је реч само о једном кораку унапред животних услова водене животиње ка животним условима једнога сувоземца. То собом, као природну нужност, доноси да средњи облици, амфиба и рептила, с погледом на њихово биолошко прилагођавање, стоје подједнако близу и рибама и сисарима. Да ово низање организама није нуждан израз нагона за усавршавањем, који је усађен у живу супстанцу, видимо врло јасно из много случајева у којима имамо низове уназад. Најлепши пример за ово су паразити код којих, с јачањем паразитскоог начина живота, не ретко можемо конструисати и упрошћавање грађе, тако да овде можемо конструисати низове који почињу с релативно високо организованим облицима који живе слободним животом, а завршавају се облицима у високом степену дегенерисаним. Само се по себи разуме да историја развића већином дегенерисаних паразита даје исто тако низ који иде уназад, јер су млади облици једнаки слободним животињама и полако претрпе т. зв. паразитску дегенерацију.

Покушао сам, поштовани слушаоци, да вам створим представу о чудесним законитостима које нам се корак по корак јављају у грађи животиња и које изазивају на једно каузално тумачење. Раније, да би ове законитости протумачили, испомагали су се тиме што су претпостављали да је основа сваке групе створена по једном нарочитом плану за које је потребна висока мера слагања. Али то је било само пусто трошење речи, празна формула која није била у стању ни нешто најмање да објасни.

Овде долазимо сада на најзначајнију теорију која је икад постављена на пољу биологије, долазимо на Десцендентну Теорију. Претпостављајући да је данашњи животињски свет постао из примитивних праоблика, објашњава нам ова теорија велики део[1] законитости које смо видели у грађи и начину развића животиња; она објашњава ове законитости као нужне последице заједничког порекла. Она схвата организме као творевине постале у току историје, и тиме историју животињског света ставља паралелно са историјом човечанства. И заиста веома много пута сасвим нас изненађује то поређење у појединим тачкама. Историја народа учи нас да се наше људске

[1] Кад кажем да Десцендентна Теорија тумачи „један велики део закона који владају у образовању животињских облика заједничким пореклом", тада тиме хоћу да кажем да један део закона, и — морам додати — један не баш незначајан део, не може се протумачити на овај начин. Ми познајемо не мали број сличности које се правилно понављају код организама који су систематски толико далеко једни од других да се апсолутно не може мислити на неко њихово ближе сродство. Ја ћу поменути само неколико примера: пре свега, да се сви организми, и животиње и биљке, састоје из ћелица. Врло је невероватно да су оба органска царства постала из једне једине врсте једноћеличних организама. Много је вероватније да је ћелица један облик организације који увек мора наступити, где се развија органски живот, онако као што хемијска једињења постају под истим околностима и по истом закону, само кад се налазе, на погодан начин, окупљене материје које су потребне за њихово образовање. Још неколико примера! У најразличнијим групама биљнога и животињског царства налазимо да се из нижих ступња једнако полних ћелица развило сексуално диференцирање у две нарочите врсте полних ћелица, у мушке и у женске. Трећи пример! Код врло разних животињских група налазимо нервни систем: код једног дела облика, у ектодерму, дакле у кожи (код целентерата, међу ехинодермама, астероидима и криноидима, код црва, код самта и многих анелида); код других, пак, нервни систем је у мезодерму (међу ехинодермама, код морских јежева (ехиноида), холотурија и офиурида; међу црвима, код већине анелида) и т. д. Ова сеоба нервног система из коже у дубље слојеве тела коју код свих виших животиња можемо пратити ступањ по ступањ у ембрионалном развићу, и од које налазимо најразличније стадијуме код црва као дефинитивна стања, ова сеоба дакле, има се сматрати као један напредак који је у свакој групи независно постојао, и тако произашао из унутрашње нужности дотичног организма. За ово развиће, које, већином, иде од нижег ка вишем и које је нужно по природи самих ствари, употребио је К. Е. Ф. Б е р непогодан израз целисходност а Н е г е л и израз „Принцип прогресије". То се види и у историји човечанства. Познато је, на пр., да се могу видети многи једнаки облици уметности, државних уређења, многи религиозни појави и обичаји закључивања брака код народа који се веома разликују међу собом и који су толико далеко један од другога да морамо узети да се све ово развило независно једно од другог

установе стално мењају и да се морају прилагођавати културним погодбама. Овој тенденцији за сталан напредак стоји, као супротна, моћ инерције; ова моћ инерције чини, те се промене збивају већином доцније, јер старо, и ако преживело, гледа да се одбрани на који било начин. Последице тога су безбројни анахронизми који су, првобитно били одређени за друге животне услове, и још се непрестано одржавају, и ако не задовољавају ново време, већ много пута стоје с овим у директној противности. Потпуно овако понаша се и сваки животињски организам. Он се, уопште, прилагођава околини. Телеологија не мора нимало да се мучи да би показала чудесну хармонију између организације и услова за опстанак; она уједно види да поред целисходних постоје и многи органи у организму који апсолутно не хармонирају са каквим функционалним потребама. Такве нецелисходне или само сувишне творевине одмах су нам разумљиве, кад помислимо да су оне раније биле погодне у другим условима за живот. Тако одмах разумемо за дисање на плућа сасвим неупотребљиви распоред крвних судова који се у ембрионима сисара и птица привремено јавља, а код амфиба и рептила у остацима стално одржава, одмах све то разумемо, кад смо претпоставили да су кичмењаци, што дишу на плућа, постали од кичмењака што дишу на шкрге. Као што видите, поштовани слушаоци, не носи на себи, да се послужим омиљеним поређењем, само људска држава свој историјски печат, већ и свако живо биће.[1]

Каузално тумачење, које нам пружа наука о пореклу за законитости које владају у животињским облицима, оснива се на хипотези да се организовани свет историјски развијао. И ако је сада ова хипотеза, због великог броја чињеница које говоре њој у прилог, веома вероватна и зато су је примили сви биолози, изузевши са свим незнатну мањину, — ипак не смемо никада изгубити из вида да је то једна хипотеза и да, према природи ствари, то увек мора и остати. Јер промене, о којима говори десцендентна теорија, збиле су се у прошлости и, стога, не можемо их више подврћи егсактном проучавању. Услед овога стања ствари, уз тумачење како постају животињски

[1] О филогенези животињског царства и човекове историје упоредити: а) Boveri Th: Die Organismen als historische Gebilde. Rektorsrede. Würzburg 1906 и b) Hertwig R.: Über die Methoden Zoologischer Forschung. Verh. d. Zool. Geselschaft 1906.

облици, онакво какво смо добили у учењу о пореклу, стављене су напомене различне по вредности, према томе да ли се на каузално тумачење више или мање полаже.

Али сви процеси постања облика не долазе у прошлост. Хераклитова изрека „све тече“ важи и данас. Ми се налазимо усред једног света организама који се и као целина, и у својим појединим деловима стално мења, и ми сами учествујемо у овом процесу мењања. А пре свега отвара се пред нама једно пространо поље метаморфоза облика које се врше пред нашим очима и које су приступачне егсактном испитивању, и ако ми, место филогеније, те хипотетичне историје порекла животињског света, проучавамо историју развића појединих животиња. Тако је из почетака који, делимично, улазе и у 18 столеће, за последњих 30 година, постала једна нарочита грана Зоологије која се зове Механика развића, Физиологија развића или Експериментална Зоологија у ужем смислу, с једне стране с погледом на објекте које проучавамо, а с друге стране с погледом на методику којом се у проучавању служимо. На овај најмодернији правац у Зоологији морамо ми још обратити своју пажњу, ако нећемо да дамо непотпуну слику метамофозе Зоологије из једне дескриптивне науке у једну науку која за појаве које проучава даје каузална тумачења.

Износећи које је успехе постигла Експериментална Зоологија у тумачењу животињске организације, ми ћемо поћи истим путем којим смо ишли и при упоредно-анатомском посматрању, и почећемо морфолошким елементима животињског тела, ћелицама. Покушај да животне појаве ћелице протумачимо каузално уводи нас усред распре коју воде међу собом механистичка и неовиталистичка школа: прва, која се нада да ће живот објаснити физичко-хемијски, и друга која вели да је ово упињање без икаквих изгледа на успех, јер је у организму усађен један, неживом свету страни принцип целисходности, који чини те је организам нешто нарочито. Могу да не улазим у ову распру; задовољавам се да констатујем: да смо ми далеко од физичко-хемијског објашњења живота ћелице, и кад би то објашњење било могуће. Физиологија је постигла велике успехе покушајем да физичко-хемијски протумачи процесе који се одигравају у животињском телу; она нам је објаснила варење као хемијске појаве; она је развила теорије, како се механистички могу појмити спроводљивост нерава и контракције мишића. А мишићне и нервне

фибриле су, као и сокови жљезда, продукт рада ћелице; то су, уједно, и оруђа која себи образује ћелица да би помоћу њих вршила рад. Тек иза ових оруђа стоји творац њихов, ћелица; сви досадањи покушаји тумачења морају се зауставити на њезиној делатности, и ако су добивене неке врло интересантне аналогије животних појава са појавама физичко-хемијским.[1]

При данашњем стању нашега знања анализа живота ћелице може бити само биолошка, т. ј. комплексне појаве можемо сводити на њихове компоненте, које су исто тако животне појаве. Један такав проблем имамо у саставу ћелице из једра и протоплазме; тај проблем гласи: какав удео имају ова два саставна дела у ћеличним функцијама?[2]

[1] Мислим овде нарочито на две врсте података новијих биолошких проучавања: 1) У наслону на истраживања Quinkes-ова показао је Бичли да микроскопска грађа, „т. з. хомогене протоплазме", показује велику сличност са микроскопском грађом сапунице која се добива, кад се начини врло фина смеша двеју врста течности, које се међу собом мешају, на пр. уља од маслине и раствора поташе. Такве смеше не само да показују појаве кретања сличне кретањима протоплазме, већ показују још читав низ других сличности.

За финије структуре, које протоплазма показује нарочито при деобама, дуго се мислило да се не могу сложити с једном течном природом. А, међутим Румблер је доказао да протоплазма има физичке особине обичне течности. Стога је важно то што се експериментално могу на течностима изазвати аналоге структуре које су важиле као докази против течног агрегатног стања протоплазме. 2) У новије време испитивани су животни процеси ћелице при променљивим температурама, и нашло се да, у извесним границама, пењање температуре убрзава животне процесе, које је убрзавање врло слично оном убрзавању које показују хемијске реакције при пењању температуре, према Van't-Hoff-овом закону. — Јасно је да, у колико се више множе и у колико су интимније аналогије између хемијско-физичких и биолошких појава, јасно је да је у толико вероватније мишљење да се биолошке појаве могу свести на физичко-хемијске. (Упореди Peter: Arch. Entwickl mech. Bd. 20; Marcus, ebenda Bd. 22; O. Hertwig: Arch. mikr. Anat. Bd, 51). Не може се prећутати да механичком схватању живота стоје на путу велике тешкоће које услед тога што је жива супстанца тако дељива, специјално супстанца једноћеличних бића, а које опет услед тога што се организам целисходно регулира према спољашњим утицајима; али ја ипак не мислим, као Дриш, да се ове тешкоће не могу савладати.

[2] Из великог броја поблема, који долазе на дневни ред, помињем само неколико: 1) Проблем деобе ћелице. Пошто је једна ћелица, или један једноћелични организам, хранећи се, расла од извесног времена, долази најзад тренутак, кад се она подели на две ћелице — кћери. Према једном, раније веома распрострањеном, мишљењу, деобу су звали растењем „изнад индивидуалне величине". Схватање које је овим изражено: да свака ћелица има

Овај проблем можемо решити само експериментално. Само по себи се разуме да су овде најбољи објекти оне ћелице које живе више или мање независним животом и које се стога могу издвојене проучавати. То су с једне стране једноћелични животиње, а с друге стране ћелице за множење вишећеличних животиња. Стога су на овим двема врстама објеката утврђене важне појаве. Поћи ћу од једног основног опита. Кад се један једноћелични организам, на пр. једна Амеба, расече на један део с једром и један без једра, тада оба дела живе: онај с једром стално, а онај без једра више дана или чак недеља. Али, најзад, део без једра пропада, знак да је једно неопходно потребно за живот ћелице. Време, за које су у животу оба дела, даје нам могућност да докучимо за које је функције потребно међусобно дејство једра и протоплазме, а за које је појаве довољна сама протоплазма без једра. Испоставило се да су делови без једра надражљиви и да се могу кретати, а да нису у стању да варе храну, да регенеришу изгубљене делове,

извесну одређену максималну величину, нити је тачно нити је у стању да штогод објасни. Објашњење можемо добити само онда, кад будемо доказали да у тек подељеној ћелици влада извесна равнотежа у деловима која се у току растења постепено нарушава. Деоба наступа онда, кад је промена у равнотежи достигла извесну меру, као што електрична варница искаче тек онда, кад је достигнут један одређен електрични напон. У ћеличној деоби, изгледа, главну улогу игра размера у величини једра према протоплазми, релација између једра и плазме. Ако пођемо од размере у величини између једра и плазме, створене деобом, дакле од норме једра и плазме, — онда смо код инфузорија у стању да покажемо да се, јачим растењем протоплазме, ствара несразмера између једра и плазме, т. зв. „напон једра и плазме" која се несразмера опет изравњава при деоби. Ако, уз ово, изврше још свој утицај на релацију између једра и протоплазме топлота или какви други агенси, онда они морају модификовати и деобну величину ћелице. — 2) Други један проблем, који уз први долази, јесте питање: да ли у релацији између једра и плазме изражена конституција ћелице, у току животних процеса, може претрпети не само привремене, већ и сталне промене? Да ли овде не долази до промена у конституцији којима можемо објаснити старење ћелице, па тиме и узрок физиолошке смрти, смрти којој нису узрок спољашњи штетни утицаји, већ коју морамо свести у целини, или бар највећим делом, на промене које долазе услед старења организма? — 3) Најпосле, можемо као поуздано утврђено сматрати да и сексуално диференцирање стоји у вези са различитим регулирањем размере између једра и протоплазме, у чему је ипак још спорно: да ли овде играју главну улогу квантитативне или квалитативне промене у једру.

да расту и да се деле. Једро је, дакле, потребно за хемијске појаве на којима се заснива стварање нове живе супстанце.

Ова истраживања дала су нам полазну тачку за даља истраживања. Ми знамо да спољашњи утицаји имају моћни утицај на животне појаве ћелица; има хемијских и физичких агенција, међу последњима нарочито топлота, које убрзавају животне процесе (брзина кретања, растења и множења), и других опет које ове успоравају. Могли смо даље утврдити да се једро при процесима, који се врше под његовим утицајем — то су исхрана, растење, деоба и регенерација — могли смо утврдити да се једро мења: с једне стране, мења своју структуру и изглед, а с друге стране мења своју величину. Ове промене друкчије теку при утицајима који убрзавају животне процесе, а друкчије при утицајима који ове успоравају. Тако се показало — да наведем само један пример — да је размера у величини између једра и протоплазме друкчија у топлоти од размере у хладноћи, и да с тиме, вероватно, стоје у вези даље разлике које се изражавају у брзини деобе и величини ћелице. А тиме су нам дата средства да можемо даље анализирати животне појаве ћелице.

Друго поље за експериментално испитивање ћелице отворено нам је студијом ћелица за множење. Нарочито су женске ћелице за множење, јаја, објекти врло значајни за испитивање. Оплођено јаје је проста ћелица која се, као и свака друга ћелица, састоји из једра и протоплазме. Али из ове ћелице, у току времена, развије се — помислите само на човека или на коју другу високо организовану животињу — развије се организам, често врло чудновато разнолике грађе, који не само да има све одлике своје врсте, већ има и безброј особина које су само њему, као индивидуи, својствене. Ова чудесна разноликост постојала је, у главном, већ у јајету не realiter у облику једног минијатурног бића, како је то дуго тврдила школа еволуциониста, већ као збир зачетака појединих особина. Довољни су незнатни утицаји, па да се постигне дејство и да се промени материјална подлога особина које су депоноване у јајету. Последице ових незнатних утицаја јесу јаке промене које се врло јасно виде, ако нам пође за руком да клицу, промењену тако у њеној зачетној маси или, како се такође можемо изразити, промењену у њеној наследној маси, ако нам пође за ру-

ком да тако промењену клицу доведемо до потпуног развића, и тако дотле да има прилике све своје особине да развије.

Методе којима се служимо у експерименталним истраживањима ћелица за множење делимично су оне исте методе с којима смо се упознали већ код протозоа. Пре свега, погодно утичући и на погодним објектима, можемо извесне делове јајета уздржати од развића. Најважнији делови јајета, за нас, су протоплазма и једро. Једро оплођених јаја порекла је пола очевог пола мајчиног. Од оца је семено једро, од матере јајно; ова два једра, при оплођењу, спајају се у једно комбиновано једро, једро браздања. Лако полази за руком експериментатору да удаљи поједине делове протоплазме; теже је, али уједно и много занимљивије изазвати промене у једровом апарату. Били смо сретни, међутим, да на низу објеката и ову тешкоћу савладамо; пошло нам је за руком, у једном случају, да из развића искључимо јајно једро, мајчин елеменат дакле; а у другом случају, пак, семено једро, очев елеменат дакле. Чак једна нарочита нигенпозна метода створила нам је и ту могућност да поједине састојке једра искључимо из развића. Оно што је најважније и што највише изненађује у овим експериментима јесте сада то што се таква јаја, у својој конституцији тако дубоко промењена, развијају и на даље и, на тај начин, испитивач може да из промена, које развиће претрпи, извуче закључке о улози коју играју елиминисани делови у нормалном развићу. Експеримент нам, тако, омогућава не само да можемо дубље загледати у каузалну везу појава наслеђа, и тако да бацимо светлост на једну од најмрачнијих и најтајанственијих области људског испитивања, већ шта више даје нам могућност да све појаве мењамо врло осетно.[1]

[1] Ја сам овде појаве, које се зову мерогонија (избацивање јајног једра), вештачка партеногенеза (експериментално избацивање семеног једра) и природна партеногенеза, могао само најкраће додирнути, не помињући резултате који су постигнути помоћу метода за ове случајеве. Да тако учиним руководило ме је то што је још много што шта контроверзно на овом најскорашњијем пољу испитивања. Исто тако, ја нисам помињао ни експерименталне радове о девтоплазми; тиме нисам хтео рећи да потцењујем значај ових експеримената; напротив, ја сам чак мишљења да девтоплазма има двојак значај: један, што њезин распоред у јајету и њезин карактер одређују архитектонику јајета, од које опет зависи браздање, а други значај њезин је у томе што она има и квалитативно дејство.

Још једна метода стоји на расположењу биологу да експериментално утиче на наследност: то је метода укрштања по нарочитом плану. Ова метода је прастара, већ хиљадама година она је јако средство у рукама одгајивача домаћих животиња, а често су се њоме послужили и у науци; али тек Грегор Мендел, опат Брнског Августинског манастира, њу је усавршио и створио нам могућност да добијемо неслућене податке о суштини наследности, и о томе какво дејство она има.

Минхен.

Превео с немачког
Момчило Иванић.

(СВРШИЋЕ СЕ)

ИЗ ИСТОРИЈЕ ДЕВОЈАЧКИХ СРЕДЊИХ ШКОЛА

— *Из полупрошлости* —

Кад је Сима Милутиновић умро на пречац 31 децембра 1847 године, његова удовица Марија, „Пунктаторка“, није имала ни чиме да га сахрани. Митрополит Петар дао јој је 20 дуката, а подарили су јој и други добри људи и пријатељи великога појете, те се некако истерало да се исплате трошкови око сахране.

Али после тих прилога и помоћи, Симина удовица остала је без игде ичега, те се превијала и довијала, не би ли како зарадила кору хлеба. Најпре је ишла по кућама те поучавала девојке читању и писању, па тако се прихранила и по где што зарадила колико да се одене. Али се после посаветова са Симиним пријатељима и реши се да отвори школу у којој би се женске поучавале. И тако 6 септембра 1848 године Марија Милутиновићка, „удовица списатеља и бившег званичника србског, почившег Симеона Милутиновића Сарајлије“, оглашава преко новина да намерава отворити приватну женску школу, у којој ће се деци „у оним наукама наставленија преподавати, које су у грађанскоме животу и саобраштанију необходимо нужне, а те су:

I. На изуст молити се Богу, кратки катихизис, кратка свештена историја, најкраће земљописаније, сабирање и умножавање;

II. Србски читати, писати и рачунати на табли и то само сабирати, умножавати, одузимати и делити с пробама;

III. Женски послови, и то: а.) плетиво у целоме пространству; б.) тако названо шлинговање на руци; в.) бели шав, г.) крпеж.

То је био наставни програм Милутиновићкиног завода, који је требало да буде пансионат. Али да то буде, требало је имати бар колико толико пара, а удовица их једнога српскога списатеља није тек могла тако лако наћи. И тако је Милутиновићкин покушај остао само покушај, а Милутиновићка остала и даље да се злопати.

Тек 1853 године неки Шпачек и његова жена, госпођа Клара, добивају дозволу да отворе „Заведеније за васпитање и изображавање женске деце". Одобрењем, које је за оснивање овога завода издало „Попечитељство Просвешченија" под 27 априлом 1853 год. № 496, одобрен је и овај наставни програм: „Наставленије дели се на пет одсека и предаваће се: вероученије православно, читање, писање и рачунања; србски, немачки, француски, италијански и грчки језик; правопис и писмени састави у свима поменутим језицима, земљопис, србска историја, свеобшта историја и митологија, естественица, физика, психологија, етика и естетика, затим: кућевно домоводство, сав женски рад, свирање на клавру, певање и играње".

Школовање је трајало две године.

И овај је завод био интернат, и директор Шпачек прописао је тачно да свака ученица, ступајући у интернат, мора понети: „пристојан нож, виљушку и кашику, једну кашичицу за кафу, једну шољицу, што јој је потребно за чешљање и уобште за косу, један амбрел, барем три салвета и толико пешкира, један ћилимац и целу постељу".

Овај се завод сместио у правитељственом зданију на Сави, где је била канцеларија банкара Кумануди̂ја. То је она кућа где је данас кафана „Крагујевац". Завод је био на горњем спрату где је сад хотел.

Једна од првих, која је ангажована за учитељицу Шпачековог завода, била је и Марија Милутиновићка, која је раније покушавала сама да отвори завод.

У Завод се одмах уписало 40 до 50 девојчица и већ прве године Шпачек је показао леп успех.

У почетку 1855 године, 23 јануара Шпачек већ приређује и први у Србији дечји бал у самоме заводу, на који су биле позване власти и дечји родитељи.

На крају друге године учења, а то је крајем школске 1855 године, прва генерација завршавала је школу и полагала испите. По положеном испиту „пошто су дакле ученице свирале у клавир

које им тако лепо стоји“, изречене су и оцене. Превасходне су ученице биле „госпоодичне“ Драга Пчеларова, Емилија Симоновићева, Катарина Спасићева, Ана Костићева, Савка Милосављевићева, Љубица Бранковићева, Катарина Кумануднна, Катарина Андрејевићева, Љубица Јовановићева, Анастасија Антулина, Султана Тоскићева, Софија Спасићева, Магдалина Пајовићева. Христина Маринковићева и Марија Хаџи-Томина.

Завод је био до Ђурђев-дана 1859 године у тој истој кући на Сави, а те године од 1 маја, пресели се у кућу инжињера Цермана. Доцније, кад овај Церман умре, његова жена, која је била врло образована Немица, прими се за наставницу за немачки језик у Шпачековом заводу на доцније, кад је Шпачек напустио завод, преда га њој, пошто је њена и кућа била.

Тако је постао овај Церманкин завод, који је постојао све до наших дана.

Године 1859, појавио се још један нов девојачки завод. Отворила га је Марија Пулавска, бивша жена Пулавског, чиновника француског консулата којега су прозвали Тефик зато што је лепо говорио турски. По томе имену се и сам завод звао „Тефиковичин завод“.

Овај Пулавски - Тефик има читаву своју историју. Он је као чиновник француског консулата на свој пасош превео Кошутовицу и њену децу, када је ова бежала преко Србије. Тефик је и сам имао у Цариграду неког даљног рођака пашу (потурчењака из пољске емиграције) који га позове себи, те он оде. Тамо је пропао и мало доцније умро, а Тефиковица се са ћерком врати у Београд. Тефиковица се доцније преудала за Пола Слотвинског, чиновника у железничкој благајници у министарству финансије а њена кћи, много доцније уда се за д-р Лазу Стефановића, оца данашњег секретара министарства иностраних дела Драг. Стефановића.

Кад се Тефиковица вратила из Цариграда, министар Матић је први поче саветовати да, као школована и образована жена, отвори пансион. Матић и Магазиновић чак је помогну новчано и у стварима, те она и отпоче рад.

Њен завод је био у Абаџијској чаршији, у кући пок. Ленке Нешићке, пуковниковице. За тим је био у Космајској улици у кући Симона Клисара, па на Врачару и у Балканској улици, у кући једног калдрмџије, преко пута Бајлона.

Наставници и наставнице у томе заводу били су: Марија

Тефиковица за женске радове; Пол Слотвински за француски језик; за предмете: Опртић, Светозар Милојевић и Првуловић. Познније је у овој школи Владимир Карић предавао цртање, као ђак Вел. Школе.

Интересантно је да је тај завод, по предлогу Матићеву, први усвојио Вуков правопис.

Колико сам могао да приберем, међу првим ученицима овога завода биле су:

1. Перка Матићева, кћи министра просвете Матића (супруга пок. ђенерала Димитрија Ђурића);

2. Јелена Матићева, кћи министра просвете Матића (супруга пок. пуковника Чолак-Антића);

3. Јелена Николајевићева, кћи Константина Николајевића, зета кнеза Александра Карађорђевића;

4. Анђа Ненадовићева, кћи Ацике Ненадовића, сестра Ђоке Ненадовића;

5. Анка Ненадовићева, кћи Младена Ненадовића (стрељанога) и синовица Љубомира Ненадовића;

6. Софија Овчаревићева, кћи трг. Овчаревића, удата Ивановић;

7. Катица Жујовићева, кћи Младена Жујовића, сестра Јове Жујовића;

8. Драга Лешјанинова, кћи Рајка Лешјанина, министра правде;

9. Милица Спасићева, кћи Стоке Спасића, зета Баталакиног, позније супруга пуковника Александра Симоновића;

10. Ангелина Крајиновићева, позније супруга Јоце Јовановића, рентијера;

11. Персида Лукавчевићева;

12. Љубица Х. Поповићева, кћи Николе Х. Поповића, бив. касационог судије, позније удата за Милоша Д. Милошевића (Милошића) трг.

У то време кад је постао Тефиковичин завод, а можда и нешто раније или позније, поникла су још три завода. Такав је на пример Ланговичин завод, о коме нисам могао никакве податке да нађем, па онда завод г-ђе Смутековице, сестре Ђорђа Смутског, зидара који је 1861 године прешао у српско поданство. Овај Ђорђе Смутски имао је имање на Топчидерском брду, где је сад пивара Ђорђа Вајферта, те се по његовом имену и данас зове онај крај „Смутековац“.

Завод Смутековичин био је на Зеленом Венцу, где је сада зграда д-ра Стеве Милосављевића—Бањабака, бив. начелника санитета.

А 1863 године отвара приватну школу за више образовање женске деце и нека госпођица Марија Герије де Хот, која школа није дуго постојала.

Кад се већ тако намножило женских виших школа, увидела је и држава да је крајње време да узме у своје руке више васпитање женске деце, те 17 јуна 1863 године излази закон којим се установљава Виша Женска Школа, који закон 23 септембра 1863 год. Коста Цукић остварује, те се Виша Женска Школа отвара и почињу предавања 1 октобра исте године.

Ова је школа најпре била на Зеленоме Венцу, у кући пок. Васе Илића (сада г-ђе Милеве Барлов), али већ 1 маја 1864 године, положен је темељ данашњој Вишој Женској Шоли, у коју се идуће школске године школа и преселила.

Као прва управитељка ове школе постављена је била „господична Екатерина Ђорђевићева", са 2000 гроша годишње плате, станом и огревом. Та господична је доцније г-ђа Миловук, којој је тада када је за управитељицу била постављена било 18 година, а која је положила „велики државни испит на одеском универзитету". Госпођа Миловук је, као што је познато, пензионисана 1 октобра 1893, пошто је навршила пуних тридесет година службе на истом месту.

Први наставници ове школе били су:

1. „Господична" Ева Векецка, учитељка женске школе на Врачару. Она је предавала рачуницу и естествену историју с тим да у исто време при обучавању у женскоме раду и другим школским пословима помаже управитељки. (Умрла је 2 јануара 1873 год. као жена Мих. Росића, чинов. мин. спољних послова).

2. Архимандрит Теодосије (Мраовић), професор богословије. Предавао је науку християнску.

3. Ђорђе Малетић, директор београдске гимназије. Предавао је краснопис.

4. Владимир Вујић, проф гимназије. Предавао је србску граматику;

5. Димитрије Балаитски, проф гимназије. Предавао је физичку географију;

6. Петар Рерих, литограф. Предавао цртање;

7. Паулина Дуза, за „немецки језик“;

8. Д-р Јосиф Шафарик, предавао општу историју;

9. Јосиф Дусл, јестаственицу.

Француски језик и клавир предавала је сама управитељка.

Бекецка је једина наставница у првој години. Но чим је отворен други разред, постављена је Персида Пинтеровићева а за тим: Стана Радичевићева, Милева Маринковићева (Јанковићка), Божана Снећевина, Јелена Никетићева (Н. Михајловићка) и Милева Котуровићева (Вуловићка). Осим ових првих наставница било је још неколико помоћница.

При првом отварању ове школе уписало се 94 ученице, од којих је те године свршило разред 74. Изгледа да се тада врло строго оцењивало, јер су протоколи првих година живота Више Женске Школе пуни јединица и двојака.

За педесет година живота ове школе прошло је кроз њу неколико генерација наших женскиња. Сав данашњи и старији Београд ђак је ове школе. Нема госпође у Београду, чак до оних које носе још фесове, на који се не би могао пружити прст и тврдити да је свршила ову школу.

Та је школа дала и јавне раднике на свима пољима, као што су г-ђа Зорка Тодосићка, глумица, докторке: Драга Љочић, Десанка Стојиљковићева, Даринка Ј. Крстићева; књижевнице: г-ђце К. Ристићева, К. Цветковићева и г-ђа Јелена Марковићка, сликарка Надежда Петровићева; пијанискиње: г-ђце Јелена Илићева и Ј. Докићева.

Било је ђака и из суседне Бугарске. Тако су ову школу свршиле Зумбула Иванова (сада управитељка једне више женске школе у Софији), па онда Смарагда Начевићева; Рајна Кесјакова и др.

Из ове се школе пре десет година развила Женска Учитељска Школа, а пре пет година и Женска Гимназија.

Бран. Нушић.

ДЕЈСТВА ЦАРИНСКОГ РАТА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И А.-УГАРСКЕ (1906—1910) С ПОГЛЕДОМ НА НАШУ СПОЉАШЊУ ТРГОВИНУ

А. **Трговина са стоком**

I Говеда

а. Извоз.

Извоз говеди за време ових пет година царинског рата са А.-Угарском, упоређен са извозом из доба које је овоме претходило, показује врло осетних померања, која заслужују да им се обрати више пажње.

I Број извезене говеди у овоме периоду знатно је мањи од броја који је Србија раније извозила. У уговорном периоду пред царински рат извозила је Србија просечно по 65.000 грла говеди годишње, у вредности од 10—11,000.000 динара; у времену пак царинског рата тај је извоз пао

у 1906	на	10.928	грла	у	вредности	од	1,762.012	дин.
„ 1907	„	13.248	„	„	„	„	2,033.976	„
„ 1908	„	20.690	„	„	„	„	2,960.252	„
„ 1909	„	35.309	„	„	„	„	6,399.960	„
„ 1910	„	36.546	„	„	„	„	7,509.460	„ [1]

II У уговорном периоду пре царинског рата наш целокупан извоз говеди, са врло незнатним изузетком, ишао је за

[1] С погледом на количину извоза имала би се учинити мала коректура ових цифара у толико, што би се цифре како ранијих тако и ових последњих година имале увећати се по неколико стотина: раније је пропуштано тачно нотирање извоза говеди и телади за Бугарску, Босну и Румунију; у добу царинског рата статистика не бележи број кријумчарене стоке, а ове је било у извесној количини за А.-Угарску и Босну.

А.-Угарску; у добу царинског рата правац нашег извоза мења се. Кад изоставимо првих шест месеци из 1906 године — време када је царинска граница према А.-Угарској била отворена — онда налазимо, да је А.-Угарска престала бити купац и потрошач наше стоке. На место А.-Угарске долазе у периоду царинског рата као главни потрошачи наших говеди Турска, Италија и Египат, а делимично и Бугарска, Грчка и Француска. Ради илустрације овога померања овде ће се ставити у паралелу извоз говеди у 1905 и 1907 години.

	свега	А.-Угар.	Египат	Бугарска	Италија	Турска	Франц.
1905	72.415	61.937	—	89	—	88	—
1907	13.248	—	3.343	608	3.832	4.031	2.100

III Померању у погледу на дестинацију одговара померање у погледу на квалитет, т. ј. на просечну вредност извезених грла. Пошто су транспортни трошкови по грлу један и исти, па било да је оно тешко 300 било 600 кгр., то је, услед удаљености тргова и у вези са овим услед повећаних транспортних трошкова и јачег калирања стоке, извоз крупних, тежих грла био рентабилнији од извоза лаких грла. Тако на пр. износила је просечна вредност извезених грла у годинама

1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
144	146	161	154	144	180	206

Доцније ће се изнети, како се у овом погледу понашао извоз за сваку поједину пијацу посебице.

IV. Најзад пада у очи, да се у периоду царинског рата у неколико појачао и извоз ситне говеди, телади и јунади, која се врста за време уговарног стања извозила у посве незнатном броју. Ради илустрације изнећемо и овде неколико цифара. Телади и јунади извожено је укупно у уговорном периоду просећно по 50 грла годишње; у времену царинског рата тај се извоз попео у годинама

	1906	1907	1908	1909	1910
на	108	272	731	1320	119

Но као што се из ових цифара види, тај је извоз и сада врло мали, и не показује неку нарочиту тенденцију за напредовањем.

У досадањем излагању само су анонсирана она померања, која су наступила услед царинског рата између Србије и А. Угарске. Но поред овога потребно је указати и: на узроке који су та померања изазвали; на начин како су та померања извршена; и најзад на изгледе, да се та померања задрже и у стању створеном најновијим трговинским уговором са А. Угарском, односно да се она благодарећи том новом уговору изгубе. О свему овоме опширно ће се говорити у следећем.

---

ad I. Умањен извоз у неуговорном периоду није ни у колико нека изненадна и неочекивана појава; на против она се јавила као логична последица дотадашњег правца у нашој спољашњој трговини у опште, а у трговини са овим артиклом посебице.

У периоду који је претходио царинском рату наш цео извоз говеди ишао је на а. угарску пијацу; и онда је сасвим природно што је извоз, кад је та граница одједанпут затворена, стао. У првим данима царинскога рата ми нисмо могли упутити свој извоз на друге пијаце, јер су нам и оне и путеви које на њих воде били мало познати. Отуда и долази да прва година царинског рата показују најмању цифру извоза — свега 10928 грла. Чак би и ова цифра била знатно мања, да је царински рат у место 23 јуна наступио 1 јануара; овако пак имали смо отворену границу скоро шест месеци, за које смо време извезли 8916 грла за А. Угарску.

Но после ове прве, у погледу на извоз овога артикла најслабије године, наш извоз говеди почиње доста нагло да се поправља. Цифра извоза пење се из године у годину, и у последњој 1910 години достиже збир од 36.546, дакле нешто јаче од половине цифре извоза из година уговорног стања. Ово пењање има се сматрати као резултат оних напора, које су влада и појединци учинили у циљу проналажења нових пијаца за стоку. Са кредитом од 500.000 динара влада је примила на се ризико првих пробних транспорта за Египат, Италију и Малту А да би се јаче анимирали поједини извозници, донета су решења о извозним премијама и рефакцијама на железницама; установљене су трговинске агенције у Солуну с једне, а на појединим јачим пијацама нових потрошачких области с друге стране; подигнуте

су у Солуну штале за смештај стоке; закључивани су са арматерима уговори о превозу морем и т. д.

Одвело би ме ван оквира ове студије испитивање и критика предузиманих мера. Овде би се могла употребити она пословица „ко не ради тај не греши“ с додатком, да се у времену, кад има да се чине експерименти, без грешака не може проћи. — Али, кад се узме скуп свих предузиманих мера, онда се мора признати, да су оне повољно утицале на наш извоз, и да је се после свега тога стекло једно богато искуство, које нам може послужити као путевођа за предузимање нових мера у циљу појачавања извоза на јужне пијаце. Ми ћемо се при завршетку на те мере повратити.

ad II. Најважније од свих у почетку споменутих померање наше спољашне трговине у времену царинског рата, јесте померање, које се показује у замени аустро-угарске пијаце пијацама талијанским и египатским.

Споменуто је већ, да је у времену уговорног стања целокупан извоз наше говеди био упућен на а. угарску пијацу. У нашој а и у страној штампи често је потрзано питање: да ли су наша говеда, нотирана у нашој статистици спољашње трговине као извоз за А. Угарску, de facto у А. Угарској и конзумирана, или су одатле рексппортирана за друге земље, у првом реду за Немачку и Италију? Статистичких података о овоме нема, али има једна околност која говори против ове поставке. Ако се, на име, упореде у статистици а. угарске спољашње трговине из тих година цифре увоза и извоза говеди са цифрама њихове вредности, онда се одмах види, да је просечна вредност из А. Угарске извезени говеди скоро двапута већа од просечне вредности из Србије у А. Угарску увезене говеди. И пошто се не може претпоставити, да цела ова диференција преставља посредничку зараду а. угарских препродаваца, то је слободан закључак, да се има посла са два артикла разних квалитета, т. ј. А. Угарска је увозила из Србије стоку слабијег квалитета за своју домаћу потрошњу, а тај увоз стављао ју је у могућност, да у одговарајућој мери појача извоз своје стоке бољег квалитета за друге земље.

Са наступањем царинског рата наш извоз говеди за А.-Угарску, као што је споменуто, престаје, а на њено место долази Турска, Италија и Египат, а делимично и Грчка, Малта и Француска. Закључак је, који нам се и нехотице намеће, да

је садашња основа наше спољашње трговине с говедима далеко здравија од оне, коју смо имали пре царинског рата: у место једне пијаце сада их имамо шест.

У првим годинама царинског рата било је прилично недоумице у погледу на значај сваке поједине од побројаних пијаца за наш извоз. Тако на пр. веровало се у прво време, да ћемо имати највише успеха на египатској, а много мање на талијанској пијаци; доцније пак то је мишљење промењено па се на извоз за Италију и Малту гледало са више наде, док се овде-онде појавила сумња у извоз за Египат. Исто тако мењали су се и шансеви извоза за Грчку и Француску.

Узрок овој недоумици лежао је с једне стране у самом факту експериментисања. Први пробни транспорти упућивани су на све стране, и пошто је један пробни транспорт био недовољан, да нас оспособи за тачну калкулацију свих оних момената од којих зависи рентабилитет предузетог посла, то се и извоз у тим првим годинама није ни могао увек управљати тамо, где му се нудила највећа зарада, већ се упућивао час на једну час на другу страну, а у намери да се испита, где је највећа зарада. Трговало се дакле више па срећу но на подлози трговачке калкулације. Тек доцније, када су се наши трговци боље упознали с појединим пијацама и путевима који на њих воде, могли су се опредељивати на оне пијаце, где им је њихов интерес налагао.

С друге стране отежана је студија у погледу на значај ових појединих пијаца и нетачношћу наше статистике односно дестинације извоза. И поред све марљивости са којом се сада прибирају подаци о нашој спољашњој трговини, дестинација извоза још увек је врло непоуздана. Ово долази отуда, што су наше последње извозне царинарнице јако удаљене од мора. Говеда која се извезу преко царинарнице у Ристовцу, Рашкој, Куршумлији и Давидовцу, потира наша статистика највећим делом као извоз за Турску, док у ствари она се у Турској и не задржавају, већ продужују пут за Солун, па преко овога за Италију и Египат. Овако нотирање мора се увек предузети, кад стока, пре но што се поново извозе, уђе у унутрашњи промет турске, а ово је случај код све стоке, коју код нас купе турски трговци па је онда извозе.

Ова неизвесност у погледу важности појединих пијаца за наш извоз трајала је само у првим годинама царинског рата.

После трогодишњег излажења на те пијаце ми смо, што је у осталом било природно и очекивати, боље упознали прилике на новим трговима, и у место првобитне трговине на срећу, наступа у 1909 и 1910 години трговина на основу трговачке калкулације. На тај начин ми смо у положају да дамо једну правилну ранг листу јужних пијаца с погледом на онај значај који свака од њих има по наш извоз. Прво место у тој општој ранг-листи заузима Италија, на њу долази $^{3}/_{4}$ нашег целокупног извоза говеди; од онога остатка у $^{1}/_{4}$ долази опет $^{3}/_{4}$ на Египат и Турску, које у њему партиципирају са готово подједнаким цифрама; ресто остаје за Малту и Грчку. Према коригованн подацима за 1910 годину извезено је:

у Италију,	у Турску,	у Египат,	на Малту,	у Грчку
29.767	2.506	3 072	1.012	187

Посматрајући кретање нашег извоза на поједине пијаце у току ових пет последњих година, пада у очи, да је извоз за Египат остао за све време готово стационаран, док је извоз за Италију из године у годину стално напредовао. Човек би био готов да, с обзиром на ту појаву, са сумњивим очима гледа на извоз за Египат, што многи и чине. Моје је пак мишљење да се при доношењу овога закључка мора бити више сбазрив: ми не знамо, да ли је извоз за Египат застао услед за нас неповољне конјуктуре на египатској пијаци, или, што је вероватније, услед рђаво организоване трговине на тој пијаци. На ово питање вратићу се мало час.

ad III Вредна је спомена и појава о квалитетима стоке, који се на појединим пијацама траже. За Италију иду у главном само крупна лепо угојена говеда, са просечном тежином од преко 500 кграма; но поред ове добро пролазе и телад и јунад до 2 године. Ово исто важи и за Малту. Најбољу пак цену на египатској пијаци има ситнија, али лепо угојена стока, чија је просечна тежина између 350 и 400 кграма. Турска и Грчка примају говеда свих врста, али је за трговце најрентабилније извозити на те пијаце оне квалитете, који немају добру прођу на првим трима.

Према статистичким подацима наше спољашње трговине просечна вредност извезених грла у годинама царинског рата знатно је већа о просечне вредности извоза ранијих година.

Највеће одступање у овом погледу показује последња 1910 година, кад је просечна вреднос износила 206 дин. (према 144 у 1904 години). Мање одступање у овом погледу показују 1909 са 180 дин., 1906 са 161 дин. и 1907 са 154 дин. просечне вредности по грлу; на против пала је просечна вредност извезених грла на ниво̑ просечне вредности ранијих година у 1908 година, на име на 144 дин. по грлу.

Статистички подаци у погледу на цене нису сасвим поуздани, те би било прилично неопрезно, ако би се покушало, да се из њих израчунава тачан проценат повећавања цена, т. ј. побољшавања квалитета код овог извозног артикла. Неоузданост материјала, или још тачније, немогућност поређења вредности извоза из једног и другог периода нарочито пада у очи, кад се посматра вреднос извоза у деценијуму 1894/1903, и у првим двема годинама за њим. Просечна вредност појединог грла у деценијуму 1894/1903 износи 183 дин., док је просечна вредност грла у 1904 и 1905 само 144/146. И кад се зна, да су за све ово време од 1894—1905 прилике за наш извоз биле увек једне и исте, онда се ова диференција даје објаснити само тиме, што се у појединим годинама мењала основица потирања вредности. У место дакле да утврђујемо проценат побољшања квалитета у времену царинског рата према квалитету извоза ранијих године, ми ћемо се задовољити само констатацијом да је тога побољшања било, и испитаћемо узроке који су га изазвали.

У „Извештају о талијанским сточним трговима 1910“, ја сам утврдио, да цена говедима на талијанским пијацама јако варира према квалитету стоке. Тако на пр. плаћа се први квалитет пијемонтског говечета (из околине Пинерола) 105—110 дин. од 100 кгр. живе мере, док је цена говедима последњег квалитета 30—35 дин. од 100 кграма. Да оволика диференција у ценама мора утицати на побољшање квалитета, ван сваке је сумње; и кад се има на уму, да се као купци говеди на нашим домаћим пијацама јављају сами Талијани, којима су ове особине талијанских тргова врло добро познате, и који с обзиром на њих дају далеко веће цене за говеда првих квалитета, док говеда лошијих квалитета у опште и не купују, онда је јасно, да је ово морало јако утицати на одгајивање оних квалитета, који се на новим пијацама траже, а то су, за талијанску пијацу, крупна и лепо угојена говеда.

Но поред овога разлога који је условљен приликама на самом потрошачком тргу, био је још један који је у јакој мери утицао на извоз стоке само бољег квалитета. На једну оближњу пијацу може се, поред робе бољег квалитета, доносити и роба средњег па и лошијег квалитета, па да ипак транспортни трошкови и царинске дажбине не прогутају сву зараду; на против правило је да се на удаљене пијаце долази само са робом бољег квалитета. Ово нарочито важи за један артикал као што је стока, код које су апсолутни транспортни трошкови и царина потпуно несависни од квалитета стоке. Тако на пр. кошта транспорт једног грла од Београда до Милана са царином 110—115 дин. сасвим независно од тога, да ли је грло тешко 300 или 600 кграма. У првом случају оптерећен је сваки кграм живе мере са 0·30, а у другом само са 0·15 дин., што значи, да су трошкови за крупну стоку два пута мањи од трошкова који терете ситну стоку при извозу. Под оваквим приликама сасвим је природно, ако продавац гледа да смањи траспортне трошкове и царину на тај начин, што ће извозити само крупну стоку. Да су наши извозници водили о овоме рачуна види се најбоље из тога факта, што је, сразмерно подвозним трошковима и царини, извоз на талијанске пијаце обухватао увек много тежа говеда, но извоз за египатску и турску пијацу.

ad IV. С погледом на овај последње истакнути моменат изгледа мало неприродно, да је извоз јунади и телади у времену царинскога рата, дакле у времену кад се извозило на удаљеније пијаце, био сразмерно већи но у периоду који му је предходио, и кад смо са говедима ишли на најближу нам пијацу. Па ипак се и овој појави може наћи разлога. Ако изоставимо 1909 год., која по изузетку показује знатно већу цифру извоза телади но све остале године (1320 према 272 као максималној цифри осталих година), наћи ћемо да се извоз телади и јунади врло мало повећао, и то поглавито на оближње пијаце: Бугарску, Турску и Румунију. Диференција трошкова према ранијем извозу овде се дакле не понавља, и највероватније је, да се ово незнатно повећање има приписати тачнијем статистичком потирању у овим последњим годинама. За 1909 годину изазвао је повећање цифре извоза ове врсте стоке поглавито извоз за Италију. Једна од карактерних црта италијанских сточних тргова лежи у јаком промету са теладма, чија је цена знатно већа од цене крупне стоке. Услед добре цене куповали су талијански

трговци у 1909 години и телад за извоз, и вероватно је да би се овај јак извоз показао и у 1910 години, да од стране нашег Министарства Нар. Привреде није издата забрана за извоз телади и јунади.

Поред већ наглашених померања у структури, воловарска трговина у времену царинског рата разликује се од оне из доба уговорног стања и у погледу на сам начин вођења трговине. За трговину пре 1906 године може се казати да је била потпуно децентралисана. Многобројни трговци — тачније би било трговчићи — куповали су говеда преко целе године, и чим би накрмили вагон-два, терали би у Пешту.

Овим трговцима оскудевала је свака комерцијална спрема, и трговина се по правилу водила без икакве калкулације. О свом личном трошку трговац није никада водио заједнички рачун са дотичним транспортом. Тај је трошак падао на терет партије „да се види Пешта“; и трговац је био потпуно задовољан, ако је продајна цена у Пешти покрила куповну цену у Србији и транспортне трошкове за стоку до Пеште. Наравно да се о интересу на пласирани у трговину капитал није ни помишљало.

Трговина је била у правом смислу трговину „на срећу“ и пошто

Das Glück ist eine leichte Dirne
Sie weilt nicht gern am selben Ort,

то се и срећа често мењала. Трговац је водио трговину за време док му је срећа била наклоњена; а кад би се ова окренула, он би је напуштао а на његово место долазио је други, да, такође без рачуна, окуша своју срећу и т. д. и т. д. Наравно да је међу њима било и таквих, које први неуспех није поплашио, и који су тврдоглаво опет изнова почињали, докле своје и иначе мале капитале нису потпуно уништили. Они су свуда причали, како за њих воловарска трговина има привлачну снагу једне јаке страсти; и оставши без свога капитала, они су „своје искуство“ нудили другима на послугу, претварајући се од трговаца у сензале.

Резултат оваквог начина трговине био је неповољан како по народну привреду у опште, тако и по носиоце те трговине. Предат у руке неспособним и комерцијално невaспитаним трговчићима

нима, извоз говеди показивао се у нашем трговачком билансу готово стационаран и далеко испод оне цифре, која би се добила, да је у овом погледу било више система и организације. Носиоци пак ове трговине радећи без рачуна, не само да нису поправљали своје материјално стање, већ су, после краћег или дужег времена, губили и оне капитале које су унели у трговину.

Са наступањем царинског рата врши се концентрација наше воловарске трговине. Више је узрока које су ову концентрацију изазвали, а најглавнији међу њима ово су.

а — Потреба великог обртног капитла за трговину на новим пијацама.

Док је раније било довољно имати капитала од само 2—3000, и са тим капиталом набавити 10—15 говеди колико је потребно за један вагон, па терати у Пешту; сада је за трговину са Италијом и Египтом, потребан капитал од најмање 30—40.000 динара И за Италију и за Египат транспорт говеди од Солуна врши се лађом. Но како нема увек на расположењу лађâ за превоз, то се ова мора по правилу још унапред наручити. Да би пак арматер имао рачуна да буде с лађом у Солуну, потребно је да му се осигура минималан фрахт од 150—200 грла говеди. Оволики пак број говеди могу купити само трговци са јачим капиталима. Сем овога тражи се за трговину са новим пијацама већи капитал и због тога, што је овде спорија циркулација обртног капитала. Од времена куповине стоке па до времена наплате продајне цене протече често — ово важи нарочито за Египат, где се продаје и на вересију — по неколико недеља па чак и месеци, — а у колико је циркулација обртног капитала спорија, у толико је већа потреба да је он што већи. Потреба пак великог обртног капитала има за последицу да сконцентрише трговину у рукама малог броја трговаца са јаким капиталом.

b — Недовољно познавање нових пијаца и у вези с тим велики ризико ове трговине.

Прилике на талијанским и египатским пијацама нашим извозницима су врло мало готово нимало познате, а у колико су те прилике нашима мање познате, у толико је ризико трговине са тим пијацама већи. Услед овога указала се потреба, да се праве предрачуни за трговину, а ове предрачуне могу правити само људи са комерцијалном спремом. Поред овога почињу и транспортни трошкови и калирање стоке, о чему се раније једва и водило рачуна, играти јаку улогу у трговини.

Транспортни трошкови и кâло попели су се сада на једну висину, од које је у многоме зависио успех односно неуспех пројектованог транспорта, с тога је трговина на срећу морала постепено бити замењивана трговином на основи трговачке калкулације, а као последица овога јавља се постепено елиминисање из трговине свих оних, којима је недостајала трговачка спрема. Велики пак ризико скопчан са овом трговином елиминисао је људе са малим капиталом, и омогућио трговину само онима, који су имали велике капитале, и чију егзистенцију евентуални губици нису доводили у питање.

с — Утицај мера које је предузимала држава.

Решењем Министарског Савета од 24 марта 1907 године донета је одлука, да се на име извозне премије издаје трговцима извозницима

по	4	дин.	од	грла	за	извежених	1000— 5000	грла	у	Италију	и	Малту
„	5	„	„	„	„	„	5000—20000	„	„	„	„	„
„	2	„	„	„	„	„	1000— 5000	„	„	Мисир	„	„
„	4	„	„	„	„	„	5000— и више	„	„	„	„	„

овим решењем уведена је дакле прогресивна извозна премија, која је у толико већа, што је већи број грла које је сваки појединац извезао. Оваквом одлуком Министарски је Савет, у жељи да потенцира извоз, утицао у исто време и на концентрацију извоза, фаворизирајући у јачој мери веће извознике.

У истом смислу утицила је и рефакција на железницама, Ова до душе није прогресивна, али пошто се не исплаћује одмах, већ после подужег времена, то је више користила великим извозницима, који нису принуђени да је дисконтују код комисионара.

Ови и још многи ситнији узроци утицали су да измене ранији начин трговине, и да јој даду ову форму концентрације коју данас има.

У своме извештају министарству народне привреде „О талијанским сточним трговима“ (1910) ја сам имао прилике, да се опширније позабавим са приликама на тим трговима и са нашим шансама на њима. Том приликом утврдио сам, да је конјуктура на талијанским пијацама врло повољна за нашу крупну и добру угојену стоку, и у исто време покушао сам да предложим једно решење: како би наша воловарска трговина

са Италијом, која је сада искључиво у рукама талијанских трговаца, пређе у руке наших трговаца. На овоме месту ја се на ту трговину неһу враћати, и стога ћу се овде задржати само на трговини са Египтом.

Од египатских пијаца приступачна је за сада нашем извозу само александријска пијаца. Долазак на остале египтске пијаце, међу којима Каиро и Порт-Саид заузимају врло видно место, условио је Египатски Карантински Савет испуњењем извесних услова, које ми до данас још нисмо испунили, мада се на томе већ две године ради. Услови које је прописао Е. К. Савет иду поглавито на то, да обезбеде долазак на пијацу само здравој стоци, која на путу није дошла у додир ни са болесном стоком ни са тереном оглашеним за заражен, и у главноме су ови: 1) да се наша говеда у Солуну прегледају од стране једног египатског ветеринара; 2) да долазе у Солун у пломбираним вагонима; 3) да при претовару из вагона у лађу не долазе у додир ни са турском стоком, ни са тереном који је оглашен за заражен; 4) да се превоз од Солуна до Александрије врши лађама, којима се превозе искључиво српска говеда; 5) да се у путовању морем не додирују заражена пристаништа; и 6) да се говеда на путу хране нашим сеном.

Наш извоз у Александрију почиње у половини септембра сваке године, а завршује се крајем марта. У међувремену од марта до септембра извози се само по изузетку, једно стога, што је у тим месецима велики догон на александријску пијацу домаће и сиријске стоке коју касапи — пошто је ова ситнија а нема хладњача — радије кољу у времену великих жега; а друго и стога, што Европљани, који су главни потрошачи меса бољег квалитета, у то време већ напуштају Александрију и повлаче се да те летње дане проведу гдегод северније. Количина нашег извоза у времену од септембра до марта осцилира око 1000 грла месечно и то поглавито ситнија (око 400 кгр.) а лепо угојена стока. Као конкуренти јављају се поред наше стоке и турска и румунска, али у мањим количинама и са квалитетом лошијим од наших говеди.

Сама продаја на александријској пијаци врло мало је организована. На пијаци се појављује свега 5—6 купаца, који су већином међу собом картелисани; отуда и долази, да и при најмањој презасићености трга цена стоци јако пада. Благодарећи овоме александријска се пијаца одликује јаким варирањем цена

у процентима, који су непознати на европским пијацама. Ако је мало стоке, онда постаје јака утакмица међу купцима, и цена скаче на 70—80 дин. од 100 кгр.; дође ли пак више стоке на пијац, купци се одмах картелишу и обарају цене на 50 дин. Последица овога је јака неизвесност извозника: добитак односно губитак за извозника којавиће се према томе, да ли је дошао на пијацу кад је на њој мало или много стоке. Наши извозници покушавали су више пута да дејство картела купаца паралишу тиме, што су сами клали. Ова мера није се показала нарочито спасоносна, јер мали касапи нису смели куповати месо од стоке коју су наши трговци клали, пошто су у зависности од египатских купаца. Ова зависност долази отуда што би их наши извозници могли снабдевати месом за време од оних 6 месеци кад догоне на пијацу, док би их за осталих 6 месеци оставили на милост и немилост египатских трговаца.

Куповина и продаја на александријској пијаци врши се или за готово, у ком се случају одбија доста велики каса-шконт (3—5%), или на вересију, у ком опет случају продавац мора да чека по неколико недеља па чак и месеци док до свог новца дође.

Наша статистика, као што је то у почетку споменуто, показује застој у нашем извозу за Египат; и стога је већина, која је упозната са статистичким подацима, а недовољно упозната за узроцима који су овај застој изазвали, — мишљења: да ми не можемо очекивати бољих резултата на египатској пијаци, и да има да се задовољимо са цифром од 5—6.000 годишњег извоза за Египат. Моје је пак мишљење, да је овај песимизам неоправдан, и да би смо ми, са мало више труда и одлучности могли очекивати много боље резултате на египатској пијаци. Ја ћу овде указати на правац, у коме треба да се креће наша акција на тој страни.

У првом реду потребно је испунити услове прописане од стране Е. К. Савета, и на тај начин добити поред Александрије приступ и на остале египатске пијаце. Нема потребе да нарочито наглашујем, да је огромна разлика у погледу на успех наше трговине, да ли ћемо имати приступ само на једну ограничену потрошачку област, или ћемо, место тога, имати права да долазимо на све пијаце једне простране потрошачке области. У овом специјалном случају добија се не само проширење потрошачке области, већ се паралише и дејство картела алексан-

ариjских купаца, што ће врло повољно утицати на скакање цена и на њихову стабилност.

Но поред овога за успешан рад на египатској пијаци потребно је још нешто, на име: установа једне агенције у Египту, која ће стајати у вези за једном другом у Солуну. Агенција у Египту имала би да марљиво прати све прилике на тамошњим пијацама, и њене услуге биле би од велике користи нашим извозницима, којима су те прилике врло мало познате; њена пак веза са агенцијом у Солуну регулисала би извоз и отклањала презасићеност пијаце, а тиме разуме се и падање цена; најзад би обе агенције могле давати и предујам на подлози у Солуну натоварене или у карантину смештене стоке, што би убрзало циркулацију у трговину пласираног капитала. На сваки начин да би ове мере изазвале извесне материјалне жртве с наше стране, али се, као и свуда, те жртве морају мерити према користима које од њих произилазе, а ја сам уверен, да ће те користи знатно надмашити у том циљу учињене жртве.

*
* *

16 јан. ове године ступио је у живот нови трговински уговор између Србије и А.-Угарске. Према одредбама тога уговора Србија може увести у А.-Угарску у закланом стању 15.000 говеди са царином од 9·40 дин. од 100 кграма; преко овога контигента царина је 30 дин. од 100 кграма.

Питање је које нам се и на први поглед намеће: хоће ли овај уговор утицати на досадашњи правац наше воловарске трговине, и у којој мери?

Када би се отклониле раније споменуте сметње нашем извозу на јужне пијаце, и када би сви наши воловарски трговци у погледу спреме стајали на висини свога позива, т. ј. кад би, на основи једне тачно срачунате трговачке калкулације, упућивали извоз увек на ону пијацу, која је према прорачуну најрентабилнија, — одговор на горе истакнуто питање био би и лак и прост: нови трговински уговор између Србије и А.-Угарске не би ни у колико утицао на досадашњи правац наше воловарске трговине. Царина од 9·40 дин. од 100 кграма одговара царини од 40—60 дин. по грлу — а ова је царина већа и од талијанске (38) и од египатске (4—8). Транспортни трошкови за долазак на а.-угарске пијаце мањи су до душе од истих трошкова на талијанским и

египатским трговима, али су у накнаду зато цене на овим последњим више.[1] Да је довоз на талијанску и египатску пијацу рентабилнији од довоза на а.-угарску пијацу, казују нам следеће цифре.

Во од 650 кграма живе мере у Србији може се продати у Милану за 540 дин (600 × 0·90), значи да се у Србији може платити **430** дин. [540—110 (пут. трошкови) + царина]. Исти во може се продати у А.-Угарској за 504 дин. (630 × 0·80), што значи да се може платити у Србији **424** дин. [50—80 (транспортних трошкова + царина)]. — Во од 400 кграма може се продати у Александрији за 252 (360 × 0·70), дакле може се платити у Србији **190** дин. (252—62). Исти во може се продати у Пешти за **247** дин. (380 × 0·65), значи да се може платити у Србији **187** дин, (247—60).

Но моменат рентабилитета није једини који одлучује наше, коменцијално још недовољно образоване трговце у избору појединих пијаца. Поред њега јављају се још и други моменти, као на пр.: жеља да се тргује са што мањим капиталом и што мање ризика па ма и с мањом зарадом; јака привлачна снага коју има једна бллска према удаљеној пијаци; конкуренција малих трговаца који, у недостатку довољно капитала, могу догонити само на ону пијацу, за коју је довољан и мањи капитал; и т. д.

Зна се да ови моменти играју улогу у избору пијаца; али се њихова јачина па према томе ни њихов утицај не да̂ фиксирати. С тога се закључак у овом погледу може дати само са резервом. Највероватнији закључак гласи: нови трговински уговор између Србије и А.-Угарске утицаће на досадашњи правац наше воловарске трговине једним делом контигента од 15.000, т. ј. тај ће се контигенат извести за А.-Угарску, и услед тога ће се у незнаној мери умањити извоз на јужне пијаце. Умањивање извоза на јужне пијаце вршиће се више на рачун египатског, а мање на рачун талијанског из-

[1] Моментано високе цене говедима на а.-угарској пијаци последица су оног мањка у подмлатку, што је наступило услед оскудице у сточној храни 1907/8; чим се пак овај мањак попуни, а то ће за ову врсту стоке бити за годину-две, цена мора пасти.

воза,[2] пошто је овај последњи у рукама Талијана, код којих ови моменти другога реда играју много мању улогу. Преко овог контигента од 15.000 грла уговор ће остати без икаква дејства, пошто царински став од 30 дин. од 100 кгр. има карактер прохибитивне царине.

b. Увоз.

У погледу на увоз говеди царински рат није изазвао никаква дејства. Ово је сасвим разумљиво, кад се има на уму незнатан број говеди које Србија увози и циљ у коме се говеда увозе.

Према статистичким подацима Србија је увезла

1894/903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
135	128	64	37	38	8	42	

Од увежене стоке највише је долазило и у једном и у другом периоду из А.-Угарске, и то је поглавито стока за приплод, од марија-хофске, алгајске и монтафунске расе; поред А.-Угарске увозила се стока за приплод и из Швајцарске, од сементалске расе. Увоз појединих грла из Бугарске, Турске и Румуније дешавао се само по изузетку.

Др. М. Тодоровић.

[2] Умањивање извоза на јужне пијаце више на рачун египатског а мање на рачун талијанског извоза могло би се паралисати истом мером којом је регулисано клање свиња на београдској кланици, на име наређењем да се кољу за А.-Угарску само тешка говеда; но наше је мишљење да би оваква мера код говеди била погрешна.

РУЂЕР ЈОСИФ БОШКОВИЋ[1]

Господо,

На јучерашњи дан навршило се две стотине година од дана рођења највећег Дубровчанина и најзнатнијег Србина до данас, Руђера Јосифа Бошковића. Београд као културно средиште Српства није могао пропустити а да тај дан ма у најскромнијој форми не прослави, и ја, у договору са мојим ученицима, одлучио сам се, да ширу нашу публику, која о Бошковићу врло мало зна, данашњим предавањем у кратким потезима упознам са животом и најважнијом страном рада овога знаменитог човека.

I

Руђер Бошковић родио се у Дубровнику 18-од маја по новом 1711 год. Отац његов, Никола Бошковић, био је родом из Орахова из Херцеговина а мати му је Талијанка из Дубровника. Гимназијско образовање стекао је у језуитском заводу у Дубровнику. Год 1725, у 15-ој својој години, он ступа у језуитски ред и одлази у Рим, где је морао проћи кроз све ступњеве, кроз које мора проћи онај који хоће да постане прави члан језуитског реда. У језуитском колегијуму у Риму он је две године студирао реторику и појезију, затим три године филозофију и математику, напослетку пет година теолошке науке, за које је време био у исто доба и учитељ у нижим разредима колегијума. Поставши 1744 год. свештеником, Бошковић је одмах постављен за професора математике у колегијуму, у ком је звању остао све до 1759 год., када је напустио Рим.

[1] Јавно предавање држано у дворани Универзитета 8-ог маја ове год. у спомен двестагодишњице од рођења Руђера Бошковића.

Још као учитељ у нижим разредима колегијума Бошковић је у Риму постао чувен као математир, физичар и астроном. Од год. 1736 Бошковић је сваке године публиковао по неколико расправа из ових области. Год. 1742 тадашњи папа Бенедикт XIV дао је Бошковићу налог, да у друштву са још два професора математике испита узроке пукотина на кубету цркве св. Петра у Риму. Осим тога он је питан и за мишљење о регулацији реке Тибра и другим сличним стварима. Год. 1750 он је у друштву са још једним језуитом добио налог од папе, да измери дужину меридијанског степена у папиној држави. Својим теоријским и практичким радовима Бошковић се убрзо прочуо и ван граница Италије. Год. 1756 он је био изабран од цара Франца I да као стручњак пресуди спор око река и пловидбе вођен између Луке и Тоскане, којом је приликом Бошковић путовао у Беч. Ту је дошао у додир са највишим друштвеним круговима; царица Марија Терезија, којој је испевао једну оду на латинском језику, тражила је од њега савет о поправкама на згради дворске библиотеке. У то време он је већ био постао чланом многих учених друштава, лондонског, петоградског, римског и т. д.

Год. 1758 чини прекрет у Бошковићеву животу. Те године настаје криза језуитског реда и Бошковић за времена увиђа да му треба потражити друго станиште, ван Рима. Те године је Помбал протерао језуите из Португалије и тиме инаугурирао кризу језуитског реда, која се завршила укидањем његовим од стране папе Клемента XIV 1773 год. Год. 1760 налазимо Бошковића први пут у Паризу, али ту он не остаје дуго. Од званичних кругова он је истина лепо примљен, али научни и литерарни кругови не могу да не виде у њему језуиту. Из Париза одлази Бошковић у Лондон, где је као обожавалац Њутнов и поштовалац енглеских астронома био врло добро примљен. Енглеско учено друштво показало је колико високо цени Бошковића тиме, што га је одредило да посматра прелазак Венере преко сунца 1761 у Цариграду. Бошковић се креће на пут у Цариград, али не стиже на време. Задржала га је малоазијска обала, где је посматрао рушевине на месту на коме је у наше дане откопана стара Троја. У Цариграду Бошковић се је разболео од дуготрајне грознице, што га је неколико месеци ту задржало. Из Цариграда путовао је у друштву енглеског посланика сувим преко Бугарске, Влашке и Пољске и намеравао је да иде и до Петрограда, али услед слабог здравља ову по-

следњу намеру није остварио. Ово своје путовање, које има значаја и за историју, описао је Бошковић у једном засебном делу, које је изашло 1784 год. на талијанском, а раније и на француском и немачком језику. Год. 1763 налазимо Бошковића поново у Риму, где је свечано дочекан од другова и пријатеља.

Али Бошковић није више остао у Риму. Год. 1764 он постаје професором Математике на Универзитету у Павији, где остаје годину дана. Од год. 1765 до 1772 Бошковић је провео у Милану, где је основао чувену миланску астрономску опсерваторију, чији је и први директор био. Али услед распре са једним другим астрономом језуитом Бошковић је напослетку поднео оставку бечкој влади на своје директорско место.

Укидањем језуитског реда и губитком места у Милану Бошковић напушта Италију и одлази 1773 год. у Париз. И ако није више био језуит већ прост свештеник (l'abbé Boscovich, као што се потписивао), ипак у научним и литерарним круговима имао је поред пријатеља и великих непријатеља. Званични кругови пак били су према Бошковићу јако расположени и он би постављен за шефа маринске оптике са платом од 8.000 франака, у коме је звању остао, поставши француским подаником, пуних осам година. Услед „слабог здравља а и с тога што своја нова научна дела није могао услед америчанског рата за независност штампати у државној штампарији у Паризу, Бошковић је тражио и добио дуже осуство 1782 год.

Из Париза отишао је Бошковић у Италију, где је у Басану 1785 год. издао на француском и латинском језику у 5 великих свезака своје нове астрономске и оптичке расправе. Из Басана отишао је Бошковић у Милан, где је, уморен телесно и опао душевно, провео последњу годину свога живота и умро 13 фебруара по новом 1787 год. у 77-ој години живота.

Бошковић је био човек универзалног духа, филозоф, математичар, физичар, астроном, архитект, песник. Био је живе маште, лако узбудљивог темперамента, амбициозан и поносит. Поред тога духовит, и добар писац. И ако светски образован и човек од света, Бошковић је као језуита био дубоко побожан. Ми морамо жалити, што је Бошковић био језуит, јер су тиме његовом спекулативном духу биле стављене строге границе. С друге стране опет не смемо изгубити из вида, да је само тиме што је постао језуит, Бошковић, син маленог Дубровника, био у могућности да постане светска личност. Напослетку треба

споменути, да је Бошковић био и патриот: и ако је по своме одласку из Дубровника само још једанпут, 1847 г., на кратко време свратио у своје родно место, он је стајао у сталној вези са њиме и био посредник између дубровачке републике и страних влада.

Списи Бошковићеви су многобројни, многи су још у рукопису. Ја ћу овде навести само најважније међу његовим философским списима, јер то су у исто доба и најважнији списи његови:

1. De natura et usu infinitorum et infinite parvorum 1741.

2. De viribus vivis 1745.

3. De continuitatis lege et consectariis pertinentibus ad prima materiae elementa eorumque vires, 1754.

4. De lege virium in natura existentium 1755.

5. De materiae divisibilitate et principiis corporum 1757.

6. Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicam legem virium in natura existentinm. 1-во издање овог главног дела Бошковићевог изашло је у Бечу 1758, 2-го у Венецији 1763 а 3-ће поправљено и допуњено у Бечу 1764.

Као додаци уз ово дело иду и ове три расправе Бошковићеве:

7. De anima ac Deo.

8. De spatio ac tempore.

9. De spatio ac tempore ut a nobis cognoscuntur.

Напослетку треба споменути и опсежни коментар Бошковићев, који у облику примедаба иде уз дело Дубровчанина Бенедикта Стаја „Philosophiae recentioris libri decem“ Romae I t. 1755, t. II 1760, t. III 1792.

II

Философија Бошковићева не претставља један опсежан философски систем, као што је то случај код великих систематизатора новије философије, једног Декарта или Лајбница. И ако Бошковић има самосталних мисли и на пољу теорије сазнања и опште метафизике, ипак његове су мисли на овим пољима фрагментарне. Тежиште Бошковићеве философије, она област у којој се његова оригиналност уздиже до генијалности, то је философија природе, којој је он и посветио своје највеће и најсистематичније дело. Међу разним проблемима философије природе најфундаменталнији међу њима, проблем материје и

проблем простора, заузимају прво место, и њих је Бошковић на оригиналан начин решио. Ми ћемо се овде најпре упознати са његовим решењем првог, затим другог проблема у вези са проблемима времена и кретања, па ћемо напослетку укратко изнети и Бошковићеве мисли о сазнању, души и Богу.

По Бошковићу, материја, супстрат спољних физикалних појава, састоји се из недељивих делова, простих реалних тачака, које су празним просторним интервалама растављене једна од друге, које се никада не могу тако приближити једна другој да се додирну, и које дејствују једна на другу силама, чије је седиште у њима. До ове своје теорије, по којој су атоми материје просте недељиве тачке и центри сила које дејствују на на даљину (actio in distans) — с тога се та теорија назива кратко једноставном атомистиком — долази Бошковић посматрањем феномена судара тела.

При судару тела настаје промена њихових дотадашњих брзина. Узмимо нпр. две нееластичне кугле, од којих се једна креће брзином од 12 друга од 6 м. у секунди у истом правцу. Прва кугла стићи ће другу, сударити се с њом и после судара обе кугле продужиће да се крећу у истом правцу са брзином од 9 м. у секунди. Према чулном опажању изједначавање брзина збива се тек пошто су се кугле фактички додирнуле једна са другом (у једној тачци) Бошковић тврди да је то немогуће; он тврди да при судару нема додира кугала, већ да се изједначавање њихових брзина врши на извесној даљини прве од друге. Он то тврђење изводи на основу следеће дилеме.

Ако претпоставимо, да изједначавање брзина бива у моменту самог додира (в. сл. 1), онда би брзина прве кугле морала моментано спасти од 12 на 9 а друге порасти од 6 на 9. То је међутим немогуће, јер противречи закону поступности. По овом закону наиме мора свака количина, која се мења, при прелазу од једне вредности другој, проћи све међувредности, према томе немогуће је замислити да брзина од 12 спадне на 9 а да не пређе кроз све међубрзине $11^1/_2$, 11, 10, ит.д. нити од 6 да се попне на 9 а да пре тога не буде 7, 8, $8^1/_2$ ит.д.

Ако пак претпоставимо, да изједначавање брзина бива опет при додиру, т.ј. тек пошто су се кугле додирнуле, али не у самом моменту додира, већ за извесно врло мало време после овог момента, онда би изједначавање брзина било истина поступно — јер оно није више моментано као у првом случају — али

све док то изједначавање не буде извршено, прва кугла А кретала би се брже од друге В, њен предњи део морао би дакле измаћи испред задњег дела ове друге спорије кугле (в. сл. 2). кугле би дакле делимице ушле једна у другу, оне би се дакле узајамно пробиле. То међутим противречи закону непробојности, по коме два тела не могу у простору бити на истом месту.

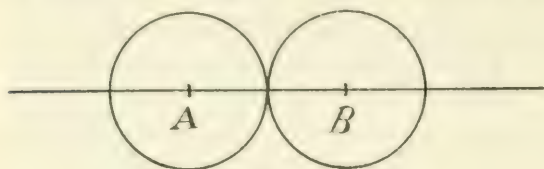

сл. 1.

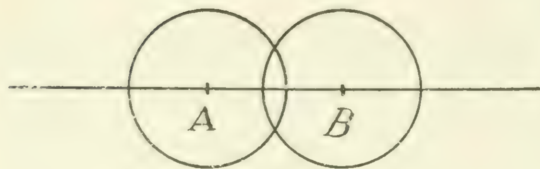

сл. 2.

Пошто у првом случају долазимо у конфликт са законом поступности, а у другом са законом непробојности, два закона која Бошковић сматра за несумњиве, то он закључује, да изједначавање брзина при судару тела (Бошковић показује, да иста дилема важи и за судар еластичних кугала, дакле за судар тела у опште) не може бити при додиру, да то изједначавање мора да се збива пре додира, да оно мора почети на извесној раздаљини оба тела и завршити се пре него што се ова додирну, другим речима, да додира тела уопште нема нити га може бити. То изједначавање брзина обе кугле на извесној раздаљини њиховој може се замислити само тако ако су обе кугле седишта сила које дејствују на даљину и то у овом случају одбојних (репулзивних) сила: својом одбојном силом кугла В ће смањити брзину кугле А постепено од 12 на 9, док ће кугла А својом одбојном силом, пошто ова дејствује у правцу кретања кугле В, очевидно повећати постепено брзину ове кугле В за исто време од 6 на 9 (одбојне силе кугала дејствују у супротном правцу). Како ма колико велика била брзина кугле А у упоређењу са куглом В, кугла В мора бити у стању да својом одбојном силом смањи ту брзину тако, да брзине обе кугле постану једнаке пре него што би се оне додирнуле, то морамо претпоставити, да одбојна сила постаје све већа што раздаљина кугала бива мања, тако да би она на бесконачно малом

растојању кугала морала постати бесконачно велика, само да би додир био спречен.

На основу овог последњег става — повећавања одбојне силе тела до у бесконачност са смањивањем њихове раздаљине до у бесконачност — Бошковић изводи непосредно своју претпоставку недељивих материјалних атома. Последњи делићи материје, атоми, не могу просто зато бити састављени из делова, што се за сваки делић материје мора претпоставити да је седиште одбојних сила, које су бесконачно велике на бесконачно малом растојању, према томе немогући су делови материје, који би се могли непосредно додиривати а то би били претпостављени делови атома. Атом мора дакле бити апсолутно прост и недељив, једна материјална тачка. Од математичке тачке разликује се атом тиме што има реалну садржину, од које полазе („зраче“) силе које дејствују у даљину, а једнак је с математичком тачком у томе што је као и ова апсолутно прост.

Сваки је атом по Бошковићу седиште једне силе, само што он, да би објаснио факат молекуларних сила и гравитације, претпоставља даље да се квалитет те силе мења са даљином. Јер пошто су видљива тела комплекси простих атома, који на малим даљинама дејствују одбојном силом, а између видљивих тела влада привлачна снага гравитације, као што је утврдио Њутн, то се мора претпоставити, да одбојна сила атома на видљивим растојањима њиховим прелази у привлачну, само што Бошковић, да би објаснио молекуларне силе, претпоставља да се то прелажење одбојне силе у привлачну (и обратно збива неколико пута, док сила атома не постане дефинитивно Њутновом гравитацијом. Он поставља и једну општу једначину силе и преставља је и графички једном кривом, чији краци неколико пута пресецају апсцисну осовину. Али на овоме месту ми о томе не можемо детаљно говорити.

Dr. Б. Петронијевић.

О СРПСКОМ ИМЕНУ

ПО ЗАПАДНИЈЕМ КРАЈЕВИМА НАШЕГА НАРОДА

I. ГЛАВА

Црна Гора и Бока.

822. год.: види у IV. глави 822. год.

924. год.: види у II. глави 924. год.

Око **950.** год.: види у II. глави 950. год.

1412. год. дарива Деспот Ђурађ властелину Медлу Анђеловићу село „Шушань“ више Будве. Даровно је писмо писао Бокељ Никола Мирошевић. На крају писма додаје он: „Иа Никола Мирошевићь, канжалиерь, писахь *сарпскиемь иезикомь* ꙋ Кастио одь Бꙋдве ꙋ царквꙋ свете богородице лиета одь порођениа христова тисꙋћиа и четири стотине и два на десеть миесеца жуна на шесть ꙋ сꙋботꙋ“.[1]

1454. год. помиње се међу свједоцима у Котору „Стиепко Калогуревић канжелиер и драгоман *сарпски*“.[2] Котор је био тада под млетачком влашћу.

1493. год. пише будљански кнез о куповини неке имовине. У почетку тога списа стоји ово: „Ѡво е копиꙗ . . . преписана из латинске *србски*“.[3]

1517. год. потврђује млетачки дужд Л. Лоредан тестаменат Ђурђа Црнојевића на молбу његове жене Јелисавете. У тој се потврди каже, да је Ђурђев тестаменат (cedula testamentaria) „писан његовом властитом руком на *српском* језику“ („manu sua propria in lingua serva scripta“); спомиње се превођење

[1] Starine X (1878) стр. 5. Mon. hist.-iur. Slav. mer. VI (1898) (*Hrv. spomen.*) стр. 111.

[2] Фр. Миклошић, Mon. Serb. (1858) стр. 465.

[3] Ј. Томић, Споменик срп. кр. акад. 47 (1909) стр. 17 a.

тога тестамента „са споменутога *српскога* језика на латински“ („ex dicta lingua serva in latinam“), а тестамент је писан „на споменутом *српском* језику“ („in dicta lingua serva“); и опет се спомиње Ђурђев тестаменат „писан и потписан *српскијем* језиком и словима“ („in lingua et littera serva scripta et subscripta“) и превођење тога тестамента „са *српскога* језика на латински“ („de lingua serva in latinam“).[1]

1520. год. наштампа Подгоричанин Божидар Вуковић у Млецима црквену књигу *„Синаксар“*. У поговору те књиге каже он: кад је дошао у град Млетке и видио Нијемце и Грке и друге народе гдје састављају божанска „писаніа“, зажели он да и *„наша срьбьскаа“* састави.[2]

1523. год. пише папа уцињском бискупу и поставља га за барскога архибискупа и каже, да је тај архибискуп „старјешина цијеле покрајине („краљевине“) *Србије*“ („Primas totius Regni Servie.“)[3]

1546. год. иште „Виценцо“ Вуковић (син Божидара Вуковића из Подгорице) „старе књиге пісане ѿть срьбске землѣ“ да их штампа.[4]

1569. год. поче писати Которанин Јеролим Загуровић („властелинь ѿ града Котора“) књигу за коју он каже: „ово се дјело зове по грчком језику псалтир а по *српском* језику пијевац“.“ (Сіе дѣло глаголѥт се ѱалтирь по грьчьскомоу ѥзыкоу, а по срьпскомоу ѥзыкоу пѣвць“).[5] 1668. (҂АХѮИ?) год. прештампан је тај псалтир у Млецима и на листу 127б. стоји то исто записано.

1599. год. каже Лазар Соранцо, да *Срби* („Seruiani“) живе од Арбаније до Дунава. За тијем помиње нека племена, као што су „Пипери, Кучи, Клименте, Бјелопавлићи и други у земљи Плаву (плавској)“ („Piperi, Cucci, Clementi, Bellopavligi, et altri nel paese della Plaua“) и то као *српска* племена.[6])

[1] Ј. Томић, Споменик срп. кр. акад. 47 (1909) стр. 40—41.

[2] Гласник срп. уч. др. књ. 45 (1877) стр. 134. Ст. Новаковић, Божидара Вуковића зборници за путнике. стр. 6. И. Каратаевъ, Описаніе (1883) стр. 53.

[3] A. Theiner, Vetera monum. Slavorum merid. I (1863) стр. 578.

[4] П. J. Шафарик Gesch. der südslav. Lit. III (1865) стр. 257. Љ. Стојановић, Стари срп. записи и натписи I (1892) бр. 534 (стр. 172).

[5] Летопис Мат. Срп. књ. 160 (1889) стр. 25. И. Каратаевъ. Описаніе славяно-русскихъ книгъ (1883) стр. 168. Љ. Стојановић, Стари срп. записи и натписи I (1892) бр. 682 (стр. 211).

[6] L. Soranzo, L' Ottomanno (1599) стр. 167.

1600. год. пише папа барском архибискупу и каже му, да је он (т.ј. барски архибискуп) „старјешина *Српске* покрајине“ (Et quoniam Servianae provintiae es primas)[1]. И барски архибискуп Андр. Змајевић каже за себе 1690. год., да је он начелник „кралевства Сербие“.[2]

1610. год. каже барски архибискуп Марин Bizzi (родом с острва Раба,) да ријека „Дрим.... према сјеверној страни дијели Арбанију од *Србије*“ („Drino divide verso la parte settentrionale l' Albania dalla Servia“.)[3]

1613.—45. год. Руски цар Михаило Феодоровић пише из Москве „в сербскуѫ землѫ в м(о)н(а)ст(ы)рь св(е)т(а)го Савѣ *серб-ского* чудотворца.“[4]

1617. год. одређују Паштровићи, да се калуђери „моле Богу за народь *Србски*, за светлу г(ос)п(о)ду млетачку коіа су нама ово даровала, и за вась народъ одъ Паштровића.“[5]

1648. год. послаше поглавице српске православне цркве писмо у Рим, у ком стоји, да је то писмо „Писано у земљи *Србији* у великом царском манастиру од скупштине (збора) морачке“ („Scritta nella terra di Servia nel gran monasterio imperiale dal Concilio di Moraceno“).[6] Напријед се спомиње „Maraccia“ (манастир).

Око 1650. год. каже турски историк и географ Хаџи-Халфа или Ћатиб-Челебија: „*Караџа-даг*, 2 дана пута од Скадра, а 23 од Цариграда. У наоколо су: Подгорица, Скадар и Котор. Становништво је мешовито, од *Срба* и Арбанаса“.[7]

1654. год. пише збор епископа, игумана и инока скупљен код манастира Мораче римском папи и каже: „Кралевское зданїе въ *србсцѣи земли*, великаа црква зовомъ морача“ и моле да добију штампарију „въ ***нашеи србсцѣй земли***“.[8]

[1] A. Theiner, Vetera monum. Slav. mer. II (1875) стр. 94.

[2] Ив. Кукуљевић, Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim. (1857) стр. 72. Види у И. Кукуљевића, Putne uspomene (1873) стр. 30: У граду Рабу „Na kruni ima grb s natpisom Mar. Bizzius Archiepiscopus Antivarensis, Serviae primas“.

[3] Starine XX (1888) стр. 84 (и 119).

[4] Црногорчевић, Манастир Савина у Боци Которској (1901) стр. 47.

[5] М. Миковић, Јавор за год. 1886, полустр. 1554.

[6] Е. Ферменџин, Starine 25 (1892) стр. 170.

[7] Ст. Новаковић, Споменик срп. кр. акад. књ. 18. (1892) стр. 53.

[8] Starine XXV (1892) 180 –1.

1654. год. У писму некога русинскога калуђера, који је био католички мисијонар у Србији, стоји ово: „Котор, град млетачке господе, који се граничи с турском *Србијом*“ (Cattaro, città delli Sig. Venetiani, confinante di Serbia dei Turchi“).[1]

1655. год. помињу се мисијонари „у краљевини *Србији*“ („del regno di Serbia“), а међу њима се спомиње у *Црној Гори* „Giorgio Massarecho“.[2]

1671. год. написа Стефан Гаспари (надгледач, visitator) „извјештај о српској или скопској дијецези“, у ком се спомиње „барски архибискуп и управитељ дијецезе у *Србији* (Српске) („arcivescovo d' Antivari et administratore della diocesi della Servia“).[3] Овдје је додан и извјештај фратра Бернардина, у ком се каже, да је „Црна Гора у *Србији*“ („Monte Negro in Servia“).[4]

Око 1680. год. јавља Урбан Ћери (Cerri) папи Инођентију XI о друштву „de propagande fide“ и вели, да то друштво држи у Котору једнога попа, да учи „*Србе грчкога закона*“ (Serviani di rito greco), који су тамо позвани из Црне Горе.[5]

1685. год. каже архибискуп *скопљански* (по свој прилици Петар Богданић, који је прије био барски архибискуп) да он мисли, да је Херцег-Нови у Србији и да „се у њему говори *српски* језик.“ („Se serve della lingua serviana“)[6]

1687. год. спомиње скопски митрополит Јевтимије „седмъ епископовъ *сербскыхъ*“ а међу њима и „Черногорскаго“.[7]

1690. год. (18 јуна): види у V. глави 1690. год. (18 јуна).

1702. год. У манастиру Савини (у Боци) има запис на једном еванђељу од г. 1702.: „Сие светое Евангеліе ѡткѹпи господинъ капетанъ Радивоії *Србинъ* за дѹшѹ свою и своихъ родителя.....“[8] Као да овдје није ријеч *Србин* презиме као што је у

[1] Е. Ферменџин, Starine 25 (1892) стр. 185.

[2] Е. Ферменџин, Starine 25 (1892) стр. 194.

[3] Е. Ферменџин, Starine 25 (1892) стр. 196.

[4] У истој књизи стр. 198.

[5] A. Theiner, Vetera monum. Slav. mer. II (1875) стр. 214.

[6] A. Theiner, Vetera monum. Slav. mer. II. (1875) 221. На 218. стр. стоји, да су Клименте по њихову казивању поријеклом од некога „*Србина* од ријеке Мораче“ („serviano da Moraccia Fiume“).

[7] Ст. Димитријевић, Споменик срп. краљ. акад. 38 (1900) стр. 71б.

[8] Старинар XI (1894) стр. 123. Црногорчевић, Манастир Савина у Боци Которској (1901) стр. 31. Љ. Стојановић, Стари срп. записи и натписи II бр. 2109.

„Kolo“ (1851) VIII стр. 84,[1] и у Р. Лопашића (Hrv. urbari — Mon. hist.-iur. Slav. mer. V. стр. 262) „Jure Srblin“ (види се према другијем именима и презименима да је овдје *Србљин* презиме).

1711. год. пошље Петар Велики Церцеговца Михаила Милорадовића и Подгоричанина Ивана Лукачевића (за руско-турскога рата) у Црну Гору да позову и Црногорце у бој. Владика Данило одмах сазове Црногорце у скупштину и рече им: „ево његове цареке грамате у рукама имамо, па посланике, велим, не туђинце, него *нашу браћу Србље*, који нам кажу, да је Петар Велики император и самодржац од све Русије и његово царство, Богом благословено, да је силније и пространије од свакојега царства на свијету“.[2]

1712. год. пише на Цетињу руски „велики пуковник“ Михаило Милорадовић и каже, да је Иван Црнојевић био „последній изъ всѣхъ Господъ *Сербскихъ*“, који су се противили турском цару.[3]

1712—25. год: види у II. глави 1712—25. год.

На једном старом цетињском еванђељу записа владика Данило Петровић својом руком: Даниль владика цетински Негошь воеводичь *срьбьской* земли: — купи ѡво светое евангелие ценою златиць .є.“[4]

1729. год. јављају „Consultori“ млетачком кнезу о православном народу у Далмацији и кажу да „мјеста Рисан и Топла нијесу у Далмацији него у *приморској Србији*, која се зове Херцеговина“. („Risano e Topla, luoghi non compresi nella Dalmazia, ma nella Serblia marittima, chiamata Erzegovina“).[5]

1742. год. пишу поглавице црногорске руској царици Јелисавети Петровој. Потписани су: Вукадин Вукотић „губернатор“ све Црне Горе, војвода Илија Радоњић, Никола Лазаревић „губернатор“ свега Грбља и Приморја, „Сава Петровић кнез Његош“, Војвода Нико Стијепов „од Цетиња“. У писму стоји: Ми „кои

[1] „med mejaši s jednoga kraja Janko Serblin. a s drugoga Janko Lužić“ (у Жумберку у селу Крашићу).

[2] Д. Милаковића Истор. Црне Горе, изд. браће Јовановића (у Панчеву) стр. 96.

[3] Казыванѣ стары Требѣшана и архива сердара Малише... (1842) стр. 123. Исп. у С. Милутиновића, Исторія Церне Горе (1835) стр. 55.

[4] Старинар срп. археол. друштва. Год. V (1888) стр. 16. Љ. Стојановић, Стари срп. записи и натписи II бр. 2606.

[5] Н. Милаш, Списи, I. (1899) 208—9.

се обрѣтаемо въ *земли сербской* въ предѣлѣ Македонскомъ т. е. въ Скендаріи, Черной Горѣ и Приморью".[1]

1743. год. пише писмо митрополит црногорски Сава руској царици Јелисавети. У писму се помиње, како је Петар Велики послао 1711. год. пуковника Мих. Милорадовића и капетана Ивана Букачевића црногор. митрополиту Данилу и црногор. старјешинама „и всему единовѣрному черногорскому народу, которые суть единаго *славеносербскаго рода и языка*".[2]

1744. год. посла руска царица Јелисавета писмо Црногорцима преко митрополита Саве. У том писму стоји: „Благороднымъ и почтеннымъ господамъ *Сербскіехъ земель* въ Македоніи и Скандаріи, Черной Горѣ и Приморіи монтенегринскаго народа губернаторамъ, воеводамъ, княземъ и капитаномъ, такожъ и инымъ духовнымъ и мірскимъ чиноначальникамъ наше императорское благоволеніе".[3]

1746. год. купи владика црногорски Сава Петровић неку земљу и написаше за њу „књигу" и то: „и нашки, по *сербски*, писа поп Митар Рашковић, а *турски* писа Каплан ага Омерћехаић".[4]

1750. год. пише митрополит Сава „инквизиторима" у Далмацији. Уврх тога писма стоји, да је то писмо „пријевод с *илирско-српскога* језика („Traduzione dall' Idioma Illirico-Serviano".)[5]

1751. год. (27. окт.) пише црногорски владика Василије Петровић писмо, у ком каже да је он „*славено-српскога* трона екзарх".[6]

1751. год. пишу црногорски кнезови и главари которском управитељу писмо, уврх кога стоји, да је то писмо преписано из пријевода и да је тај пријевод преведен „с *илирскога* или *српскога* језика" („dall' Illirico osia Serviano".)[7]

[1] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 25 (1895) (Материјал за историју Црне Горе) стр. 2.

[2] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 25. стр. 3а.

[3] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 25. стр. 7а.

[4] М. Драговић, Летопис М. С. 167. (1891) стр. 13.

[5] У рукопису у проф. Јов. Томића из млет. архива: Sen. Secr., Dispacci, Prov. Gen. di. Dalmazia f. 179.

[6] М. Драговић, Митрополит црногорски Василије Петровић Његош... (1884) стр. 101.

[7] У рукопису у проф. Ј. Томића из млет. архива: Sen. Secr. Dispacci, Prov. Gen. di Dalmazia f. 179.

1751. год. пише Сулејман паша из Требиња писмо которском управитељу. Уврх пријевода тога писма стоји, да је то писмо „пријевод са *српскога* језика“ („Traduzione dall' Idioma Illirico-Serviano“).[1]

1752. год. (25. маја) препоручише црногорски главари митрополита Василија малорускоме хетману К. Григоријевићу. Писмо се овако почиње: „Слишавше мы въ далекихъ странахъ *сербскія земли* въ пределе Черногорскомъ о вашем высокосіятелствѣ...“[2]

1752. год. (25. маја) препоручи црногорски митрополит Сава и народ црногорски „митрополитскаго наслѣдника и Ѳрона сербскаго екзарха Василія Петровича“ руској царици Јелисавети. У писму се помиње и „воздиханіе въ сихъ странахъ македонскихъ уже глубоко падшаго *славеносербскаго* государства“.[3]

1753. год. (21. јан.) пише владика Василије Петровић „државној колегији иностраних дјела“. У писму се помиње „усердіе“ „черногорскаго *славеносербскаго* народа“, каже, да се Црногорци нијесу јуначки бранили, „то бы подлинно въ неволю попались, якоже и *протчая Сербія*....“[4]

1753. год (20. фебр.) замоли црногорски митрополит Василије Петровић „смиреный пастырь“ „черногорскаго *сербославянскаго* народа“ неке ствари од Русије.[5]

1753. год. (22. апр.) написа писмо црногор. митр. Василије Петровић руском „канцелару“ Алексију Петровићу Бестужеву Рјумину, у ком каже, да би се у случају рата с Турцима око Црногораца (Приморацa и Брђана) скупили „всѣ окрестные (= околни) *славеносербскіе* народы“.[6]

1753. год. (2. маја) писа Василије Петровић, митрополит црногорски, грофу Петру Ивановићу (Шувалову) о приликама у Црној Гори и рече, да Турци настоје, да покоре Црну Гору под своју власт „какъ и протчія наши любезнѣйшія земли *сербскія*“.[7]

[1] У рукопису у проф. J. Томића из млет. архива: Sen. Secr., Dispacci, Prov. Gen. di Dalmazia f. 179.

[2] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 25. стр. 11а.

[3] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 25. стр. 9.

[4] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 15. стр. 12.

[5] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 25. стр. 13а; тако исто и на стр. 13б.

[6] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 25. стр. 14а и 15а.

[7] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 25. стр. 18а. Василије често пише у својијем писмима, да је он „Ѳрона сербскаго екзархъ“. ibid. стр. (9б) 15б, 18б, 19б, 21а, 22а, 32а, 34б.

1753. (или **1754.**) год. написа црногорски митрополит Василије Петровић једно писмо, у ком каже: „Ми се надамо да ће се к нама присајединити и околни *славено-српски* народи"...[1]

1754. год. (17. марта) пише црногорски митрополит Василије Петровић неко писмо и каже, да се он стара „о добру црногорскога *славено-српскога* народа".[2]

1754. год. каже владика црногорски Васије Петровић: „я смиренный Пастырь *Славеносербскаго* Черногорскаго народа", каже да треба да се та његова књижица наштампа, да би „съ народомъ нашимъ Черногорскимъ и другїе *Славеносербскїе* народи усерднѣйшее желанїе имѣли къ высокославной Россїйской имперїи", пише „на которое избранїе были вса *Сербская* господа, кромѣ Зетскаго и Черногорскаго Герцога", каже, да се нијесу Црногорци јуначки бранили, да би пали у невољу „якоже и прочая *Сербїя*", спомиње „число архїерей *Сербскихъ* окромѣ митрополита Черногорскаго" и ту се спомињу и архијереји „Босанскїй" и „Херцеговачки" и „Делматинскїй," спомињу се „Въ области цесарской Архї-Iереи *Србски*", а међу њима митрополит „Карловецкій Сремскій", архијереј „Славонійскій", архијереј „Коста(й)ничкій" архијереј „Харвацкій и Карлщадскій."[3]

1754. год. пише капетан паша Пармаковић сердару Стану Поповићу. Уврх пријевода тога писма стоји, да је то писмо „привојед с *илирско-српкога језика*" („Traduzione dall' Idioma Illirico-Serviano".)[4]

1754. год. писа руска царица Јелисавета: „Благороднымъ и почтеннымъ Господамъ *Сербскіе земли* въ Македоніи, и Скандаріи, Черной горѣ и Приморіи Монтенегринскаго Народа, Губернатовамъ, Воєводамъ, Князєм...."[5]

1754. год.: види у II. глави 1754. год.

[1] М. Драговић, Митрополит црногорски Василије Петровић Његош... (1884) стр. 12.

[2] М. Драговић, Митрополит црногорски Василије Петровић Његош... (1884) стр. 15.

[3] Исторія о Черной Горы (1754), лист А3, А4, стр. 20, 36, 40, 41. Летопис Мат. Српске 68 (1845) стр. 1, 2, 9, 22, 24, 26.

[4] У рукопису у проф. Јов. Томића из млет. архива: Prov. Gen. di Dalmazia f. 184.

[5] Споменик срп. кр. акад. 33. (1898) стр. 28. (помиње се С. Милутиновића Историја (Цр. Г.) 83. стр.).

1755. год. пише митрополит Василије Петровић босанском везиру Мехмет-паши. Уврх пријевода тога писма стоји, да је то писмо „пријевод с *илирско-срйскога* језика“ („Traduzione dall' Idioma Ill(iric)o-Serviano“.)[1]

1756. год. (10 септ.) написа млетачки управитељ Боке Которске J. Болда оглас (писмо) о Црногорцима. У одговору на то писмо кажу Црногорци, да су они народ „*славено-срйски,*“[2] а у другом писму, говорећи о истој ствари кажу: „Још од давнијех времена ваша република учинила је пријатељске уговоре са господарима *нашега* славнога *срйскога* царства“[3] и туже се на млетачке „поступке противу црногорскога, *славено-срйскога* народа“.[4]

1756. год. пише збор сердара, капетана, кнезова и стараца прчањској и добротској опћини. Уврх пријевода тога писма стоји да је то писмо „пријевод с *илирско-срйскога* језика“ („Traduzione dall' Idioma Illirico-Serviano“.)[5]

1757. год. (29. јуна) написа Црногорац Јован Стефановић Балевић из Братоножића чланак о Црној Гори, у ком каже: „Житељи Црне Горе су сви од *славено-срйскога* народа“... и „Црногорци прибрајају к својијем владавинама неке пограничне округе као: Куче, Братоножиће, Васојевиће доње и горње, Пипере, Ровчане, Морачане, Бјелопавлиће који и ако су од православнога народа *срйскога,* опет су у самој ствари поданици турски“. Још каже, да „у Црној Гори има доста старинскијех благороднијех *словено-срйскијех* фамилија“.[6]

1759. год.: види у II. глави 1759. год.

1767. год. (15. јун.) пише Сава Петровић, владика црногорски, дубровачкој републици и каже: „и драго намь е владање

[1] У рукопису проф. Јов. Томића из млетачког архива: Prov. Gen. di Dalmazia f. 184.

[2] М. Драговић, Неколико докумената о вјековној независности Црне Горе стр. 7 б.

[3] У истој књизи, стр. 8 а. М. Драговић, Митрополит црногорски Василије Петровић Његош... (1884) стр. 64.

[4] М. Драговић, Неколико докумената стр. 9 а. Митрополит црногорски Василије Петровић Његош... (1884) стр. 66.

[5] У рукопису у проф. Ј. Томића из млетачког архива: Prov. Gen. di Dalmazia f. 186.

[6] М. Драговић, Митрополит црногорски Василије Петровић Његош... (1884) стр. 121, 123.

ваше, кои се ви иоще од *нашега србскога иезика* находите, кои заповиедате“.[1]

1767. год. (20. окт.) пише далматински управитељ (провидур) млетачкој влади, да је неки странац (Шћепан Мали) побунио Црну Гору и да подбада „остала *српска* племена грчкога закона у отоманској и у млетачкој држави“ („il rimanenti Popoli greci Serviani dell' Ottomano e del Veneto Stato“).[2]

1767. год. (20. окт.) приложи далматински „провидур“ уз своје писмо, које је послао млетачкој влади и писмо, које је преведено с „*илирско-српскога* језика“ („Traduzione ad litteram dal' Illirico Serviano“).[3]

1767. год. (30. окт.) пише далматински „провидур“ Ант. Ренијер млетачкој влади и помиње „подложни *српски* народ“ (...nella „suddita serviana populazione“). „Opazuje napokon da Turci strogo motre kretanja mletačkih *Srbalja* i brdjanskih“.[4]

1768. год. (13. фебр.) пише далматински управитељ (ванредни провидур) у Котору млетачкој влади и спомиње новце, које је Русија послала „*српском* народу“ („serviana popolatione“) у Црној Гори.[5]

1768. год. (25. марта) пише секретар руског посланства у Бечу црногорскоме архимандриту Григорију Дрекаловићу и каже, да прилаже пријевод „на *славено-сербском* языкѣ“, да би лакше могао писмо разумјети.[6]

1768. год. (5. авг.) описан је Шћепан Мали „по объявленію“ црногорскога архимандрита Авакума. У том опису стоји, да су Шћепану Малом удариле сузе на очи, кад је видио у Котору на градскијем вратима грб „*сербскаго* короля Стефана, прозванаго Сильнымъ“; каже се, да је био „въ *сербскомъ* маинскомъ монастырѣ“; помиње се какво је мишљење о истоку „у черногорцевъ и у других *сербскихъ* народовъ“; каже се, да Шћепан Мали говори осим „*сербскаго* и *хорватскаго*, подобнаго *сербскому*, языка, по нѣмецки, по францускы и по италијански“.[7]

[1] Arkiv III (1854) 133.

[2] С. Љубић, Спом. о Шћепану Малом, [Гласник срп. уч. др. II. од. 2. књ. (1870)] стр. 29.

[3] С. Љубић, Спом. о Шћепану Малом, стр. 37.

[4] С. Љубић, Спом. о Шћепану Малом, стр. 53.

[5] С. Љубић, Спом. о Шћепану Малом, стр. 79.

[6] М. Драговић, Спом. срп. кр. акад. књ. 22. (1893) стр. 156.

[7] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 22. стр. 29. 31.

1768. год. (20. авг.) пише кнез Димитрије Голицин из Беча кнезу Александру Голицину у Петроград о Шћепану Малом и шаље му „концептъ“ писма које је послао у Црну Гору „сербскому патріарху Василію и митрополиту Саввѣ на *славяно-сербскомъ* языкѣ“.[1]

1770. год. пише далматински управитељ (провидур) из Котора млетачкој влади и каже, да му је Шћепан Мали писао писмо „на *српском* језику“ (in lingua serviana).[2]

1773. год. пише далматински управитељ из Задра млетачкој влади, да је добио више гласова из „Албаније“ (Боке) који потврђују „фанатизам подложнијех *Срба* грчкога закона“ („fanatismo dè sudditi greci serviani“).[3]

1776. год. тужи се Сава Петровић, владика црногорски, митрополиту московском Платону, што „никаква епархија нема свога природнога архијереја „*Сербина*““, тужи се, што се цариградски патријарх мијеша у „*Сербскій Націωнъ*“; моли га, да ради код порте, да се Грци не мијешају у „*Сербскій націωнъ*“[4] итд.

1783. год. види у V. глави 1783. год.

1788. год. пише Иван Радоњић, црногорски губернатор, руској царици Катарини II.: „Сада ми сви *Срби* Црногорци молимо вашу царску милост да пошљете к нама књаза Софронија Југовића“.[5]

1789. год. пише опет Иван Радоњић, црногорски губернатор, руској царици: „Сад ми сви *Срби* из Црне Горе, Херцеговине, Бањана, Дробњака, Куча, Пипера, Бјелопавлића, Зете, Климената, Васојевића, Братоножића, Пећи, Косова, Призрена, Арбаније, Маћедоније припадамо вашему величанству и молимо, да као милостива наша мајка пошљете к нама књаза Софронија Југовића“.[6]

1789. год. (22. јуна.) пише црногорски губернатор Иван Радоњић руској царици и каже: „Наши бједни *Срби* сваки час очекују помоћ од вашега величанства“.[7]

[1] М. Драговић, Споменик срп. кр. акад. књ. 22. стр. 37а.

[2] С. Љубић, Спом. о Шћепану Малом, стр. 125.

[3] С. Љубић, Спом. о Шћепану Малом, стр. 138. Исп. још стр. 16, 19, 39.

[4] Гласник срп. уч. др. XXII. (1867) стр. 357, 358.

[5] Гласник. срп учен. др. књ. 72. (1891) стр. 296.

[6] Гласник срп. уч. др. књ. 72. стр 297.

[7] М. Драговић, Гласник срп. уч. др. 72 (1891) стр. 296.

1789. год. (у авг.) пише руски „подполковникъ“ гроф Марко Ивелић из Котора никшићкијем кнезовима и наговара их, да нападну на Турке, јер ће тако учинити част „и себѣ и всей землѣ *Сербской*“.[1]

1795. год.: види у II. глави 1795. год.

1796. год. свједочи поп Л. Вучковић, парох „отъ Топле“, да је архимандрит С. Ивковић рођен „отъ *Славено-Сербскаго* дворянина“ Саве Ивковића.[2]

1796. год. рекоше „Сви главари и старјешине и вас збор (скупштина) од Црне Горе“, да су се многе несреће „*славеносрпскоме роду нашему* од издаје и неслоге догодиле“.[3]

1805. (1806) год. види у II. глави 1805 (1806) год.

1810. год. види у II. глави 1810. год. (од В. Краљевића).

1810. год. пише П. Соларић, да је Д. Обрадовић наумио с њиме „у Луцы Катарской *Сербско* правилно училище постановити“ (т.ј. у Боци Которској.)[4]

1810. год. види у II. глави 1810. год. (од П. Соларића).

1815. год.: види у IV. глави 1815. год.

1818. год. спомиње П. Соларић, како „говоре *Серби* Боко Которскіи“, и како „южніи Адріатскіи, а и внѵтренніи *Серби* зовѵ сѵнцѵ изложеннѵ и врѵћѵ плодороднѵ землю,“ а помиње и неки суд „у южно-Адріатски *Серба.*“[5]

1818. год.: види у IV. глави 1818. год.

1818. год.: види у V. глави 1818. год.

В. Ђерић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

[1] Казыванѣ стари Требѣшана и архива сердара Малише... (1842) стр. 155, (исп. и 153).

[2] Н. Милаш, Списи, I (1899) 501.

[3] Д. Милаковић, Историја Црне Горе. изд. браће Јовановића (у Панчеву), стр. 163. Исп. стр. 172, 174, 180, 183.

[4] П. Соларић, Помпнакъ Книжескій (1810) стр. 60—61.

[5] П. Соларић, Римляни Славенствовавшіи (1818) стр. 34а, 50б, 54а.

ГРИФОС

Ти, црвена жено, с очима од ватре,
Страсна као мо̑ре, разблудна ко змија,
Тражиш моје хоћу, да твој жар га сатре,
И сиктању твоме мој грч бола прија.

Одлази, о страсна царице сати́ра̑,
И сажежи косе и разгубај усне,
И разлупај мрамор нимфи̑ских кумира,
И рашчупај недра крв на њих да пљусне.

Дубоко у мене зарила си нокте.
Ја у дивљем вриску чупам своје пр̑си,
Гризем сама себе и јаучем, до̑к те
Осећам, где пијеш моје мушке р̑си.

Измрвљен и крвав, а пијан од зло̑сти,
Ја осећам: понор очију ме гута,
А твој луди танац прожима ми кости,
Твој ниобски осмех мозак ми полу̑та.

Целовом би једним спржила ме це́ла,
Испила сву младост и дрхтање со̑ка,
Док би твоја дојка ледена и бе́ла
Голицала гробље мог спрженог ока.

Ај, чупао бих ти усне, врат и очи,
Смрвљену до смрти засуо те блатом,
На надгробној твојој урезао плочи
Грифоса праћена керувимским јатом;

Великом и страшном клетвом из дубина̑
Мртву бих те клео луд од очајања,

Пио бих у болу и, пијан од вина,
Јецао у поноћ песму покајања;

Луче нове вере хтео бих да дижем
За векове нове ко знак васкрсења,
Ја, што ко крај сфинкса у прашини гмижем,
Ја, сулуди Јуда палог поколења;

Апостолским звуком симфоније једне
Певао бих химну што умрле бу̏ди,
Али... моје усне за уснама жѐдне,
А измрвљен мозак тражи смрт у блу̏ди:

Дршћући те грлим руком што сва пече,
Пропињу се теби испуцале усне,
Душа хоће вечност пољупцем да рече,
А крв у ка̂п једну стопи се и згусне.

Авај, сфинксе врели пожудних уса̂на̂,
Ти си луди демон, што љубећи дави,
Ти си врело подне мог блиставог дана,
Орао што жртву диже и крва̂ви.

М. Бојић.

ПРОБУЂЕНИ ЖИВОТ

(из циклуса „Мртве Сенке“)

Сунце позне јесени није се нигде видело. Сухо, оловно небо спустило се као огромно звоно и притискало, тиштало душу. По неки заостали лист откидао се, падао, лелујао. Било је хладно.

Лела је гледала кроз прозор. Људи су се тромо вукли, натмурених лица. Једни су пролазили не обзирући се ни на кога, други застајкивали и поздрављали се, неки су се опет свађали. На свима њима она је видела тужан, сломљен израз. Ако је ко био насмејан, она је то тумачила да је или усиљено или болно: а човек често смехом прикрива плач.

„Зашто је то тако? — питала се она, — зашто? Да ли ми се то само тако чини, што исто и сама осећам?“

Натуштено небо. Киша, најпре ситна, ромиња, па све јача и јача.

Тек што је Лела села на диван, а Јован собар, увек глатко избријана, млада лица, уђе и пријави.

— Г-ђа Петровићка.

Њој сину лице. Долази јој Јела, другарица из детињства, коју није видела ево већ три месеца.

Кад гошћа уђе, загрлише се и пољубише.

— Дошла сам јуче, и ево ме одмах, — рече Јела и засија се.

— Хвала ти.

— Хтела сам да ти пишем, али нисам могла. Знаш и сама како је на путу. После тога проводи, леп живот... Чим сам, Лело, нешто лепо видела, одмах сам зажалила што и ти ниси са мном.

Лела је ћутала и гледала је завидећи. Гледала њене пуне свеже образе, пуне груди развијене жене, једро тело. Није све ни слушала, било јој криво што та Јела, која није — по њеном мишљењу — ни паметнија ни умешнија од ње, да буде тако чила, задовољна. Она је сматрала да је срећа у задовољству и да се оличава споља, по изгледу. Никада јој није долазило на памет, да се прегоревањем и бол претвара у задовољство и срећу. Она је била од оних многобројних свакидашњих лица, која срећу, живот, схватају само површно, и гледају само споља.

— Срећна сам, — рече Јела и погледа је као да види утисак својих речи, а у себи помисли: „Ма шта да јој кажем, неће разумети"... Казали ми — настави — да ћу добити бебу. И насмеја се искрено и весело.

— Стева се шали: ако не буде син, могу ићи оцу. Зар није луцкаст!

И причала је. Причала како је у Италији, како су досадни чичерони, како у старим Млецима не може да се макне без напојнице, како се плаћа и гондолијеру и ономе што прихвата гондолу на излазу. Причала о талијанском лажном новцу, о Сикстинској Капели, о папиној башти, о оним фанатицима који се поколенке пењу преко Scala santa, којима се тобож Исус пео идући пред Пилата. Причала је све то некако интимно, задовољно, смешећи се заводљиво. И Лела нехотице помисли: „Баш је лепа".

— Па како општи утисак? — запитала је домаћица, само реда ради.

— Он зависи од пријемчивости наше душе, од нас, — рече Јела, и доби неки нарочити израз. — Све је у нама... Она је то говорила, да би показала Лели, тој маторој девојци, да је она паметнија, дубља од ње, да јој се мисао проширила од како се удала за логичара.

— Како! Зар Италија? — прекиде је Лела, немоћна да сад схвати ишта озбиљније.

— Добро је, лепо, — почињаше испочетка Јела, као да се и није удаљавала од питања, а радосна срца, јер је човек најсрећнији, кад је свестан своје надмоћи. „Глупа је", помисли. — Сунце, улице уске, лени, грамзиви Талијани, а ја крај Стеве. Ништа нисам гледала, осећала сам само да сам о његовој руци, да сам његова, а он мој... О, како је лепо бити жена, мајка. Па девојка је зато да буде жена. Мајка! мајка! узвикну. Кад

знаш да ћеш заволети свет, у коме ће он радити, изгледа ти све светлије, чистије, више.

Лела замисли Јелу осам година млађу, за расклиматаном клупом, по којој су изрезана ђачка имена, кад је читала Русоа, Волтера и Ига, кад је имала двојку из веронауке а петицу из књижевности и природних наука. И сад јој се учини она иста, само са нешто дужом сукњом.

Скренуше разговор.

— Што ти не излазиш? Чујем да све седиш код куће, не облачиш се.

— Па онако тек... излазим, — извињаваше се Лела, а копкаше је нешто да се изјада, да каже све, и решивши се, поче одлучно, пошто је променила тон.

— Не волим свет. Он није за мене, ни ја за њега. Свет је глупа играчка. Не разумем никога, нити могу, као што и мене не разумеју. Волела сам мајку, и била сам задовољна, кад бих јој пала у крило и јадајући се, исплакала, што ми је овај рекао да ми отац не ваља, да је лола, или онај да сам мртво створење. Зар може неко бити мртав а да дише? — упита, а на одговор не смеде ни помислити. — Ти ме не разумеш, а ако дође некад време да ме појмиш, усрећи ме и реци: „Разумела сам те“.

Јела је гледала нетремице.

— Ти не појмиш како ми је тешко... Је ли свуда овако загушљиво као у овој кући? Исте слике, столови, послуга, ваздух, прозори, исти људи, што крај њих пролазе, исти мрак. иста жена у свиленој домаћој хаљини, која ме попреко гледа и једнако стоји пред огледалом.

— Не није свуд исто, — одговори Јела сажаљиво и болно.

— Ја нећу да ме ти сажаљеваш, ја нећу, — узвикну Лела и погорди се сва сломљена.

— Удај се.

— —

— —

Кад је остала сама, устаде и прохода. Лаки јој кораци тонули су у дебеле персиске застирке, широки јапански рукави чешали су махагонски сто са великом источњачком вазом. Мркло је. Светлост из пећи црвенила је простирке врата, и некако чудно одсјајивала од белих огледала, у којима беху — учини

јој се — зажарена здрава лица и љубавне очи заношљива погледа.

Крупне кишне капи удараху у прозорска окна и удруживаху се са куцњима дуварског сата у empire-styl-у.

Лела се напрезала да избрише све мисли, осећања, осећаје. У неколико успе. И у том губљењу, она не осећаше око себе стварност, не знађаше ко је, чија је, ко је све ово купио што је око ње. Она не знађаше ни шта је, како је дошла овамо, само осећаше бол у прсима, неки терет, стезање. Закашљавши се, устаде и поче да разгледа слике по зидовима. Ту је био њен Срета, богати паланачки трговчић, који је трговао и оделом, и кукурузом, и сољу и свињама. Он је насмејано гледао на своју жену до себе. И Лела се сети, како је он свагда гладио ретку браду, при спавању имао једно око отворено, за ручком први сипао и покупио што је најмасније. Сети се како је играо домина и радо пушио туђ дуван. А напоредо са његовом сликом, која јој се сва појави у памети, погурена, кењкава, јави јој се и баба Баба Лена је умела лепо да баје и да лепо куне. Сети се ње, како је пила кришом, и примала оног младог, здравог практиканта, а њој говорила да иде на игру, — зашто је то пак било, она не знађаше ни сад. Свега се сети, и изиђе јој стари живот пред очи. То не беше њен живот, већ туђ: али за многе су и снови живот.

Гледала је фотографије у албуму. У њему је била читава галерија личности, блиских и даљних. Чудновати сјај жара пресијавао се на старим сликама и испијеним, избледелим, лицима давао нову, свежу младу боју.

На једној слици неких својих даљних рођака, којих се сад не сећаше, нађе: Венчали се 11. јунија 1858. године, на служби господњој, дне Св. Вартоломија и Варнаве у 11 сати. Лела замисли свадбу са свом паланачком помпом. Улицом пешке. Напред млада и девер са девојкама, а за њима младожења са младожењским момцима, па остали сватови са часницима. А позади он, свекар са тастом, па не знаш ко је задовољнији, срећнији. Зајапурили се, гуркају се, гладе брке и весело погледају. Позади Цигани. Увијају се јадни, праве се весели као да је њихово весеље, а пешкири им се о рамену лепршају. На примашу бела, нумера шестдесет, кошуља о једном, а црвене чарапе о другом рамену... У цркви мењање бурми, обилажење око сточића са круном па глави, превезом

на руци; честитања, љубљења... Изишли из цркве. Бацање новца дечурлији, слушање пиштавих циганских ћеманета, дрешење кесе пред коритом, ручак на коме младенци не једу, већ црвене и бледе; игранка, пиће, шарено оро... иваздан ситница, све јој то изиђе пред очи онако, како јој је мати описивала своју свадбу, све.

И она зажеле живота, ма и паланачког о коме је слушала да је досадан, да убија. У овом тренутку завидела је и мајци, што је рођена у мâли, у ниској запатлиској кући, што је девојком носила воду на обрамици, што је играла недељом у колу, на раскрсници, а беле недеље клецала се са момцима. Лела би волела да је она, мајка јој, сад жива, па да су негде изван Београда, ма где, макар и у послу. Овако, отац, разблудан човек, живљаше лудим животом, беспутним, а она не знађаше, како је он дошао до толиког новца који тако слепо расипа.

Жар је сјактио и осветљавао алабастарске статуице и кинеске израђевине од слоноваче и камена на сточићу. На махагонском столу био је и мали слон од кедровине, кога је Лела у овом тренутку сматрала за жива, и жалила, од свег срца жалила, што је морао да остави своју топлу колевку, и дође овамо у земљу ледену и плачну. Али све то што је гледала и видела, било је површно. Она је у дубини душе осећала у пуном јеку минули живот својих предака, хучан, природан, древни. Живот на капицицима, на клупама, при лојаним свећама, и у ниским каваницама у загушљивом диму. Мâле врве. На клупама пред домовима, које су ту од памтивека, оговара се и плете. Младеж на воду. Сумрак. Ваздух редак. Запара... И она као да удахну дах тога живота, мирис тога доба, и осети дисање тих изумрлих створова.

У тој свежини сећања мајчиних прича, запита се, шта ће бити са њом без личних успомена, без живог живота, који се само у успомени и састоји, — шта ће бити са њом, бледоликом девојком од двадесет и пет година, упалих прсију, млаком, незасужњеном сужњицом. „Да проживим, да ме нестане, да је да сазнам тај живот, којим сам и познала свет! Мајка!“

Уплашена том мишљу, брже боље отишла је за клавир. Киша је лила.

Желела је да јој музика да наде, полета, да јој отвори нов живот, окрепи, подигне. И она поче „Да сам краљ!“ Али

невољно, испод прстију губљаху се запаљиве наде, варљива срећа, снови о боју, светској власти, изгубише се набујале жеље и умуче бојна труба, — а на место утонулих тонова јавише се акорди Бетовнови из Егмонта. И Кларица умираше, љубљена али немилована. Они као да долажаху из неких непознатих дубина, долина плача, и заокругљени допираху јој до ушију. Изумираху, преплитаху се, сливаху у јецај, уздах, ропац. Њихово тихо дисање, замирање, потресоше јој груди и она канда осети своју смрт. Дизаху се у химни пут небеса, отвараху рајске двери невиној души, враћаху се да зајецају с новом снагом за промашеним животом. Они изазваше смрт и проговорише њеним страшним крезубим устима. И то беше тихо, нечујно и некако интимно, да јој у уху трепташе дивно ишчезли тон и гоњаше је на сузе. Она као да оплакиваше себе. Гроб је живот. Из мртвих акорда јављаху се нарицаљке, молитве — она лепо чу плач — и све се мешаше у мртво, заспало губљење, умирање. Последњи талас одби се, рашири, сад сла̀би, сла̀би и — ишчезну. Мртво, Мрак...

Она се закашља. И лепо гледаше, где јој се смрт приближава, смрт грозна, неумитна, туберкулозна. А она знађаше за муке такве смрти. Она, рек' би осећаше да јој је празно а ипак тешко у грудима, да јој шуште плућни мехови, и да јој је сукрвица с пљувачком у устима. И угледа себе већ закопану, дубоко, осамљену, али мирну. А живот? — Хоћу да га проживим, да бих се плашила смрти.

Остави клавир и, јако узбуђена, оде у салон. Ватра је пуцкарала. Гледала је у пећ чија је разблудна светлост обузимала све. Врати јој се мисао о *животу*, о *матери*, и осети неку ватру у телу, жмарце, језу. Задрхта. Тако јој је долазило само ноћу, док је била млађа, једра.

Видевши нехотице да јој је сукња задигнута готово преко колена, да се лепо видела свилена плава подвеза, она нађе да јој је нога необично лепа, правилно изрезана. Сад као дошла лепша, много лепша, пунија. Она се примаче решетци од пећи, не би ли је још више загрејала, јер јој је та топлина пријала. Свест је остављаше.., Опружи се на дивану дршћући. Пренесе се у снове луде, безумне, какви се само бесних, узнемирених ноћи јављају, и, не знајући шта чини, зазвони. У изгубљеном мозгу била је само једна реч: Живота!

Пљусак. **Новак Животић.**

О КАТАСТРУ

— НАСТАВАК —

XI.

Шта нам је неопходно потребно те да дођемо до спремних људи за Катастар.

Кад ово питање узимамо преда се, онда морамо пре свега бити на чисто с тим, да ли наша држава хоће да изврши Катастар премер служећи се странцима или хоће да изврши Катастар снагом домородаца?

Да смо се ми развијали онако како ваља, ово питање не би се ни смело сматрати данас као питање — одговор би се на њ већ по себи разумео, али како се у нас у минулим деценијама радило, ми не грешимо кад се и овог питања дотичемо.

Оно се, истина, каже да нико у својој земљи не може постати пророк, али је по нашем мишљењу крајње време да се и у нас отпочне мало више водити рачуна о томе: како није сасвим свеједно, вршили државне послове странци или их вршили ми домородци. Ово није свеједно ни у великим државама а још мање може бити то свеједно у нашој малој Србији.

И политички и економски разлози говоре у прилог тога, да катастар. премер треба извршити снагом домородаца.

Кад ово тврдимо, знамо да би нам се противно доказивало и говорило да ми немамо доста спремних наших људи за тај посао.

Па хајде да се задржимо мало баш на томе.

Све и ако би баш и било тако, све дакле баш и да немамо доста наших спремних људи — ко је крив томе?

Држава треба да зна шта хоће па неколико година пре

него што мисли извесни посао отпочети, па треба свакад за времена и да се побрине о ономе што јој је потребно. Држава у којој постоје центри за разне државне послове у којој постоје министарства, са нарочитим особеним задаћама, нити треба нити сме од данас до сутра да мисли и ради, већ у држави треба један континуиван низ мисли, наредаба и радова кроз деценије да се протеже, док се по напред смишљеном и утврђеном плану, по тако званом државном програму до резултата и смера не дође. Овако би требало да буде али се у нас на жалост и штету државних послова тако није радило.

Код нас је наступило веома често прекидање, код нас је наступило и често потирање свега што је у извесном правцу чињено и покушано, и онда није ни чудо што су сва питања за нас свакад нова, и што ми почињемо на њима радити као да смо јуче почели живети својим државним животом. И док је овако на једној страни, на другој се опет готово систематски убија воља за рад, код наших спремних људи за којима се опет никако није престајало викати, како их ми немамо. Ово је тим жалосније што се услед таквог осећања и схватања не хтеде потражити лека томе злу. Довела је пештанске ђаке по скупе новце а обишла је наше млађе и старије енжењере који су на страни, а понеки ваљда баш и у Пешти, учили па ако хоћете обишла је и техничаре наше Велике школе који су доцније веома корисно били употребљени при детаљном нивелману Београда на основу кога је садања нивелација баш и изведена. Да је пак премер Београда уступљен нашим људима, ми би већ и у самој тој прилици стекли најмање 20—30 добро извежбаних мерача који би и при катарству сада одмах могли радити. Али, и ако је погрешено при премеру Београда, ми ћемо опет да учинимо нашу дужност и да одамо хвалу речима министарства народне привреде који носи назив: „Наш привредни програм“ које се налазе у елаборату а које гласе: „Министарство држи, да је из врло многих узрока нужно да држава сама изврши овај рад (катастарски пример) преко својих органа из политичких разлога а и с тога што би онда овај рад јевтиније коштао и тачније извршен био и што би се поред њега могле учинити оне многобројне студије пољопривредне, хидрографске, индустријске и т. д...“ —

Треба ли, после горњега примера, да се дотичемо још и тога како се у грађевинској студији нашим спремним енжење-

рима, који су и државне испите полажили, отварала воља за рад и давала прилика да се иначе, теориски спремни, баве стручним пословима у пракси?

Не, нас би то далеко одвело и ми нећемо у то потанко да улазимо и то зато не, што је и без тога свима нама на жалост и сувише познато, да се дуго и дуго српским новцем и српским високим положајем многи и многи, па често и неспособан, странац обасипао и тиме се наравно убијао углед нашим људима па убијала и воља за рад. У Србији размажени странци, чија се способност, спрема и солидност најбоље огледају у солидности наше железничке пруге — могу се нама Србима с правом у очи смејати јер су комплиментима, ласкањем и екселенцисањем заиста и успели да у нашим вишим круговима распростру мишљење да ми немамо наших спремних људи. Крајње је време да све ово увидимо. Немојмо се варати и даље. Недајмо да нас странци више експлоатишу на штету и срамоту нашу. Поверимо се један другом, поправимо искрено где бисмо мислили да је потребно поправљати, старији присвајајмо млађе а спремне наше људе, да они и не треба и немогу да нам се приближују као уламваш, јер они и не мисле за годину две дана да се користе што више могу па да оду — они остају с нама и зависе у многоме, да ли ће они постати бољи или гори, употребљивији или не за све државне послове у опште.

Све ово досад, у кратко поменуто, довољно је да се увиди како није требало радити, кад хоћемо да имамо спремних људи. Држава, општина мора одгајивати људе за стручне послове, оне им морају брижљивије давати прилике за рад те да се њихов знанствени капитал множи, њихови погледи све већим искуством богате радећи на разним стручним радовима, и тада се неће никад оскудевати у њима.

Што вреди у опште за стручне раднике то вреди и за спремне људе који би имали радити на Катастру.

Ми имамо сада толико спремних људи да бисмо могли послове отпочети. У времену докле се врше претходни послови (који су неопходни, те да би се и катастарски премер како ваља могао отпочети) може да се једнобразно спреми онолики број људи колики је и потребан за све катастарске послове.

У свима се државама за Катастар спремало и спрема особље, па тако се мора радити и у нас. За спрему катастарског особља треба на нашем Униветзитету завести одсек за геодете и кул-

туртехничаре. Овај одсек у који би извесно ушле гимназисте, реалци па и многи од садашњи студената, млађи официри и т. д. имао би само две године и спремио би у течају две па и четири године најмање 150 до 200 геодета и културтехничара, ако не и више, који би по свршеном премеру били употребљени и за послове потребне око одржања катастра према његовом свадањем стању.

У нади да сачувамо нашу државу од нове најезде страних усрећитеља, и да осигурамо што бољу и сигурнију спрему наших људи ми смо указали на оно што је досад погрешно рађено, нагласили смо шта више не треба радити и предложили смо шта нам ваља одмах урадити те да се у питању катастарском ставимо на здраво и сигурно земљиште.

Учинивши све ово ми апелујемо на све, којих се тиче, апелујемо на Скупштину у којој седи толико интелегентних људи да изволе ову ствар озбиљно претресати и донети такве одлуке како им се доцније не би могло пребацити, да су превидели државну потребу у часу кад се у велико мислило приступити катастарском премеру целе државе.

Наша држава не сме и не може никако другаче схватити посао око катастарског премера, већ као посао веома важан и не само велики културни но и национални посао, па се за то треба за њ и спремити. Ми не сумњамо да ће се у садањој интелигенцији у законодавном телу наћи довољно поборника који ће ову ствар својски прихватити и заступати.

XII

Каква треба да буде организација катастарског премера у нас.

Упознавши се са овим што је претходило, на реду је да се запитамо: каква треба да буде организација катастарског премера у нас?

При организацији катастар. премера мора се имати на уму ово троје:

1; Премер треба извршити тако, како би он, поред тога што ће послужити правичнијој подели пореских обавеза, послужио и побољшању у привредном смислу;

2; При одређивању самог система по коме би се премер вршио треба водити бригу поглавито о одржавању Катастра према његовом свагдашњем стања тако звана евиденција, и

3; Да се пре приступа премеравању има предузети правилно и сигурно обележавање граница или боље ограничење појединих добара.

Побољшавање у пољопривредном па и привредном смислу у опште састојало би се поглавито у бољој подели самих добара па и бољем ограничењу њиховом. Неправилна подела и претерана испарчаност па и мајушност добара, као и неправилне границе добара, сметају обделавању и стога треба и једно и друго још пре приступа премеру на боље извести па ма то било скопчано и са местимичним мењањем садањих граница.

Користи од исправне границе и од нове поделе добара велике су. Зиратно земљиште са правилним границама може се несравњено лакше и рационалније обделавати. Но оно се осем тога услед нове поделе и са много мање труда па и мање трошкова може обделавати што ће сигурно и наши економи још боље моћи доказати.

Нова подела и исправна граница, као што видимо, неизоставно су потребне и њих треба извршити баш сада кад хоћемо и кад морамо приступити премеру. Ми бисмо били мишљења да би се овом приликом у интересу задруга могло својски порадити, о чему наравно остављамо да наши економи и финансисте па и правници кажу своје меродавно мишљење.

Прилика је веома згодна да се и с те стране нашој држави помогне дизању задруга па да се и искрхана снага поново ојача и васпостави и зато је не треба пропустити.

Ако се при одељивању и исправци граница не би могао постићи споразум међу суседним притежаоцима, онда ће и проста исправна граница појединим добрима и постројавање путова донети опет знатне користи јер олакшан приступ па и по могућству правилнији облик ваздиће насигурно сваком притежаоцу у опште. А ако се при томе раду и по који поток па и пут регулише и на боље изведе, добиће се и тиме опет на земљишту, јер ће тада нарочито непотребни путови махом отпасти и површина коју су они заузимали постаће зиратна и употребљива. Осим ових чисто пољопривредних користи, очевидно је да би и сам премер при таквом побољшаном стању у велико олакшан био. Он би био простији куд и камо, вршио би се готово без икаквих сметња које су иначе велике, кад је неспоразум и свађа међу суседним притежаоцима. Но што је најглавније кад су добра добила правилан, или по могућству што правилнији облик,

онда се премер у многоме простије врши и у краћем времену па наравно и много јевтиније но иначе, јер, као што се лако схвата, трошкови опадају у истој мери у колико и нови облик добара све мање и мање пограничних прелома има.

Ако би се пренебрегао посао одељивања и посао око исправне границе, т. ј. ако би се, и поред свију користи које су наглашене, приступило премеру без претходног одељивања и исправке граница, онда тај посао мора у нашој држави или на свагда изостати или се он мора каткад опет предузети, у ком ће се случају наравно изискивати и нове жртве, јер ће тада, поред новог обележавања и ограничења бити потребно и поново премеравање с погледом на измењено стање.

Исто је тако веома важно и то како ће се вршити одржавање Катастра према његовом свагдањем стању. С погледом на ово неопходно је потребно: да се премер изврши тако како би се свака доцнија измена у границама појединих добара и по облику а и по величини па и измена самих притежалаца лако и на прост начин могла у књиге и планове уносити.

Овај веома важан обзир који је неопходан по свагдању употребљивост резултата (који су катастар. премером већ добивени или се и поступно добивају) у многим државама није како ваља озбиљно узиман и у њима је одржање Катастра после већ 50 год. постало немогућно и то у тој мери немогуће да се после поменутог времена морало поново премеравање предузимати. И ако се ово поново премеравање овде онде приписивало томе што је при првом премеру веома мала размера уведена била, опет је по нашем мишљењу прави узрок горњој појави баш у олако схваћеним претходим пословима за Катастар.

Кад је реч о томе како ће се најбоље одржати Катастар према његовом свагдањем стању лако ћемо закључити где је управо тежина овог питања ако само потражимо најбитнију основу за природу посла који се при одржању Катастра вршити мора. И на први поглед је јасно да се свака измена у границама па и измена у облику најпростије може извршити само тада ако су добра ограничена стално пограничним камењем које је у границама а у правцу правих линија постављено и ако је остојање граничних тачака од пограничног камења још и измерено и извесном мером представљено. У овоме случају кад год је каква гранична тачка изгубљена или је она измењена

или и треба да се измени, веома је лако њено налажење и измештање, јер је у овом случају веома лако постројити дотичне линије према којима је дотична тачка и пређе одређена била, па је лако да се она поново нађе и одреди па и измести.

Што је лако са једном тачком то је лако и са читавим низом тачака, дакле и са читавом линијом и из овога се увиђа да је на овај начин могућно не само границе но и облике појединим добрима мењати и то веома лако. Од колико је важности ово за добро савремено одржање Катастра то се по себи увиђа.

Као што се из свега овога види, за одржавање Катастра за његову свагдању употребљивост или боље за то да би он могао да буде свагда верни представник имовног стања појединих држављана, неизоставно је потребно да се пре премера изврши обележавање. То се не сме никако оставити на добру вољу појединаца, већ мора да се осигура нарочитим законом, јер оно мора да се изврши једно образно у целој земљи по нарочитом правилнику који би министар финансија издао.

Можда би се с првог гледишта могло устати против ове мере наводећи да нико не сме да се дотиче својинских права појединих притежалаца и да је то сасвим њихово хоће ли они своја добра обележити или не, али такво тврђење не би могло да се одржи чим би помислили да је ограничење можда и сувише пространог појма о својинским правима и то нарочито кад се хоће да живи у добро уређеној и културној држави — веома корисно како по сређено и напредно стање појединаца, тако и по културни препорођај целе државе. Обележавањем и ограничењем добара свршавају се сва трвења, све парнице око заузимања и неправедног притежања — њиме се дакле у велико спрема тражени мир и одмор од ситних и ништавних трзавица, које су у целој нашој земљи на штету нашег напретка тако честе, и ми, осем са гледишта неопходне потребе, за најбоље извршење Катастра и из овог разлога тражимо да се и томе послу приступи што пре. Ми смо овако говорили и писали још пре две деценије и жалимо што економи, финансисте, а нарочито правници и наши државници не хтедоше чути наш глас за привредне реформе.

Осим овога могло би се још ограничењу и обележавању граница можда замерити што овај посао захтева од појединаца

извесних жртава које су наравно тим веће што год су поједина добра ситнија и јаче распарчана.

Но, на ово се може на основу стеченог искуства одговорити да су трошкови око обележавања свакад много мањи од трошкова који су неизбежни кад ограничење и обележавање није како ваља извршено пре премера. Да ово последње мора несумњиво вредети за села, где се често пута трошкови око накнадних измена могу да пређу и целокупну вредност и иначе сићушних добара то је свакоме и без даљег разлагања јасно.

После ових општих напомена које служе поглавито томе да како ваља уочимо све што је у питању о организацији катастар. премда неопходно и важно, имамо сада да се упознамо са пословима који сачињавају катастар. премер и ми ћемо све те послове изложити оним редом како они морају један за другим следовати па да целокупни предлог испадне темељна и културна државна целина у сваком погледу. Ми ћемо се наравно овде више дотаћи само системске стране ових послова, остављајући појединости као и све ближе одредбе за сваки поједини па и најпростији посао катастарским правилницима које ће министарство финансија имати да пропише и који ће вредети за целу нашу државу.

XIII

Послови при катастарском премеру.

Послови које има да обухвати сваки системски извршен катастарски премер ови су:

1; обележавање граница;

2; тријангулисање;

3; полигонисање;

4; премер парцела;

5; израда планова;

6; рачунање површине;

7; баштинска књига и баштинске листе;

8; контролисање премера;

9; оверовљење премера;

10; одржавање Катастра;

Обележавање граница.

Пре но што се отпочне премеравање, морају се границе општина, потеса, па и границе појединих непокретних добара трајно обележити камењем.

За извршење овог посла потребно је да министар финансија пропише нарочити правилник те да се обележавање изврши у целој земљи једнообразно.

Обележавање ће у главном имати да се изврши овако. Најпре се обележавају границе општина, затим границе потеса и општинских путова и најпосле и границе појединих непокретних добара.

За обележавање граница употребљено камење управља се са димензијама својим према важности граница која се њиме обележава. Ако општинске границе пресецају какво непокретно добро или ако би се оне укрштале са више добара, онда их треба свести на границе потеса или на другу какву линију која бољој подели добара одговара. При овоме се наравно мора губитак једне или друге општине на једном месту изравнати на каквом другом подесном месту према процени. О измени општинске границе треба нарочити записник устројити па и скицу направити у којој ће се означити стара тако и нова граница.

Погранично камење за поједина непокретна добра као: њиве, ливаде, винограде и т. д. треба полагати по правој линији и то онде где се ширине добара сустичу са општинским границама потеса али не и у самој граници већ свагда од границе бар за 1,5 m даље.

Обележавање државних граница пада на терет државе, општинских граница на општине, а обележавање граница појединих добара на терет појединих сопственика.

Тријангулисање

При катастар. премеру служе као основа тријангулисањем одређене више тригонометриске мреже 1-ог и 2-ог реда у држави. Све тачке које образују мреже 1-ог и 2-ог реда одређују се својим правоуглим координатама односећи по на две линије тзв. координатне осе од којих једна лежи у правцу меридијана кроз извесну тачку у троугаоној мрежи а друга је на њој управна. Осем овога одређују се за сваку тачку и висине над извесним

нивоом и тако одређене тачке служе као основа за ниже 3-ег и 4-ог реда. Ове се ниже мреже доводе у органску везу са оним вишим мрежама те се тако одређују правоугле координате и за тачке нижих редова заједно са висинама над оним истим нивоом.

Све тачке свију редова образују једну веома разгранату мрежу троуглова и добивају имена оних округа у којима се находе или означавају бројевима. Све се тачке обележавају трајним знацима и оне се према томе како коме реду припадају у неколико и различно обележавају. Све обележене тачке осигуравају се на особити начин и одмерањем од извесних познатих тачака које се и подземним знацима утврђују.

Мерење углова у тачкама 1-ог и 2-ог реда бива великим теодолитима са највећом тачношћу, а мерење углова у тачкама 3 ег и 4-ог реда бива мањим теодолитима.

Кад су углови измерени, онда се предузима рачунање страна у троуглима при чему се полази од „основице" која је већ измерена или која се и посредно рачуном добила служећи се геодетским радовима суседних земаља.

Што се самог рачунања тиче оно се врши у одељцима.

Прво се рачунају стране у троуглима при чему је довољно да се служимо и логаритам. таблицама са 6 децимала. После овога приступа се изравњању мерених углова и страна при чему се као неопходно тражи да се са изравнатим углима и странама добију једнаки резултати при одређивању какве тачке па пошли ми при том рачунању ма у коме правцу у троугаоној мрежи.

Кад је изравњање извршено, онда се приступа рачунању координата које се такође изравнају а најпосле рачунају се и висине појединих тачака у троугаоној мрежи.

Кад је све ово, што смо само укратко нагласили, извршено, онда се за сваку мрежу троуглова прави окружна прегледна карта која показује које су тачке у овом или оном округу. Ова карта служи као основа за сва остала потребна рачунања. У тој се карти назначују свакад и имена појединих тачака па и бројеви њихови и то у оном реду како је и њихово одређивање следовало. Ова се окружна прегледна карта израђује у размери највише до 1:25000.

Полигонисање.

Да би се што је могуће више приближили границама општине и потеса полазећи од већ утврђених и израчунатих тачака у троуглаоној мрежи, обележавају се непреламане линије тако звани полигони влаци и у преломним тачкама мере се углови које те линије захватају а исто тако и дужине тих линија па се помоћу тих података рачунају координате тачака полигонских влакова.

На овај начин добивене тачке па и полигонски влаци служе као основа при утврђивању појединих граничних прелома у границама општина и потеса које бива нарочитим тачним одмеравањем управних одстојања, или т.зв. апсцисама и ординатама за сваку поједину тачку.

И по себи је јасно да је за ово полигонисање потребно и искуства и обазривости те да се свакад са најмањим могућним бројем потребних тачака поменутој задаћи одговори.

При полигонисању разликујемо две врсте полигонских влакова и то: главне полигонске влаке са странама 200 до 300 метара који су што је могућно јаче развучени те дакле и најкраћим путем од троуглове до троуглове тачке доспевају, и споредне полигонске влаке који почињу и који се свршавају у тачкама главних полигонских влакова и служе као апсцисне осе за снимање детаља.

И овде се, пошто је свршено мерење углова и свака линија двапут измерена, рачунају координате за сваку полигону тачку и координате се изравњују па се и резултат полигонисања уноси у нарочиту карту која преставља карту дотичне општине у размери 1.4000. У ову се карту унесе свакад и све тачке тригометр. мрежа које су полигонисањем (главним и споредним) одређене.

Премер парцела.

Да би се свако непокретно добро са својим границама могло премерити, везују се са полигонским влацима и тако зване линије за детаљисање. Ове линије постају на тај начин што се у границама какве општине или потеса обележи једна линија од дужине и до 1000 метара са овом опет да се веже друга подесна линија за детаљисање са мањом дужином итд. докле

се можда са петом или шестом линијом за детаљисање не дође и до линија од дужине од 200 до 300 метара.

Ове нам линије за детаљисање служе као основа за снимање граница појединих добара а у запглави целе дотичне општине или и целога потеса.

Утврђивање поменутих линија за детаљисање бива тачним одмерањем крајева тих линија од већ познатих тригонометрона и полигонских тачака (и линија) чије су координате већ израчунате.

Да би резултат катастарског премера могао бити општа својина, дакле, да би се подацима добивеним сваки према потреби могао послужити, неизоставно је потребно да су сви подаци за цртање планова и за рачунање површина потребни дати у бројевима.

Графичким путем снимљен детаљ, поред тога што је нетачнији, неда се ни за сваку могућну потребу употребљавати, па није ни за израду планова у разним размерама спретан а нарочито је још и посао око одржавање катастра према његовом свагдањем стању и много тежи и заметнији па стога и много скупљи.

Са системом линија за детаљисање, чије је свагдање поново одређивање веома лако и просто, врши се одржање и стога се данас начин детаљисања, који смо напред укратко поменули и при коме се сви додаци престављају бројевима, и сматра као једини који потпуно одговара смеру савременог катастра.

При снимању парцела служимо се скицама које на доброј хартији цртамо употребљујући за то листове од 50—60 сантиметара дужине и 40—45 сантиметара ширине. На овакве се листове преносе све тачке које су теодолитом одређене. Кад су осем овога и све потребне линије за детаљисање у скици нацртане, онда се и сав детаљ у скицу уноси и при томе се води рачун да се сваки па и најмањи детаљ јасно престави. За овај посао служимо се размерама од 1:500 за насељена места а за парцеле према њиховој испарчаности 1:1000 па и до 1:2000

При снимању дотичне скице (која треба свакад целе потесе да обухвата) почиње се од граница тог потеса и одмерањем управних остајања која не смеју у равницама износити више од 30 а у бреговитим пределима не више од 15 метара, одређује се свака тачка у којој се граница потеса видљиво мења

Премер појединих добара оснива се на линијама које су већ утврђене и бива одмеравањем потребних дужина за сваку појединy тачку у којој се граница видљиво мења одмеравањем остојања од пограничног камења, одмеравањем ширина итд.

При овоме раду сви се бројеви уносе у скице што је могуће разговетније и пишу се сви по једном и истом систему, и то управно на линију, те да се свакад може знати, који број којој линији припада. У пределима у којима је цена добара веома ниска ту се могу бројеви на десиметре заокруглити а у онима где су цене добара знатније ту се бројеви и сантриметрима изражавају.

Кад су сва потребна дата одмеравањем одређене, онда се скице израђују, при чему се линије извлаче тушем и према њиховој важности разликују. Поједине културе разликују се бојеним браздама, грађевине се сасвим бојадишу и при томе се на свакој скици повлачи и линија за орпјентацију црта, размерник и означују се имена оближњих потеса или општина. Готове и потпуно израђене скице веома су важан документ при премеру, јер садрже све што је за време мерења неопходно потребно, стога треба и при изради њиховој бити веома пажљив па их и што је могуће боље чувати.

На основу израђених скица по потесима или општинама бива и уписивање појединих сопственика у нарочиту књигу сопственика при чему свако добро добива свој број свог сопственика, па се том приликом и све друго што је важно за својинске односе у опште примећује. Да би се могућне грешке при снимању као и могућне примедбе појединих сопственика могле сазнати па и у обзир узети, излажу се скице (како која буде готова, заједно са књигом сопственика у општинској кући, и сопственици се позивају, да сваки каже шта о коме имању зна и све што је за што тачније обавештење у сваком погледу нужно.

Израда планова.

На основу детаљних скица израђују се и планови начисто. Размера у којој ово бива управља се према величини и облику појединих добара. Размера је била таква да свако па и најмање непокретно добро испадне још довољно велико и да се сви бројни подаци за израчунавање површинског садржаја разговетно у план унети могу. При комплексима грађевинских не сме

размера бити мања од 1 : 500 до 1 : 1000, а при пољским добрима и зиратној земљи од 1 : 1500 до 1 : 2000.

При цртању планова полази се свакад од упоредних линија које повлачимо са апсцисним и ординатним правцем а на подесном остојању од по неколико стотина метара наравно у размери у којој планове израђујемо. У квадратне мреже од ових упоредних линија уносимо и линије за детаљисање, па најзад и сав детаљ из детаљних скица при чему исто онако поступно радимо као што је и премер па и испуњавања детаљне скице напредовало.

Све унесено и представљено у плану представља се по нарочитом правилнику и бојама, описује потребним означењем, исписује име општине, број плана, па и бројеви појединих имања. За овим, се а у формату у коме се и израда планова врши — од прилике 60—70 сметара у квадрату — црта и прегледна општинска карта у размери 1 : 10000 у којој се показују путеви и врсте култура, имена потеса и подела планова у једној општини.

Да би поједине потесе па и поједина имања у једној општини лако могли наћи, треба устројити два списка и то један списак планова, који садржи све планове по реду а са назначењем колико потеса има на сваком плану, па и колико имовних бројева, и други по азбучном реду уводе имена потеса са назначењем плана у коме се налазе па и имовног броја.

Најпосле, после свега овога може се приступити и умножавању карата на тај начин, да се прегледне општинске карте које су у размери 1 : 10000 израђене, фотолитографским путем у облику секционих листова израђују те да послуже свима многобројним потребама за пројектовања за израду планова са изохипсама, (линијама једнаких висина), па и за тачну израду топографске карте од целе државе.

Рачунање површина.

Рачунање површина појединих добара бива свакад на два разна начина, при чему је један начин од другога сасвим засебан и независан. Прво рачунање бива дељењем добара на троуглове, а помоћу мерених основица и висина, које се из троуглова узимљу, а друго бива употребом планиметра или инструмента за одређивање површина.

При овоме раду једним и другим начином рачунања добивени резултати, ако не прелазе извесне у напред прописане дозвољене грешке, спајају се и аритметичка средина из оба резултата вреди као одређени садржај, који се ако су добра већа, заокругљује до на кврадратне метре, а ако су поједина имања веома мала и не износе више од 10 кв. метара онда на половине квадр. метара.

Посебно израчунате површине контролишу се још и рачунањем уцело при чему се у опште 40—50 имања уједно узимају а ако су границе исправљене и нова подела изведена и до 80 имања укупно рачунају и то опет на два разна начина.

За рачунања површина употребљују се и машине за рачунање које у велико олакшавају овај посао, па нај и половину иначе потребног времена уштеђују.

Баштинска књига и баштинска листа.

Сви резултати добивени рачунањем површина уз напред поменуте књиге сопственика, које су при снимању парцела устројене, имају се унети у баштинску књигу која садржи: број плана, име потеса, нов или стари број непокретног добра, на шта се дотично непокретно добро употребљава: садржај површине непокретног добра; име и презиме сопственика и његово занимање, примедбе о природи својине као и о правима и теретима на дотичном добру.

Пошто је устројена оваква баштенска књига и начињен регистар у коме су наравно имена сопственика и назначује: број плана и број непокретног добра, садржај површине, даље назначује каква је зиратна земља, име потеса и суседа па и уносе примедбе, ако каквих има, о својинским односима о правима па и о теретима за свако добро.

Контролисање премера.

И иначе при свима пословима, који су претходили, обраћа се свакад поглавита брига на то, да се сви подаци на овај или онај начин контролишу па то вреди и за крајњи резултат премера. Пре но што сви сопственици признају премер као исправан, мора се он контролним прегледом, како с погледом на извршено обележавање тако и с погледом на премер па и

израду планова нарочито оверити за што се прописују свакал и нарочита правила за тој посао.

Правила за контролисање обухватају: контролисање појединих имања; контролисање рачунања координата; контролисање рачунања површина; контролисање баштинске књиге и баштинских листа.

Оверовљење премера.

Пошто је целокупан премер контролисан, онда се уносе још и све измене које су се за време премера десиле и то онако као што ће се и одржавање Катастра вршити, а за тим се планови па и баштинска књига за неко време (пет до шест недеља) излаже у општинској кући те да може сваки шта има и приметити. У исто се време даје и сваком сопственику баштинска листана преглед, коју сваки по прегледу својим потписом оверава и опет натраг враћа.

За овим се оставља још један и последњи рок, док се могу накнадне примедбе чинити а после тога рока, премер се нарочитим записником и званично оверава.

Одржавање Катастра.

Исто је тако, ако не и важније од самога премера и одржавање Катастра, јер ако се на њ не обрати озбиљна пажња тј. ако се свагдања измена и допуна не сазнаје и не прикупља онда може после неколико година већ да наступи забуна па и неисправност у Катастру, што се тек новим премером поправити даје. Стога се морају измене и допуне у периодима од неколико година брижљиво и савесно уносити у Катастар и тако га одржати непрестано према његовом савременом стању.

Све се измене уносе у скице којима се придаје и нарочити опис свагдањег стања оних својина у којима су се измене десиле. Ако су се измене десиле у велико у целом каквом потесу, онда их треба према нађеном стању тако и преставити радећи при томе исто онако као што је првашња скица прављена. Ново стање граница и облика треба преставити линијама које тушем извлачимо, а старе границе бојом према усвојеном правилнику.

Веома је важан посао при одржавању Катастра и озна-

чавање измена које су се на појединим добрима десиле и услед којих су баш нови облици добара и постали.

При овоме се могу разликовати у опште два случаја и то, кад при измени број добара новом поделом расте или он спајањем добара опада. За ове измене имамо разних начина. Један се начин састоји у томе да помоћу разломака престављамо извршену поделу као нпр. $\frac{14}{1}$ и $\frac{14}{2}$ а извшено спајање опет са $\frac{14-16}{1}$ и $\frac{14-16}{2}$ итд. Други се начин састоји у томе да бројевима и писменима то исто означавамо као нпр. 14а, 14b, 14c.

Осим ових имамо и трећи начин који је по нашем мишљењу и понајбољи и који се састоји у овоме:

Ако се какво добро дели на неколико делова, онда добивају сви делови један основни број и то онај који је дотично пре поделе имало, па се томе основном броју додају други мањи бројеви који показују измену. Тако, ако је имање 14 на 3 дела подељено онда добивају делови бројеве: $14,_1$ $14,_2$ $14,_3$. Ако се и имање $15,_3$ дели опет на два дела онда се то обележава са: $14,_{31}$ и 14_{32}. У случају ако се само граница мења, тада бројеви остају непромењени.

Ако ли се више имања заједно деле на већи број подједнако великих нових имања нпр. 14, 15 и 16 на 5 једнаких делова онда ће се таква подела означити са $(14-16)_1$, $(14-16)_2$, итд. Но ако су делови неједнаки, онда добивају три прва имања старе бројеве а остала два нова означавају се са $16,_1$ и $16,_2$.

При одељивању каквог дела од каквог имања, нпр. ако се од имања 17 одељује какав део, онда се то означава са $17,_1$. У случају пак кад се од више имања поједини делови одељују, који постају нова имања, онда се старо означавање задржава све до највећег броја, а кад је овај број достигао 18 онда се даље означава са $18,_1$, $18,_2$ итд.

Ако се пак какво веће добро, нпр. какво општинско добро дели на већи број сопственика, онда се то означавање бројевима у дотичној општини наставља онако како је и дотле било. Најпосле, ако се смањује број имања тј. ако се имања спајају, онда се треба повратити на првобитне бројеве при чему прекобројна означења отпадају. Ако дакле из имања $14,_1$, $14,_2$, 15 и 16 постају само два нова имања онда ће се она означити са 14 и 15 а број 16 отпада.

У опште све што год се односи на измену, не уноси се у правобитни катастар. план на коме су поједина добра представљена, већ се у величини, у којој је и првобитни план цртан израђује т.зв. накнадни план. При овој се изради ради исто онако као и при цртању оног првог, дакле почиње са повлачењем упоредних са апцисним и ординатним правцем и уношењем свега што је за даљу израду неопходно, као и оно што има да се измени и то тако да временом најпосле и овај накнадни план садржи све оно што је и првобитни план садржавао. У првобитном се плану изменуте границе, изменуте мере па и изменути бројеви којима су имања означавана само прецртавају.

Исто се тако заводе и накнадне свеске за рачунање површина па и накнадне баштинске листе у које се такође све измене уносе.

Професор **М. Ј. Андоновић.**

ПОШТАНСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ

— СВРШЕТАК —

IV Питање о поштанским штедионицама у Србији.

Србија долази у број оних неколико европских држава, које немају поштанске штедионице. Да ли се може препоручити оснивање поштанских штедионица у Србији?

Први новчани завод[1] основан је у Београду 1870. године. То је „Београдски Кредитни Завод“. Године 1871. основане су „Ваљевска Штедионица“ у Ваљеву и „Смедеревска Банка“ у Смедереву. Исте године, законом од 21. октобра 1871. године[2] основане су „Окружне Штедионице“. У чл. 1. закона истиче се као циљ окружних штедионица:

„да се отвори прилика свакоме, да може своје новчане уштеде на сигурно место оставити, па то интересом мало по мало и умножити, и уједно, да се потребитим сограђанима нашим, а нарочито тежацима, дâ могућност да лакше и корисније набављају нужне им новчане капитале“. У даљим члановима вели се:

„Окружне штедионице биће при окружним начелствима као самостална одељења, имаће своју касу и рачуноводство за себе, и стајаће под врховним надзором министра финансије“. (Чл 2).

„У окружну штедионицу долазе на руковање и из истог округа:

[1] У даљем излагању прилика у Србији неће се водити разлика између штедионица, банака и т. д., већ ће се о свима тим установима, које примају улоге на штедњу, говорити као о „новчаним заводима“. О Управи Фондова, која такође прима улоге на штедњу, биће засебно говора.

[2] Зборник закона и уредаба XXIV, стр. 87.

1., сви црквени и манастирски капитали;

2., општински капитали где и како то одбор општински одобри.

3., сви пупилски новци;

4., прирези болнички, окружни, срески и заједнички прирези две или више општина, док се не употребе на оно, на шта су намењени;

5., депозитни новци лежећи код окружног суда и полицијских власти, који се не би могли за кратко време из каквих му драго узрока предати коме припадају." (Чл. 3.)

„Окружне штедионице примају улоге и од приватних лица. Но од једног приватног лица не прима се мање од 10 гроша, ни више од 120.000 гроша чаршијских." (Чл. 4.)

„За готовину, која уђе у касу штедионице, јамчи држава и одговара за штете, које би произашле од неуредног и противзаконог руковања, а држави остаје право тражити накнаду од причинитеља." (Чл. 6.)

„Окружна штедионица плаћа свима својим повериоцима пет по сто (5%) годишње интереса, изузимајући депозите судске и полицајне, којим се 3% годишње у име интереса плаћа.

„Интерес се срачунава и исплаћује повериоцима полгодишње, то јест концем априла и октобра." (Чл. 8.)

„Из каса окружних штедионица дају се новци у зајам под интерес годишњи 7% и то на рокове, најкраћи од шест месеци, а најдужи од 3 године дана". (Чл. 13.)

„Најмања сума која ће се из касе штедионице на зајам издавати биће 5 дуката цес., а највећа једном истом лицу 500 дук. цес." (Чл. 14.)

„Првенствено право имају на зајам: тежаци, којима је нуждан зајам ради исхране због нeродне године, или поплаве, или да начине кућу или друге нуждне зграде за пољску привреду, или да набаве волове за орање, плугове, семе и томе подобно; а тако исто и они који су несрећом у опасност дошли, да ће им се за подмирење приватних дугова добра распродати или радња упропастити. Да је код кога зајмотражиоца овај случај, дужан је доказати писменим уверењем од своје општинске власти." (Чл. 15.)

„Штедионица даје зајмове:

1., на јемство непокретних добара и то највише до две трећине од процењене вредности њихове;

2., општинама, срезовима и окрузима и на лично њихово јемство;

3., у случајима чл. 15. и приватним лицима на лично јемство њихове општине," (Чл. 17.).

„Од наплаћених 7% интереса (чл. 13.) припадају повериоцима штедионице 5%, а остали 2% државној каси као накнада за јемство и трошкове око руковања. А од интереса на позајмљене депозитне новце припадају 4% државној, а 3% депозитној каси. И у опште све што би од прихода штедионице преко сума, које је она својим повериоцима дужна давати, претицало, припада државној каси." (Чл 31.)

То су најважније одредбе закона о окр. штедионицама од 1871. године. На основу ових законских прописа основане су указом од 12. јануара 1872. године пет окружних штедионица: у Крагујевцу, Смедереву, Чачку, Ужицу и Крушевцу.

Законом од 16. јануара 1874. године[1] учињене су извесне измене у закону од 1871. год. Према овим изменама, интерес, који штедионице плаћају својим повериоцима, као и интерес, по коме оне новац издају, имао се одређивати кнежевим указом. Рокови за зајмове одређени су шест месеци до 10 година. Најмањи зајам могао је износити 5 дуката цес., а највећи једном истом лицу 100 дук. цес. Изузетак су чинили: општине, срезови и окрузи, који су могли добивати зајмове и у већој суми и на дуже рокове.

И ако се у закону о окружним штедионицама предвиђало и примање приватних улога на штедњу, ипак се мора нагласити, да то није био главни задатак окружних штедионица. Земљорадник је трпео због оскудице у кредиту и њему је требало пружити средстава. Законодавац је та средства лако нашао у већ прикупљеним и готовим капиталима (црквеним, општинским и т. д.). Сва је ствар била у томе, учинити згодну употребу овога новца. Стога се законодавац није толико бринуо о прикупљању новца, о прибирању уштеђевине приватних лица, колико о растурању већ скупљених капитала.[2] На тај начин окружне штедионице вршиле су само једну половину свог правог задатка.

[1] Зборник закона и уредаба XXVI, стр. 63.

[2] Вукашин Ј. Петровић, Штедионице с погледом на новчану и економску будућност Србије. („Отаџбина", 1881. св. 27. стр. 390.).

Окружне штедионице укинуте су указом од 1. јануара 1894. године.[1]

Упоредо са окружним штедионицама развиле су се и приватне штедионице и други новчани заводи. Улози на штедњу код новчаних завода износили су:

Године 1882.	2,800	мил.	дин.
1902.	21,399	„	„
1905.	31,063	„	„
1906.	35,223	„	„
1907.	39,981	„	„
1908.	35,407[2]	„	„
1909.	47,327	„	„

На дан 31. децембра 1909. године било је у Београду 37 новчаних завода, од којих 36 имају 17,700.089 динара улога на штедњу. У унутрашњости је било 112 новчаних завода са 29,627.526 динара улога. Свега је дакле у Србији било крајем 1909. год. 148 новчаних завода са 47,327.631 динара улога на штедњи.[3] Према томе на једног становника[4] долази 16,78 динара улога. Једна штедионица долази на 18.162 становника или на 326,3 km².

Ако ове бројеве упоредимо са бројевима из других земаља, где постоје поштанске штедионице (в. таблицу IX.),[5] онда прва констатација, која се мора учинити јесте та, да се у Србији врло мало оставља новац у штедњу. И ако узмемо уштеђевине код новчаних завода као мерило за штедњу уопште, онда можемо рећи, да је штедња у Србији врло слабо развијена.

Узроке за ово треба тражити, између осталог, и у томе, што је број установа, које примају новац на штедњу у Србији, апсолутно и релативно, много мањи од бројева у другим земљама, а нарочито у оним, где постоје поштанске штедионице. (В. таблицу X.).[6] То је друга констатација.

[1] Зборник закона и уредаба, L, стр. 1.

[2] Ово смањивање од 4,5 мил. дин. према 1907. г. последица је анексионе кризе. Као што се види, утицај је био незнатан.

[3] La Serbie à l'exposition universelle de 1911. à Turin. Publié par le Ministère de l'agricilture, du commerce et de l'industrie. Belgrade, 1911.

[4] Србија је имала 31. XII. 1908. год. 2,821.*15 становника.

[5] Franz v. Juraschek, Die Staaten Europas. 1903. Стр. 712—713.

[6] Heber, op. cit. стр. 120. Подаци се односе само на поштанске штедионице. Кад би се узеле у рачун и обичне штедионице, онда би слика за Србију била још неповољнија.

Таблица IX.

Ред. број	ЗЕМЉЕ	Година	На једног становника
1	Аустрија	1903	168,63 круна
2	Шведска	1903	148,50 „
3	Белгија	1903	122,56 „
4	Енглеска	1903	112,25 „
5	Француска	1902	106,94 „
6	Угарска	1903	79,31 „
7	Италија	1903	71,55 „
8	Холандија	1903	70,10 „
9	Финска	1902	35,79 „
10	Русија	1903	24,84 „
11	Србија	1909	16,78 динара

Затим ако посматрамо поделу новчаних завода по местима у којима се налазе, видећемо да је та подела врло неравномерна. Пре свега, у Београду се примећује велика нагомиланост новчаних завода (37), док има читавих округа са по

Таблица X.

Ред. број	ЗЕМЉА	Година	На колико km² долази 1 штедион.?	На колико становника долази 1 штедионица?
1	Енглеска . .	1905	21	2.908
2	Холандија . .	1905	23	3.971
3	Белгија . . .	1904	29	6.918
4	Аустрија . .	1906	46	4.036
5	Италија . . .	1904	48	5.688
6	Француска . .	1905	68	4.978
7	Угарска . . .	1905	74	5.381
8	Србија . . .	1909	326	18.162

2 или 3 завода. Сем тога, у унутрашњости, поједини окрузи имају неколико пута више новчаних завода, него други окрузи, који су неколико пута већи. Младеновац има ни више, ни мање него 5 новчаних завода, а у Србији постоје четири цела округа,

који немају толико новчаних завода! (В. таблицу XI.). То је трећа констатација, која се мора учинити.

Таблица XI.

Ред. број	ОКРУГ	Бр. новч. завода	Колико km² долази на 1 завод?	Колико становника долази на 1 завод?
1	Крајујевачки . . .	2	1.454,5	54.506
2	Топлички	3	946,2	36.401
3	Пиротски	3	806,3	37.018
4	Руднички	2	784,7	41.270
5	Ужички	5	657,5	29.120
6	Врањски	8	542,7	30.397
7	Чачански	7	542,5	19.496
8	Крушевачки . . .	5	541,9	31.750
9	Тимочки	6	532,7	24.196
10	Пожаревачки . . .	8	519,5	31.662
11	Подрински	7	507,3	33.314
12	Ваљевски . . .	7	351,1	21.715
13	Моравски	10	289,9	19.767
14	Београдски . .	7	289,3	21.345
15	Нишки	9	284,2	21.352
16	Крагујевачки . . .	12	191,2	15.372
17	Смедеревски . . .	11	116,1	12.811
18	Веоград	36	0,333	2.137
19	Србија	148	326,3	18.162

Врло је важно испитати изближе природу новца, која се налази на штедњи код наших новчаних завода. Тај новац може бити тројаке природе: 1.) новац правих штедиша, који се постепено, штедњом уноси у штедионице; 2.) новац уложен у штедионице због сигурности и угодности таквог начина пласирања, место пласирања у акције и т. д.; 3.) привремено депоновани новац, док се не нађе други пласман.

Такође је интересантно знати просечну величину улога, однос већих и мањих улога, број улагача према занимању и т. д.

За све ово немамо, на жалост, тачних статистичких података, али су драгоцени резултати, до којих је дошао сарадник економског дела „Политике“, који је у питањима ове врсте одлично верзиран и са нашим кредитним установама детаљно упознат. Он је у својим испитивањима дошао до резултата, да

капитали, који се налазе код наших новчаних завода на штедњи нису права штедња, т. ј. постепено одвајање извесне суме новца уздржавањем од потрошње ограничавањем издатака, већ је то привремено или стално пласирање већ постојећих капитала. То се види и по томе, што просечни улози код наших новчаних завода износе око 1000 динара, а има случајева, где поједини улози износе и по неколико десетина хиљада динара.[1] Ово је знак, да се штедионицама служе поглавито богатији друштвени редови. Колико је просечни улог од 1000 динара висок уопште, а нарочито за наше економске прилике, види се, кад се он упореди са просечним улогом код штедионица других земаља. (В. таблицу XII).[2] Само су у Аустрији и Белгији просечни улози код приватних штедионица већи, него у Србији. Потребно је међутим нагласити, да је баш у Аустрији и Белгији најјаче изведена она подела рада између обичних и поштанских штедионица и да су, најзад, економске прилике у тим двема земљама много друкчије, него у Србији.

Таблица XII.

Ред. број	ЗЕМЉА	Година	Просечни улог код обичних штедион. марака	Просечни улог код поштан. штедион. марака
1	Аустрија	1904	1096,12	98,57
2	Белгија	1905	941,18	277,64
3	Србија	1909	800,00	—
4	Енглеска	1905	622,26	312,07
5	Шведска	1905	490,98	107,97
6	Холандија	1904	384,80	184,19
7	Француска	1904	350,00	218,59

Према овоме, новчани заводи у Србији не врше оне функције у погледу штедње, које штедионице по своме циљу морају да врше. То је четврта констатација.

Најзад, интересантан је факт, да се код Управе Фондова

[1] Улози на штедњу код новчаних завода. („Политика“ бр. 2480. од 12. децембра 1910. год.). До истог резултата дошли смо и ми у својим испитивањима.

[2] Heber, op. cit. стр. 124.

налази многи више приватних улога на штедњу, него код других новчаних завода. На дан 31. децембра 1910. године било је код Управе Фондова 10,469.922 динара на штедњи. Код других новчаних завода та је цифра много мања. Она је највећа код Трговачке Банке у Београду 3,631.260 динара (31. XII. 1909.), а код појединих завода у унутрашњости износи чак и по свега неколико хиљада динара. Откуда ова разлика?

Два су момента, која нарочито привлаче капитале приватних лица: величина интересне стопе и сигурност. Код Управе Фондова први моменат не може бити ни од каквог повољног утицаја за привлачење приватних капитала, јер је интересна стопа код Управе Фондова знатно мања, него код других новчаних завода. Значи да је од пресудног утицаја онај други моменат: сигурност, коју Управа Фондова, као државна установа, даје својим улагачима. Разуме се да се овоме придружују и други моменти (филијале по унутрашњости и т. д.), али је несумњиво, да ће публика радије улагати свој новац онде, где јој је сигурност за улоге тако рећи апсолутна, него онде, где се сваки час говори о аферама и проневерама.

После ових проматрања, одговор на питање о томе: да ли треба основати поштанске штедионице и у Србији — није ни мало тежак. Потреба за њихово увођење очигледна је. Поштанске штедионице биле би раширене по целој земљи, пружале би и најсиромашнијем могућност да штеди, а стојећи под државном гарантијом уливале би поверење и подстицале би народ на штедњу.

Још 1881. године, Вукашин Ј. Петровић (у Отаџбини", св. 27.), предлагао је, да се у Србији оснују поштанске штедионице. „Трговински Гласник"[1] објавио је 1895. год. (бр. 226-240) један мало слободнији превод Елстерове брошуре о поштанским штедионицама. Преводилац је такође био за оснивање поштанских штедионица у Србији. У „Поштанско-Телеграфском Веснику" објављено је такође неколико чланака у прилог поштанских штедионица.[2] Д-р Мих. В. Вујић у својим „Наче-

[1] „Трговински Гласник" писао је више пута у корист поштанских штедионица.

[2] „Поштанске штедионице" од П. Шевченка. Превод М. Недељковића. (П.-Т. В. год. II. 1890. Стр. 9.); „Поштанско-штедионичке касе у Француској" (П.-Т. В. год. X. 1898. Стр. 349.); „Поштанске штедионице" од Дан. (П.-Т. В. год. XII. Стр. 8.); „Поштанске штедионице у ваневропским земљама" (ibid. Стр. 31.); „Поштанске штедионице" (ibid.) Стр. 36.

лима Народне Економије“ (књ. III. стр. 275.) мисли, да би и код нас поштанске штедионице сиротнијем свету добро дошле, а д-р М. Ђ. Милојевић у своме интересантном предавању о „Просветно-привредним приликама у Бугарској“,[1] говорећи о поштанским штедионицама у Бугарској, изјављује жељу, да и ми што пре створимо ову корисну установу.

Као што се види, у српској литератури, колико је нама познато, није се чуо ниједан глас против поштанских штедионица. Сви они, који су се тим питањем бавили, препоручивали су оснивање поштанских штедионица у Србији.[2] На жалост, Србија још не само да нема поштанских штедионица, него изгледа, да нико и не помишља озбиљно на њихово увођење.

Међутим, ако погледамо на огромне напретке, које су показале поштанске штедионице у свима земљама и ако узмемо у обзир велике користи, које поштанске штедионице доносе и појединцима и држави и целокупној народној привреди — онда о потреби оснивања поштанских штедионица у Србији не може бити сумње.

Колико су велики успех показале поштанске штедионице у Бугарској, где у главном владају исте економске прилике као и код нас, најбоље се види из ових података[3]:

године	број пошт. штедионица	број уложних књижица	уплате лева	чиста добит лева
1896.	74	8.186	1,352.693	—
1900.	128	12.327	6,246.605	5.855
1905.	174	24.956	18,032.022	339.153
1909.	223	27.041	28,132.547	490.279

Нема никаквих озбиљних разлога, који би се могли навести против оснивања поштанских штедионица у Србији. На против, у народу, где је свест о штедњи врло неразвијена, а

[1] „Словенски Југ“, год. 1910. бр. 48.

[2] Потребно је истаћи, да су наши поштари сасвим правилно схватили велики значај поштанских штедионица и заузимали се за њихово увођење. Дакле баш они, на које би имао да падне главни терет око штедионица, заузимају се за њихово остварење. Ова повољна околност била би једна гарантија више за успех српских штедионица.

[3] Отчетъ на Спестовна Каса за 1909 година. София, 1910. Стр. 62—64.

услови за штедњу неповољни, и у времену, када државне финансије ради економског и војничког снажења земље морају да буду стављене пред најсмелије задатке, а напредак пољопривреде, индустрије и трговине захтева све нове и јевтиније капитале — онда у таквом народу и при таквим околностима оснивање поштанских штедионица значи развијање штедње у народу, значи јачање државног кредита, стварање домаћег српског капитала и подизање народног благостања!

Милан М. Стојадиновић.

ПОСЛЕ ОПРОШТАЈА

РОМАН

МАТИЛДЕ СЕРАО

— НАСТАВАК —

Студен, готово зимски ветар дувао је то после подне на измаку септембра кроз римске улице, а натмурено небо беше се једним густим, сивим облаком спустило над цркву у Диоклецијановим Термама. Мали колути од прашине ковитлали су се у правцу старог Рима, а из вртова предграђских летњиковаца, са дрвећа у скверовима падало је лишће које је ветар разносио. Човек, који се враћао с недалеког пута, дрхтао је од хладноће, пролазећи журним корацима кроз ону кратку уличицу што раздваја железничку станицу од пијаце Санта Марија Мађоре. Дрхтавица му је била толико јака, да није могла долазити од студеног ветра, који је повијао водене млазеве Рутелијевог водоскока и фијукао кроз високе тремове храма. Покрај све његове одважности, покрај све неодољиве одважности, којом је, како је он то знао, била обдарена душа Марије Гваско, њега је ипак обузимала нека потмула бојазан, бојазан од садашњег часа, бојазан од часа који ће наступити. Марко Фиоре је осећао ону ледену страву, што наступа у животу многог човека када му се учини, да су га надвладале непријатељске силе, које су у њему и око њега. Али ипак ни часа се није снебивао, када је улазио у мали летњиковац, који је окружавао узани појас од зеленила и пред којим беше мали стаклени врт пун цвећа. Ишао је сав стрепећи, али одлучним кораком, у сусрет својој судбини. Само јака вера у срце Марије Гваско, вера, која је преживела

страст и љубав, одржавала га је, те још једном била му извор снаге у часу бола и растанка.

И када је угледао своју — ах, не више своју — обожавану жену и појмио, да је гледа последњи пут, када ју је угледао у црној хаљини, у којој му се учинила стаситијом, већом, и када га је она, онако одлучна, онако поносна, погледала погледом пуним силне туге, срце Марка Фиоре хтело је препући од бескрајног очајања. Он узе Маријине руке, загрли је и бризну у плач као мало дете. Седећи крај њега, у његову загрљају, ваваљене главе и ћутећи, као да није кадра ни речи прозборити, жена је тихо плакала, а сузе су јој се котрљале низ образе и падале на црну јој хаљину.

— Све је прошло, Марија, све — говорио је, јецајући, човек опхрван јадом, који га је лишавао сваке снаге и воље.

И понављао је те речи, јадикујући као дете. Она је ћутала. Прва је престала лити сузе, али лице јој беше пребледело. Он је непрестано јадиковао, мрмљајући речи: прошло је... све је прошло... као рефрен неке туговинке. Затим су се полако извили из загрљаја, и у својој тузи нису се пољубили. Држали су се за руке, али благо, не стежући се, и те руке биле су им влажне од суза које су утирали. Полако су се раставили. И обома се чинило, а тако је и било, као да су те сузе ронили над неким мртвим телом и као да им у души остаје она заспаност од суза, онај несавладљиви умор, она неплодност некорисних болова, у којима човек оплакује, више него ишта, своју слабост и своју немоћ. Неколико тренута нису знали шта да једно другом рекну. Али бледо и помало мршаво женино лице уливало је језу у Марково срце.

— Марија, ја сам те из дубине душе волео — кликну он.

— Знам — рече она озбиљно. — Та љубав била је сунце мога живота, Марко, и њен одсјај и топлота остаће ми до смрти.

— Ни једну жену нећу волети никада више као тебе, мила Мари, као тебе, која си била сва моја — рече он очајно.

— Ни једну, Марко — понови она, оборивши очне капке, да би прикрила израз својих очију — а тако и мора бити.

— Никада нећу заборавити тебе, тебе, која си била моја чежња и моја наслада — јадиковао је очајнички Марко.

— И не треба да ме заборавиш, мили драгане мој, и не треба да ме заборавиш.

— Па онда, Мари, па онда — кликну он — зашто је све свршено.

— За то — промрмља она загонетно.

— Ја сам био рад да те волим целог живота, Марија, ја те волим страсно!

— А то не може бити! Не може. Љубав не траје целог живота. Живот је тако дуг! Љубав је тако кратка!

— Како је то тужно, Марија, како је то тужно! Ја се нећу никада утешити!

И она, која је дотле одговарала озбиљно, наједанпут сва задрхта.

— Ни ја се нећу утешити никада, Марко, никада!

Опет су ућутали, погружени и утучени кобношћу својих осећања, као да их је растављао неки гвоздени зид, као да им је раздвајао душе, те нису кадри да пређу преко њега или да га сруше, нису кадри да једно друго утеше. Па онда осећали су и бреме времена, које је тромо клизило изнад њихових глава, и ону смртну досаду што се међу њих увлачила, докле су водили тај дотле некорисни разговор. Он је схватао да су узалудне све те сузе, да су узалудне све речи, и као да га је живот гонио, диже он очи, погледа је и упита:

— Шта да чинимо, Марија?

— Своју дужност — одговори она озбиљно.

— Према коме да испуњавамо дужност, Марија? Према чему?

— Ми морамо да испунимо дужност, пре свега, према себи самима, Марко. А та је дужност, да живимо у истини и слободи душе. Пошто је љубав прошла, Марко, не лажимо се више. Растанимо се!

— Зар на вечно, Мари?

— На вечно, Марко.

— Зар те ја нећу више видети, пријатељице моја?

— Ја те нећу тражити; ти нећеш мене тражити; клонићемо се, па могућности, по дужности, једно другога.

— То је и сувише сурово, Марија.

— Да, и сувише је сурово, али тако мора бити.

— Ја ћу много патити, јер си ми ти покрај страсти, покрај љубави, премила.

— Ти си мени бескрајно премио, пријатељу мој — одговори она дубоким гласом, помућеним од туге — али тако мора бити.

— А шта ће да буде са мном, Марија, реци ми! Шта да радим ја? Куда ћу ја? Шта ће бити с мојим животом? Где ћу га привезати, да се узао не би одрешио?

То је било његово питање, испуњено зебњом, стравом; то је био крик опустелог, заблуделог срца, које жели да живи.

Она не одговори одмах. Беше упола затворила очи, као да је рада прибрати мисли, стиснула усне, као да хоће да спречи бујицу речи, а руке с прстима пуним прстења обвила, као и обично, око колена.

— Марија, Марија, ја сам нарочито дошао да те питам, јер ми ти то мораш рећи, јер ја то не знам, јер ти то знаш! Шта ће бити са мном, без тебе? Шта ћу чинити са својим срцем? Шта ћу да радим са својим данима? Марија, мисли о мени, помози ми, пријатељице моја, сестро моја, изворе сваке утехе моје, реци ми, кажи ми!

Лак осмејак, лак и једак осмејак залебде на Маријиним уснама, када она виде ту узнемиреност, ту узрујаност мушке душе, коју су грчеви разапињали. Како ли човек, испуњен зебњом, тежи да и даље живи, да се развија, буја, како се на већ охладнелом пепелу плам живота упиње да изнова букне још јачом силином!

— Добро — рече она тихо — пошто се раставимо и тиме испунимо дужност према себи самима, требало би да је учинимо и према другима, Марко.

— Шта велиш ти?

Она га оштро погледа у очи и рече му:

— Ти ћеш узети Виторију Казалта, Марко.

— Нећу.

— Узећеш је; она те воли.

— Не волим ја њу.

— Шта мари то? Тисуће бракова закључује се тако. Она те је волела неколико година и верили сте се. Ти си је изневерио, и она те је и даље волела. Чекала је. Стрпљиво је створење. Дочекала је. Видиш како је добро урадила што је чекала.

— Не могу је узети, овако, са срцем које је искидала страст, с оваквом неутољивом тугом.

— Марко, срце оздрави. Ти ћеш оздравити. Туга ће се утолити у души, и једног дана пробудићеш се утешен. Ти мораш узети Виторију Казалта.

— Морам?

— Мораш. Она је патила због тебе. Није заслужила да пати: добра је, кажу. Ја то не знам. Свакако је патила. Пошто је твоје срце празно, пошто твој дух нема мете, пошто твоја душа нема хране, испуни своје срце тим милосрђем према једној паћеници, подај свом животу племенит циљ, створи себи пријатну дужност, да покајеш грех и извидаш ране које си задао: узми Виторију!

Марија Гваско говорила је тихим, лаганим, али заносним, убедљивим гласом. Лице јој је све већма бледело, а усне су јој побелеле. Видело се да је морала напрегнути сву своју снагу, да изговори то што је изговорила. И човек је напослетку све појмио, и гледао је Марију с дивљењем и страхопоштовањем и полако ју је узео за руку, као да хоће да је пољуби, али то није учинио, као да се нешто бојао. И из његових груди оте се крик:

— Марија, ја не могу бити срећан с Виторијом Казалта!

Она претрну, као да ју је обасјала нека изненадна светлост, али се брзо прибра.

— Не можеш. Истина је. Био си срећан, пресрећан, може бити. Не можеш више бити срећан. Али шта мари то? Задовољи се тиме што ћеш усрећити оне, који су због тебе патили. То је већ много.

— То ми неће бити довољно, Марија, то ми неће бити довољно.

— Ти изискујеш много од живота, Марко — рече она машући главом. — Мораш нешто и дати. Виторија Казалта је три године трпела душевне муке. Ти је мораш узети, да би јој засладио живот и вратио јој радост.

Он је замишљено ћутао. И она, која је била навикнута да му, готово, чита на челу његове најскривеније мисли, видела је сад на њему двоумљење.

— Виторијина је једина жеља да ти опрости и да те прими у загрљај, Марко.

Он погледа у пријатељицу и не одговори. Затим ућуташе. Чинило се да је тај део разговора био већ завршен; чинило се да више ништа немају да кажу; да су се споразумели и да свако већ мисли на нешто друго. Млади човек изрази први то осећање:

— А ти, Марија?

— Ја, Марко?

— Да, ти! Шта ћеш ти чинити?

Она слеже раменима сасвим хладно и не одговори.

— Хоћеш ли се вратити свом мужу, је ли?

— Вратићу се — рече она хладно.

— Хоћеш ли се драге воље вратити, Марија? — узвикну он тужним, али ни мало гневним гласом.

— Не драге воље. Вратићу му се, што морам то да учиним.

— Патићеш, је ли? Тешко ће ти бити да му се вратиш? Реци, Марија!

— Патићу, истина је — признаде жена искрено. — Али суђено ми је, чини ми се, да патим. Била сам опијена срећом и слободом, пријатељу мој. Те се ствари тешко испаштају. Сад сам готова да их испаштам.

— Како ћеш живети с њим?

— Како могнем. Чинићу оно што будем мислила да је најбоље. Трудићу се да вршим своју дужност. И Емилио је патио због мога неверства. Потребно је, кад му се вратим, да настанем да заборави свој бол.

— Али ти га не волиш, је ли?

— Не волим га, Марко; и не могу га ни опет волети. Ја сам исцрпена: моје срце се наживело колико је год могло, и више не може живети. Али могу према њему имати толико болећивости, толико доброте, толико пријатељства, да он, окружен тиме, заборави све оне муке што сам му их нанела.

Гледајући те напоре, који су је одржавали и убијали, Марко Фиоре поново осети како му се срце у грудима кида и како га обузима неко одушевљење пуно сете према тим моралним мукама што их она сноси, те заборави своје силне патње и из усана му се и опет отеше тужне речи:

— Јадна Марија!

— Ах! Жали ме, жали ме! Имаш право! — узвикну она болно кршећи руке. — Да, ја сам несрећна, несрећна!

— Обоје смо несрећни! рече он, узе је у загрљај и стаде јој љубити косу, чело и очи.

Она га одгурну, утрла своје сузе и прибра се. Али узрујани човек, којега је бол прожимао, осећајући како измичу минути тог последњег састанка, осећајући несносне муке опроштаја, који му је срце кидао, није могао одолети:

— Марија, Марија, останимо заједно, преклињем те!

— Нећу, Марко, нећу.

— Ја не могу живети без тебе, љубави моја!

— Ти се вараш.

— Ја ћу умрети, ако те оставим, Марија!

— Ти се вараш.

— Хоћу да још будеш моја, хоћу да увек будеш моја!

— Ти се вараш.

— Волим те, Марија, кунем ти се, волим те!

— Ти лажеш! — викну му она у лице гласом, који је дрхтао од гнева, црвенећи се као крв у образима.

— Волим те, волим те! — рече он мало тише.

— Ти лажеш, ти лажеш!

— Волим те — промрмља он, оборених очију.

— Јеси ли видео да лажеш? — рече она. — Ћути.

Све је било свршено. И та последња узрујаност Маркова духа утолила се, и он је био хладан и нем. Чак и његов бол као да се беше, после тог кобног удара, мало ублажио. Оно силно узбуђење, што га је у том часу издржао, заморило га је, те се гнушао и себе самога и живота. Блед, сломљен, лежао је на дивану, заборављајући готово на жену која је била крај њега. Она пак, заморена дугом душевном борбом, коју је издржала са собом самом и са њим, седела је полуотворених уста, једва дишући. Њена лепа кестењава коса беше се у широким тамним и сјајним валима расула на потиљку, а руке су јој тромо висиле низ тело. И обоје бејаху далеко одмакли једно од другог, одвојили се, удубивши се у тужне мисли о новом, непознатом животу, који им је излазио пред очи: и чинило се као да напрежу погледе, да би прочитали непознату реч судбине. И у тој тами обоје су осећали, да немају више снаге, да су је утрошили, изгубили у одсудној кризи растанка; обоје су осећали, да немају ни воље, ни одважности, да су играчка судбине. Колико ли је трајао тај суморни занос? То нису знали. Беше се већ смрачило, када се жена прену и зажели, да се међу њима све сврши како треба. Ћутећи устаде, даде му руку и поведе га у собу за спавање, у њихову собу. Ћутећи, упути се он за њом, да би се све свршило како треба. Крај постеље, на угасито-плавој кадифи, висило је једно старинско распеће од жуте слонове кости. Пуно бола, али ипак ведро било је лице Спаситељево. Он погледа у Христа, који је умро из љубави и по дужности, у жељи да спасе сваку болну душу и жртвујући себе тој жељи, погледа у њега:

— Сећаш ли се, Марко? Ми се нисмо усуђивали да се молимо Богородици да благослови нашу љубав, али Њему, који је све разумевао и све опраштао, који је био Бог, али који је био и човек, који је до неба уздизао све што би било духом задахнуто, њему, Христу, молили смо се да благослови нашу везу.

— Да, Марија — промуца он, гледајући снуждено али мирно лице Човечјег Сина.

— Пред Њим смо се спојили за живот и смрт. Ја сам одржала своју заклетву на љубав и верност.

— Одржао сам је и ја, Марија.

— Нисмо ми криви што се наша веза раскинула, што је наша вечност трајала три године. То је изван наше моћи, Марко, Али ми смо били верни, а што је љубави у нама нестало, значи да је њен живот кратак и да је човечја снага слаба. Били смо верни, колико смо могли. Ја сам те волела више него ишта или икога, Марко.

— Тако сам и ја тебе волео, Марија.

— Онда раскинимо нашу везу данас пред Њим, тужна срца, али уверени да смо чинили све што смо могли, да би били достојни своје љубави, и да никад нисмо лагали, да никад нисмо варали. Растанимо се, патећи као и Он, али уверени да тај бол није узалудан, јер га подносимо да би утешили друге, да би усрећили друге.

— Нека буде тако, Марија — рече он свечано.

И неколико тренутака стојали су ћутећи, погнута чела, пред распећем, као да му се моле. Из Маријиних уморних груди оте се један уздах.

— Очуваћу све што ми је остало од тебе, Марија — промрмља он слабим и дрхтавим гласом. — Не бих се могао раставити с тим.

— Ни ја, Марко — додаде она тихим гласом.

Њихове мухе беху одиста постале несносне; они су их сурово продужили.

— Збогом, Марко — изусти она гласом као да је издисала, оборивши главу на његово раме.

— Збогом, Марија — одговори он и стиште је у дивљи, али кратки загрљај.

— На вечно, Марко... — једва још изусти она збуњено, замуцкујући.

— На вечно, Марија, на вечно... — био је његов очајнички одговор.

Он је отишао. Она више није чула ништа, није знала ништа о себи, о њему, о целом свету, који се у свом огромном склопу око ње окретао; у тој празној соби беше изгубила сваки појам о себи, о простору, о времену. И када се повратила из тог дугог заноса, осећала је само чемер и јед, као да јој крв и душа беху за увек отровани. И пошто је изгубила оно што је сматрала као вечито и једино достојно да буде вечито, пошто јој је нестало једине, узвишене, највеће сврхе живота, љубави, беше јој гнусна и одвратна та ситна, глупа и кратковечна ствар, што јој је име живот, са својим пролазним, варљивим и ситничарским осећањима и уживањима.

Човек је, као избезумљен, ишао римским улицама у којима се већ било смрачило и кроз које је, испод натуштеног ноћног неба, дувао студен ветар. Дуго је тако ишао, без циља, као увео лист, који је пао с дрвета, и у тој помрчини, студи и самоћи осећао се изгубљеним. Знао је да би му било узалудно да зове у помоћ, пошто је оно, што му је једино могло помоћи, љубав, била умрла. Осећао је да је свршио, да је умро, осећао је да никад више неће оживети.

ДРУГИ ДЕО

ОПРОШТАЈ

I

Необичан жагор, час слабији час јачи, испуњавао је цео узвишени део цркве Санта Марија дел Пополо, где се, пред великим олтаром, беху скупили отмени свати; други пак, средишни део цркве беше очувао свечану осаму и свечану тишину римских храмова. Око великог олтара и на обе стране биле су распоређене високе палме, музе с дивним лишћем црвених жилица, и беле азалеје које се беху тако бујно расцветале, да су се беласале као снег, јер се између њихових цветова није видео ни један листак. Цео други део цркве, који би било излишно урешавати, одржао је свој наги, мраморни, студени изглед храма, кроз који је прошла величина дома Борџија, оставивши трагове свога сјаја.

Сватови, који су већ били постали нестрпљиви, окретали су се овда онда, погледајући на велика отворена врата, кроз која се видело ведро пролетње небо. Чудили су се што још нема младенаца, који се беху нешто задржали. И осећали су неку језу, неку празнину, неку хладноћу, разгледајући ту тиху, нему и пространу цркву, у којој су се сами себи, ма да их је било много, чинили сићушна гомила, збијена уз велики олтар, у малој оази од биљака и цвећа, у огромном храму с његовим дивним мраморним ступовима пуним чудесних ураса и подом што се блистао као тиха вода. Ту су били сви сродници дома Фиоре а и дома Казалта, који нису Римљани него Напуљци, старог напуљског порекла, али од два или три колена становници Рима. Дошли су и племићи и племићке из околине Рима, из Умбрије и Кампање, оставивши на један дан своје домове и свој крај, да би били сведоци венчања Марка Фиоре и Виторије Казалта, венчања које је судбина толико ометала, о коме се, у један мах, мислило да га неће бити, и које је напослетку било, постало стварност, било стварност. И о тој необичној историји, о том одоцњењу младенаца, у тој огромној цркви, где су се осећали као изгубљени, жагорили су сватови час јачим час слабијим гласом:

— Како се владао вереник у овој другој веридби?

— Одлично, одлично!

— Је ли био много заљубљен?

— Пун осећања.

— Заљубљен?

— Идеално нежан.

— Ова је црква и сувише велика...

— Али лепа!

— Црква Лукреције Борџије, је ли?

— Дабогме; али, знате ли ви да је Григорије Лукрецију вратио у крило цркве?

— Да ли је вама хладно?

— Веома. Једва чекам да се сврши.

— Сад ће они, сад!

— Тридесет пет минута закашњења.

— Мислите да је то много? Када се венчавала Ђиованела Фарнезе чекали смо младенце готово пун сахат.

— То је врло рђаво васпитање!

— Је ли истина да је млада пресрећна?

— До ђавола! Чекала је готово пуне четири године неверника.

— Једино стрпљиве жене побеђују на овом свету.

— А да ли се на њој види да је срећна? Хоћу баш да јој посматрам лице, кад буде улазила у цркву.

-- Нећете видети ништа. Ви знате, да је Виторија веома повучена.

— И сувише повучена, хладна као студена стена, као ова црква.

— Али зашто да венчање не буде у цркви Санта Марија дела Виторија? То је мала и лепа црква.

— То је храм породице Колона. У њој се они венчавају.

— Ћутите, ћутите, ето их!

Жагор се наједанпут прекиде, а засвираше оргуље чији се звуци стадоше свечано и озбиљно разлегати по целој цркви. Оргуље су биле горе, с десне стране главног олтара, те се оздо нису виделе ни оне ни органиста. Мора бити да му је дат знак, јер испод његових невидљивих руку, са дирака, поче се разливати дубока и свечана мелодија Менделсоновог Свадбеног марша, тако да сви поустајаше и стадоше у два реда, да дочекају младенце, који у том тренутку јамачно беху стигли до црквених врата, те је требало да их у њихову ходу до олтара прати Менделсонова музика, која је племенит поклич, племенит поздрав, израз најлепших жеља и задовољавање снажних и тихих осећања. Ти дивни звуци, пуни узвишених мисли, разливали су се под сводовима цркве Санта Марија дел Пополо, а сватови, који су стојећи крај својих столица ћутали, очекивали су, али не уђе још нико. Цео марш се разви у својој озбиљној лепоти, звуци се разлегоше, угасише, те изнова завлада тишина. Опет настаде жагор, опет поседаше сватови, Отобони, Савели, Фарнезе, Алдобрандини, Караћиоло дел Соле, Карафа. Уздигнути део цркве доби, више него икада, изглед салона: настаде разговор, помицање столица, па чак помало и смех. И наједанпут, усред те пометње, уђоше младенци и са својим пратиоцима прођоше кроз цркву до великог олтара, тако да их нико не поздрави, нити их музика дочека.

— Ако ово није омашка, онда не знам шта је! — рекао је тихо и подругљиво се смешећи Ђани Прована.

У правом белом и блиставом облаку: у венчаници од атлаза, у мирисном и провидном велу, клечала је млада на клупици од изрезаног, мрког дрвета, на коју беше намештен узглавник од угасито црвене кадифе. На тај узглавник спустила је она киту неранџиног цвећа с дугом траком од белог атлаза, и докле је вршен верски обред, читала је у свом молитвенику, књижици с корицама од белог и сребрног броката; плавушава глава, чија се уздигнута и валовито очешљана коса преливала, беше се због читања мало погнула. Крај ње, на клупицу, беше клекнуо младожења и као удубљен у неке мисли мало оборио нежну и лепу главу. Чланови дома Фиоре били су по традицији побожан свет; и, дирнут, може бити, тим свечаним тренутком, он се као прави Хришћанин молио Богу.

Откако је почео свети обред, он је двапут или трипут погледао у вереницу, испитујући је. По старом талијанском обичају није је довео пред олтар он, него њен најстарији брат. Казалта, пошто није имала оца; а код куће су се, у присуству свију, само на брзу руку поздравили. Марко Фиоре посматрао је сада своју вереницу, хотећи да прочита све њене мисли, да оцени сва њена осећања. Али лице Виторије Казалта, бело, нежно, девичко, неисказано невино лице, имало је ту особину да ретко кад или управо никад не изражава тајну, која се скрива у њеној души. Њене очи биле су упрте у молитвеник, а њене нежне, али вијугаве усне, које се беху навикле на ћутање и тајанственост, као да су се једва мицале, читајући молитву. И, наједанпут, наступи онај велики, свечани тренутак. Прекинувши свету службу, пре Великог входа, после Јеванђеља, свештеник се обрати младенцима и позва их преда се. Они се дигоше с клупице и уз два степена попеше се пред олтар. Ту падоше ничице; крај њих се спусти Фабрицио Отобони, кум, висок, сух старац, беле, дуге браде, човек лепа изгледа, ма да беше у годинама. И уобичајене форме обреда венчања текле су врло полако: Виторија Казалта имала је на десној руци рукавицу, и пошто јој је Фабрицио Отобони шапнуо, она је брзо стаде скидати; али како је то ишло тешко, подера је и силом свуче с прстију. Затим, напослетку, како су је научили, спусти ту малу нагу руку, збуњено и оклевајући, у десну руку Марка Фиоре. У том тренутку је свештеник изговарао оне свете речи, којима се младенци питају, да ли по драгој вољи ступају у брак, после чега их, кад даду пристанак, у име цркве

и вере оглашава као уједињене за цео живот. И мала рука била је у руци Марка Фиоре, и он је осећао како та мала рука дрхти, дрхти као прут, и узалудно је он стезао, да јој да снаге, да је поткрепи, мала је рука добила дрхтавицу, која се није могла савладати. Тада он погледа своју невесту испитивачким погледом, и муњевитом брзином прочита на том невином лицу, на свакој његовој лепој, љупкој и нежној црти, на уснама немих уста, у бистрим и ведрим јој очима, прочита, да, прочита толику зебњу, неповерење, сумњу, прочита такву забуну и такву чежњу, да му се мушко срце у грудима стаде кидати од жалости за њом, за Виторијом, која га је волила, патила, страховала, која је осећала да се предала у руке непознатој и, може бити, ужасној судбини, и која је жудела да се спасе, да живи, да буде вољена. Срце Марка Фиоре се ражали, те не могући, у том тренутку, рећи ни једне речи Виторији, саже главу и стаде се молити Богу, свом снагом својом, молити му се, да му да снаге, да утеши жену која га воли.

Када се свештеник, пошто је свршио венчање, враћао пред олтар да настави службу, и када су младенци, који су се тог тренутка спојили за цео век, седали на своје столице, оргуље су опет свирале једну мелодију, која је позната свима осетљивим душама. После првих акорда придружи се невидљивом органисти певач, који се није видео, али чији су звучни, пуни и изразити глас, који се разлегао по целој цркви, с дивљењем, уздасима и уживањем слушали сви они, који су познавали пријатно, умилно грло славног певача. Он је певао Црквену арију Алесандра Страделе. То је, разуме се, молитва, и то молитва упућена Богу милосрђа и благости; али то је, у исти мах, једна од најтужнијих музичких молитава, што је, у њеним дирљивим тоновима, може изразити човечји глас. С уметничком ватром, и, може бити, с осећањем пуним срдачности, уносио је славни певач у ту јадиковку, у те болне Страделине крике, такав израз туге, бола, као никада дотле, тако да су сви слушаоци били занети, потпуни освојени; неколико њих, обузети језом, беху се окренули оргуљама; неке даме су од узбуђења пребледеле, а било је очију које су се наводниле сузама...

Испод свога спуштеног вела, бледа и нема, Виторија Фиоре је ронила сузе, које су се једна за другом котрљале низ образе: она их није утирала нити се мицала, и само њен муж, Марко

Фиоре, могао је видети тај тихи плач. Он се мало наже к њој и рече јој:

— Виторија, немој плакати.

Она не одговори; само му кришом даде руком знак да ћути, да не води рачуна о њеном плачу. Он је ћутао. А озго је невиђени, али не непознати певач, страсно извијао ону тужну и за венчање необичну молитву: Pietà, Signore, di me dolente... И изнова осетише сва рањена срца, све душе које је тиштала каква скривена бољка — а њих је било у том тако богатом друштву, међу тим сјајно одевеним и накићеним женама — сви они који су патили, или који пате, осетише моћ те мелодије, којом душа кличе своме Богу. Млâда, Виторија Фиоре, тихо је плакала.

— Виторија, ти не смеш плакати — промрмља јој тихо Марко Фиоре загушеним али одлучним гласом.

Као да га беше послушала. Мало по мало осушише јој се сузе на белим образима, пресахнуше у очима, и цело њено лице доби свој пређашњи девички израз пун умиљатости, поуздања и тајанствености. Страделина арија се заврши, те и опет завлада тишина. И у тој тишини могао се чути по који уздах из понеког потиштеног срца, и, као да се свима свалио неки сињи терет с груди, пригушен шапат из свију уста.

— Редак певач, тај Вариско!

— Божанствен, божанствен!

— На мене он силно утиче.

— Ова Страделина арија је тако дивна!

— Како ли се то дошло на мисао, да се та арија пева на венчању?

— Пева се свуда.

— Али сувише је тужна!

— А зар је ступање у брак весела ствар?

— Мислите ли да је овај тренутак подесан за те речи?

— А ви, што сте ви плакали?

— Плач каткад прија човеку.

— У моје време свет се смејао о венчању.

— Ми смо сад бољи.

— Ћутите, ћутите, Велики вход.

Свештеник је, на дати му знак, похитао да заврши службу; беше доцкан, младенци су се доста задржали, те би се покварио цео распоред свечаности. Један баритон отпевао је, на брзу руку,

тако да га нико није ни слушао, O salutaris hostia; молитве, које се обично читају о венчању, прочитане су још пре Јеванђеља. На свима се видело, да су ради да устану и изиђу, јер су преко два сахата пробавили у тој цркви. И ускоро затим чуло се помицање столица и корачање по мраморном поду. Пред главним олтаром наместили су се свати у ред, да излазе.

По талијанском обичају младожења сад даде млади руку; пошто су се изљубили с најближим сродницима а старије пољубили у руку, силазили су напоредо низ степенице пред олтаром. Она нежна лепота Марка Фиоре беше у последње време добила мушки израз, као да је неки вихор, који је давно прохујао, покидао нежне цветове и окрепио биљку; цело његово лице, које је једно време било веома умилно и имало у себи нешта женског, беше се умирило и постало замишљеније. А млада, покрај њега, висока, али не сувише висока, веома витка стаса, бела лица испод сјајно-плаве косе, бистрих, али не живих очију, које би се каткад замаглиле и угаснуле, уста, која су личила на пупољак, та млада као да беше створена, да је тај човек подржава, штити, брани. Докле су полако корачали, примајући честитања и поздраве, оргуље стадоше свирати и опет, последњи пут, испраћајући их.

Беше то други марш, онај марш, уз који брабантски витези и даме уводе у брачну одају Елзу од Брабанта и Лоенгрина, Парсифаловог сина; и нехотично сви свати удесише свој корак по ритму Вагнерове музике, а када су прошли, међу онима пред олтаром настаде и опет шапутање.

— Још непрестано мио, овај Марко Фиоре.

— Не чини ми се да је најсрећнији.

— Шта хоћете да игра?

— Млада је умиљата, врло умиљата!

— Јадница!

— Зашто је жалите?

— Жалим све девојке које се удају.

— Врло лепа, дакако; али више ми се допада она друга.

— Друга? Која друга?

— Та знате, за Бога! Марија Гваско.

— Пст! Могу вас чути.

— Не, не, није вајде; она друга ми се много свиђала; жена је била оно.

— Та не говорите тако гласно!

— Ова овде је слика. Ја бих је метнуо у оквир, и у њему је оставио.

— Ви сте врло пакосан човек.

— Је ли истина, да је између Марка и Марије све свршено.

— Све, потпуно, има већ шест или седам месеци.

— А мислите ли ви да ће то тако остати.

— Ја? Шта би ту вредело моје мишљење? То је ствар Виторије Фиоре.

— Јадна девојка!

— Видите ли, да сам имао зашто да је жалим.

Музика, која се још разлегала по целом средњем делу храма, испраћала је својим озбиљним, јасним, звучним тоновима младенце и дугу сватовску поворку; и том покличу, том поздраву срећних младенаца придружавало се ритмично кретање аристократских сватова. Младенци не беху још једно с другим прозборили ни речи, јер су непрестано и журно захваљивали особама, које су им у ходу честитале; али, у једном тренутку, учини се Виторији Фиоре, да је нека мрачна мисао прожмала Маркову душу и у једном облачку изразила му се на лицу. И мала рука у белој рукавици кришом задржа мишицу, на коју се наслањала, и она га упита тихим гласом:

— Марко, шта је теби?

— Ништа — одговори он обузет својим тајним и мрачним мислима.

Као да је нека озбиљна и свечана радост вејала из Вагнерове музике, која је уљуљкивала Елзу и Лоенгрина у њиховој дубокој љубави и уливала им наду на будућност, испуњену милом, сталном страшћу до краја живота, до смрти.

Али лице Марка Фиоре све је већма тамнило, као да га је обузимала нека скривена мисао и господарила њиме.

— Шта је теби, Марко? — упита још једном са зебњом у души Виторија, задржавши га готово на црквеном прагу, као да неће да иде док јој не каже.

— Ништа, ова музика — рече он тихим, али тужним гласом. И не проговоривши више ни речи, оборио је главу и окренуо је на другу страну.

— Ах! — изусти само она.

У својој суровој сумњи, која ју је гризла и разапињала, Виторија је морала замишљати, да је та музика подсећала Марка Фиоре, њеног мужа, на друго неко време, на другу неку

ствар, на другу неку особу. Њена мала, нежна уста затворише се херметички, као да су запечаћена; трепавице јој се спустише на очи, које се наједанпут беху помутиле, и она је и опет личила на увели и затворени цвет. Међутим напољу је сијало умиљато априлско сунце. Бескрајни небесни свод са својим ведрим, свежим плаветнилом, протезао се као нека блистава свила од улице Фламинна поврх Пијаце дел Пополо; у даљини на азурно плавом небу, јасно су се оцртавали чемпреси са Монте Марија, из зеленила Фарнезине, коју запљускују невидљиви завијутци Тибра; с леве пак стране штрчали су зелени, већ расцветали шумарци на Пинћију, а по његовим белим заравнима, између зеленог дрвећа, виђаху се бела и црвена кубета женских штитова од сунца; међутим на Пијаци дел Пополо уздизао се велики студенац са својим монументалним мрамором, који је време премазало нежном суром бојом, и вода је пенушећи се полако падала у велика корита унаоколо, а иза њега, испод умивеног неба, протезале су се као махалица три улице које воде у Рим: у средини Корзо, с десне стране Виа ди Рипета, а с леве Виа дел Бабуино. Јутро бејаше тако заносно, да су Пијаца дел Пополо и суседне улице, које су више пута, у понеко доба дана, у понеко доба године, сасвим пусте, биле оживеле од света и кола. Њима су пролазиле стотине лица, стотине туђинаца и туђинки засењених очију и усхићених дивним даном, дивним крајем. Чинило се да неки благ занос, који даје вољу на живот и који све више буја, долази из оног плавог неба, из оног свежег ваздуха, из оне прозрачне светлости, из оних дивних предмета, и да прожима душе и срца свих тих незнаних путника, што су тога дана били у Риму и које су заносиле дражи Рима.

И младенци осетише, изишавши из тога пространог и леденог храма, у коме су некада Борџије, пошто су сву своју снагу и сву своју моћ употребили на зло, молили у Бога милост, и младенци осетише, изишавши на слободан ваздух, под чаробни кристални небесни свод, како им неко усхићење надима срца, на која живот већ беше ударио свој жиг. И та ведра атмосфера, која је била тако слична њиховој бујној младости, која се тако слагала с њиховим оправданим надама, и онај обични варљиви пролетњи чар привуче их и обви својом дражесном и примамљивом мрежом, те ишчезоше, као на вечно, све успомене, а све оне ситне ране, из којих је текла крв, као да зара-

стоше, и они изнова почеше веровати у живот. Сва зајапурена у лицу, Виторија Фиоре је чула гласне речи, којима је свет изражавао дивљење, када је, затуривши вео и откривши бело чело, седала у кола; мале и бујне јој усне беху се отвориле у благ осмејак. Оном нежном сажаљењу, што га је Марко Фиоре осећао према љупкој девојци, с којом се пре четврт сахата венчао по обреду, који људи не могу раскинути никада, до смрти, придруживало се сада као неко осећање мушког поноса, као осећање неке дужности, коју он мора да изврши и која је достојна поштеног и доброг срца, лепе и добре душе. И обоје се предадоше, гледајући тај величанствени и љупки крај, опијени дивни чарима римског пролетњег јутра, обоје се предадоше вери у живот. У уским, затвореним колима, која беху окићена, мирисним неранџиним цвећем, њихове се руке стадоше стезати, а погледи им изражавати наду, заједничку веру.

Кола скренуше у Корзо, те ишчезе пространи и примамљиви предео, тако да се још виђаше само узани комад неба између великих и озбиљних палата. Возили су се ка палати Казалта, која је у Вија деле Ботеге Оскуре. Сада су ћутали. Руке су им се полако пустиле и више се нису саставиле. Као кроза сан упита Виторија Фиоре:

— Она свадбена музика, последња, Марко, није ти се, дакле, допала?

Он се трже и одговори одмах:

— Није.

— Хоћеш ли да ми кажеш зашто ти се није допала, Марко? — молила га је она умиљатим гласом.

— Зашто ме толико питаш, мала Виторија? — рече он благо. — Не ваља много питати...

— Кажи ми, кажи, Марко, — наваљивала је она, а на лицу јој се огледала зебња.

— Ти си као Елза — промрмља он, оборивши главу.

— Шта је учинила Елза, Марко? Она је страсно волела Лоенгрина.

— Да, мала Виторија, страсно. Али њој није било довољно што га је волела. Желела је још нешто: хтела је да зна.

— Ах! — кликну она мало пребледивши.

— Место да га воли, Елза је хтела да дозна ко је њен муж.

— Није ли, може бити, имала право? — рече Виторија помало дршћући.

— Није имала право — одговори озбиљно Марко Фиоре. — Требало је да га воли, ништа више; да га воли слепо и одано. Тако је та непотпуна, недовољна љубав увукла Елзу у превару и неверство.

Млада ћутећи угризе мале усне, као да је хтела зауставити потајно јецање.

— Зар ниси никада слушала Лоенгрина, о мала Виторија? — мрмљао је Марко Фиоре као да говори каквој утвори. — Храбри витез, наједанпут, у својој брачној одаји, крај своје певине, миле и верне жене, открије варку, у којој и сама Елза учествује. Јеси ли кад слушала, Виторија, јадиковку несрећног Лоенгрина, превареног и изневереног на један сахат по венчању. Љубавни сан је нестао, ишчезао. О Виторија, срце ми се свакад кидало, кад год сам чуо тај крик!

— Због тога, Марко, због тога, дакле, ти си патио, слушајући ону музику што нас је испраћала из цркве, Марко?

— Због тога, Виторија.

— Али, зашто, зашто су свирали тај свадбени марш? То је погребни марш, Марко! Зашто су га свирали? — упита она грчевито, погнувши се к њему.

— Не знам — рече он очајнички. — Не знам ништа.

II

Пошто је изишла из железничких кола, дона Марија застаде за часак у оном живом метежу на римској железничкој станици, усред оне поворке што је из флорентинског воза извирала; чинило се да њене очи испод црног вела траже некога. На неколико корака од ње стојала је ћутећи њена собарица, која је носила шалове и торбе; она је верно пратила своју господарицу на њеном путу и сада очекивала њене наредбе. Пошто дона Марија не виде никога, наједанпут се одлучи и упути кроз светину, када јој приђе један господин, поздрави је, узе јој руку и пољуби:

— Добро дошли, дона Марија.

— Buona sera, Прована — рече она с хладном учтивошћу. — Шта радите ви овде?

— Изишао сам вам у сусрет... — одговори он, изненађен тим питањем.

— Веома сте љубазни — одговори она и у знак захвалности климну главом.

И упути се вратима на која се излази, у друштву Ђана Проване и у пратњи своје собарице. Један слуга из Гваскове куће, који је чекао на излазу, скиде дона Марији свој шешир и упита је за крупан и ситан пртљаг; она га хладно упути на своју собарицу.

— Ту су и кола — рече журно Ђани Прована.

— Сви сте веома љубазни — промрмља она једва мичући усне.

Велике електричне лампе осветљавале су перон. Ђани Прована посматрао је жену пажљиво. Чинило му се да се не беше ни мало изменила она нежна и помало охола љупкост дона Маријиног белог и ружичастог лица, с крупним очима, које је она радо упола затварала, као да се удубљује у свој унутрашњи живот, с бујном масом кестењавих власи. Високи, витки стас њен очувао је и у тој простој, угаситој путничкој одећи своју драж. Може бити да се поглед чинио мање жив, црте лица нешто неодлучније, израз поносних уста унеколико суровији: омање промене, које обично наступају од умора, од досаде и чамотиње; али баш то давало јој је израз чежње и неку нову и непознату примамљивост. Није разговарала са својим пратиоцем; корачала је напред и застала наједанпут пред Гвасковим купеом, једним сасвим новим, врло елегантним колима, код којих је стојао слуга у ливреји и држао врата отворена. Пре но што ће ући мало је оклевала; затим се окрену, да се опрости с Ђани Прованом. Он се поклони, потпуно исправно, и упита је:

— Допустите да вас пратим до куће?

— Мислите ли да је потребно?

— Како бих могао испунити оно што ми је стављено у задатак... — одговори он с прикривеном упорношћу.

— Кад је тако, изволите — рече она хладно.

Врата се за њима затворише. На електричној светлости, која је допирала с улице, спази Марија Гваско према свом седишту, киту цвећа у вазни.

— Је ли то ваше цвеће? — упита она Провану.

— А не... не бих се ја усудио — прогунђа он смешећи се. — То је од Емилиа... он се о свему побринуо... већ од неколико дана он се бави само о вашем доласку.

— Чини ми се да се бавите обојица заједно, — рече жена прилично подругљиво.

— Па нека је и тако! Емилио ме сматра, може бити неоправдано, као човека који вас је покренуо да се вратите. Има ли право?

— Нема — одговори она кратко и јасно.

Наста ћутање. Покрај све своје духовитости и свога скептицизма, Ђани Прована је осећао да га та жена, као и раније, не трпи, да јој је неснoсан и одвратан...

— Мислећи дакле тако погрешно — поче опет Прована мало мутнијим гласом — Емилио је желео да са мном припреми све за ваш повратак...

— И послао вас је на станицу?

— Послао ме је на станицу.

— Није било потребно.

— Зар да вас не дочека нико?

Требало је да ме дочека он, Емилио — рече она тихим гласом, као да говори самој себи.

Опет су неколико тренутака ћутали обоје.

— Незгодно би било тако што, Марија... јавно... после онога што је било... — прогунђа он. — Ви ћете разумети...

— Разумем све. Ћутите — рече она заповеднички.

Дуже времена кола су јурила, а њих двоје, што сеђаху у њима, ћутали су као неми. Може бити да се овај човек, покрај све своје жилавости, која се скривала под најљубазнијим и најхладнијим формама, кајао што је улазио у ове интимне ствари; а може бити да му је оно изопачено гледиште, које је он имао на живот, налагало да ћути, трпи и чека. Дона Марија прва прекиде то ћутање, јер се вожња већ приближавала свом крају:

— Емилио је дакле у Риму?

— Да.

— Је ли код куће?

— Чека вас.

— Ви ћете ме оставити пред вратима, Прована — додаде она хладно.

— Разуме се. Није било потребно да ми то кажете. Доћи ћу вам у походе сутра.

— Немојте, Прована.

— Онда за који дан.

— Што је могућно доцније; а најбоље ће бити да никада и не долазите.

— Никада, то је крупна реч, дона Марија. Зашто нећете да ме видите више?

— Верујете ли ви, Прована, да сам ја она која сам и, која ћу увек бити, а то је створење од истине? Верујете ли ви, да се ја вечерас враћам у кућу Емилија Гваска, мога мужа, да извршим један озбиљан чин? Па зашто онда хоћете да од мене начините створење од лажи? Зашто хоћете да унакарадите, да двоструко унакарадите мој чин покоравања и чин опроштаја мога мужа?

— Шта хоћете да кажете тиме, дона Марија? — упита он доста збуњено.

— Кажем оно што јесте, Прована. А то је: да се вама веома свиђа, да будете љубавник жене свога најбољег пријатеља; да вам се свиђа, да одржавате пријатељство с мужем и љубав са женом; да се гнушате скандала, оговарања, јавног и непобитног неверства; да вам се свиђа бедно и гнусно свакодневно неверство, свију и свакога, са свом својом лажи и свима својим претварањима; да, откако се познајете с нама, жудите да у тим односима будете са мном и с Емилијом; да вас ништа не би могло одвратити од ваше намере, осим... оно што знате; и напослетку, да сте се сада опет почели надати у остварење своје намере.

— Сваком је слободно да се нада у оно што срдачно жели — рече двомислено Ђани Прована.

— Ја сам у свом животу имала само једну једину љубав — рече она јасним, али тихим гласом — и једног јединог љубавника. Збогом, Прована.

Кола су скренула у двориште Гваскове палате, у улици Префети, и зауставила су се пред степеницама. Дубоко се поклонивши, Ђани Прована се удаљи, а Марија, пред којом иђаху слуга и собарица, стаде се полако пети уз степенице. Ишла је веома лагано! Неко потмуло узбуђење беше обузело душу те жене, која је, после жарког љубавног заноса, после силне ватре, у коју је као на ломачу бацила све што је имала добра и рђава у свом животу, ступала напред, да моли за опроштај онога, кога је увредила смртно и неправедно. Ах, камо среће да се није никада, никада враћала томе поштеном и верном човеку! Камо среће да никако није доживела, да јој се угаси та драгоцена ломача страсти, да јој опусти и занеми живот који је испуњавала љубав! Та она је хтела да добије времена, да умири

свој бол, да јој у савести сазри чин покоравања, чин понижавања, који је дошла да изврши. Пет месеца провела је она, далеко од Рима, у једном летњиковцу код Флоренције, не добијајући ни од кога гласа, не јављајући се никоме; њено срце и њена душа беху се претворили у грч, осећали су сву тежину зла нанетог другима, бола задатог невиним створењима. Узвишена мисао о покајању беше се у дона Марији тако оснажила, постала тако неодољива, да ју је гонила да пристане на сваку жртву, еда би њега, који је због ње подносио сваку поругу и сваки јед, еда би њега, Емилија Гваска, утешила, излечила, изнова срећним учинила. У њеној самоћи, коју је сама себи наметнула, и у којој се припремала за то велико дело, највеће и најлепше дело, што га може учинити човечја душа: творити добро, тешити друге, усрећавати их и уносити мир, Емилио Гваско јој се чинио, по својим патњама и по озбиљности с којом их је сносио, по својој широкогрудости с којом ју је, раширених руку, звао да јој опрости, да, тај Емилио Гваско чинио јој се велики, већи него икада пре! Она љубав што ју је према њој осећао Емилио Гваско, чинила јој се неизмерна, пошто је она одолела неверству, напуштању и обешчашћењу; то као да је била друкчија, виша, непоколебљива, вечна љубав, какву она никад није могла осећати, ни према њему ни према кому другом; и она је сад себе сматрала недостојном, да је улива, и кајање сломи, сможди и уништи понос Марије Гваско, њен потајни и силни понос, погрешку и снагу њеног живота.

Врло лагано пела се она уз степенице, а срце јој је ударало у грудима као да ће да искочи, када је видела позната јој места где је живела, где су је волели и поштовали, а одакле је побегла, занесена вртлогом страсне љубави, која је била јача но ма каква земаљска или небесна сила. И осећала је да се примиче одсудни тренутак, у коме ће и опет видети познато јој лице, и опет чути познати јој глас, осећала је да је, више но икада раније, држала два живота у својој грчевитој руци, у свом гласу, који јој није прелазио преко усана, али о коме је знала да дршће као у човека на самрти. И ступајући на праг те куће, која је била њена кућа, која је њена кућа, Марија Гваско осећала је само смерност покајнице, која се не гнуша свога греха, који јој је био драг, веома драг, и који не може одрицати, али која се гнуша зла што га је нанела невиним створењима. У Марији је било само те велике, потпуне, праве

смерности, смерности жене, која не може проклињати грех, јер га је волела и обожавала, али која хоће да утире сузе оних што плачу, што, на правди Бога, пате због тога греха; која хоће да се жртвује да друге утеши, да други забораве патње и болове. И сва она била је сушта смерност; и тражила је опроштење учињених грехова и нудила је за то опроштење сву оданост своје душе, цео свој живот.

Све просторије Гваскове куће биле су осветљене; али чинило се да су празне и неме. У пространом предсобљу од изрезаног угаситог дрвета оставише слуга и служавка, као на уговорени знак, своју господарицу и упутише се у друга одељења. Остала је сама у том предсобљу; дрхтавица јој се појачала и учинило јој се да ће пасти. Где беше, дакле, Емилио, њен муж и њен судија, њен муж и њена жртва, који није имао снаге да је дочека на станици и којега је мислила да затече бар на прагу њихових одељења? Напреже сву своју снагу и прође најпре кроз једну, затим кроз другу собу, — обе празне; празан беше и будоар, њен јасно осветљени будоар. Где ли, дакле, беше он, где ли беше Емилио Гваско? Чудна мисао сину јој у глави, и она је прихвати и одмах затим одбаци; јер је угледала, кроз једна отворена врата, свога мужа, Емилија Гваска, у његовој књижници, где седи за својим столом и држи у руци новине, које није читао. Та соба била је слабије осветљена од других, лампе су имале зелене штитове; али све да ју је осветљавало и сунце, Марија Гваско не би била ништа видела, толико су биле засењене њене очи, толико збуњена њена чула. Она се, међутим, приближавала том човеку, који ју је очекивао ту, у тој забаченој соби, где беху сами, који ју је ћутећи гледао како му прилази, очекујући од ње праву реч. И, покрај све своје страховите дрхтавице, скрушена, пуна срдачног кајања, она му се обрати, оборене главе, испружених руку, у неисказаној понизности:

— Емилио, молим те да ми опростиш.

И премда не беше клекнула, премда се не беше прострла на земљу, њена душа је пала ничице преда њ, и очекивала је опроштај, реч која ослобађа, чин који све брише, покрет који спасава. Не гледајући га, жена се беше сва претворила у ухо.

— Праштам ти, Марија — рече човек.

Марија диже очи и управи их на Емилија, посматраше му

поглед, посматраше му држање. Он њу не погледа; не помаче се. И учини се, наједанпут, да је између њега и ње наступило гробно ћутање и да их раставља огромна даљина.

Пошто јој је помогла да обуче домаћу хаљину од мекане и беле свиле и назула јој папучице, Кјара, верна собарица, погледала је у дону Марију, очекујући даље наредбе. Било је већ неко доба ноћи, једанаест сахата. Путовале су, те обе беху врло уморне. Али ипак домаћица, пошто се мало поразмислила, рече Кјари:

— Кјара, оплети ме.

— Ох! — изусти само изненађена собарица.

Кјара је била заборавила стари обичај. Раније, пре више година, када је отприлике шестог месеца по удадби доне Марија Гваско Симонети ступила у њену службу, Кјара је морала свако вече, па излазила млада госпођа из куће или не излазила, понекад после позоришта, понекад после игранке, расплести дивне, густе и кестењаве јој власи, повадити чешљеве и укоснице, а затим, пошто би их благо, чисто милујући их, довела у ред чешљем и четком, морала их је сплести у дугу плетеницу, њен крај увезати белом свиленом траком, а другу јој белу свилену траку обвити око главе и на врху начинити машну. То је дона Маријином лицу и целој њој давало веома младалачки, девојачки изглед. Када је дона Марија Гваско Симонети једнога дана, који је био давно, оставила Гваскову кућу стога што није могла да вара и лаже, када је отпутовала с Марком Фиоре и напослетку се смирила у малој вили, у улици Санта Марија Маћоре, и Кјара је у слепој оданости, у слепој покорности, свуда пратила, она више није увече изискивала, да јој веште девојчине руке косу рашчешљавају, уређују, у плетеницу плету и белом је траком увезују као да је петнаестогодишње девојче. Ко зна! Може бити да дона Марија Гваско није тада волела да јој се коса тако плете стога, што би је то подсећало на кућу, из које је побегла, или може бити да се то није свиђало драгану, који је уживао да у најнежнијим и најстраснијим тренутцима зарони руке и лице у те мекане, угасите, мирисне вале њене косе.

— Оплети ми косу у плетеницу, Кјара, као оно некада — промрмља госпођа полу отворених очију.

Чешљеви и укоснице падаху с лаким звекетом на провидну, велику, сјајну стаклену плочу стола за тоалету, у малој соби, коју је осветљавала лампа с великм штитом од жуте свиле; и тај познати звекет дирао је у срце обе жене, и чинило се да се цео онај старински живот вратио у ту облачионицу и побочну собу за спавање. Када је била готова, Кјара је неколико тренутака тражила нешто између бочица са сребрним чеповима и кутија од слонове кости.

— Ево траке — рече она тихо.

Превео с талијанског
Михаило Добрић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

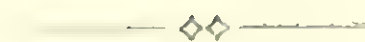

ХРОНИКА

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

„Девице“ комедија у четири чина, написао Марко Прага.

Дати драму простом конверзацијом, не упуштати се дубље у психолошку анализу личности, склопити ситуацију тако, да она не изгледа тражена, то је основна црта, то је компас Прагиног рада у „Девицама“. Ова драма вас подсећа на какав рад, рађен кредом, овлаш, али тако да тек из даље видите предмет и осетите идеју. Чини вам се као да писац веле: „Као што видите, није ништа необично, ви сте за ту ствар већ знали. Ја вам ово, што кажем не нудим као нешто оригинално, као нешто што сам ја сам својим генијем пронашао. То је за Бога догађај који се десио и дешава ту, поред вас, сваки дан у суседној авлији. Указујем вам руком не тај догађај и кажем вам, да је то само једна чиста констатација.“

И збиља јо то догађај обичан, врло обичан и ипак, он вам никад није пао на ум, о њему нисте мислили као што нисте никад мислили: зашто камен пада на земљу кад га пустити с висине, а не лети к небу? Тај догађај, чак и сам ток догађаја, све вам се то чини нешто, што је као оно суђајама, прорекнуто још прве ноћи. Чини вам се да је породица госпође Делфине осуђена на оно, што вам писац износи, још од смрти оснивача те породице, катастарског чиновника Тоси. Кућа госпође Делфине има дакле свој фатум у самој себи и за тај фатум она није крива.

А та кућа је збиља интересантна И као што Виторио, коментатор целе ове драме, каже, та интересантност лежи у

нечем што се управо не да рећи, но што се мора осетити. „Та је породица sui generis.“ И збиља треба много, много ситних података, па да увидите у чему је интересантност те породице.

То је породица коју сачињава права, истинита удовица госпођа Делфина, са своје три кћери: Паулином, Нином и Селеном. То је породица у којој се не зна ни за какав роман, породица у којој кћери немају љубавника, у којој је мати на своме месту, у којој... И ипак покушајте да се ожените ма једном од тих девојака: сви ће вас осуђивати. Ви не знате зашто. Шта је то? Какво је то „али“ иза кога се, сем тачкица, не може ставити ни једна реч? (Како би то рекао Виторио.)

У осталом, ево вам те породице. Најстарија кћи Паулина је повучена, ретко се виђа, дакле она и не чини интересантност куће (ма да је она, као што ћемо видети, главни јунак драме.) Остале две кћери су ведре, раскалашне и бије их глас, ма да садржина тога гласа никад није постојала и ма да вам нико не уме рећи, шта се управо хоће тим ружним гласом. Па ипак Нина се не устручава да деколтована, готово у негљижеу, одшкрине врата од салона у коме су гости, да тражи од матере какву ситницу за тоалету. Иста та Нина улази у салон, у коме је један човек, кога никад дотле није видела, жваћући бомбоне. Мати, пак, прилично је ограничена и сиротица, као оно у „Демимонду“ Димину, приређује „вечере при којима се осећа да су празне фиоке и да ће се сутра заложити какав сребрни накит, да се плате црвене свеће и сладолед.“ У својој наивности, а пазећи стално на такт и пристојност, не устручава се да на све начине лови зета. Она јадница, сањива и забринута, кува чај за госте, док јој се кћери забављају, а не зна да се у њену кућу долази само онда, кад човек хоће да растера дуго време, кад рецимо нема новаца за позориште, а не иде му се ни у лумповку ни у кабарет. Донесите госпођи Делфини улазнице за позориште, за какав концерт, позовите је — ићи ће с вама.

У опште интересантно је схватање те породице о томе шта се пристоји, а шта не пристоји. Наиме, ако им ко понуди какву хаљину примиће је само тако, ако рекне да ју је добио као поклон од неког пријатеља из Кине, из Персије.

Непристојно је ићи у кућу каквог младог човека или разних

бећара, који су су узгред буди речено једини посетиоци ове куће, али зато, ако их који млади човек позове на имендан или рођен-дан, мати и обе млађе кћери неће му одбити позив. Са свим је све једно, колико пута месечно тај млади човек слави рођен-дан и имен-дан. Исто тако они, који су позвани на вечеру код госпође Делфине, мораће се сами побринути за јело, јер сем киселе чорбе „са свим случајно“ у кући неће бити ничега више.

Као што се види, породица са својим личним погледима. И на крају крајева ти погледи нису нарочито необични.

Марко Прага је успео да дах ове породице, које дескрипцијом које догађајима, врло тачно да̂. А поред тога успео је на лак начин дати једну трагедију душе која, у овој комедији, где се трагично са смешним тако чудно меша, чини да човек и нехотице уздрхће, усталаса се као што се усталаса читајући какву просту причу.

Описивање и догађаји — све се то чудно меша у овој комедији у којој ништа није досадно, у којој све иде онако како иде и у животу, у којој се писац труди да ни једну ствар, ни једну реч не подвуче.

Цео први чин је лака конверзација над којом се лагано и осетно навлачи вео трагедије, трагедије sui generis. Како је проста, нетеатрална, природна трагедија првог чина. Три младе девојке у друштву бећара играју полку, смеју се, задиркују се с људма који познају и живот и жене више но што би то требало. У тренутку Вам се учини, да те јадне девојке не знају шта чине, јер осећате како зависи само од тих, већ, прилично животом истрошених људи, да ли ће их инстинкт нагонити да заведу коју од њих. Али убрзо увидите, да оне све врло добро знају, да им је та мало дрска, а ипак у суштини невина, шала све, и да ће, чим једном падну, свршити за навек.

А мати? Она за то време, док пада поноћ, док ври самовар, док удара клавир, бесни полка, ослоњена на лакат, уморна, — спава.

Збиља колико трагикомедије!

Где је догађај те драме? упитаће се.

Право рећи, догађај је у самој породици. Али можда то изгледа парадоксално. Онда ево у кратко догађаја.

Паулина, најстарија кћи, увек повучена као девојке које

нешто носе на души, избегава друштво, избегава раскош и воли једног младог човека, који као какав Арман Дивал, воли њу не водећи рачуна о породици њеној. Он нема породице, његов је једини пријатељ Виторио. И Виторио га одвраћа од женидбе Паулином, која ма да можда вреди и у ствари, а не само као љубљено створење заљубљеног човека (јер као што је познато љубавник види више но што треба) ни у ком случају не сме му постати жена. До душе Виторио и сам осећа, да ће можда исту глупост, како рече, учинити он с Нином, али тек ред је да пријатеља одврати. Узгред буди речено, и најмлађа кћи Селена има свог обожаваоца у старом, излапелом кицошу, дегенерисаном маркизу Ципи. Дакле свака кћи прети већ својим романом!

Дарио је запросио Паулину. И сад настаје она права криза због чега „Девице" ваљају, и због чега би се за „Девице" могло, као оно за Шопенхауера, рећи, да имају своју лаку и своју тешку страну. Паулина се боји тог брака, она би хтела да све то прође у миру, она осећа да га није достојна. Она је хтела још раније, много раније рећи свом љубљеном Дарију једну страшну тајну, но што је дубље залазила с њим у љубав, све је теже било рећи ту тајну... Дарио и она стоје у соби, мати је крај њих, а на собним вратима куца, да уђе стари пријатељ породице Верчелини, да благослови будући брак, да пољуби у чело, место оца, Паулину и Дарија. И тада Паулина осећа, да не може издржати. Она дрекне, не пушта Верчелинија у кућу, јер — и завеса пада.

Стара историја. Паулина, прва невина овчица, пала је као жртва старом курјаку Верчелинију, тутору породице. Тај грех није имао последица, али Паулина осећа да ту тајну сад, кад је венчање ту, не сме сакрити своме мужу. Збиља, трагикомедија своје врсте. Толико девојака из поштених кућа у сличној прилици не би пошло њеним трагом, а она из извикане породице признаје вернику све. — А за то време Нина спрема бегство у оперу, где ће постати певачица и милосница првом Крезу, Селена бежи с њом заједно, да би постала милосница Маркизу Ципи, јер и једна и друга знају да је удаја за њих нешто изгубљено, и једна и друга се узалуд питају: „Куд води Даријева свадба?" ма да ни једна ни друга не знају за Паулинин грех. Зашто те девојке знају да оне нису за поштене жене, кад су оне у ствари поштене? То је трагикоме-

ција, рећи ће вам Прага, то је закон фатума те породице и необјашњив је као и сви закони. То се само констатује.

Виторио осећа да Паулина није крива, он је још воли, јер љубав се не може убити ни таквим гласом, али осећа, појима да му Паулина не може бити жена. Он није романтичар, да га љубав заслепљује, он није еманципован, да ће волети и упрљаног идола, он није храбар, није толико велик, да ће уз пркос свима спасти ону у коју верује. Он је смрвљен, оним што јесте. Он није из драма старинских, да проклиње, да се свети; он се само гневи, њему је тешко што је то тако. Или боље рећи, сам његов гнев је због тога, што још воли, он је бесан на сама себе, због тога што још воли.

И ипак он је слаб, он јој предлаже бегство, да му она тамо у туђем свету постане милосница, дотле (то разуме се не каже модеран човек, то се подразумева) док не успе, да је начини себи досадном. Сад му је психолошки немогуће без ње, али као што вели један философ „љубав се љубављу гони.“ Он ће се потрудити да нађе нову љубав. А дотле? Он пада у загрљај Паулини и волеће је.

И једна ружна мисао сене му кроз главу: „Ти ми то зато сад велиш, што знаш да ти ја не могу ништа рећи, јер те волим.“

Смрвљена бедница осећа колико је гадна та његова реченица, колико је непсихолошка. Кад је требало да му то каже? Онда кад је он још био далеко од ње? По тој логици, требало би рећи целом свету. Или онда кад је осетила да он није као сви други, онда кад је осетила, да се у њој буди оно што се никад није јавило? Не, ни онда. Она му је рекла сад, сад кад тај растанак боли и њу и њега. Она је из чаше љубави пила, пила док је могла и кад је та чаша требало да се и последњи пут принесе устима, да се испије и последњи гутљај, да би се у ту чашу точило друго пиће, пиће брачне среће, она је чашу разбила, јер је поштена.

И ви видите Прагу како се смеје демонски и пита: „Где лежи трагедија?“

Само, на жалост, Прага тиме и завршава; он баца ракетлу, а не тиче га се куда ће одлетети.

Увређена, сломљена Паулина одјури у собу и залупи вратима, а Дарио остаје сам, да пати и да је заборави, јер он ће наћи љубав. А она? Она ће, можда, ако буде осетљива,

извршити самоубиство или отпћи за сестрама, јер „то је крај девицама“ вели Прага. —

Као што се види драма која несумњиво оставља утисак, која није необична, али која не спада ни у оне које се само гледају, да би се више знало. Ова драма збуњује и сваки час у животу, на каквом соареу, при каквој раскваренај веридби, при дебиу какве певачице ви ћете се сетити Прагиних „Девица“. Може се овој драми замерити много ситница, може се пребацити појединим недетаљисаним местима, може се рећи да драма дохвата један велики проблем, а не решава га. Како да га реши? Једино решење је покушати да се у друштву не јављају такве породице, где отац умире рано, где мати остаје са ћеркама, где се нема новаца, где треба наћи зетове и где постоје тутори. А како да се то изведе? И зато ће опет рећи Прага, да је то комедија, — комедија sui generis.

*

На приказ као да није обраћено довољне пажње, можда зато што се знало, да се код нас та сатиричка драма, са јаким цецкалицама, за које треба бити и сувише еманципован и културан, неће примити као што треба.

Нарочито се може рећи да није довољно схваћена ова двојност, комичног које полази од првог чина и улази у други и трећи и трагичност, која у главном почиње од трећег па иде до краја. Јунаци ове драме били су г-ђа Таборска и г. Бековић.

Г-ђа Таборска је била више сентиментална, но интелигентна, а то не сме бити. Паулина има не сентименталности, оне болесне сете, којој се не зна узрок, но бола, коме се зна узрок: њу је увредио свет, не да̂ јој да живи, ма да она има пуно права на живот. Зашто је она крива, зашто је она прогнана из живота, зашто она треба да буде оно што су њене сестре, чак горе но што су њене сестре, кад је она од њих интелигентнија, и има више смисла за живот? То госпођа није довољно истакла, те је у један мах изгледало, као да сви имају више права на живот и да сви боље разумеју живот но она. То се нарочито видело у театралном гесту другог чина. (Њен плач није смео бити плач сићушног просјака, но увређеног духа, који не може да се свети). Њен четврти чин, где је ситуација јасна, где она тражи да живи где грчевито брани

свој пад, брани своју свесну некрену љубав, где је она млада, заносна, увређена и страсна, госпођа је била добра, ма да је и ту требало да буде мање плачевна.

Г. Бековић је добро учинио што није био сентименталан. На тај начин, до душе, није одговарао увек осећању Паулинином, али је био у својој роли. У опште г. Бековић има осећања и логике за идеалне љубавнике.

Г. Руцовићева улога је била једна од оних у којима је он у свом фаху. Његов Виторио, је био интелигентан, човек из живота, резигнатор, свестан свега што чини, чак и онда кад не чини оно што треба, човек који уме да се нађе у сваком положају, који разуме и људе и атмосферу око себе, једном речи светски човек. Све то г. Руцовић је играо уметнички.

Г-ђа Параное (Нина) била је непоштена нераспусна девојка, место да буде поштена, а распусна девојка.

Г-ђа Тодосићка је била добра и била би још боља да је била мање интелигентна, да је била припростија, с мање такта.

Мало више је можда написано о овој драми. Овим дужим написом хтели смо рећи, да нема увек право јавно мњење и да по њему не треба судити; јер по мишљењу публике, која је слабом посетом демонстрирала против „Девица“, оне су рђаве. Међутим ми смо уверени, да су и оне sui generis и да ће имати своју публику.

М. Б.

БЕЛЕШКЕ

Друштва.

Српска Краљ. Академија Наука. — Академија природних наука имала је свој скуп 30 априла ове године и на њему су свршени ови послови: 1 Досуђена је награда, из задужбине Пере Јанковића, спису проф. Николе Ранојевића „Криптогамске болести жита у Србији“. — 2. Расписан је нов конкурс за награду од 1200 динара, из исте задужбине, за најбоље дело из природних наука или из њихове историје, философије и методике. Списи за награду треба да се предају Академији до 1 фебруара 1912 године.

Академија друштвених наука имала је свој скуп 20 маја ове године. На овоме скупу свршени су ови послови: 1. Академик Ј. Н. Томић приказао је свој спис „Руковет српских листина 16.—18. века“. Одлучено да се штампа у „Споменику“ другог разреда. — 2. Приказан је рад протојереја Димитрија Руварца „Посланица митрополита београд. Мојсија Петровића српском народу за прилагање прилога за зидање саборне цркве, митрополије, школе и семинарије у Београду“, и уз то још шест сиђелија. Одлучено је да се све штампа у „Споменику“ другог разреда. — 3. „Исписи из требника манастира Тројице код Плевља и других старих Србуља“, од Александра Прљинчевића, упућени су на оцену академику Љубомиру Стојановићу. — 4. Спис д-ра Драгутина Анастасијевића „Српски архив лавре атонске“ упућен је на оцену академику Ст. Новаковићу. — 5. Према реферату академика Ст. Новаковића примљен је за „Споменик“ другог разреда спис д-ра Ђ. Шурмина „Кнез Милош у Загребу 1848 године“. — 6. Према реферату академика Љуб. Стојановића примљен је за „Споменик“ другог разреда и трећи део „Грађе за српску историју из руских архива и библиотека“ од Ст. Димитријевића.

Академија је са Југославенском Академијом у Загребу постигла споразум у погледу издавања југословенског речника. Делегати Срп. Краљ. Академије, Ст. Новаковић и д-р Александар Белић, били су у Загребу 19 и 20 маја где су присуствовали седници Југославенске Академије. Утврђено је да у спреми речника Срп. Краљ. Академије и Југославенска Академија буду равни и главни чланови, остала српска и хрватска средишта (Сарајево, Цетиње, Нови Сад и т. д.) да буду сарадници на другом месту. Бугари ће се примити само као сарадници, и њихови ће се радови штампати у преводу. Ако би пак они хтели

своје радове штампати на бугарском, допуштено им је да их преводе на бугарски. Срп. Краљ. Академија има поново да прегледа алфабетар за речник, па ће се после заједно са Југославенском Академијом израдити дефинитиван алфабетар и утврдити основа заједничкој рада.

Југославенска Академија знаности и умјетности. — Југославенска Академија знаности и уметности прославила је двестагодишњицу рођења астронома и математичара Руђера Бошковића, свечаном седницом 1 маја ове године, када је трошком главнога града Загреба постављено попрсје Бошковићево на углу Академијинога трга у Загребу. Сем великога броја Академијиних чланова, овој свечаној седници присуствовали су: одјелни предстојник кр. зем. владе д-р М. Амручи, загребачки начелник J. Хољац, са сенатором С. Каркићем и градским заступником К. Павлетићем, затим генералмајор у пенз. М. пл. Цољен и председник Матице Хрватске д-р О. Кучера, и многобројно грађанство загребачко.

На овој седници прво је председник Академије Т. Смичиклас прочитао пригодну беседу, па је потом прави члан Академије д-р В. Варићак читао своју опширну и занимљиву студију о животу и математичком раду Бошковићеву, најзад су прочитани телеграми који су Академији стигли из Дубровника, и то од дубровачког начелника Чингрије, од колегије професора учитељске школе, од Хрватског просветног друштва „Људевит Гај“ итд. — Извештај о овој седници штампаће се у „Летопису“ Југославенске Академије.

Српска Књижевна Задруга. — 8 маја ове године Српска Књижевна Задруга имала је своју 18. годишњу скупштину. Ова скупштина била је, према ранијима, прилично слабо посећена. Скупштини су присуствовали још и изасланици Матице Хрватске, Матице Словеначке и Матице Српске. — Поред уобичајених послова (отварање скупштине, бирање секретара) прочитани су извештаји о књижевном раду у прошлој години и о управљању Задругином имовином. О овим извештајима отворила се дебата више тек реда ради. Већина говорника изражавали су своје задовољство досадањим радом управе, те се износила понека жеља ради још бољега успеха и напретка Задругиног. Нарочито је истицана потреба да Задруга што пре изда књигу о српском народу, ради чега је Задруга раније расписала конкурсе, па јој није понуђен још ниједан спис. Било је приговора (проф. Г. Јовановић) издањима Задругиним. Напомињано је да Задруга нема утврђених начела, по којима ће бирати књиге за своја издања, нити се довољно пази на моралну страну у садржини издатих књига. Као пример наведен је поман „Дошљаци“, који је по својој уметничкој вредности без прекора, али по својој садржини није за Задругина издања. Било је говора и о чистоти језика у Задругиним издањима, и говорник, (Жив. Симић) који је о томе говорио, напоменуо је да Задруга не обраћа на то довољно пажње. Један је говорник (проф. Лаза Кнежевић) изнео жељу да Управа Срп. Књ. Задруге изради програм по коме ће се примати преводи за Задругина издања.

Напослетку примљен је буџет Задругин за 1911 годину по предлогу Управином и одобрено Управи да наредно (XX) коло штампа у 11.000 примерака.

Књижевни одсек Срп. Књ. Задруге имао је састанак 19 маја. На

овоме су састанку свршени ови послови: 1. Превод „Јадника“ од В. Ига (превео Мита Ракић) дат је на преглед д-ру Јов. Скерлићу, пошто се Б. Поповић није примио тога посла. — 2. Дат је на оцену Јеремији Живановићу роман „Зла крв“, од Б. Маршићанина. — 3. Враћен је писцу рукопис романа „Несуђенице“, пошто је на конкурс стигао после рока. — 4. Коначно је утврђено да у XX коло уђу ова дела: 1. „Доситејева споменица“; 2. „Песме“ Алексе Шантића; 3. „Поп Ћира и поп Спира“, од Стевана Сремца; 4. „Антологија старе српске књижевности“, од Миливоја Башића; 5. „Напуљске шетње“, од Милорада Павловића; 6. „Тито Дорчић“, од Венцеслава Новака; и 7. „Тартарен Тарасконац“. од А. Додеа, у преводу Душана Л. Ђокића. (са сликама.

Наука.

Д-р Драгутин Прохаска: **Хрватско-српска књижевност у Босни и Херцеговини.** — Д-р Драгутин Прохаска, професор реалне гимназије у Загребу, штампао је на немачком језику књигу „Das kroatisch-serbishe Schrifttum in Bosnien und der Herzgovina von den Anfängen im XI. bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX. Jahrhundert“ („Хрватско-српска књижевност у Босни и Херцеговини од почетака у XI. до народног препорођења у XIX веку.“ — Zagreb 1911. Verlag der Buchhandlung Mirko Breyer. У 8⁰, стр. VIII + 202, са регистром и једном картом Босне и Херцеговине. Цена?). — Ову своју историју босанско-херцеговачке књижевности поделио је д-р Прохаска у 8 одељака (глава): I. Језик и народност; II. Ћирилско писмо; III. Босански богомили и њихова књижевност; IV. Западни утицаји и турска управа; IV. Српско-православна црква и њена књижевност; VI. Католичка књижевност; VII. Раја и њена поезија; VIII. У очи народног препорођења. —

Између свију покрајина, у којима живе Срби и Хрвати, Босна и Херцеговина најсиромашније су књижевношћу у својој прошлости. Може се рећи да у Босни и Херцеговини и није било књижевности (ни кад се узме релативно значење ове речи) све до времена реформације. Свакојако то је појава о којој треба да размишља књижевни историк. Д-р Прохаска не говори о том скоро ништа у овој својој књизи. Он, за средњи век, главну своју пажњу поклања богомилима и њиховој књижевности и констатује да су богомили били поглавити књижевни радници у средњем веку, пре пада Босне под Турке. Остале вероисповести у овом погледу стоје иза богомила. За турске владе, када у главном нестаје богомила, књижевност се јавља и код православних, али је она сада слабија од књижевности католичке. Сва знатнија књижевничка имена у историји босанске књижевности јесу из реда босанских фрањеваца, који су развили жив рад да сузбију реформаторске идеје.

Ова књига д-ра Прохаске је, углавном, ваљан прилог историји српскохрватске књижевности. За израду ове историје Прохаска је употребио све знатније радове ранијих писаца. Недостатака, разуме се, има, али они нису такви да убијају вредност овог рада.

Такав један недостатак опажа се у прегледу богомилске књижевности. О богомилима је засада најбоља и најпотпунија расправа Фр. Рачкога „Богомили и патарени.“ Рачки је у овој својој расправи дао одличну историју богомила, њихова верског уређења, њихова живота. Прохаска је овај део своје књиге радио по Рачком, али

није успео да да̂ јасну слику богомилске историје и њихове књижевности. И у другим деловима ове књиге осећа се непотребна развученост, местимице и површност, понека ситнија грешка итд., али то не умањује много вредност ове књиге.

Један чланак о јужним Словенима: — У часопису „Le Globe“ (tome XLIX, novembre 1910, стр. 67-77) штампан је чланак Жоржа Блондела „Le réveil des nationalités en Autrisch-Hongrie: Les Slaves du sud“ („Буђење народности у Аустро-Угарској: Јужни Словени“). У овоме се чланку расправља о спору између Срба и Аустро-Угарске, који се јаче развио од времена анексије. Писац је мишљења да је, за време тридесетогодишње окупације, Аустро-Угарска у Босни и Херцеговини имала пред очима једино своје интересе, те је стога, на пр., градила оне путеве и жељезнице, које имају стратегијски значај; сем тога се босанско становништво мучно и осећало, јер је као управни систем владао систем шпијунаже. Код већине пак становништва анексија је изазвала само тешко расположење, јер је њом задан јак ударац тежњи за уједињење Срба. Ово се незадовољство неће умирити ни новим октроисаним уставом, јер ће, усред деобе становништва по верама, и даље остати верске распре, германизација бити све јача и т. д.

Насупрот схватању Немаца и Маџара који, сматрајући Словене нижим од себе, раде да се ови развијају у у оквиру њихових организација, писац истиче право Словена на самостално културно развиће из ових разлога: ако се и претпостави да је неки народ и заостао у култури према другом, није поуздано да ће тај исти однос и у будуће постојати; сем тога, један народ може и изостати у погледу материјалне културе и опет се одликовати моралним особинама. Тако се, иза доба централизма, када се тежило да се народи групишу под управом Беча, и иза доба дуализма, које је створило две државе, у Аустро-Угарској јавило треће доба у коме се све јаче истичу тежње појединих народности.

Б. Милојевић.

ВЛАСНИК
Аца М. Станојевић
УРЕДНИЦИ
Др. Драгољуб М. Павловић и Риста Ј. Одавић
Штампарија „Доситије Обрадовић“ (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 59. ЈУНИ, 1911. ГОДИНЕ СВЕСКА 3.

ПРОФЕСОР У РАЈ

— Ја сам Вељко Вељковић, професор пиротске гимназије. Умро сам јутрос, па ме ево пред лице Господње.

Свети Петар промоли главу кроз шалтер, одмери непознатог од главе до пете, па се онда поново повуче у вратарску ложу, и стаде прелиставати књигу крштених слова Вједи. Кад нађе страну која је припадала души Вељка Вељковића, он се дубоко замисли, одува прашину са књиге, помери перо и мастило, па тек после велике почивке рече:

— Шта ћу да радим с тобом, о смртни. Твоја страна је потпуно бела. У рај те не могу пустити, јер ниси учинио ни једно добро дело... не могу ни у пакао, јер не стоји забележено да си што рђаво учинио. Бар да си се мешао у политику као и остали професори твоје земље... пакао ти не би гинуо: јер ће професори упропастити земљу Лазареву. Заман Сава и Симеун плачу и ридају и преклињу накот професорски. Шта да радим с тобом, о смртни! Мораћу те вратити у живот.

Један серафим, који се био случајно зауставио и радознало посматрао збленуто лице професора Вељковића, примети смерно:

— Свети оче, ја имам на сајузу нешто аката из прошле године. Она су из једне мале земље која се зове Србија. О њој не води нико рачуна, па сам и ја гледао пречега посла.

Свети Петар нареди анђелку да донесе та акта. После дуге тражње, оба се божја човека обрадоваше, кад нађоше један акт, на коме је писало:

„Сајузити са делима Вељка Вељковића, гимназиског професора, град Пирот, земља Србија“.

Серафим заклепета крилима, накашља се, прогута пљувачку и стаде читати:

„Ноћу између 8 и 9 септембра 1910 године, земља Србија, град Београд, кварт врачарски, улица Ресавска, број куће 86, спаваћа соба Чедомира Милића, чиновника, десило се следеће:

Већ су млади супружници били окренули једно другом леђа и фамилијарна, ничим непоремећена тишина испуњавала је заједничку собу, кад се млади муж трже из полусна, лупну се прстом по челу и рече својој брачној половини:

— Па сад реци, Милева, да твој муж није паметан човек.

— Шта рече? — крикну млада жена, пробудивши се.

— Јутрос сретох једног врло познатог господина, па се цео дан питам ко је то?

— А! Свакако неко од оних твојих пријатеља из школе што се нисте видели од пре осам година. Знам већ колико је сати: сутра ћеш опет изаћи у кафану без мене, а што је крај фучији масти, то ти је последња брига!

— Овог пута си се преварила!... Идем ја тако, Милева, по Калимегдану, па нешто мислим... не знам ни ја о чему, није фучија масти све на свету! Ово јесење сунце натерује човека непрестано да мисли!... Кад, предамном се појави један господин: мршав, дугачак, у старом реденготу, у чистој крагни, црној машни, образа бледих, критичког осмејка око поткресаних смеђих бркова и очију глупих као у телета. Тај господин ми се учини тако познат... учини ми се да сам цео један живот провео с њим... врло блиско, тако блиско да му хтедох прићи, пружити руку, ословити га са ти и упитати га: како је, шта ради? Али...

— Али? — упита жена радознало, увлачећи се дубље под покривач.

Наједном се сетих да му не знам име, па застадох да се промислим. Ти знаш, да ми то није први пут да се присећам како се зове тај и тај мој познаник, јер се у Београду има толико пријатеља, толико људи којима се каже ти, пружа им се рука и раме да нас потапшу, да измењају коју реч, па да после оду, не водећи рачуна о нама... ни ми о њима. Сећајући се тако како се зове овај мршави господин, ја приметих са запрепашћењем да не знам: ни ко је, ни одакле је, ни шта ради, ни где смо се видели и упознали. Из моје главе се био избрисао сваки спомен на то познанство. А, веруј ми, био ми је познат... тако познат, као ти, да простиш.

— Магарчино!

Познавао сам његово мршаво лице, излизан реденгот, поткресане бркове и телеће очи.

— Па шта је било? — упита Милева, већ са свим будна и наслањајући љубопитно, своје округло раме на развијена плећа свога брачног друга.

— Спустим главу и начиним се као да га нисам приметио. Стид ме би, жено; знаш, какви су људи! Они неће да знају да ја имам још десет хиљада таквих пријатеља у Београду. Скренем у десно, на једну побочну стазу Калимегдана. Мислио сам да ћу ту бити мирнији и да ћу се пре сетити. Али не иде. У мојој глави је био мрак... потпун мрак на то познанство. Ето и цело после подне: пушим цигару, пијем кафу, намештам сто, звоним за послужитеља, грдим практиканта и лажем једног ужичког посланика који је био запео да му поставим неког сељака за послужитеља, а све мислим: „Ама, где сам ја то видео оног господина?“ И тек сад видиш, Милева, хтео сам заспати кад ми сину у глави...

— Сетио си се?

— Да. Знаш, онај професор што је био с нама у возу кад смо се враћали са Авале.

— Сећам га се... сећам га се! — ускликну млада жена и румен јој удари у лице. — Одмах после наше свадбе.

— Јесте. Најзад су нас се оканули: родитељи и поп, пријатељи и комшилук, свршило се све... све оно „ваља се“, „не ваља се“, „такав је обичај“, све досадне посете, честитања, осмејци, жеље, савети... Седимо тако у овој нашој соби. Прва недеља после машега венчања. После подне. Прозор отворен. Месец април. Топао поветарац доноси однекуда мирис на јоргован, а моје срце пева као шева, што рекао неки песник.

Млада жена прибн се сва уз свога мужа и протепа:

— А ја ти скувала кафу и наслужила у шољици које нам је донела на дар тетка-Пола...

— И села на крило. Видиш, Мила, то је био дан, један од оно мало дана у животу кад је човек срећан...

— Шта зар ти ниси срећан увек? — пребаци му жена, умиљавајући се.

— Да, наравно... мени ништа не фали. Али мислим: апсолутно срећан, кад човеку изгледа да је цео свет само за њега створен, кад му се све смеши, кад су му сви људи пријатељи. Напољу се разливало пролеће у своме јеку. Ја пожелех да одем

с тобом што даље... што даље од Београда и његова света, али овај глупи канцелариски живот везивао ме је за место. Ја предложих да идемо на Авалу. Ти приста.

У пријатељској помрчини супружанске собе ницале су успомене на прве дане потпуне љубави, и, као добри дуси, уљуљкивале су два раба божија у њихову скору прошлост, у илузију тренутака кад се почиње, кад смртнима живот још не наноси тешке задатке, мучна разочарења, непопуњене потребе и кад љубав ври, не из навике, не по дужности, већ као усталасано море које кључа из самог себе, таласа се, ломи, крха се и достиже недостижне облаке.

Млада жена се такође сећала.

— Пели смо се брзо, као луди. Кад бих ја застала, задихана... мртва од умора, ти си ме грдио, храбрио, вукао... Ниси хтео да знаш, што се моја блуза закачињала за шипурак, што ми се жипон цепао у комаде. Ти си хитао све више, све брже... и хвалио планинску стазу и натруо пањ, гундеља и пролетње небо, криве букве и сунчане пеге које су падале кроз лишће и златиле земљу, процветало биље и твоју знојаву косу.

— А кад смо стигли на врх Авале — предузе муж, као да хтеде заменити своју супругу под слатким теретом успомена — пред нама се пружао чудесан призор наше земље: зелене ливаде, преорана земља, безброј непознатих путева, букети дрвећа, сребрнаста река и облаци, разнолики бели облаци, као планине од леда, који су се пресијавали на априлском сунцу.

— Ја сам хтела да видим још више. На твојим леђима, ја сам се пела, пузала се уз развaљену кулу Порчиног града... Нисам се бојала да се огребем, да паднем... није ме било страх од гуштерова ни зеленбаћа. А кад сам се попела...

— У даљини плавио се Рудник — настави млади муж одушевљено, као божићњи тропар. — Оцртавао се венац других неких планина. Иза једног брдашца стидело се неко торлачко село. Још даље, преко запаљене Саве и Дунава, спавали су Земун и Панчево, а испод наших ногу простирао се Београд, бео, сасвим бео и зачуђен, као вивак који се уставио на састави две велике реке, те посматра како теку ове вечите воде, неуморне, живе, живље од живота.

— Прохладан ветар дувао је на кули. Ја сам се била ухватила за један дирек триангулационе пирамиде да не паднем. Нешто велико, ванземаљско, испуњавало је цело моје биће. Пла-

нински ваздух и висина уносили су у моју главу пијанство... једно слатко пијанство, пуно одушевљења, које дотле никад нисам осетила. И то пијанство је трајало и после... кад смо силазили, кад сам брала од сваког биља, од сваког дрвета по струк, по гранчицу. Кажем ти и сад, није то било од оног вина, што смо га попели из Дашчаре... како ли се зваше она механа под Авалом. То је трајало и после, кад смо сретали овце, кад си ми хтео да купиш једно јаре, кад смо слушали једно сељаче како прича о његовим воћњацима... кад смо трчали у Ресник да нам не измакне последњи воз.

— Ето, ту у возу — насмеја се раб божји Чедомир, и окрену се својој слађајшој половини — познали смо оног мршавог господина. Био је у том истом излизаном ређенготу, имао је исто тако чисту крагну. Био је напунио цео купе својим куферима, те се наљутио кад сам ја начинио места за твој шешир међу њима. Прогунђао је нешто, па се повукао још више у угао и продужио зналачки поправљати ђачке задатке.

Млада жена се намршти.

— Ја не волим професоре. Видиш, Чедо, ја те волим, али да се ти ниси пожурио, ја бих се удала за ма кога, само да не будем професорка. Волела сам своје студије на Универзитету, али кад би се тада по неки пут предала мислима да ће ме једног дана поставити за професора... Ах, пфуј! То ти је чудан народ. Они су као дрво што се развија, не мењајући се. Они уживају у ономе што предају и верују да ће се небо срушити, ако једно дете не научи све минерале који кристалишу по тесералној системи. Навикли да им се деца диве, они мисле да све знају и готови су да приме свако место: за министра грађевина и посланика у Мадриду, за члана комисије о брзометним топовима и начелника поштанско-телеграфске дирекције. За њих не постоје границе немогућности.

— Не грди толико професоре. Бар онај наш није био рђав човек, а ни кандидат за министра. Кад је видео да нисам оштетио ниједан његов неприкосновени куфер, он се поново вратио у добру вољу, па се није наљутио чак ни кад си запевала. Магарац један, није ни имао зашто да се љути. Ти си тако лепо певала ону Хајнеову песму:

...Мој оче, моја мајко, нека вас Бог чува! Ко зна у даљини да ли ће ми се срећа смешити? Али има толико вина које нисам оку-

шао... толико путева којим нисам прошао! Зашто си тако леп, о свете, о широки свете?...

— Магарац један! — потврди и млада жена, па обави голим рукама свога мужа и уви се сва у његове широке груди, док је густ мрак облачне поноћи падао обилно на два раба божја која су с усрдношћу испуњавали закон оца небесног.

Присуствовао и реферисао надлежни анђео... Потпис нечитак! — заврши серафим и безазлено заклепета крилима.

Светом Петру се осмехну леви брк, али га он брзо поглади својом жутом, светитељском руком, па, гласом пуним опроштења, обрати се Вељку Вељковићу:

— Улази, смртни, у лоно Аврамово. Твој живот није био узалудан, јер су двоје младих слугу божјих испунили закон божји једанпут више захваљујући теби.

Кад се професор ушуња у рај, рајски вратар спусти капак на шалтеру и написа на прочитаном реферату: „У акта“.

М. М. Ускоковић.

МОЈА ВЈЕРА

— СВРШЕТАК —

Исус

1.

Говорим о њему како о пријатељу, како о своједему драгоме брату, што га душа моја љуби особитом љубављу, и овом се љубављу она чисти и обожава. Идући тмастијем путевима земаљског живота, ја сретох овога пријатеља и видјех у њему своје виђело, у њему нађох себи вођу. Он ми пружи руку, кад видје гдје се топим, и извади ме из пропасти. Ја га љубим. Мило ми је ово казати, али жудим и хоћу да ме навласт слушају људи њежна срца, жудим да ме чују чељад од духа. Оваки хоћу да ме чују, што ме само оваки могу схватити и разумјети.

Исус је Христос вјечна ријеч; не ријеч: глас, звук, слово, него ријеч: живот. Стекох знање и савјест своје особе његовијем науком и духом. Он је мене мени вратио. Ово је спасење. Спасен си, кад се себи вратиш и кад у се уђеш. Ја знам да сам спасен, што чујем у себи да се посједујем и да од никога и од ништа нијесам посједован.

2.

За своје прве младости гледах Исуса у црковноме позоришту, и видјевши га од дрва, од камена, од сребра, од злата, ништа не чух у себи; жив се с мртвијем не слаже Кад одрастох, схватих да су оно недичне поповске играрије што не доликују онијем који се клањају Богу у духу и у истини.

Пак сам послије Исуса гледао кроз богословље — сми-

јешно, зло богословље — што говори о Богу, и пара га и расчиња и поначиња, како да је бог нешто мртво и под свештеничком влашћу. Душа ми рече, љубав ми рече да богословски Исус није мој Исус. Мржња је и смрт богословски Исус. Свештеник скова својега Христа у вигњу своје окрутности.

Неколико година послије ја другчије и боље сматрах Исуса, ја га сматрах кроз своју особу. Онда ми душа рече: „Овај је твој Христос". И душа ми једино могаше указати Христа, јер се он душом схвата; Христос се находи у духовнијем дубинама свакога човјека, али је мало људи што савјестно њега ћуте у себи. Да га Петар није живо имао у себи, он га никако не би био увидио у Исусу кад му рече: „Ти си Христос, сип Бога живога". — Што у себи немамо, у другому не видимо.

3.

Исус говори: „Каква је корист човјеку, ако сав свијет добије а души својој науди? Или какав ће откуп дати човјек за своју душу?" (Мат. XVI. 26.) Ово је објава. Ја по овој објави видјех и осјетих достојанство и божанство своје особе. Онај глас излази из вјековјечанства, из Божијега скута, и зове човјека да се гледа, цијени и поштује.

Читав је свијет ништа према мени, ништа је његова слава, ништа су богатства. По Христовој ријечи ја увидјех у себи стару истину; увидјех и оћутих да сам жива слика и прилика живога Бога. Нетом ми дођоше до душе ове ријечи, ја отресох и збацих са себе јарам страха и срамотне потиштености, што ми бејаху негдашњи кукавни учитељи наметнули на леђа и на душу.

Нико ми до Исуса не отвори очи да се видим, и за то попут јеврејског слијепца говорим: „Човјек, који се зове Исус, начини као и помаза моје очи, и рече ми: „Иди у Силованску бању и умиј се. А кад отидох и умих се, погледах". (Јов. IV. 11). Свијет нам и свештеници очи затварају, а Христос их отвара.

4.

Исус нам каже: „Оцем не зовите никога на земљи, јер је један отац ваш који је на небесима". (Мат. XXIII. 9). Свак од нас може рећи, како Христос рече: „**Ја сам прије него се Авраам родио**, јер смо ми у Богу били прије него смо се у тијелу родили". Ова објава зове човјека да се цијени у Богу, својему пралику.

Нема, не може на земљи човјек имати оца: то јест, његова памет, његов разум, дух му, особа му небескијем Оцем произлазе. Ми смо свјетлост од оне свјетлости, богови од онога Бога. Ми смо у себи, у својему духу нашли по Христу својега наравнога Оца. Ово је живац камен, на којему Исус сазида своју цркву од независнијех и слободнијех људи, који га слиједе и с њим творе краљевство правде и истине.

5.

Научих од Исуса да се немам бојати световнијех владалаца, који су огнушени прекршајима и крвљу. Нема бити и не може бити страха у онијем који се осјећају Божија дјеца, јер њима унутрашњи дух говори: „Синови сте Божији“. Научитељ каже: „Не бој се онијех који убијају тијело а душе не могу убити“. (Мат. X. 28). Могу ми се они главе дотаћи, али не могу неумрле ми и слободне душе.

Не зна за страх човјек напуњен Христова духа и љубави му. „У љубави нема страха, него савршена љубав тјера страх на двор; јер страх има муку. А ко се боји, није савршен у љубави“. Велике, узорите, душе не могу се бојати, јер су јаке савјешћу својега пребивања у Богу.

Свак би имао тражити, молити и хтјети да буде ослобођен од страха, али се ова воља и молитва у сваком срцу не може зачети, него у оному гдје је становито усађена увјера да све о Богу зависи и да се Богу једино служи без страха. Они, што служе људима, бораве у страху, али не они што служе Богу; ко служи Богу — краљује, а ко служи краљевима — робује.

Можда ти, брате мој, пожуднијем очима гледаш на краљевска и царска величанства, и можда им се дивиш. Не поступај тако потиштено; слободно, без опрезности, гледај на оне свјетовне и грешне играрије, па ћеш схватити да краљеви и цареви нијесу друго него окруњене слабости. Оно што ти гледаш и чему се лудо дивиш, није него род, послиједак небројених малијех слабости и немоћи. Да на свијету није слабијех и немоћнијех народа, не би било ни окруњенијех господара; да није бедастијех оваца, вјеруј да не би било ни незаситијех пастијера. Овако је брате... Чувај се да те изваныштине не преваре!

6.

Пријатељ, који ми дође од Бога, говори ми у срцу: „Не продају ли се два врапца за један динар? Па са свијем тијем

ниједан од њих не може пасти на земљу без воље оца вашега. Не бојте се, дакле, ви сте више од много врабаца". (Мат. X. 29—31). Ништа ми се не може згодити без Божије воље. Оно што сам, по њему сам. Он ме учи, чисти, оштри, одгаја сад добром а сад злом, сад сладошћу а сад горкошћу. Кад је овако, значи да овако има бити. Штогод ми се догађа, све је од Бога. Ја се никако не могу одвојити од Оца. Тако смо здружени, спојени с Оцем да међу нама није могуће замислити просјека.

Научитељ говори: „Зна отац ваш што треба вама прије молитве више". (Мат. VI. 8). Мени је заклон и јакост у вјери да мој небески Отац зна за потребе својијех синова. Ти моли! Не мари за облаке, што ти кад, вјетрима гоњени, прођу изнад главе, неће запријечити молитви узлазак. Моли!

Отварај душу својему Оцу, не да њему ти штогод откријеш и речеш; он зна што теби треба, ти му своју душу отвори молитвом, што је сладост, уживање трајати у молитви. Молитвом се кријепиш; молитвом потичеш, развијаш у себи божанство. Али буди вас у својој молитви, буди у њој с памећу, са срцем, са животом.

7.

Отајна је људима од свијета наука коју научих Христовијем јеванђељем; тјелесни не виде даље од тијела; њима нијесу пристојно отворене очи да виде овакијех сјајнијех љепота. Човјеку се имају и осјећања одуховити да се он примјери истини и љепотама Христова наука, што они знаду да дух претвара материју. Може се ријети да колико је више унутрима човјек духован, да је он толико мање у надворнијем начинима материјалан. Гдје је велика духовност, ондје тијело није задјева духу, него му је вјеран и окретан слуга, боље него гудало гуслару у руци. Где је велика духовност, види се сјајност духа кроз прозрачност тијела. Христу примјерени допиру до сјајнијех љепота његова јеванђеља и до савјести сина Божијега, што они живинскијех захтијева више не осјећају, и што много далеко одметнуше од себе свјетовни јарам.

Ко хоће да уђе у ове неизмјерне Божије ширине, које се јеванђељем нама отварају пред очима, ваља да прође кроз Христове ускоће, ваља да вјернијем, постојанијем слиједом њега слиједи, господски носећи свој крст уз брдо препорођења и преображења. Како Христос тако и ми, јер је он нама углед,

видјело, пут. Ко ступа у ове божанствене просторе доиста је велик, диван; колико он напредује пут сјајне сврхе, толико с њега пада на земљи све што је грешно. Он свлачи тјелесног човјека и облачи небескога; земља се враћа земљи а дух Богу.

Натраг!

1.

Ваља да се вратимо онамо гдје смо имали остати; онамо се имамо вратити откле су нас одалечили многи неправни и нећудоредни узроци. Свакако ми имамо проћи слободнијем кораком преко свијех црковнијех и политичкијех насиља, да се вратимо онамо, на оно мјесто, гдје Христос стави људски народ кад изабра своје ученике, и њима указа којијем путем имају људи ходити пут своје сврхе.

Танкијем гласом гласимо да је Христово само јеванђеље; једино је ондје објављена његова воља и намјера. Гласимо и свуда разгласимо да су свештеници и цркве умотале јеванђеље у крпетине теологије и настранијех литургија, и да за то народи не знају ништа за Христа и за његову ријеч истине и љубави.

Толике цркве — које ми гледамо гдје се гомбају међу собом, и гдје цијепају јединство душâ и љубави Божије у срдите, отровне странке — не састављају Христове цркве; оне се лажно зову његовијем именом. Христова је црква састављена од душа што горе љубављу, и дјелују, и труде се (вођене Христовијем духом) да пријеђе царство Божије, царство чистоће, правде, љубави.

Народе мој, ако би тамо до тебе дошла ова моја књижица, ја те молим да сматраш догађаје што ти се даномице врше пред очима, и нећеш судити да се ја противим истини што овако говорим. Затвори уши да мање чујеш, или да нимало не чујеш хуљкаво свештеничко појање, а више отвори очи да боље видиш свештеничка дјела, и нећеш осудити мене, својега брата, што овако пишем и што те зовем да гледаш Христа а не попа.

2.

Христос пред свијетом прогласи нови увјет; Богу се не чине више ни приносе ни жртве паљенице, што њему годи

скрушен дух и чисто срце. Ожалошћена и покајана љубав има из нашега срца изагнати себичност; кога смо прије ми мрзили и били му штетни, данас ваља да га љубимо и да му будемо корисни. Ово је, а не друго, свето посветилиште. Потребно је да се духом родимо наново; духовно препорођење савршује тјелесно рођење. Хтјело се, да дођемо на свијет, да се родимо; а да се Оцу вратимо, хоће се да се препородимо. Преко овога закона нико не прескаче.

Бити ће била корисна тијелу стара водена крштења, по којима су нижи народи мислили да се Богу угађа. Али је сад, послије Христа, једино важно да се Духом светијем крстимо, и наново родимо. Имамо се по Христу вратити Богу, да с њим будемо једно.

3.

Новому је увјету, или јеванђељу, темељ у дубокијем осјећајима и жељама човјечијега срца. Човјек дође од Бога и за то наравно он жуди и хоће да иде к њему, и да с њим непосредно опћи. Тому јеванђеље наравно помаже, и за то је оно свуд радо примљено, као што свуд зеница радо прима свјетлост.

За јеванђеље нијесу само нека мјеста и нека поднебља; за њега је згодан читав свијет. Исус јасно ово увидје, кад рече да ће му се јеванђеље проповиједати по свему свијету.

Ако гдјегод неће јеванђеља, није то да га народи неће; свуд су народи наравно наклоњени на љубав. Неке особите врсте људи неће јеванђеља; неће га они што народима сисају крв, живот. Неће јеванђеља они којијем браство нимало не годи, што јеванђеље у народима побуђује и гоји осјећај браства, и развaљује међе и зидове које подижу цркве и свештеници.

Ако гдјегод неће јеванђеља, то није због самог јеванђеља, него због онијех што га проповиједају а не знаду га проповиједати, не знаду се њим приближити срцу своје браће. Они се служе јеванђељем да себе окористе. Знано је да се свештенство за много и много вјекова светогрдно служило Христовијем јеванђељем не да народе врати слободи и Богу него да их од њега одврати, па да им наметне црковно самосиље и којегод краљевске или царске породице. Нека ово не забораве народи.

Никому јеванђеље не може бити мрско, јер оно зове, нука људе да се љубе у небескому Оцу. Није мрско јеванђеље; мрски су они што јеванђељем покривају и крију своју прождрљивост

4.

и чине како су чинили књижевници за Исусовијех дана. Ови би јели удовичке куће молећи се Богу дуго и лажно.

Имамо се вратити натраг. Јеванђеље одговара свакој пожуди наше душе. Оно гаси нашу духовну жеђ, којом жедне сви људи, ако и сваки од њих нема свеђ бистре и потпуне савјести ове жеђи. У јеванђељу находи ријешење свако људско питање. Вратимо се натраг!

Од сада ће богоштовље бити просто, мило, како је проста и мила љубав, како је прост и мио поглед невиности; богоштовље ће будућијех покољења бити чистоћа срца и наше унутрашње сједињење с Богом. Вратимо се натраг!

Богоштовље није више, како је негда било, слијепа вјера у неке свештеничке безумности, нити је оно црковна служба коју свештеници без чувства, стројно овршавају. По Христову јеванђељу и духу цио наш живот има бити богоштовље; по Богу и у Богу имамо живјети. И овај живот у Богу имамо указати свијету својијем дјелима, владајући се у свему према Христу, своjему изгледу.

У себи и пред свијетом имамо бити жив Христос, да овај свијет кроз нашу светињу и савршеност увиди и загрли Исуса Христа, мудрост и љубав Божију. Христос нам је дао нову заповјест да се међу собом љубимо, како нас је сам он љубио.

Вратимо се дакле натраг, на ону заповијест, на бољи живот! Ево почетка и темеља нашој вјери и сврхе нашему животу!... Бог нас љуби. Он је Отац свијех нас; он заповиједа своjему сунцу, те оно обасјава а зле и добре и даје дажд праведнима и неправеднима. Ништа нас не може од њега раставити. Његови су они који збиља хоће да живе по његовој вољи, с њим у јединству.

Богу смо синови, и с њим љубављу везани. Нема бити међу нама ни слуге ни господара; сви смо у Христу браћа. Христос вођа ступа пред нама; он је највиши од човјечијех синова и најбожанственији од Божијех синова. Ми ћемо се доиста љубити и бићемо савршени, кад његов живот узмемо за правило својега живота. Љубећи брата љубићемо Оца.

Прије него се смркне, вратимо се натраг! Кад Исус на Голготи испусти дух „завјес се црквени раздрије на двоје, од горњега краја до доњега“. Ово је знак да је Христос својијем

посветилиштем развалио зидове и запријеке што стара свештенства бијаху подигла међу Богом и човјеком. Јеванђеље гласи да савјест једино има краљевати. Прије него нам се смркне, вратимо се натраг!

Вјерујем

1.

Човјек није створио ништа; све оно што је постало, по некој је другој вољи постало. Ми смо оној вољи надјели име Бог, али не можемо јамчити да њој одговара ово име. Ја вјерујем у онога који је створио васиљену; наче ћу боље ријети: Ја вјерујем у онога који постојано ствара васиљену, и у својему је стварењу закон, живот, памет, разум.

Вјерујем да је створитељ једина истина, и да су неисцрпива њена богаства. Она у себи не мијења, али се разна и многолична каже у створовима, што по њој бивају.

Како је Бог истина, ја вјерујем да је он тако и мир; све наше неплодне и грешне борбе у њему доспијевају: сваки се наш губитак код њега претвара у побједу.

Вјерујем да ће прићи, и да је у многе душе већ пришло царство воље и љубави Божије, о којему Христос рече да није изван нас, него у нама. Овако вјерујем, и већ видим гдје се у људима буди врховна, владалачка савјест, по којој осјећају да су Богу синови. Прошавши кроз искуство вјере и молитве, вјерујем и тврдим да неће нигда нестати у човјечијему срцу Божијега осјећаја.

Вјерујем да је Христос мисао и ријеч Божија, о којој јеванђеље рече „да бјеше у почетку“ и да је све по њој постало; и да „без ње ништа није постало.“ Овај се Христос, корјен божанства, налази у свакому човјеку, као што се ватра налази у свакому кремену. Али се у никому Христос није толико могућно и славно развио и указао колико у Исусу из Назарета, за ово великом вјером и горућом љубављу ја имам на њега гледати, да се уметнем у њега, и узрастем до његова духовнога раста. Овако се врши спасење. Свак има бити Христос попут Исуса из Назарета.

2.

Вјерујем да сам ја био дух, душа, памет, разум прије својега тијела, и налазећи се сад у тијелу и на овому свијету, гдје

гријех и смрт свакога вријеђа, мислим да сам прије својега зачећа нешто скривио, и да су овако нешто, једнако како ја, скривили сви они што су у тијелу и на овому свијету. Овдје је наше чистилиште, овдје наш пакао.

Непрестана је, мучна, страшна и супротива борба међу законом мојега ума и законом мојијех уда, међу тијелом које је слабо и духом који је спјешан. Много ја кушам, много, горко ја патим због ове борбе. Али се нећу ни изгубити ни помести у овој борби, што на плочи својега срца носим уписано оно што је добро и оно што је зло, за то се тврдо ја имам држати унутрашњега гласа своје савјести, који ме на добро нука и од зла одаља.

Знам што је добро. Добро је оно што ми помаже развитку и држи ме у складу с Божијом вољом, која влада над свијем створењем. Добро је сдружено са здрављем, с красотом и честитошћу.

Знам што је зло. Зло ми смета, затеже развитак, и сасвијем га ништи. Зло ме вади из Божијега склада и мeће ме у незадовољност, у немоћ, у ружност, у велике, неизмјерне несреће.

Вјерујем да како дођох од Бога, да се тако и њему враћам; он ме потпуно позна, праведно ми суди, очински ме љуби. Садашњи је мој живот обећање, јамачност будућега живота, који ће бити продужење, умножај недоспјетни садашњега. Знам, живо ћутим у себи да сам једно с Богом, да се у њему толико узвишујем колико се у себи поднизујем.

3.

Ништа за то што сад, у овому животу, није човјек савршен. Ја вјерујем, ја знам да је човјек зван да буде савршен. Ако данас ти видиш да је он зао, сутра ће бити добар; ако је данас мудар, сутра ће бити мудрији.

Све зависи о новијем утисцима, по којијем се складају у нама нове мисли и нови осјећаји. Ако су добри утисци, бити ће добре и мисли, бити ће добри и осјећаји, бити ће добра и дјела. То и духовно и тјелесно претвара човјека; цио он по тому постаје добар. Ово је наш наравни, прави људски напредак; ово је путовање пут савршености. Сваки дан нове мисли и нова дјела.

Некијем се чини да човјек истинито умире, што полаже

тијело кад му оно више не служи души. Не, човјек не умире; он вјечито траје у својему животу. Њему само мијењају и доспијевају обличја живота а не живот. За то вјерујем да ме иза смрти мојега тијела чека велика слава, нека јој сад, док сам у тијелу, не видим ни окрајка.

Вјерујем да је оправдан човјек Богу вјеран, и да злочест прима што заслужује Милостив ће наћи милост; жалостан ће бити утјешан. Они који су чиста срца, видјети ће Бога; чистоћа срца зависи о љубиви истине.

Ко љуби истину, чисти се и реси овом љубављу, што истина није него сам Бог.

Вјерујем да ће зло бити укинуто, и да ће праведник вазда и до вијека сјати попут звијезде на небу.

4.

Пророчанство је моћ човјечијега духа, отањена и чиста Богом и болешћу. Пророк продире у отајство душе и слова, и каже народима оно што је покривено и отајно. Ријетко се нађе човјек пророк; мало је људи што знају за ову моћ скровну њима у души, јер их је мало што имају чисто сазнање и танку савјест своје особе. У људима је дух загушен страстима и бригама. Вјерујем да је било, да има и да ће вавијек бити на свијету пророка од Бога надахнутијех.

Вјерујем у свето братство онијех људи који ћуте да су синови једнога јединога Бога, који њих собом напуња, и њима је мицање, биће, живот.

Вјерујем да духови нашијех покојника опће и говоре с нама како су опћили и говорили кад су били у тијелу, и за то вјерујем у светијех опћину, који су пред Богом и Бога пуни.

Вјерујем у свету католичанску или опћениту цркву, које се ја не одрекох одрекавши се римске цркве. Римска црква није више Христова црква, што се она не држи Христова јеванђеља, у којему је једино закон наше душе и правило свето нашега живота. Овако ја, списатељ ове малене књижице, вјерујем у својему срцу, у својој души, и у овој ћу вјери предати Богу свој дух.

5.

Узгор, и свеђ узгор, о душо моја!... Сад више нијеси жалосна и напојена грчилом како си негда била на гробу ма-

тере моје, гдје се мени бијаше све помрачило. Ти си онда хтјела да вас свијет узбуде јадати и плакати уз твоје плакање на гробу свеопће таштине. Сад овако више нећеш, што си се премислила и подвргла Божијој вољи.

Сад жудиш и хоћеш да твој народ, да сви становници овога свијета шире, управљају своје моћи, своје жеље пут неба, јер си осјетила да је једино небо подашно благословом и утјехом. Ти сад гледаш пут Бога, и за њим тежиш, за то хоћеш да сви људи овако чине, што су они толико истинити, савршени и срећни колико су у Богу.

Узгор и свеђ узгор, о душо моја! Ти си духовнијем унутрашњијем увиђењем већ схватила да је Бог прво, прво биће, једина цијела истина. Узгор, и свеђ узгор, душо моја, пут вјечне зоре, која неће пукнути изван тебе!... Већ је у теби свануће, у теби је Божија зора, у теби потпуна, полудневна сјетлост.

Ја знам да би ти хтјела рећи ко си и откле си, али тога не можеш јавити. Кад хоћеш да се схватиш, саму себе забуњујеш; твојој се докучности крије твоје постање, твоја пређашњост, садашњост и будућност. Сама си себи отајство. Велика је мука не моћи себе цјеловито себи представити; горка је мука себе не знати. Али је овако, и друкчије не може бити. Умири се, ах умири, душо моја!

А кад бих себе ја у својој особи савршено схватио, били мене онда могло више бити? Можда би ме нестало, кад бих се схватио. А што ће бити од човјека, кад се с Богом он пољуби? Што ће бити од мене, кад будем узет у Истину, Љепоту и Доброту!... Овијем упитима нема на земљи одговора. Узгор, и свеђ узгор, о душо моја!... Упри очи у вјечну зору, која пуца у теби!

Људевит Вуличевић.

СЕНТИМЕНТАЛНА ГАВОТИЦА

Уздах се оте
После гавоте...

Ко ти, иста,
Душа била
Нежна, мила,
Чедна, чиста...

Она нада,
Тако смела,
Где се дела,
Где је сада?...

Ваш лет бéсан!...
Дивни бесте!
Снови, где сте?
...Свет вам тесан!

Уздах се оте
После гавоте...

Париз

Ст. Винавер.

ТУГА

I

Ја бих у реч једну цео бол да свијем, —
Да крикнем к'о соко кад му сломе крила...
Ја бих цјелу душу у пјесму да слијем, —
Да васкрснем оно што је некад било...

Ја бих да оживим сјећања по реду,
Од спомена сваког по пјесму да стварам,
Па кад време на све баци сјенку бледу —
Са прошлошћу милом да се разговарам...

Ја бих... Ал' кад рука пера се дохвати,
Ријечи се моје сузама угуше...
Тако праву тугу нико неће знати,
Јер она се скрива у дубини душе...

II

Пошао сам зором далеко, ван града,
Сâм, кроз шуму ли̏па, jéла и плата́на̂...
Мислио сам да ће бол црних ми јада
Ублажити јутро пролетњега дана.

Јутро бјеше исто као онда што је
Било, кад стојасмо врх горског пропланка,
Сјетни, ал' без слутње у дну душе своје:
Да то бјеше јутро нашега растанка.

Вај! За навек!... И тад моја прошлост це́ла,
Моја прва младост што проведох с тобом,
Врати се у јутру и мирису јела
Са крстачом црном и скорашњим гробом!

И к'о одјек један црне пјесме ове,
Која се у болу и сузама заче —
Учини се мени да ме прошлост зове:
Да заједно са мном у самоћи плаче...

То је кукавица пјевала у гори
Нарицање које пјесму моју прати,
Пјевала је рефрен који тугу збори,
Као саучешће срцу које пати...

Т. Р. Ђукић.

СМРТ ИВАНА ГРОЗНОГ

трагедија у пет чинова, написао граф А. Толстој, с руског превео Р. Ј. Одавић

(НАСТАВАК)

П Р О М Е Н А

Дом Шујског

Шујски, Мстиславски, Михаило Наги Григорије Наги — седе са чашама око стола.

Шујски

(Наливајући им вина).

Молим вас, испијте, мили ми гости,
А у здравље нашег Бориса драгог,
Јер он је у Думи одлуку дао.

(Гости пију без воље, Мстиславски никако).

Шта је кнез-Иване Теодорићу!
Можда ти се моје вино не свиђа?
Је л' по вољи друго, јаче и боље?

Мстиславски

О, не, кнеже, хвала. Не твоје вино,
Здравица се твоја не свиђа мени.

Шујски

Шта? За Годунова нећеш да пијеш?
Гле, и сви бојари мрште се нешто!
Није вам зар мрзак?

Мстиславски

Татарин! Уљез!
До дворског бојарства већ је догур'о!

Бјељски

И ми смо бојари, али — вандвòрски!

Мих. Наги

Ускоро ће свима и за врат сести!

Григ. Наги

О не, неће сèсти, — јер он већ седи!

Шујски

Бог с вама, бојари! Зар Борис такав?
Њега само силом више нас међу, —
Ал' он то не жели!... Он нама увек
Одаје сву пòшту, а већ у Думи
Готов је да ћути и с нама сложи!

Мих. Наги

Дâ, јер он је чиков, у кавгу неће!
Сваком одобрава, клања се, ђаво;
Ал' на крају буде како он жели.

Шујски

Ал' овога пута за то му хвала.

Бјељски

То нит' први пут је нити последњи!
Покојни је Сицки рекао тачно:
„Свршиће са свима!“

Мих. Наги

Ако ми прво
Не свршимо с њиме!

Григ. Наги

Ал' само како?

Бјељски

Могли бисмо штошта зуцнути о њему.

Мстиславски

Вероват' нам неће. Једном би речцом
Свима, к'о и Сицком, главе поскид'о!
Нê, тако не иде. Друкчије треба;
Јер ето кнез-Шујски јамчи за њега.

Шујски

Ја? За њега? Браћо, шта је он мени?
Нит' је кум, ни шурак, ни рођак какав.
Ја вам рекох само: он нам не смета!

Бјељски

Слеп си ваљда, шта ли?

Шујски

Слеп нисам, браћо!
Ал' дође л' до дела и сами бисте
Размислили о том.

Бјељски

Не бој се тога!

Мстиславски

Јер један за другог на све смо спремни.

Григ. Наги

И заклетву своју вољни смо дати.

Шујски

Ал' откуд та жудња: на замку ићи?

Бјељски

Опрости ми, кнеже, мршавој речи:
Ко кртица слеп си, и прво тебе
Татарин ће овај са света смаћи.

Шујски

Верујеш ли у то?

Бјељски

Ту сумње нема.

Шујски

Па кад је тако, — ствар друкче стоји.

Бјељски

Значи: ти се слажеш?

Шујски

Што бих ја један
Био против своју! Пристајем и ја!..
Ал' како почети ту ствар?

Мих. Наги

Овако:
Сад је свугде у нас, Русијом целом,
Нероднца житна а с њом и куга.
Било је и буне: за реком Москвом
Сад већ две имамо. У такво доба
Разгневљен је народ, па без расутка
Вољан је да јурне на ког му драго.
До нас стоји само пронаћи згоду
И тад га подбости на Годунова.

Григ. Наги

Не би лоше било!... Нека нас народ,
Избави од њега, — а ми са стране!

Мстиславски

Добро, ми са стране! Ал'... дићи народ?
Јер нећемо ваљда ми на трг ићи!

Мих. Наги

Разуме се, треба — поуздан човек.

Бјељски

Ил' најмање такав ког бисмо могли
Непрестаним страхом држат' уза се.

Мстиславски

А где таквог наћи?

Шујски

(Отворивши врата од друге одаје.)

Хеј, Данилићу!

(Уђе Битјаговски)

Ево тог, бојари, што сад нам треба!
Jȃ сам с њим већ био, — рȁд је послужит'.

(Опште чуђење)

Бјељски

Ти дакле... Но, кнеже, признајем — чудо!

Григ. Наги

Претече све редом! Без сваке сумње.

Мстиславски

А Борису, божем, није у здравље!

(Шујски се смеје)

Мих. Наги

(Пружа на Битјаговскога)

Дакле, он је спреман да ту ствар сврши?
Ал' ко је он, шта је? Треба нам знати.

Шујски

То је Битјаговски Михајло, племић;
Молим према њему љубав и пажњу;
Издати нас неће.

Бјељски

Ти си нам, кнеже,
Доказао свима лукавство своје;
Можемо се мирно поуздат' у те.
Ал' ипак допусти (ствар је опасна)
Да те упитамо (ни љутећ тебе
Ни вређајућ' њега): чиме нам јамчиш?

Шујски

Ствар је врло проста: он је у коцки
Све имање своје стȳцао сасвим.
Сад је презадужен: тамницом сад му
За дугове прете. Два су решења:
Ако нам послужи — биће без дуга,
Ако нас обмане — тамница ту је.
Данилићу! Тако?... Уговор јасан?

Битјаговски

Да, јасан.

Шујски

Ако нам ту ствар извршиш —
Откупљен ћеш бити.

Битјаговски

То се разуме.

Шујски

Ја ово не рекох што сумњам у те,
Него да бојаре уверим боље.
А сад-седи!

Битјаговски

Могу баш и постòјат'.

Шујски

(Пружа му пехар)

Узми, испиј пехар.

Битјаговски

Испићу радо.

(Пије, клања се и остави пехар на сто).

Бјељски

Да ли збиља можеш на Годунова
Раздражити народ, дићи га?

Битјаговски

Могу!

Мих. Наги

Од кога почети мислиш?

Битјаговски

Од рȕље!

Григ. Наги

О чем ћеш почети говор?

Битјаговски

О глади.

Бјељски

Шта ћеш јоште рећи?

Битјаговски

Што ми на ум падне.

Мстиславски

А да ли нам јамчиш за успех.

Битјаговски

Јамчим!

Мих. Наги

Народ треба да се озбиљно дигне.
Од самог почетка вешто га спремај:
„Борис — реци — свему подиже цене!
„Он и самим Царем управља, реци.
„Све зло од њега! Зет је Маљутин!
„Он Цара подбада на разне казне!“
Затим, згодног дана, празника можда,
Кад пође у Цркву ил' из ње крêне —
Ти руљу побуни!.. Било би добро
Да и помоћника имаш.

Битјаговски

Не треба!

Бјељски

Ту не треба дреке нит' каквог шŷма,
Већ чим Годунова спази да иде
Нек скоче на њега и у тренутку
Разнесу га свега!

Битјаговски

Биће разнесен!

Шујски

Поуздан је врло, браћо бојари.
Он не зна да збори, ал' зна да твори.
Ово му сад неће првина бити
Ви, међу тим, бојари, судите сами:
Што их више с нама, све ћемо лакше
Подвалит' му моћи.

Бјељски

За сваки случај
Пустићу у народ јоште понеког.

На једног од таквих ја већ помишљам:
Прокофије Кикин, Рјазански племић.

Шујски

Ако нам за њега јамчити можеш,
Буди тако добар па га пошаљи:
Нека са две стране град нам узбуне, —
Не успе ли један, успеће други.

Мстиславски

Иванићу кнеже, из твојих уста
Као да мед тече.

Мих. Наги

Но, сад нам ствари
Не иду баш лоше! Благослов Божји!

(Улази слуга)

Слуга

Бојарин Годунов.

Шујски

(За себе)

Проклети ђаво.

(Улази Годунов. Гости устају збуњени)

Шујски

(Раширених руку иде у сусрет Годунову)

Фјодорићу драги! Гле, милог госта!
Срдачна ти хвала за твоју пажњу!

(Загрле се)

Седи, бојарине! Ту, под иконом.
Дому част укажи!... Ал' чим бих тебе
Почастити мог'о? Ево романског,
Ево аликанта, рајнскога, бастра.

Годунов

(Захваљује)

Кнеже Василије Ивановићу,
Бојарине, хвала! Да л' не погреших?
Можда си са драгим гостима својим
Заузет послом?

Шујски

Не, бојарине.
Тек о којечему ћаскасмо. Седи!
Најлепше те молим. Част ми укажи:
Једну чашу само!

Годунов

(Пије)

У твоје здравље!

Мстиславски

(Улази Шујски)

Домаћине драги, већ ми је време
Дома поћи. Збогом.

Бјељски

И мени. Збогом.

Мстиславски и Григ. Наги
Василије кнеже, и нама. — Збогом!

Шујски

Откуд то и зашто, драги ми гости?
И што тако рано?

Мих. Наги

Посла у дому.

Шујски

Простите, бојари. Ја вам се много
Захваљујем пажњи.

(Испрати госте и враћа се Годунову).

Но, хвала Богу!
Одоше. — Од срца, Борисе, хвала
За посету ову. Вероват' нећеш
Колико уживам када те гледам!
С тобом се већ давно у свему слажем.
Што ти — то ја!

Годунов

Хвала, Ивановићу
Василије кнеже!... Ја сам ти, ево,
Дошао за савет.

Шујски

Изволи само!

Годунов

Ти знаш да ме Дума не воли, кнеже.
Ја сам — нови човек.

Шујски

Па шта је с тиме?
Ја сам сав за тебе; ал', збиља, има
И непријатељâ. Ето на пример:
Мстиславски, Бјељски — ко ће их знати!
Завиде што виде да те Цар воли.

Годунов

Цар ме одликује не због заслуга.
На клизавој стази ја сам ти, кнеже.
Налагати могу Цару на мене, —
А зло у нас никад није далеко!

Шујски

Чему сам ја онда?... За те сам спреман
У ватру, у воду!.. Брат си ми увек.

(Уђе слуга)

Слуга

(Шујском)

Цар Господар, кнеже, зове ти милост.

Шујски

(Устане)

Како?.. Мене?.. Сада?.. Борисе, прости:
Цар чекати не сме.

Годунов

Изволи, кнеже.

(Шујски брзо оде. Годунов остане сам са Витјаговским и гледа га испитивачки. Битјаговски се збуњује и окрене.

Годунов

Ти си... Битјаговски Михаило, племић?

Битјаговски

Јест, племић.

(Поће)

Годунов

Ни с места!.. Стани и слушај!
Тебе коцка уби!.. Тамницом сада
Прете ти због дуга, — рђаво стојиш;
Ал' можеш да прођеш и много горе:
У литавски логор писмо си слао,
Нудио Замојском услуге своје!

Битјаговски

Лаж је то, лаж, — нисам! Клеветају ме!

Годунов

Ал' сада је то писмо у мојој руци!
И ево га овде — од речи до речи!

(Извади из џепа писмо. Битјаговски се погне и завуче руку у сару од чизме)

Тражиш свој нож, је ли? Спокојан буди!
Писмо ти се чува са седам брава.
Ово је тек препис. Слушај ме добро:
Јуче си са Шујским договор им'о
Да на мене народ буниш. А данас
Са Нагима, Бјељским и са Мстиславским!
Ако усхтем само — кроз један час ће
Гавранови гладни месо ти кљуват?!

Битјаговски

Ја... ја... бојарине... не хтедох...

Годунов

Ћути!
А сада се мораш претварат' вешто
К'о да Шујском служиш... Иди и шетај
По свим тржиштима и збориштима,
И разноси гласе: „Шујски са Бјељским
Хоће да тровањем убије Цара!
И Фјодора с њиме убити желе,
Па и Димитрија! И да нам сада
Годунова нема — Царски би корен
Већ уништен био; Годунов само
Штити нашег Цара и Царство чува!“
Разумеш?..

Битјаговски

Разумем.

Годунов

Данас ми дођи.
Ал' у дом ћеш ући, кроз задње крило.
Тек кад се смркне. Мој ће те дворник
Проводити даље. Вечера сваког
Јављаћеш се мени. Све штогод Шујски,
Бјељски ил' ко други, нареде теби, —
Достављаћеш мени. А сад упамти:
Био где му драго — ја ћу те наћи.
Ни мислити немој о каквом бегству!
Разлика је моја од Шујског ова:
Докле те он страши тамницом само,
Ја ти ево претим онаквом казном
Какву не би сада смислити знао
Ни Матуља-Бјељски, таст ми покојни.

(Оде. Битјаговски остане запрепашћен).

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ИЗА КУЛИСА ДИПЛОМАЦИЈЕ

— В. С. Карцов —

ГЛАВА I.

Како сам дошао на мисао да пишем ове цртице. — Карактеристика личности које се у њима јављају. — Андреја Николајевић Карцов, дипломатски агент у Београду. — Царски посланик у Цариграду, Никола Павловић Игњатјев. — Царско посланство у Бечу, посланик Евгеније Петрович Новиков и Сергије Спиридонович Татишчев. — Царица Марија Александровна и њој блиска лица.

Да пишем ове цртице пало ми је на ум кад сам 1876 године, још голобрадо момче, дошао у Србију као доброволац. У почетку сам био у стану Ибарске војске, па онда код стрица свога А. Н. Карцова, нашег дипломатског агента у Београду. Био сам посматрач оригиналне слике тадашњега покрета, а поред тога, познао сам се са многим страним посланицима. После 25 година почео сам писати своје успомене, и тада сам се обратио А. Н. Карцову са молбом да прегледа све, што се односило на ту епоху, да провери и исправи. А. Н. не само што је изволео испунити моју молбу, већ ми је предао и нека своја писма и белешке, које је чувао. Ма да је тај материјал био без везе и непотпун, али и оно што сам имао у рукама, учинило ми се толико карактеристично и драгоцено, да сам одмах смислио написати овај опис, а празнине, у колико је могуће, попунити по успоменама из својега дипломатског службовања и по усменим предањима. Да ли сам био у стању и колико сам успео да представим слику догађаја, о томе не могу и нећу ја говорити. Јер нико за свој рâд не може бити сâм судија; а после има много штошта што ће се моћи објаснити тек пошто буду отворене архиве и када се објави преписка из тадашњег

времена. Па и тада код многих појава морамо се задовољити нагађањима: у тако облачној епоси, као што је епоха 1875—76 године, најважнији преговори водили су се на личним састанцима, те много штошта није ни унесено у картоне дипломатских канцеларија.

Почећу са карактеристиком главних личности, а пре свега с карактеристиком Андреје Николајевића Карцова, који је с пролећа 1875 године, у самом заплету догађаја, био наименован за дипломатског агента у Београду.

Андреја Николајевић Карцов, дворанин Смоленске губерније, свршио је Александровски лицеј и припадао је XXI колу. Одређен на службу у Азијатском Одељењу Министарства Иностраних Дела, он је неко време био секретар у Београду, а после консул у Јерусалиму. Наша је влада онда особито полагала на односе са Француском. Стога је Јерусалим, где су се интереси православља и латинства сударали, био особито важна тачка. А. Н. Карцов није оклевао да привуче на себе пажњу својим одличним дипломатским подобностима. Његовим тактом и енергијом свршен је био заплетен спор о горњем олтару храма, l'affaire de la coupole, који се повлачио још од доба првога царства. Постигнут је споразум, по коме тај део храма припада православнима, али с правом да га и католици у споразуму са православнима могу освећивати о својим празницима. А. Н. Карцов успео је у томе једино захваљујући својим пријатељским односима са патријархом Кирилом, а затим и непрестаним гошћењем францускога консула де-Барера. Папин изасланик, монсињор Валерга, није признао тај споразум, те је остао при одвојеном мишљењу.

Својим одлучним држањем у Јерусалиму у ствари двојице из Русије послатих лица, — А. Н. Карцов је навукао на себе незадовољство царице Марије Александровне. Ма да јој је кнез Горчаков саопштио, како је ствар текла, ипак је траг тог незадовољства остао: може бити, да се ту и зачело нерасположење, које је царица у почетку српско-турског сукоба показала, у тако осетљивом облику, према А. Н. Карцову.

За свој успешан рад А. Н. Карцов је био унапређен и постављен за генералног консула на Крфу. Он је пробавио на Крфу до 1875 године, кад су га преместили у Београд.

У Србији је А. Н. Карцову опет био старешина генерал Н. П. Игњатјев. Сећајући га се из Јерусалима, Игњатјев се

надао да ће у њему наћи вредног помоћника и згодније оруђе за своју политику, но шта је то био претходник А. Н. Карцовљев, Н. П. Шишкин. Ево шта је он тим поводом писао А. Н. Карцову, у писму од 6/18 маја 1875 године.

„Нико није више од мене желео одлазак вашега претходника и што скорије ваше наименовање. Мој имењак је неоспорно мудар и даровит човек, али се дуго заседео у Београду. Досада и срдитост на људе и прилике око њега ломили су његове способности мишљења. То су рђави основи за односе са „једнокрвном и једноверном“ браћом Словенима...

...Оценивши давно ваше способности, карактер и начин, ја не сумњам да ћете се врло лепо умети наћи са свима и подесити, како с кнезом тако и са свима странкама, до чијих нам унутрашњих прљавштина није стало. Све зависи од нас у опхођењу са људима и у приступању послу: Ви сте умешност доказали у Јерусалиму и ја сам, још не тако давно, разговарајући о минулим догађајима са вашим старим пријатељем Кирилом изразио мишљење да престарелог патријарха не би уклонио из Јерусалима да сте ви пре две године били тамо. Кирил је и сам био у то уверен и рекао ми је, да ви не бисте дали ни њему ни пашн да прави лудорије, које су довеле до жалосног расплета“.

Што се тиче умешности А. Н. Карцова да одржава односе са иностраним колегама, Н. П. Игњатјев у писму од 23 септембра 1875 године овако каже:

„Врло је потребно да будете у најбољим односима са колегама аустријским (кога ће вам лако бити држати у рукама) и немачким; не смета да и остале придобијете „галантним начином“, у коме сте ви стари „мајстор“.

Човек партије или одређеног неког правца А. Н. Карцов никада није био. Он је своје частољубље задовољавао једино у томе, да високо држи заставу Русије и да што је могуће тачније и боље поступа по добивеним упуствима. Ни за какву тако звану politique personnelle он није хтео да чује.

...Њему би изгледало смешно и дрско мислити, да он треба из Београда да даје тон опште политике Русије. Са свега тога ја с правом могу назвати делатност А. Н. Карцова делатношћу по упутствима министарским. У том се он разликовао од осталих другова — Н. П. Игњатјева, М. А. Хитрова, А. С. Јонина. Они

су радили према „ветру“ и тражили себи ослонца у областима друштвеним и дворским.

Године 1875 А. Н. Карцов још није навршио 40 година. Породица му је била жена и троје деце. Жена му је била Левантинка Порталис, кћи једног ливанског свилара.

Као кућанин, А. Н. Карцов био је гостоприман. Карактера живог и друштвеног, весео и оштроуман саговорник, он је имао привлачну снагу и утицао на околину. Француски, на коме се тада водила дипломатска преписка, говорио је као добар Француз. Његови извештаји, писани лаким тоном, имали су у Петрограду врло велики успех и сви су се грабили да их читају.

Тада је у министарству иностраних дела био државни канцелар кнез А. М. Горчаков. Као политички радник он је био на зениту своје славе. Нема сумње, кнез Александар Михаиловић био је човек великих дарова, располагао је огромним политичким искуством, али се већ батргао под теретом својих година. Телесне његове снаге, а са њима и духовне, издавале су га с дана на дан. Глава је била свежа, али малаксала воља није била у стању борити се са старачким наклоностима. Себичност, манија за величином, страст да слуша и чита похвале о себи, тврдичлук, похотљивост — то су биле вазданшње одлике кнежеве природе. Сада, када га моралне узде нису могле више држати, страсти су овладале и засениле урођену му бистрину погледа. У понашању са подчињенима његова се необазривост претварала у цинизам и доводила до неприличности, без обзира на стид и образ. О ашиковању старог канцелара причане су мрсне приче по Петрограду. Али кнез А. М. био је врло искусан дворанин, пошто је цео живот провео у дворским круговима. И, захваљујући својој досетљивости, анекдотама и bons mots, које је сипао као из рукава свугде, и у кругу царице Марије Александровне, он се добро држао.

Да ли је могао такав човек, који је себе преживео, стојати на висини оних историјских догађаја, који су се, као градобитни облаци, навлачили над Русијом? Бринући се искључиво о себи, у делима спољне политике кнез А. М. видео је само оквир, у коме се рељефно оцртавала његова личност. Кнеза Бизмарка он је сматрао за свог ученика и није му могао опростити што га је надмашио. Међу подчињенима трн му је у оку био Н. П. Игњатјев. Вазда, када је Н. П. Игњатјев из Цариграда долазио у Петроград, кнез А. М. јетко је испадао пред њега са питањем: „Vous venez me prendre mon portfeuille?“

Пословима руског посланства у Цариграду управљао је пуних 12 године (1864-1876) сам генерал, Никола Павловић Игњатјев. Канцелар А. М. Горчаков није се много интересовао о турском Истоку, с тога је у својим пословима Н. П. Игњатјев био готово потпун господар. Сви догађаји тога доба носе обележје његове јаке личности. Политичким стварима он се сав предао још у пуној својој снази, у цвету младости, у доба великих надања и неограниченог частољубља. На сваком месту Н. П. Игњатјев се истицао као вићен радник, — у Цариграду, где се сваки човек води на тевтеру, у брзо је задобио утицај. Прозвали су га le vice-sultan; а он је у ствари то и био. Турски министри су зазирали од њега и били су у његовим рукама.

Главни и непроменљив циљ Игњатјевљеве политике био је — разрушити турску царевину и заменити је хришћанским, првенствено словенским државама. Идеолошка боја наше политике после ослобођења, која проструји Русију, одговарала је слободоумном расположењу а уједно се поклапала и са politique des nationalités наполеоновске Француске.

Н. П. Игњатјев није био политичар теоретичар: он се није богзна колико обзирао на принципе и апстракције. Његовим политичким погледима недостајало је дубине, историјске подлоге. Једном, због бугарских црквених ствари, саветник А. И. Нелидов примети, да је Русија примила православну веру од Византије. „Не од Византије, одговори му Н. П. Игњатјев, већ од словенских првоучитеља Кирила и Методија.“

У Цариграду је Н. П. Игњатјев био у заносу свог политичког значаја. Догађаји су га окружили таким ореолом, да је лично на каквог вођа васцелога Словенства. Од 1875 године, а још више после убиства Султана Абдул Азиса, утицај Н. П. Игњатјева у Цариграду почиње да опада. Врло је појамно, што је он када је букнуо рат између Србије и Турске по његовим речима, „свом душом био у српско-црногорском стану.“ Али само су спољне недаће могле нагонити Турску да призна своју погрешку и да даде Н. П. Игњатјеву задовољење, реванш за пораз, који је претрпео на том истом цариградском земљишту, које је знао скроз и скроз и на коме је стварно господарио.

По начину рада и дипломатског извођења Н. П Игњатјев је био homme d'action et d'expédients. Волео се служити препадима и у незгоди налазио је нове излазе. Његови подчињени

ретко кад да су му могли саопштити какву новост, коју он већ не би знао. Чим се смрачи, њему би стали долазити разни „поштоваоци“ — политички интриганти, или просто — шпијуни.

Н. П. Игњатјев био је мишљења, да се И. П. Шишкин дуго заседео у Београду, ма да би се и њему, и са много више права, могло то исто рећи. Окружен ласкавом „браћом“ и „руским поданицима“, који живе од различитих афера, Н. П. Игњатјев, по природи импулсиван, све је више давао маха својој страсти за преувеличавањем. Чланови руске насеобине, Јермени и Грци, саопштавали су Н. П. Игњатјеву политичке новости, а он је за то њих штитио у њиховим административним и судским тегобама. Било је случајева, када је из политичких разлога, кадшто из доброте своје или из жеље да покаже своју свемоћ, терао врло далеко са том заштитом. У Петрограду је против Игњатјева радила цела клика. Главни је у тој клики био први помоћник кнеза М. А. Горчакова, директор Азијатског Одељења П. Н. Стремоухов. Тада је био генерални консул у Цариграду, М. А. Хитрово, и он као на несрећу, беше се споречкао са Игњатјевом, и онда отпочео, онако као узгред да прича о „стварчицама“ Н. П. Игњатјева. И по коридорима Мин. Иностраних Дела и по петроградским гостионицама почеше да се развијају сплетке.

Сасвим другог типа и васпитања био је наш посланик у Бечу, Евгеније Петрович Новиков.

Е. П. Новиков васпитао се у Московском Универзитету, који је свршио као магистар словенских наречја. Његова дисертација о Јовану Хусу тако се допала митрополиту Филарету, да је рекао: „Да сте духовно лице, ја бих вас завладичио“. — Када је ступио у службу Министарства Иностраних Дела, Е. П. Новиков је задржао научан начин рада и у пословима дипломације. Свако је питање проучавао и испитивао начелно, историјски, до ситница. Био је сувише тачан. Једном је у депеши, место haut du pavé, написао haut bout du pavé. То га је толико ражљутило, да у мало што није телеграфирао станици Граница, да врате натраг курира. 1870 године, када је Тјер био у Бечу, Е. П, Новиков, предајући му саопштење наше владе, беше заборавио једну ситницу. Другог дана, рано из јутра, Тјер је полазио из Беча. Новиков му се јави у гостионици у шест часова изјутра. Толика савесност порази Тјера: „Jeunes gens“, обрати се он својим секретарима, „pour préciser un point, l' ambas-

sadeur de Roussie s'est levé de grand matin. Si tous nous avions été aussi scrupuleux dans le travail, peut-être les malheurs de notre patrie ne seraient pas arrivés.“

Што се тиче дипломатскога искуства, Е. П. Новиков, разуме се, није се могао једначити са Н. П. Игњатијевом. Нити је био у стању толико сам собом да влада, нити се умео опходити с људима. Утисак који су добивали људи о њему, или је одбијао кад се служио хладним учтивим тоном, или је био комичан, када је падао у ватру и викао. Министарских примедаба или прекора плашио се толико, да је то било смешно: био је наредио, да му се депеше доносе и пријављују само већ дешифроване, јер је иначе, очекујући да се депеша дешифрује, толико страдао и патио од узнемирености, да се готово поболевао. Није свакада разликовао знатно од мање знатнога и због ситнице је падао у очајање. Под притиском мисли и док би се још срећивале те мисли, тражио је кога с ким ће говорити, и лако је подлегао утицајима. Али, у главним политичким пословима, када је путем истрајнога рада добивао своје уверење ма о чему, нико га није био у с стању обрлатити. У свом кабинету за писаћим столом осећао се силан. Ту је сваку поставку био готов потврдити читавим арсеналом података и закључака.

У почетку своје службе, као секретар, а после као саветник посланства у Цариграду, он се као прави питомац московске alma mater, одужио својим заносом за Словенство. Ближе познанство са њима, нарочито са Бугарима, изменило је дефинитивно његове дотадашње назоре. Разговори са бугарским народним „дејцима“, доктором Чомаковим, Крестовичем и другима доведоше Новикова до закључка, да Бугарима није ни до православља ни до словенске солидарности, да се све њихове тежње своде на народносне посебне тежње и да су грубо себични. Е. П. Новиков није марио, да га опомињу, како се и он некада заносио Словенима. „Ne me rappelez pas mes erreurs de jeunesse“, узвикивао је, нервозно ходајући по соби.

У нашем посланству у Бечу, до доласка Е. П. Новикова, словенофилска предања била су одвећ моћна. Дужност свештеника посланства вршио је прота Рајевски, који је био посредник између Петроградских кругова и аустријских Словена. У Беч је Е. П. Новиков дошао са потпуно јасним и одређеним погледима на словенско питање. Зближење између Русије и Аусто-Угарске сматрао је као ствар првостепеног државног

значаја. С једне стране, оно му се чинило потребно као противтежа војничком преовлађивању Германије, а с друге, као јемство за мирно решење тешкоћа на Балканском полуострву, које могу наступити сваки час. Својим отвореним радом Е. П. Новиков врло је брзо стекао поверење и наклоност аустријских управних сфера. Једном у Пешти, у Касини, граф Андраши му је рекао, мислећи на Германију: „Quant deux marchent d' accord, le troisième doit les suivre. Mais separons nous: le Consul Général d' Allemagne-Wechergotter, nous dévore des yeux“.

Остали чланови посланства у Бечу били су: саветник Васиљчиков, који није имао какав значај, јер је патио од душевног растројства, које се после развило у тешку душевну болест. Затим А. Н. Татишчев, готово без икакве боје. Пред свима се међутим истицао други Татишчев—Сергије Спиридоновић.

У то доба, о коме пишемо С. С. Татишчев био је у јеку безбрижне младости. Порастом је био виши од средњег, црте лица правилне и лепе, звук гласа врло пријатан, очи нешто жмиркаве. Природа га је била богато обдарила. Својом бистром памећу он је био у стању одмах схватити ствар и лепим и одмереним изразима одредити јој суштину. Од целог тадашњег колена дипломата Сергије Татишчев био је неоспорно најспособнији. На жалост, његову даровитост подриваху његове страсти и порочне наклоности. Није га само женскиње заводило с пута, Татишчев је био још и карташ и распикућа.

Као тако изванредног младића, у посланству су сви Татишчева лепо гледали. Али то је развило у њему неко „ја“, које није трпело никакав приговор. Требало, је да се њему као феномену, цео свет клања и у њему да ужива. Чарима своје природе он је себи привлачио људе, али циничким опхођењем и систематским подметањем ноге обично је брзо све вређао и од себе одбијао. Са послаником Е. П. Новиковом располагао је потпуно, али друге колеге не подлегоше његову утицају и завргоше с њим љуту борбу.

Татишчев није био никаквог стања, али то му није сметало да се размеће по друштвима и да губи огромне суме новаца у „Jockey Club“-у. Код модне царице кнегиње Паулине Метерних имао је великога успеха. Са графом Андрашијем проводио је ноћи у Carl Theater-у. Откуд су му стизала средства за тако раскошан живот? Створила се била легенда, да је Татишчев трговао са тајнама посланства и да је продао шифру

аустријској влади. Та је легенда Е. П. Новикова врло једила те је говорио: „Да је Татишчев ма шта продао, био бих ја највише крив, што сам био непажљив. Али за продају није било ничега: нису Аустријанци од нас ишчекивали ништа, већ смо ми сваки час по штогод од њих захтевали". У своју одбрану Татишчев је написао опширан мемоар. По његову уверењу, он се картао ортачки са грчким послаником кнезом Ипсилантијем и заједно с њим узајмљивао новце од кајишара. На крају крајева, Ипсиланти, cet ami genereux, платио је за њега 100.000 форината.

Бечка историја, као и многа слична дела из живота Татишчева и до сада остала су необјашњена. У том необичном човеку било је противности које су непомирљиви: добро и зло, прљавштина и чедност. Али је без сумње, да је ватрено волео Русију. Када је преко Дунава прва пушка пукла, похитао је да ступи у редове активне војске. До последњег часа његово даровито перо било је посвећено служби народне мисли. И опет зато у потомству Татишчев неће заузети место равно славним народним устаоцима Хомјакову, Самарину, Киткову и Аксакову. Његовој проповеди, хладној и срачуњеној, недостајало је најбитније особине: искрености. Он је писао о прошлом, а мисао му је облетала садашње време. Уздижући на постоље Николу I, он је имао пред очима једно: пасти у милост цару Александру III. Када су му тим поводом правили примедбе, Татишчев је одговорио мирно: „Que voulez vous? Je suis un homme politique refugié dans l' histoire". Цар Александар III лепо је разумео, куда нишани Татишчев и на његова подилажења није се освртао. Једном је Гире изишао пред цара са жалбом против Татишчева — „Зашто хоћете да ме лишите интересантне лектире?" прекиде га Господар: „Он мени тако умиљато кади".

Онда је С. С. Татишчев узимао учешћа у разним политичким преговорима, већином нечујно, али вазда живо. Он је радио и на француско-руском савезу; био је посредник између руске и бугарске владе; најзад, по поруци С. В. Вите-а, ступио је и као весник енглеско-руског пријатељства. Ма колико да су сви ти послови имали успеха и доносили плодове, опет се осећало: да ту нешто није све у своме реду. Ванредан публициста и политичар с једне стране, према себи непоштедан и свој највећи непријатељ с друге — С. С. Татишчев је остао веран двојствености свога духовнога склопа. Као у младости, тако и у

зрелим својим годинама, никада није имао доста новаца и вечно је јурио да их нађе и набави. Новци су га доводили у искушење, новци су били болно место свеколике његове друштвене и службене делатности.

Царица Марија Александровна била је, ако ће бити и нешто маскирана, али чинилац од утицаја у тадашњем политичком стању. Као жена одличног моралног кова, била је дубоко прожета сазнањем царских својих дужности. По рођењу немачка принцеса, она је на руском престолу постала Рускиња и у истини православна. Своје схватање Русије и њених политичких задаћа царица је црпла из оног својег личног символа, које је у заносном облику изражен у песничким делима А. С. Хомјакова и Ф. И. Тјутчева. У том је правцу васпитала она и свог сина царевића Александра Александровића и поставила му за васпитање човека потпуно московскога духа: К. П. Побједоносцева.

По учењу словенофилске школе, ослобођење једноверних Словена историјски је позив Русије, дело љубави а не себичнога рачуна. Царица Марија Александровна била је жена велике памети, али њен државни видик имао је своје особености, разликовао се од видика Катарине II, те велике реалискиње на престолу. — Катарина II имала је одређене политичке погледе, son idée de derière la tête и није пристајала да подвргне интересе Русије легитимистичким захтевима тадашње епохе. Начела словенофилског учења царица Марија Александровна сматрала је за готов новац, те им је слепо веровала и бринула се да их примени у питањима текуће политике. Зар би се некакви Анхалт-Цербски рођаци смели плести у политику Русије за време Катарине II? За владе Александра II страном утицају била су врата широм отворена. Тетка царева врло образована велика кнегиња Јелена Павловна отворено се називала Немицом, врло се радовала уједињењу Германије и стојала у непосредним односима са пруским владиним круговима. Брат царичин Александар Хесенски примао је поруке и од других владара — политичке и поверљиве поруке и за наш двор. Његовоме сину, миломе свом синовцу, младом Александру Батембергу, царица Марија Александровна помогла је да постане први кнез Бугарске.

Особе које су блиско стојале царици Марији Александровној делиле су њена уверења. Међутим особама најистакнутија је била Антонина Дмитријевна Блудова. О грофици А. Д. Блу-

довој кнез А. М. Горчаков говорио би: „Celle si ne restera pas tranquille jusqu'a se qu' elle n' ait les... bien assis sur clesroissant de la Sainte Sophie". У женском друштву то се смекшавало: jusqu' á qu' elle ne soit assise a califourchon итд. За личности православног истока њене су дворане биле вазда гостољубиво отворене. Па онда песник Ф. И. Тјутчев и његове три кћери: позната са својег духа Катарина Федоровна, затим Ана Федоровна, васпитачица велике Кнегиње Марије Александровне и најзад, Дарја Федоровна. Поменућу још грофицу Тизенхаузен, графицу Протасову, госпођу Маљцеву и баронесу Нину Карловну Пигар.

ГЛАВА II.

Maintenant la paix est assurée. Устанак у Босни и Херцеговини. — Депеша са програмом генерала Н. П. Игњатјева. — Мисија принца Александра Хесенског. Обећање цара Александра II цару Францу Јосифу: не предузимати ништа у панславистичком смислу без знања Аустрије. — Цар није усвојио програм Игњатјева. — Споразум с Аустро-Угарском. — Расправа тог споразума. — Зашто је тај споразум морао остати тајна. — Уздрман положај Н. П. Игњатјева. — Међу-влада у Министарству Иностраних дела. — Долазак А. Н. Карцова у Петроград. Quel est notre programme? Дух времена.

Године 1875, 10 априла, т.ј. крајем нашега марта, кнез Горчаков, у повратку из Берлина, известио је циркуларно и телеграфски наше представнике на страни, да је услед вођених преговора наше и германске владе, „мир у Европи обезбеђен". Maintenant la paix est assurée. Ако и не у оном смислу, који му је давао њен писац, та фраза добила је историјско значење. Кнезу Бизмарку показала се ужасна неман коалиције — le cauchemar des coalitions: да против Германије уз Француску и Русију, вероватно, приступи и Аустрија. Страшно разгневљен, он је обасипао кнеза Горчакова сарказмима и пребацивањима. Покушај старог канцелара да подстакне међу Французима сумњу у германску миролубивост, а себе да представи као миротворца, кнез Бизмарк је називао поступком непријатељским који се коси са поверењем у везе које традиционално везују обе царевине.

Прођоше три месеца. У Босни и Херцеговини букну устанак. Пажња Русије, која беше обраћена на Рајну, сада се пренесе на обале Дунава. Догађаји на истоку били су као поручени. Отуда подозрење: да сам тај устанак није био дело руку Биз-

марковић? Радњом револуционарног друштва „Омладине" земљиште је било већ припремљено, није било, у главноме, само новаца. По сазнању Е. П. Новикова новчана помоћ долазила је устанцима из тајанственог извора преко Прага.

Н. П. Шишкин, претходник А. Н. Карцова у Београду, гледао је у „Омладини" чисто револуционарно друштво. У Цариградском посланству међутим гледали су блаже на те ствари. Секретар кнез Церетељев, тек што је био премештен из Београда, поднео је извештај у коме се трудио доказати да „Омладина" тежи да оствари не револуционарне, већ народне и патриотске смерове. У прилогу налазимо категоричну изјаву кнеза Милана, свакако, као одговор на представку наше владе. Кнез Милан изјављује, да њему његови министри стављају револуционарне и ратничке захтеве, али да се он никако неће дати наговорити и да ће пре изменити владу или се одрећи престола. Овде не смета ништа напоменути: цело детињство кнеза Милана протекло је под страшним утисцима убиства његова стрица, кнеза Михаила. У Београду он је био на мртвој стражи и осећао се изломљен првим ударцима.

Али догађаји, као тучни облаци дизали се са свих страна, и наш посланик у Цариграду, генерал Н. П. Игњатјев, одазва се опширном депешом — програмом. Ту депешу, на жалост, нисам читао у оригиналу али сам садржину њену чуо од самог генерала. Своју представку Н. П. Игњатјев почео је опширним историјским нацртом. Примери историјски доказују, да је Русија кад год је на турском истоку радила нешто заједнички са Аустро-Угарском и Германијом, увек саму себе обмањивала, а утрошени напори њезини да су пропадали за бадава. С тога Н. П. Игњатјев мисли: да Русија не треба ни с ким да преговара и да себе ничим не везује. Значај садашњег момента султан Абдул-Азис потпуно увиђа и да би угасио пожар и пресекао смутње, готов је на жртве. Да уступи део земљишта непосредно Црној Гори сматра за незгодно, али нуди да то земљиште поклони Цару, који га од своје стране може уступити кнезу Николи.

Са гледишта непосредног интереса Русије њене потребе да се мир одржи итд. политички програм Н. П. Игњатјева имао је врло важна преимућства. Он нас није доводио до заплета са Енглеском, а при том нас није наморавао ни на какве обавезне односе са Германијом и Аустро-Угарском. Између Турске

и њених побуњених поданика Русија узима на себе улогу добронамерног посредника, и ништа више. Друга је ствар, да ли би султан уступањем свог земљишта Црној Гори прекратио кризу и повратио мир. Али нашем посланику није било до тога да спасе целокупност турске царевине. Главна његова мисао била је да се засад спречи потпуно распадање отоманске силе, већ да то буде поступно и тако да се Русија не би морала умешати и крв пролевати.

На жалост, у Петрограду је земљиште било већ заузето. Тамо је од аустријског цара са поверљивом мисијом приспео брат царице Марије Александровне, принц Александар Хесенски. „L'Empereur François Joseph," рекао је Императору „est à l' entiére devotion de Votre Majesté". Од своје стране, Император Александар II дао је реч: да, без знања аустријског цара, у Турској неће предузимати ништа налик на панславистичке тежње.

У депеши — програму — генерала Н. П. Игњатјева канцелар кнез Горчаков гледао је дисертацију на звање Министра Иностраних Дела. Није он узаман био препреден дворанин. Између личних наклоности Императора Александра II и словенофилског кола Императорке Марије Александровне принц Александар Хесенски, по свом положају као сродник, био је спојни беочуг. Кобно осећање које је од 1855 године стари канцелар гајио спрам Аустрије, сада, под утицајем зависти према кнезу Бизмарку с једне стране, и из супарништва према генералу Н. П. Игњатјеву, — сад се притуљило и расхладнело. И кнез Горчаков учини да теразије претегну у корист Аустрије, а назори Н. П. Игњатјева да се омаловаже и пропадну.

Император Александар II крајеве Игњатјевљеве депеше испунио је белешкама, у којима се, место обичних похвала и подстицања, исказивало незадовољство кроз које се није скривала срдитост. Према месту где је Игњатјев описивао преданост султана Абдул-Азиса, цар је забележио: „Je n' ai que faire de son amitié." Чуо сам, али не јамчим за истинитост, да је било и примедаба које су вређале Игњатјева. „Ce n' est pas ainsi que j'entand l'honneur."

Предвиђајући будуће ратовање с Турцима, стари фелдмаршал кнез Паскијевич оставио је потомству за углед ову формулу: „Пут у Цариград води преко Беча." Помоћу другарства са Аустро-Угарском руској војсци на Балканском Полуо-

сгрну отварао се слободан приступ. Отуда у основи Горчаковљеве политике споразум с Аустријом подразумева могућност да буде рата. Међутим, као што видесмо, програм М. П. Игњатјева оснивао се на утицање мирног дипломатског карактера.

По замисли кнеза Горчакова, преговоре са Аустро-Угарском треба водити непосредно и, што је главно, не увлачећи Германију у тајну. Опет се дакле враћало на политичка предања Марије Терезије и њезина сина цара Јосифа II. Али тадашња Пруска била је мала краљевина, а данашња Германија је првокласна војничка држава. Њеним спољним пословима руководио је човек, који је показао своју генијалност у целом низу огромних успеха. Са доминантним положајем Германије, савлађујући осећање личног антагонизма, наша је дипломација била дужна да рачуна. Ако је кнез Горчаков хтео отпочети политику јачег нагласка, — он је требао да премести генерала Н. П. Игњатјева из Цариграда у Берлин, те да се овај, како му драго, с кнезом Бизмарком објасни á fond. Прилику која му се указала, кад му је кнез Бизмарк нудио између нас и Енглеске, он је међутим одлучно одбио. Стари се канцелар тешио надом да ће му поћи за руком да обиђе кнеза Бизмарка и да иза његових леђа реши источно питање по својој вољи. Као средство за то, по његову мишљењу, требао је бити двојни споразум између Русије и Аустроугарске. На место Игњатјевљева програма привременог стрпљења, који је у општим цртама био израз политике европскога концепта, ми смо се, од сада, са Аустро-Угарском изоловали: са морским државама Енглеском Француском, Италијом, прекидали смо а што се тиче Германије, од ње се нисмо ничим обезбедили. Ако би у нашем споразуму са Аустро-Угарском ма шта запело, Русија би, поред сумњивог неутралитета Германије, пред густо збијеним редовима удружених осталих држава, видела себе потпуно осамљену.

И шта је чинила Аустро-Угарска? После свечаног обећања Франца Јосифа да ће бити предан рускоме цару, да ли је показала готовост да ће делити са Русијом и срећу и несрећу. Не. Она је само допустила руској војсци да упада у стратегијску торбу, којој је име — Балканско Полуострво, и обећала своју дипломатску помоћ. Са Енглеском и Германијом она се није свађала, већ обратно, до краја догађаја одржавала је са њима најбоље односе. О свему што се између Беча и Петрограда дешавало, кнез Бисмарк је био извештаван потанко,

али, до бољих прилика, није се хтео уплетати и чинио се да му ништа није познато. Не указујући непосредне помоћи Русији, Аустро-Угарска, је задржала себи право, да уђе у акцију онда када то сама за потребно нађе. Терет и ризик ратовања тим начином примала је на себе сама Русија. Међутим, Аустро-Угарска, пријатељујући са противницима Русије и држећи, у позадини руске војске, на окупу своју војску недирнуту, имала је све адуте у својој руци. Таква погодба представља пример лудог споразума о каквом историја до сада није знала.

Руско-аустријски споразум не само да је био ништаван и за Русију врло незгодан, већ је дао још један доказ за истину да је и најрђавији систем, ако се изводи доследно, сто пут бољи од оног стања, у коме се два три система истовремено изводе, па се по једном руши оно што је пре тога други подизао. Представка генерала Игњатјева могла је бити добра, или не; али у Петрограду она није била усвојена, понуђено пријатељство од стране султана Абдул-Азиса, цар Александар II одбио је. Због тога је утицај Русије у Турској био уздрман, а с тим заједно, измени се и дотадашња срећа генерала Игњатјева. Његова политичка звезда, баш кад је била на зениту, зађе за облаке и, ма да је после заузимао положаје у унутрашњости царевине, она се никад више није успела на пређашњу висину. Тада је био дошао моменат да се уклони с места, на коме је за девет година тако сјајно радио. Даље његово бављење у Цариграду, било би само од штете, и њему лично и самој ствари. Без помоћи одозго, он сам није могао ништа, а, с друге стране, министарској политици био је сметња и трн у очима. На жалост, по монархијској теорији која и данас влада, представник Русије, а особито ако би био генерал-ађутант, оличава само вољу монархову и због тога не мора имати своје властите мисли. Из основа притворно, ово мишљење крије у себи кобну лаж. Сломити своје морално „ја“ не може сваки, па ма како желео. Користећи се колебањем и нејасношћу званичних упутстава, генерал Игњатјев радио је у духу свог уверења и самостално. Онда када су Е. П. Новиков и граф Андраши спремали аустро-руски сепаратни споразум, он је са маркизом Салисберијем угађао нешто сасвим противно. У жељи да, како му год драго потисне утицај генерала Н. П. Игњатјева, граф Андраши је дрско захтевао, да се преговори између Аустрије и Русије таје од њега. И дошло је до чудовишне аномалије: по допуштењу кнеза Горчакова

руски посланик Е. П. Новиков задао је аустријском министру поштену рег — le général Ignatieff ne saura rien de la convention!

Кнез Горчаков био је на одсуству, помоћник министров Вестман био је умро а директор азијатског одељења поднео је био оставку. Уклањање П. Н. Стремоухова десило се овако. Приставши да заступа у дужности покојнога Вестмана, у уверењу, да ће га назначити за помоћника, П. Н. Стремоухов оде да се представи Господару. Али његова појава није учинила добар утисак. „Надам се, рекао му је Господар, да ћеш и под новим помоћником тако исто добро вршити своју дужност.“ То је увредило П. Н. Стремоухова те је дао оставку и отишао у своје село. У врховима министарства случајно су били: први саветник барон А. Г. Жомини и вице-директор азијатског одељења А. А. Мељников. Бојећи се, да њихова кратковремена управа не остане без икаквог трага, та господа, поводом прилика у Херцеговини, објавише у „Правительственом Вестнику“ једну приличну ратоборну доставу. Кад им то приметише, они похиташе да објаве другу, која је само појачала утисак оне прве. Осим тога, барон А. Г. Жомини био је познат као брбљивац: његове дипломатске indiscrétions по петроградским гостионицама давале су тему разговорима и разним причицама.

Међутим, у Београду се светковало ступање у брак кнеза Милана са ћерком бесарабског баштиника пуковника Кешко. Сам цар Александар II био је венчани кум. После сватовских свечаности, А. Н. Карцов пође у Петроград. Уз пут је свратио у Курску губернију, у село, своме бившем начелнику П. Н. Стремоухову, који се био већ смирио и предомислио. Он је молио А. Н. Карцова да се заузме за њ и да понесе његово писмо кнезу канцелару. Покушај је остао без успеха. Кнез Горчаков примио је писмо, али се још у напред изјаснио: „Nous sommes privés d'un collaborateur precieux. Mais il n' y a rien à faire: l' Empereur est contre lui.“

Кнез Горчаков допустио је А. Н. Карцову да проучи пословна акта и да разгледа садржину различитих картона. Али се у доспјенма није налазило оно што је било главно: ни договарања иза кулиса, ни мисија принца Александра Хесенског, ни први почеци зближења са Аустро-Угарском, — о свему томе није било ни трага ни гласа.

Руско јавно мишљење, како либерално тако и словенофилско, било је подједнако рђаво расположено према Аустрији. Класична

њена незахвалност, којој нам је 1853—55 године платила за учињене јој услуге у време мађарске буне, била је још свежа у свачијој памети. Ми смо се поносили задаћом Русије да штити потиштене народности — још од 1815 године, а Аустрија се сматрала као грудобран реакције и успона народнога духа и слободе. Без обзира на своје користи ми смо живо симпатисали уједињењу Италије, ма да није тешко било прорећи да ће Аустрија, изгоњена из Италије, кренути на исток и постати нам опасна супарница. Најзад, баш у тај мах, аустријски министар иностраних дела био је граф Андраши, мађарски патриота, који је у слици обешен 1848 године, према томе заклети душман Словенства, а ми смо се спремали њему у помоћ.

Али је и јавно мишљење у Угарској било против присаједињења Босне и Херцеговине, зазирући од бројног јачања словенских народа у Аустрији. Примајући се, за љубав цару Францу Јосифу, да оствари тај пројекат, граф Андраши свесно је приносио на жртву своју тако скупо купљену популарност. Што се тиче Германије, кнез Бизмарк је гурао Аустрију на исток и он би радије видео, да Аустрија за своје успехе на том пољу рада буде захвална Европи, и, главно, Германији, а не својим особним односима са руском царевином.

Кнез Горчаков је лепо појмио значај наведених мисли. Кад би план о уступању Босне и Херцеговине Аустрији постао јаван, узнемирени интереси одмах би се повезали и створила би се струја, са којом би било немогуће борити се. Да би то предупредио, кнез Горчаков прибегао је једном врло ризичном кораку. Не обзирући се на обичан дипломатски начин, тајно од Бизмарка и генерала Игњатјева, кријући од руског јавног мишљења и мађарске опозиције, он отпоче преговоре непосредно са Бечким кабинетом и ступи са графом Андрашијем као у неку заверу. Тим начином, истина, тајна је била сачувана, али се изазивала друга незгода: у нашој дипломатској радњи нарушено је јединство. Док су се наши непосвећени представници држали пређашњег правца, — наша политика окренула је думен, и ми смо пловили сасвим по новој матици.

Е. П. Новиков осећао се на тврдом земљишту. Његове депеше, у којима је доказивао потребу солидних и непосредних односа са Аустро-Угарском, вазда су биле удостојаване царског одобравања и обасипања ласкавим белешкама. По свему судећи, ми смо се враћали оним временима пријатељства и заједничких

послова царице Катарине II са царем Јосифом II. Из тога међутим никако не излази да Е. П. Новиков сматра заузеће Босне и Херцеговине од стране Аустрије делом које би било у вољи Русије. Али ми смо само под тим условом, улазећи у рат с Турском, били у стању обезбедити себи леђа. Зато је он толико више наваљивао да се пошто пото устанак смири. Свака помоћ устаницима или и сама изјава симпатије према њима њега је доводила до гнева.

У сасвим друкчијем положају налазили су се други агенти заједно са Н. П. Игњатјевом. Не знајући ништа о томе, да смо са Аустро-Угарском свршили погодбу, они су и даље видели главну сметњу у подмуклој политици те државе. У самој ствари зар је могла Аустро-Угарска, која је угушивала сваки слободоумнији покушај својих Словена, симпатисати ослобођењу Словена у Турској? Пристајући уз Русију и захтевајући да Турска уведе реформе, Аустро-Угарска поступа неискрено. Турска се зато и одупире и не уступа, што рачуна на помоћ не само Енглеске већ и на помоћ Аустро-Угарске.

Међутим званична је политика ишла својим путем. Турској је била послата позната нота Андрашијева, која је препоручила да се у побуњеним земљама уведе местна самоуправа. Али свакоме је било јасно да је нота Андрашијева полумера, која не може никог задовољити. У заузимању европских држава за њих, устаници су гледали доказ, да је јавно мишљење на њиховој страни, дакле, налазили су у том неки подстицај да се држе и не малаксавају. Србија и Црна Гора бринуле су се о судбини турске раје, и гледале да прошире своје територије. Ратујући за самосталност Словена под Турском, руско је друштво хтело рећи својој влади да је дошло време да престане туторисање над њим и да ваља дати и њему право народнога представништва са којим се остали Европљани одавно користе. Испало је да је свак имао нешто своје нарочито на уму и да је устанак босанско-херцеговачки био само згодан случај за разнолике захтеве и очекивања. На дипломатске ноте и циркуларе гледали су као на лекарије, као што је липов цвет, који, ако не помогне исто тако и не одмаже.

На свом положају у Београду А. Н. Карцов се повијао под теретом многих разноврсних догађаја, без сваког упуства. Кнез Милан и српски министри обраћали су му се за савет и тражили обавештења, али им он ништа друго није знао рећи, већ

оно, што је било у званичним документима, т.ј. што су они знали и без њега. Онда А. Н. Карцов реши да оде у Петроград, у намери да изиште одређена упуства. И он крену у Петроград у децембру 1875 године.

У Петрограду цар Александар II примио је А. Н. Карцова благонаклоно затим је Карцов отишао кнезу Горчакову и молио га за одређен одговор. При разговору је као неми сведок присуствовао барон А. Г. Жомини.

— Нота графа Андрашија, говорио је А. Н. Карцов показала се као слаба палијатива. У Србији војна агитација постаје како који дан све јача. Положај кнеза Милана постаје с дана на дан све тежи. Бојим се да он неће моћи радити по саветима великих држава и да ће се најзад приклонити народном покрету. У Подунављу пролеће рано наступа и догађаји се могу развити изненадно. Шта велите да ми треба радити? Quel est notre programme?

Кнез Горчаков само пуче прстом и рече: — „Ah, voila notre programme“. — Излазећи, на степеницама, А. Г. Жомини рекао је А. Н. Карцову: — „Vous avez été admirable de souper avec lui. Que voulez vous? Il n'a pas de programme“.[1]

Не постигав ништа, А. Н. Карцов врати се натраг. У Бечу Е. П. Новиков окупи прекоревати због тобожње некарактерности кнеза Милана. — „Унук Милошев, срамота!“ — викао је он и ту у мало што прстом није избио око А. Н. Карцову.

Кривити Милана, као што је чинио Новиков, био је лак посао; али би много основаније било окривљавати оне горе у Петрограду. Ми смо видели како Турска, када јој нико не смета, без велике муке, изилази на крај са свима покретима и бунама: јерменском, македонском па и ратовањем са Грчком. Тако би се без сумње десило и тада, да не беше дух времена, пред којим је ћутао не само слаби владалац мале Србије већ и силни самодржац велике Русије.

---

[1] В. Карцов: Семъ лѣтъ на Ближнемъ Востокѣ, стр. 48.

ГЛАВА III.

Треба ли Србија да се оружа? Противни погледи Н. П. Игњатјева и Е. П. Новикова. — Височајше одобрење о спреми Србије. — Пројекат одбранбене конвенције са Црном Гором и мисија Ранка Алимпића. — Члан 9-ти. — Негодовање Е. П. Новикова. — Страховање Н. П. Игњатјева и његова критика конвенције. — Ко је издао тајну Аустрији? Подозрења Н. П. Игњатјева. — Татишчевљева легенда. — Безобразна изјава аустријскога агента у Београду. — Наша влада не одлучује се да прими изазивање и стара се да заташка ствар. — Испис из депеше Горчакова Н. П. Игњатјеву. — Благост министарских упутстава. М. Г. Черњајев. — Deus ex machina.

Наде на успех од утицања великих сила на Порту и посредовања њихова између ове и устаника биле су како који дан све слабије: положај кнеза Милана постојао је све тежи и тежи. Истина, он је, по савету Аустрије, могао границе кнежевине војним кордоном да затвори и тако да прекине сваки додир с устаницима. Али то је било лакше рећи но испунити. Предузети против покрета репресивне мере, то је значило начинити се аустријским жандармом, сам себе пред народом оцрнити и у толико више подићи углед супарничким породицама: Његошима и Карађорђевићима. Улога словенскога вожда — патриоте, ма колико да је била несагласна са личним особинама и карактером кнеза Милана, ипак он није имао куд, већ је морао да је прими и одигра до краја.

Али и друга алтернатива — помагати устанак — могла је имати за Србију врло озбиљне последице. Решивши се на свој ризик да ради, Србија се компромитује пред великим силама и изазива опасност турске најезде. Али како било да било, да је догађаји не би затекли неспремну, Србија се најзад морала војнички спремати. Стога се Н. П. Игњатјев изражава одређено. У писму од 5—17 марта 1876 године, ево шта он пише А. Н. Карцову:

„Налазим да је врло мудро решење савета, о коме ме извести ваша депеша (од 20 марта). Изазивати Турке и давати повода за сударе било би и сувише лудо, али опет Срби треба да буду спремни и за нападај и за одбрану. Прошле јесени смишљано је да Хусеин Авни-паша изненадно удари на Србију са 50 до 60 хиљада војске, под изговором „неочекиваног“ за Порту пограничног судара, изазваног од стране српских чета. У тадашњем стању српске оружане снаге, сераскјеру би, можда, испало за руком да одржи реч задату султану, да за две недеље

прегази Србију. Ја сам тада учинио услугу српском народу и кнезу Милану када сам покварио све планове војне турске странке... За овај мах нема опасности Махмуд и Рашид у мојим су рукама и неће смети ударити на Србију. Али султан лично неће презати ни од каквих мера при првом згодном случају. Министри ме моле да му сутра одем и да га колико толико разгалим".

У сасвим другој светлости представљају се ствари са гледишта, на коме се налазио наш посланик у Бечу Е. П. Новиков. По његову мишљењу, оружање има значај директног подстицања устанка и чинило је сувишним миролљубиво посредовање великих сила. Војно припремање Србије, по њему није било одбранбено већ нападно.

Јављање Србије у својству словенског Пијемонта јако је забринуло Аустро-Угарску. Ако Србија имадне ма и најмањег успеха — аустријски би Словени одмах потегли са својим народносним захтевима, тражећи максимум задовољења. Аустријска је влада била готова да помаже Русију противу Турске, али само под условом, да се руска политика уздржава свега, што би могло међу Словенима да подстакне агитацију и распали страсти.

Исто тако и у практичном погледу војно мешање Србије није обећавало ништа добро. Није питање талијанског уједињења решио Пијемонат, већ су га решили бајонети француске царевине. Међутим, ако Србија буде побеђена, Русија би се морала уплести и за њу заузети тј. ставити се очи у очи с Турском.

Српска влада није престајала питати А. И. Карцова: како гледа Русија на оружање Србије? Карцов се тога ради обратио приватним писмом на Н. К. Гирса. Одговор је стигао и у њему се оружање одобравало.

„У писму вашем од 28 децембра 1875 године, писао је Н. К. Гирс 12 јануара 1876 године, ви сте ми ставили таква питања, на која вам ја сâм нисам могао одговорити, стога сам их изнео пред канцелара који је опет са своје стране налазио за потребно да поднесе Господару цело ваше писмо. — Њ. Величанство прочитало га је са радозналошћу и благоволело је забележити „да" према оном месту, где ви питате: хоће ли вам министарство допустити, да уверавајући Србе како Русија и Аустрија подједнако теже да одрже мир, — најзад саветујете Србији да се стара бити готова за случај, ако би поменуте тежње остале без успеха.

„И тако ви по тој ствари, имате одрешене руке. Али ви, свакако, нећете губити из вида потребу да будете до крајности уздржљиви и опрезни у таквим тугаљивим стварима.

„Са свачим, у опште, што сте год овамо писали по повратку вашем у Србију, овде су врло, врло задовољни. То већ знате из телеграма канцеларова — а мени остаје још само да вам честитам такав успех што у толико радије чиним, јер и сам лично потпуно делим ваше назоре и погледе на садашње ствари“.

И ако је допуштење дато Србији да се оружа, наглашено условима и упутствима за највећу опрезност, то је допуштење опет по себи преставља ло (у томе је Е. П. Новиков био сасвим у праву) одбијање „Dreikaiserbund“-а и косила се са нашим претходним споразумом са Аустро-Угарском. Тако карте и опет пређоше на Н. П. Игњатјева. Опет се дошло на његов политички програм — „Русија и Словенство farà da se“. Српска влада осети тврду земљу под ногама, и отпоче не само да купује патроне и да вежба војску, већ и да смишља — како да се споразуме са Црном Гором, а ако је могуће и са Грчком. Решише да пошљу на Цетиње Ранка Алимпића са једним нацртом војне конвенције. Падала је у очи са свога револуционарнога карактера девета тачка те конвенције, којом су се Србија и Црна Гора узајамно обвезале да устанку притичу у помоћ. У промеморији Кнез Милан покушава да то овако оправда:

„Русија је вазда саветовала Србији и Црној Гори да буду стално у љубави. Садашње је време врло згодно за закључење уговора о савезу. У осталом, предлог који Србија износи, тиче се могућности рата, а то никако не може уздрмати високу благонаклоност Русије, јер потпуно одговара општем смислу савета: спремати се за случај потребе“. Једини члан који се није слагао са политиком Русије — то је члан 9-ти који је обавезивао уговораче да помажу устанак само новчано, докле га Црна Гора помаже и људима. — Србија сад најзад нема куд. Међутим Црна Гора и такву редакцију сматра за врло бледу. Због тога Србију не треба прекоревати, јер тим и иначе тежак положај кнеза Милана постаје још тежи.

Превео с руског **П. М.**

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

———⁂———

ЗАРОБЉЕНИ ЦАРЕВИЋ

— Светозар Хурбан Вајански —

Породица Шимона Каљицког била је искупљена на веранди у врту, где су се разговарали и читали новине, које су у то време биле претрпане вестима из руско-турског рата. Шимон Каљицки припадао је оним ретким горњо-угарским племићима, који су, поред свога прадедовског иметка, сачували и неке добре особине нашег старог племства. Много је давао на „лично достојанство,“ носио се по старом обичају и мрзио Немце, и ако је његова жена Летиција, слаба и нешто охола особа, била Немица. Пореклом је била из Спиша, сваки дан је облачила свилу и поносила се својом јединицом Аделом, коју је управо обожавала. Двоје млађе мушке деце поверила је учитељу Јанку Дрењовском, говорећи: „Синови су рђава деца: кад хоће, дође, кад хоће, оде.“

Код Каљицкових је проводила своје удовичке дане Марта, сестра домаћичина, удова мајорица, која је познавала само два људска сталежа: војнички и невојнички. Каљицков брат Ђура, већ старији момак, који је готово сав свој иметак потрошио на кортешовање и једино се могао похвалити, да је петнаест пута био кандидован приликом разних избора, и свих пет наест пута пропао, живео је такођер код Шимона, на остатцима свога некадањег имања. Кад год су се ближили какви избори, чисто би се подмладио и некако разиграо, каоислужен хусарски коњ, кад чује да се свира „галоп.“ Како није више имао средстава да ради на свој рачун, помагао је то другима, што му је добро полазило за руком. Читава породица се занела струјом данашње политике — стари господин из племићких начела, женске од моде, а Ђура Каљицки по своме кортешком духу.

„Не долази нам Рудињи — мој пикет, мој пикет!“ уздахнула је госпођа Марта некако тужно. „Господине учитељу, требало би да научите ту игру,“ — обрати се Јанку Дрењовском, који је седео на крају стола, удубљен у некакав недељни лист. Он се невољно осмехну. Био је то млад човек од двадесет и шест година, висок, са нешто напред повијеном главом. На његову бледом, правилном лицу огледала се замишљеност; али чврсте, чисто пркосне усне одавале су му јаку, непоколебиву вољу. Свршивши своје историјско-филолошке студије, примио се привремено учитељске дужности код Калињцових. Његова озбиљност, строгост, ћутљивост и отпорност изазивале су код људи неко поштовање, па чак се ни Ђура Калињцки није смео растресати пред њим. Женске нису имале велике користи од њега — услужан је био према њима, али их није забављао. Марта је своју жељу у погледу пикета сваки дан понављала — ну он је никад није испунио.

„Ах, ово је страшно! — узвикну Шимон Калињцки и поче нагло пуштати димове из своје луле, као на цигански одак. „Слушајте грозоту: накнадни телеграм: Букарешт. Јуче одлучна битка на Лому. Руска војска до ноге потучена, царевић са свом својом армадом заробљен. Плен неописан.“

„Чок јаша, чок јаша!“ — дерао се Ђура Калињцки из свег грла и опсова тако гадно, да се домаћица застидела. „Живела наша браћа Турци! Смрт Московима!“

Госпођи Марти заблисташе очи, она отрча у кућу и брзо се врати са лапеним платном. Шимон Калињцки је хтеде загрлити.

„Ти си права брижна Марта! Стара се за завоје!“ И он збаци црвени фес са главе, откривши своју ћелу.

Дечаци, који су се играли под верандом, понављали су стричеве речи својим крештавим гласовима.

Дрењовски је поцрвенео и на душак испио чашу руменога вина, ма да га никад није волео, него га тек сркутао као каква девојка. Очију није дизао, али је ипак осетио, да су очи Аделине у њега упрте. Адела је имала врло значајне очи, које су тако речи говориле, а погледом својим је човека побеђивала, освајала. Као јединица богатих родитеља, навикнута на љубав материну и доброту очеву, била је мало несташне природе и радо се подсмевала. Не злобно, него са јаким хумором тако, да се сваки морао насмејати, кога би она узела на око за своје самовољне опаске. Дрењовског није смела исмевати, јер је у његову —

друштву осећала неку поузданост, ако не баш и бојажљивост. У осталом, с њим се ретко и виђала — он је хотимично избегавао.

С поља загрмеше кола. Дечаци истрчаше пред капију и за мало доведоше на веранду млада човека, елегантно, управо кицошки обучена.

„Добро нам дошли, г. Рудњи!“ — поздрави га Шимон мађарски, али се по изговору видело да се Шимон родио на обалама Ваге, и не на Тортобађу. Наши племићи увек почињу разговор мађарски, а кад хоће да се забаве, настављају словачки, или ако има женских, немачки. „Naturam si furca“ и т. д. „Добре вести, радосне вести — Русе победили — царевић заробљен — биће бакљаде у Пешти! Изволʼте, седите — да попијемо у здравље Мехмед-Алије једну чашу правога!“

Коломан Рудњи, аспирант многих звања у жупанији, шта више пресумптивни поджупан, уљудно се поклонио женскима, а Адели дао красан струк камелије. Пореклом из старе племићске породице, учио је а није доучио права у Пешти, имао је звучно име — и обоје то била је довољна квалификација за угледно место у жупанији. Имао је и један практичан испит из једне правне дисциплине — из меничног права, ну тај испит није теретио његов мозак, колико његов рудњички иметак.

„Лепо, лепо, правите завоје и спремате чепљанице за јуначне Османлије“, отпоче Рудњи, седајући елегантно на баштенску столицу.

„Ја само шијем оцу папуче“, — упаде Адела звонким смешљивим гласом. „А то значи мир“.

„Да, мир иза Прута, који ће диктирати Осман — врло значајно“.

И сад почеше ковати стратегијске планове. Ватрени Рудњи све је сиктао погрдним речима на Русе и говорио како би Турци требало рускога царевића на ужету да воде кроз Цариград.

„Молићу, господине Рудњи“, — упаде му изненада у реч Дрењовски, који није имао обичај уплетати се у разговор докле га ко не пита, „одкуд ви знате да је телеграм истинит и на основу чега закључујете пораз руске армаде?“

Оштар поглед младога научника пресецао је раскалашног разметала. Сви су ућутали — и Марта је престала дерати завоје. Каљецкоме јамачно није било право што неко сме и по-

сумњати у истинитост тако радосне вести. Адела је пребацила своју витицу, која јој беше пала на груди.

„Гле, гле“, помислила је: „г. инструктор зна и говорити — па још како оштро“, и већ се радовала да ће бити некаква судара.

„Ви сте дакле русофил, господине?“ одврату му Рудњањи сурово — по обичају горњих „Мађара“, кад их човек стера у тикву.

„Није о томе овде реч“, — одсече му Дрењовски одлучно. „Ја сам био тако смео да посумњам, да ће се једна армада тако лако дати ухватити и пребацити преко Дунава — најмање пак руска армада“.

„Но, но, господо!“ — умеша се Калњицки: „ми не можемо променити стање ствари, стога нема смисла жестини; за неколико дана дознаће се ко је имао право“.

Видело се, да је хтео спречити лако могућ сукоб, и ако му није било право, што се Дрењовски ставио на тако становиште. Њега је високо ценио а у Рудњања је био толико исто заљубљен колико и у Турке.

У погледу Аделину видео је Дрењовски неки подстрек и храбрење, те је и нехотице помислио: „Гле изненадног савезника, и осећао се као генерал, који има за собом силну резерву.

„Чок јаша, Мехмед Алија!“ — викну Ђуро Калњицки и куцну се с Рудњањем који је на чудан начин одступио од спора. Бавио се озбиљнијим мислима. Заљубљен у госпођицу и њене новце, врло би радо заменио бојно поље тихом долином љубави. Богату жену требале су Рудњице, које су било оптерећене знањем меничног права.

Сунце се већ клонило к западу и свежи поветарац пиркао је из дивне баште, која се ослањала на обалу Ваге. Стражњи део њен обрастао је столетним липама, испод којих су вијугале песковите стазице. Госпођа Калњицковица је предлагала да мало прошетају, што сви с радошћу примише; цело друштво се подиже — само је Ђуро Калњицки остао седећи и пијуцкајући вина. Дрењовски је отишао са дечацима у кућу.

II

Рудњањи је узео Аделу под руку и хотимично корачао брзо да би испредњачио од осталог друштва. Калњицковица је задовољно посматрала млади пар и из свег срца желела да га споји

брачном везом. Њен муж је био потпуно уверен да ће то и бити, те се и он радовао. Старо име Рудњицких му је импоновало, али му није ништа сметало што се сада претворило у Рудињи.

Коломан је опазио да их нико не прати. Застадоше под гранатом липом, на самој обали Ваге. Последњи зраци сунца осветљавали су развалине старога града, који је лежао на другој обали реке. Младић се решио и у кратко, али са осећајем, изјавио Адели своју ватрену љубав. Адела се изненадила, поцрвенела а дах јој застао у прсима. Она је слутила шта значе те честе посете елегантног младића и нежне примедбе добре матере, али на изјаву љубави није била спремна. Отргла се од свога пратиоца, и на два корака даље застала.

„Ево моје руке“, говорио је Рудињи потресеним гласом пружајући јој десницу: „удрите, Адела, удрите смело да будемо на чисто“.

Срце девојчино куцало је немирно са неким болно-слатким осећајем. Према њему није осећала никакве симпатије, шта више држала га је за обичног човека без вредности, у себи се смејала његовим слабостима, па ипак је осећала неку језиву пријатност. Нема женске која би остала равнодушна према првој изјави љубави, па ма љубавник био и ружан човек. Осим тога је видела да је Рудињи био добро уписан код родитеља. Одмах у првом тренутку се била решила на „не“ — али како?

„У недељу“ рече одсечно, окрену се и оде брзим кораком.

Рудињи је полагано ишао за њом. Није дочекао ни вечеру и обузет чудним осећајем, али не без наде, сео је на своја кола и одјурио.

После вечере се друштво разишло. Адела је отишла у своју собу, распаљено чело је наслонила на окно од прозора, а вреле сузе потекоше јој низ образе.

У прсима је гушило — јер сада први пут поче размишљати: шта је то живот? Ко да је једним скоком скочила из детињства у зреле године. Такви прелази обично су праћени сузама. Напослетку се почела смејати, убрисала је сузе, и опет се смејала слатко, слатко. У њеној машти појави се лице полу-Турчина у смешном облику. „Али шта ће бити у недељу?“ помислила је и смеха јој нестаде са лица. „Имамо још читавих седам дана, проћи ће и то“. Доле са веранде се чуло стричево „чок јаша!“ — он је од одушевљења скрушио три литрице. Напослетку је устао, и несигурним кораком се одтетура до постеље.

III

Дрењовски је изишао на веранду. Двороги месец пловио је по небу а са липа над Вагом чуло се прижељкивање славуја. Клопот сељачких кола допирао је са друма, све се то спремало на ноћни отпочинак. Дрењовски је био невесео. „Какав је живот!“ мислио је. „Човек непрестано мора да се бори. Саме противности, па како још неприродне!“

Даске на веранди закврцаше под оштрим корацима Аделиним. Јанко хтеде да пође.

„Не бежите, ви свађало!“ рече простосрдачно. „Ја сам вас баш тражила. Врло сте ми потребан“.

„Стојим вам на услузи“, одазва се наш филолог, нешто у неприлици.

„Нас двоје свет не разуме“, настави девојка смешним патосом, „с тога, хтели не хтели, морате ми бити повереник. Је ли да ћете се одазвати моме поверењу? Та ви не умете бити издајицом. Замислите само, данас ми је Рудњи, ваш супарник, тамо поред Ваге изјавио љубав! Разумете ли, праву љубав са свима потребним уздасима. Господе Боже, што вам је бечио очи као преклана овца! Али читава весела историја има једну врло жалосну страну. Ви познајете наше породичне прилике, знате да су сви наши заљубљени у Рудњија, почевши од доброга оца па све до Марте!“

„Па нека га узме Марта“, — помислио је у себи нови повевеник девојчин.

„Замислите само каква би бура избила у нашем мирном дому, кад би раскалашна, тврдоглава и неучтива Адела окренула леђа будућем поджупану, посланику, паши и Бог те пита чему се још од њега не надају!“

„Ја бих рекао, да се читава ствар у првом реду тиче вас саме, па онда“. —

„Да, па онда! Верујте ми, ја нити имам воље нити смисла за романтичне сцене. „Непослушна кћи“, „незахвално дериште“, „сузе“, „молбе“ и т. д. — све то мрзим из дубине душе. Па ипак ми је жао матере. Посаветујте ми, ако Бога знате шта да радим?“

То неочекивано, искрено признање раскравило му је душу. Први пут у животу је видео женско створење, које га детињски, срдачно посвећује у своје тајне. Видео је зажарене образе, чуо неправилни дах, који је доказивао да су јој узбуркани осе-

ћаји. Али како ту помоћи? Како да се покаже достојним тога поверења. Адела је поштовала у учитељу човека у пуном смислу речи. „Буди сада мудар и помози!“ говорила му је савест

„Јесте ли ви на чисто са собом? — питао је озбиљно.

„На чисто — ви ме вређате таким питањем! Реците ми искрено, за каквог човека ви држите Рудињија, али искрено!“

„Ја га сматрам за човека празне главе, каквих је, жалибоже, у нас пуно. Ветропир, полуобразован, а у глави сама плева“.

„Јест, плева, сама плева, и ако се из далека жути, те би човек помислио да је злато — али из врло велике даљине“. —

„А шта сте му одговорили, ако смем питати?“

„Одговор сам одложила до недеље. Данас је, хвала Богу, тек понедељак!“

Дрењовски се замислио. У њему се родио осећај освете за безбројне увреде, које је подносио од оних људи, код којих се хранио и од њихова друштва. А Рудињи је био баш згодан медијум, па коме се могао светити за многе претрпљене увреде, које је понекад чуо и из самих медних уста Аделиних.

„Ја знам само један излаз из тога лавиринта,“ додаде напослетку, „а то је, да се ствар тако удеси, да он вама откаже пријатељство, а не ви њему“.

„Други начин не знате? Онда сам изгубила битку. Он је луд за мном и све ће учинити за моју љубав!“

„Умете ли пркосити?“

„Па онда?“

„Постаните панславистকињом, и ја вам јемчим, да ће се та страшна ватра г. Рудињија претворити у живи лед“.

Адела је приковала свој радознали поглед на учитеља и њему је срце играло од радости. Наставио је тихо:

„За три недеље ће бити избори за жупанију. Рудињи се тражи за главног бележника, после чега долази поджупанство или посланички мандат. Ви се држите том приликом као права Словенка — глас о томе блеснуће као муња — и Рудињи ће морати напустити или вас или каријеру. Верујте ми, ја познајем нашу господу, за њих је жупанија „земља обећана“, и за звање у жупанији и с њиме скопчаном титулом жртвоваће и прадедовску земљу, нарочито ако је још спојено и са платом. Због њега ће заборавити и оца и одрећи се имена свога. А камо ли да љубав неће прегорети? Шта мислите, да је љубав таког

једног Рудиња дубока? Зар мислите да таки центрија може љубити из свег срца, стално, непоколебиво? Ја мислим да не“.

Адела се замислила. Сутра дан је дочекала учитеља весела, расположена.

„Г. професоре, можете отпочети предавања, да ме спремите за чудну улогу. Ја сам се решила“.

IV

Дрењовски је био знаменитим учитељем панславизма, а Адела, од природе оштроумна, још знаменитијом учеником. Од колевке су васпитали у њој мржњу према свему што је словенско, као што је обичај код наших „господских“ породица. Али у првом реду њен здрави смисао према свему лепом и разумном, а друго, тежња да се на леп начин отресе проспоца кога није волела, осладило јој је пилулу, коју јој је пружао туђин. Дрењовски јој је с великим жаром говорио о Словенству, његовим надама, тежњама и будућности. Живим бојама сликао јој је патње јужних Словена под Турцима, њихове јуначке борбе по црногорским и херцеговачким врлетима. Ганутљиво јој је јадао душевну беду словачког народа и своја нарицања зачињавао цитатима из Сладковића и Колара. Затим јој је прочитао у немачком преводу „Кавкаског заточеника“ и увео је у пламениту поезију Пушкинову. И сама Марта, која је слушала читање, узвикнула је на крају „Göttlich!“ Једном речју откривао јој је сасвим нов свет. С почетка је гледала на речитог учитеља с неразумевањем. Величина словенског племена, у чијим пространим границама живи морски пас и тигар, расте исландска маховина и палма, дижу се горе и шуми море, била је за њу нова земља. До краја недеље била је доста добро спремљена за своју улогу. Умела је чисто изговорити: „Как паживајеће“ и „здравствујће,“ а сем тога је научила некоје строфе из Пушкина на изуст.

У суботу у вече се састала са Дрењовским на веранди.

„Ипак стрепим од сутрашњег дана, бојим се да се не збуним у улози“.

Он је тешио: „Само смело госпођице! Помислите да ћете спречити трима странкама велику несрећу: прво и прво родитељима, друго себи, и ватреноме љубавнику. Он ће се брзо утешити и потражити себи равну незнатну, обичну душу, такођер са новцима. Ваши родитељи неће узимати озбиљно читаву ствар,

него ће је сматрати за плод вашег несташлука. А што је главно, штета би била тако мирисну ружу сплести у један венац са трњем“.

„Да ли и то последње спада у панславистичку науку?“ — питала је Адела у полазу.

Дрењовски је погледао за њом погледом пуним осећаја.

„Дрењовски се мени подсмева“, мислила је Адела лежући. „Али, обешењак, уме особито да предаје. Ко би могао и мислити да у таком простом, сухопарном Словаку лежи толика ризница великих мисли! Колико сам красоте чула из његових пријатних уста. Како су му се светлиле очи кад је говорио о својим песницима и мислиоцима, како је рекао кад је говорио о своме племену чије се чело наслања на северну тачку а снажна пета на Кавкас, десна рука додирује Алпе а лева Кинески зид. Са каквим оштрим сарказмом је откривао голотињу издајица свога народа, који су пљунули на своје име и народност. Таки, сем мађарски и неколико глатких фраза, не знају — ништа. И има право, потпуно има право! Ми висимо у ваздуху као Мухамедов сандук. Чему се може радовати човек као што је Рудњи или мој стриц? Чиме се он може загрејати или узнети, ваљда глупим кортешовањем? Па онда, јесмо ли ми баш у истину они којима силом хоћемо да будемо. Какав је Мађар мој добри отац, кад не уме изговорити „öröm,“ па да му дадеш по света? А словенска појезија како говори к срцу, као славуј из нашег повашког жбуња. Ја сам патила са „заточеником“ и осећала са његовом јуначном Черкескињом...“

Адела је заспала. Ујутро је нашла бели душек овлажен сузама.

V

После подне затекао је г. Рудњи читаву породицу Каљицких на веранди. Дрењовски је био миран и ћутљив као и обично; Каљицки није био баш најбоље расположен. Турци не само да нису заробили царевића, него су баш на против, претрпели пораз за поразом — и то га је жалостило. Бадава је Ђура Каљицки у своме гневу згужвао новине које су донеле те вести — Сулејман — паши тиме није помогао ништа.

„Још се држи Плевна и у њој јуначни Осман“, тешио је Рудњи туркофилски кружић и утеху залевао шилерцем.

Адела је значајно погледала Дрењовскога, да је овај и нехотице загњурио главу у новине.

„Док му Скобељев и Тотлебен не запрже чорбу“, — упаде у реч Адела, поцрвеневши до ушију.

„Гле, гле, прави стратег!“ — смејао се отац. Његов брат се нарогушио. „Да и ти не симпатишеш са варварима?“ — промрмља, бацивши преко ограде догорелу цигарету.

„Не чико, него са јуначним народом који пролева своју драгоцену крв за слободу своје и наше браће“.

Рудњи се смешкао у недоумици. Речи девојчине држао је за сатиру.

„Не, не, г. Рудњи, то није смешно! Турци кољу кукавни српски народ ево већ пет стотина година. Па шта су учинили у њихову одбрану Енглези, Немци — и ваши витешки Маџари? У најновије време приређују бакљаде тим крвницима. Једини Рус, варварин, као што ви велите, узео је на себе улогу милостивог Самарићанина; с тога као женска, не могу симпатисати са другим, него само с руским народом“.

Обојица Калњицких се запањили од чуда, Марта је узвикнула слабим гласом: „Eau de Cologne!“ а Рудњи је пребледео као зид.

„Г. Рудњи се уме изврсно претварати! Пре недељу дана, тамо на обали Ваге, био је потпуно мога мишљења!“ — рече Адела злобним тоном.

„Госпођица Адела се шали!“ — упаде јој у реч усиљено Коломан Рудњи.

„Прошчајте господа!“ — кликну весело Адела и одјури у своју собу.

Мати јој је хтела за њом, али је муж задржа.

„Остави малу лудицу, зар не познајеш њену несташну шалу?“

У том се зачуше из салона звуци пијана: „Хеј словени!“

Запрепашћеност друштва још се више појачала. Дрењовски је пребледео и очекивао општи нападај. Али пренераженост и забуна у друштву толико су овладали, да нико није ни мислио на њега. Калњицки је отишао у салон за ћерком.

— Шта то радиш, Адела? Какво је то понашање? Престани са том опасном аријом!“

„Добро, драги оче, кад вам се не допада; али за она два господина тамо на пољу имам још нешто при руци...“ И поче снажним акордима свирати „Боже царја храни!“

Несрећни туркофил ухвати кћер за руку, Адела скочи, загрли га и поче га обасипати врелим пољупцима.

„Ти ниси при себи, девојко — пусти ме — шта то радиш?“

Пољупци љубљене кћери ублажили су мало доброга племића.

„Дозволи ми, оче — идем да се оправдам“, и упути се к прозору, који је гледао на веранду. Њено јасно, господско лице сијало је из мрачне задње одаје. Бујне витице слободно се спустиле преко рамена.

„Г. Рудињи, јесте ли чули ону красну песму „Клеветницима Русије?“ — довикнула је, угушујући у себи смех и почела декламовати:

„Их мало нас? Или от Перми до Тавриди,
От финских хладних скал до пламеној Колхиди
От потрјасеннаго Кремља
До стјен недвижнаго Китаја,
Стаљној шчетиноју сверкаја,
Не встанет рускаја земља?“

У том је нестаде са прозора. Свима је било доста. Рудињи је наредио да се упрегне, а стари кортеш га је испратио.

VI

Сутра дан знала је већ читава жупанија, да је Каљицкова кћи отворена панслависткиња.

Рудињи је постао главним бележником у шупанији и променио прстење са Пирошком Змрзлењи, девојком у годинама, али се лепим миразом.

Дрењовски није чекао да му откажу, него је то учинио сам. Шимон Каљицки се на растанку измирио с њиме.

„Свему је крив заробљени царевић“, — додао је Јанко и срдачно стиснуо руку старом господину.

На дан пред одлазак дотрчала је Адела за њим у башту.

„Хоћу да се опростим од вас пријатељски, на само“, рече ухвативши га за обе руке. „Хвала вам на помоћи у невољи — код нас је све у своме реду, само стриц не ме може да ми заборави химну. Ви сте ми зачинили много красних часова — верујте ми, ваше поуке су оставиле у мени дубока утиска. Може бити, да ћемо се у животу још кадгод срести — али вам из дна душе своје желим, до тог доба да још много срдаца запалите пламеном својих мисли“.

Дрењовски није умео уста отворити. Сагнуо се и лаким пољупцем целивао јој руку. Адела се нагнула к њему, пољубила га у чело, и брзим корацима одјурила између жбуња. Дрењовски је остао замишљен још дуго, дуго! Пољубац лепе девојке палио му је чело, мозак му је врио. Из неба се спустила блага кишица, која је пријатно освежавала главу младога научника, мелахолично жуморећи између лишћа гранатих липа.

Са словачког превео

А. Вучерић.

ИЗ ПОЕЗИЈЕ А. С. ПУШКИНА

ПОСЛАНИЦА У СИБИР

По рудницима, где је сад вам ста̂д,
Чувајте понос и стрпљење чежње,
Пропасти неће ваш патнички рад.
Ни ваших мисли узвишене тежње.

Верна ће сестра несрећина поћ',
Нада, у таму подземља и сту̑ди,
Да вам весеље и радост пробуди,
Жељено доба тада ће вам доћ'.

Љубав и дружба допреће до вас —
Тамнице мрачне њихна моћ прола̂ма,
К'о што до ваших робијашких јама
Допире смело мој слободни глас.

Окова тешких умукнуће плач,
Тамнице пашће — и слободе сила
На уласцима примиће вас мила,
А браћа ваша вратиће вам мач.

А Н Ђ Е О

Крај рајских врата анђео нежни,
Спуштене главе у сјају био;
А демон мрачни и бунтовнички
Над пакленим се безданом вио.

И дух што сумња, дух што одриче,
Чистога духа гледати поће.
И нехотична топла душевност
Нејасно тад му првином доће.

„Опрости!“ рече: „Ја тебе видех —
И ти ми ниси узалуд сјао:
Нисам на небу све мржњом глед’о,
Нисам на свету све презирао!“

---

28 МАЈА 1828 ГОДИНЕ

Да̂ре пусти и случајни,
Мој животе, што ћеш ти?
Зашто ли ти Усуд тајни
Својом казном душман би?

Ко ме позва кивном влашћу
Из небића свету том,
Напуни ми душу страшћу,
Ум узбуди сумњом злом?

Ја без циља свога стојим,
Срце пусто, празан ум;
Теретом ме мучи својим
Једнозвучни жића шум.

СТАНСИ

По улицама шетам ли шу̂мним,
У многољудни уђем ли храм,
Кад међ’ младић’ма седим безумним —
Маштама својим увек се дам.

Мислим у себи: лета ће проћи,
И ма да ј’ овде толико нас,
Под вечне своде сви ћемо доћи —
И већ ма коме близак је час.

Дуб кад посматрам, што самац жи́ви,
Мислим: патријарх шу̑ма ће тај
Заборављен ми век да надживи
К'о што наджи́ве отаца̂ крај.

Кад невинашцу са мажњом ступам,
Помишљам: Дај ми опроштај свој!
Ја сада теби место уступам,
Моје је гробље, а расцвет твој.

Годину сваку и сваки данак
Навикнух мишљу пратити са̂м;
Тренутак смрти, свој вечни санак,
Ја бих међ' њима хтео да знам.

Где ли ће смрт ми дати судби́на?
Туђина, вали ил' бојни мах?
Ил' суседна ће можда долина
Охладнели ми примити прах?

Ма да је тело без осећаја
Свуд подједнако трулежи роб,
Ипак бих ближе милога краја
За вечни одмор да нађем гроб.

Ту поред мога мртвога тела
Нек млади живот весеље да̂,
А равнодушна природа цела
Нека лепотом вечито сја.

---

* * *

Ако живот и обма̂не:
Нити ту̑жи нит' се љути!
У дан туге смир' се, ћути —
И у срећне идеш дане!

О будућем срце снива,
Садашњост је сва у сети:
Све је тренут, све пролети,
А што прође — мило бива.

ПЕСНИКУ

Песниче, не цени љубав пу̑чког хука!
Заносних похвала брз ће проћи рој,
Чућеш мисли̑ глупог, смех бесћутног пука,
Ал' ти буди миран, озбиљан и свој.

Ти си цар: са̑м живи! Слободних одлука,
Иди куд слободни води разум твој,
Усавршујући драг умишљај свој,
Подвигу не тражећ' награда̑ од пука.

Оне су у теби. Сам си себи суд,
Оштрије од свију ценићеш свој труд.
Је л' ти он повољан, строги уметниче?

Повољан? Тад пусти да га руља псује,
Да ти свети огањ на олтару пљује
И лудошћу дечјом да ти престо миче.

Р. Ј. Одавић.

КАУЗАЛНО ТУМАЧЕЊЕ ЖИВОТИЊСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

од

Dr. Рихарда Хертвига

— СВРШЕТАК —

Реч је о укрштању онда, кад се спаре две индивидуе које се јасно разликују једна од друге и кад, на тај начин, дође дотле да се споје две полне ћелице од којих свака има нарочиту наследствену масу, различну од наследствене масе оне друге. Ако хоћемо да ово искуство развијемо у један научно употребљив метод, онда, пре свега, морамо бити начисто са особинама ове наследствене масе. До извесног степена то је случај, кад се организми, које укрштамо, разликују један од другог у мало оштро изражених особина; јер тада експериментална биологија сасвим може не водити рачуна о наследственој маси, која је њој непознате конституције и која се у обема индивидуама налази у истој количини, и своју пажњу концентрисати на мало различних карактера. Друго, укрштање се мора сасвим успешно извести. Зато није довољно проучити, како се понашају само прве генерације бастарда; јер наследност је један фактор који има дејства не само на децу већ и на унуке и на све даље следеће генерације. Суштина овога фактора може се, зато, потпуно схватити само тада, кад се његово дејство прати кроз многе генерације а ништа ново не наступи, као што би, на пр., могла бити промена погодаба за живот или укрштање с облицима друге врсте. Из све овога морамо извести закључак: да се продукти укрштања, кроз многе генерације,

морају неговати најизолованије или, како се то сада вели, у чистој крви и што је више могуће под истим условима за живот.

За ово, овде изнето, усавршење методе укрштања имамо да захвалимо Менделу који је први био срећан да утврди законе о наслеђу које је могуће формулисати врло просто, у бројевима; уједно, он је дошао до одређених, за теорију и праксу подједнако важних појмова: с једне стране, о материјалној подлози наслеђа, о наследној маси; а с друге стране о томе, како се ова наследна маса понаша при сазревању полних ћелица и при оплођењу. У овоме је интересантно то што смо биолошким испитивањима дошли до истих схватања која је развио Мендел на основу својих екперимената, кад смо ове појаве врло брижљиво на микроскопу проучили, и то још онда кад за Менделове радове нисмо знали.

(Квинтесенција ових схватања је ова. Сваки одрастао организам, свака животиња и свака биљка, један је мозаик од особина. Овом мозаику од разних особина одговара у клици мозаик елементарних зачетака које зовемо наследним јединицама. При оплођавању се спајају два таква система зачетака: један матерни и један очев. Отуда интермедијерни карактер потомства које, у појединим случајевима, може бити и више оцу, или матери, слично, према томе да ли су дотични зачеци од оца или од матере добили већу превагу у наслеђу. И сада долазимо на фундаментално важну тачку. При сазревању полних ћелица зачеци особина оца и матере разилазе се и распоређују на ћелици које, тако, у себи имају само једну врсту зачетних особина. Ако би се, при том, одржало старо груписање наследних јединица на један очински и један матерински систем зачетака, онда би један део полних ћелица био материнскн а други чисто очински, и тако не би могло ништа ново постати. А показало се да то много пута није случај. Елементарни зачеци једног система, поједине наследне особине, могу се независно једни од других, при деобама сазревања, распоредити на полне ћелице; може наступити и делимична измена зачетака између ове две врсте система, и тако се могу створити нове комбинације. Овај однос можемо објаснити најбоље помоћу једног упоређења из Хемије. Једно компликовано хемијско једињење, нарочито органско, састоји се из много радикала правилно групнсаних; слично томе, састоји се наследствена маса једне животиње из много зачетака. Као

што сада хемичар може да издваја из једног једињења радикале и замењује их другима, и тако ствара нова једињења, — тако може и одгајивач да комбинује зачетне особине оца и матере, и тако створи нове животињске облике, једна могућност која у пракси, зацело, још није довољно оцењена. На основу скоро стогодишњег искуства, у Хемији су били сретни да за многе случајеве развију погодну методику анализе и синтезе. Рационално одгајивање животиња још није успело толико много. Још непрестано морамо емпирички студирати сваки случај; али ми се надамо да ће нам једном поћи за руком да и ту утврдимо опште норме као у Хемији и да ћемо вештачки моћи модификовати резултат укрштања, по раније утврђеном плану. И ако је одгајивање животиња тако старо као практично искуство, тако је скорашњег датума оно као једна методичка наука.

Приговорано је Хемији што се све њене теорије оснивају на атомистици, и оштро је критиковано ово њено основно гледиште. Исти прекор може се учинити и нашим новим теоријама о наслеђу; и оне претпостављају једну врсту атомистике особина и њима одговарајуће јединице наслеђа. Једно овако глегледиште, изгледа ми, удара на још веће тешкоће него атомистика егзактних наука. Па ипак је морамо задржати, и ако само као одличну пословну хипотезу).

Многострука експериментална истраживања полних ћелица, о којима смо досад говорили, имала су то заједничко што је ћелица остајала квалитативно непромењена. Методика истраживања састојала се у томе што су поједини саставни делови полних ћелица били искључивани из развића или су се правиле нарочите комбинације од њих. Али експериментална биологија може сада још корак даље поћи и покушавати да изазове и квалитативне промене. У овом погледу имамо на расположењу богат арсенал средстава о којима је било речи већ код Протозоа, а која дејствују на ћелице мењајући их; то су агенси делом хемијске, делом физичке природе. Међу њима на прво место долазе топлота и хладноћа којима су се, зато, већином и служили у свима експерименталним истраживањима.

Огромно је поље егзактног научног истраживања које се овде зоологу отвара; оно је у толико веће, у колико на полне ћелице можемо утицати, с поља, двојако: у једном случају можемо директно изазвати промене на полним ћелицама, а у другом случају прво промене у телу животиње и биљке, па

тек тако и промене у њеном полном апарату. Ово учење о посредним променама полног апарата чини област наслеђа задобивених, у току индивидуалног живота стечених карактера, о чему се толико много расправљало и што игра тако важну улогу у распри између дарвиниста и неоламаркиста.[1]

Као што поједине ћелице, на најразличније начине, можемо учинити објектима експерименталног испитивања, исто тако и читаве комплексе ћелица можемо узимати као јединице којима експериментално треба да испитујемо морфолошку вредност. Тако можемо одраслој животињи операцијом удалити извесне делове органа, или читаве органе, или најзад и читаве комплексе органа, и пратити последице тога. Пратити: како се, услед тога, мењају животне манифестације организма; којим се средствима служи организам да изравна дефекте у својој грађи и својим функцијама; који ћелични материјал употребљава од других околних органа при овим процесима и какве промене мора претрпети овај ћелични материјал, па да задовољи ново постављене му задатке.

Исте експерименте можемо изводити и на ембрионима, само што су овде, место органа, предмет истраживања ембрионални зачеци њихови.

Кад сада изведемо експерименте, у једном случају на ембриону, а у другом на одраслој животињи разне старости, и кад упоредимо међу собом резултате, — моћи ћемо загледати у један низ промена које притрпи ћелични материјал једне животиње, у току свога развића; тако можемо утврдити да ли и колико утиче та наша операција на слободну моћ коју још има ћелица или, да употребимо технички израз за то, да ли и колико то утиче на проспективну потенцу.

Осим тоталних одсецања појединих делова служи се Експериментална Зоологија још многим другим методама које се увек своде, на крају крајева, на једно: да се одреди удео који имају извесне групе ћелица у грађи животињског тела, и тако загледа у каузалну везу у образовању облика. Можемо зачетке органа ембриона с једног места на друго преместити

[1] Није ми могуће да овде дубље улазим у расправу да ли су „соматогене" особине обичне. Експерименти, који су вршени у прилог овом мишљењу, не изгледају ми беспрекорни. Па ипак мислим да десцедентна теорија не би могла опстати без претпоставке да су соматогене особине наследне.

и видети да ли ће и даље сачувати свој ранији карактер или ће променити свој правац развића под утицајем нове средине. Можемо учинити лабавијом везу између појединих делова, тако да наступи поремећај у њиховом узајамном утицају. Можемо, најзад и овде дејствовати хемијским и физичким средствима на цео организам или неке његове делове, и ове опште модификовати на најразличније начине. Ово што сам овде укратко поменуо чини омиљену главу испитивања које се зове, у ужем смислу те речи, физиологија развића.[1]

Високопоштовани зборе,

Видели смо, како је Зоологија, у току последњих 50 година, претрпела дубоке промене, како су се уз задатке описа животиња и систематике придружили нови проблеми и како они добивају све већи значај, ти проблеми чије нам решење отвара пут да узрочно можемо протумачити механику постања животињских облика. Остаје ми сада само још да покажем, како је Зоологија, у истој мери у којој се развијала из једне описне науке у једну науку која тумачи појаве, остаје ми да покажем,

[1] Говорећи о покушајима да се организација животиње протумачи, ја сам разликовао два правца: морфолошки који се може назвати и историјским и који се оснива на чињеницама из Анатомије, из Ембриологије, Палеонтологије и животињске Географије, и на физиолошки правац који је увео у биологију експеременат и тачне математичке методе. Ова је подела неприродна, јер се оба правца међусобно потпомажу и допуњавају. Представници Физиологије развића заборављају, кад о Морфологији говоре с презирањем, да је Морфологија припремила земљиште њиховим властитим истраживањима и да им је она поставила једну масу проблема. С друге стране опет, Физиологија развића је позвана да створи поуздане подлоге за морфолошко-историјско посматрање. Десцедентна теорија, у своме тумачењу, оперише појавама варијабилитета, наслеђа и прилагођавања спољашњем свету, па било да се ово прилагођавање врши под директним утицајем, било променом употребе органа, било и селекцијом. То су појаве које по истим законима, и ако много пута под промењеним погодбама, и сада још дејствују и, отуда, могу се учинити приступачнима ексактној студији. Резултати ове студије бациће нову светлост на прошлост и на историјски проблем постања врста.

У вези с овим могу још указати на једну област експерименталног испитивања у коју нисам могао ући у самом предавању, али која заслужује помена због свога значаја. То је ексактно испитивање варијабилитета. Позната је Дарвинова заслуга што је учинио приступачном научном испитивању вредност појма врсте, овог основног проблема науке о пореклу. Дарвин се трудио да утврди да између врста и варијетета не постоје принципијелне раз-

како је Зоологија у тој истој мери разбијала уски оквир једне специјалне науке, и како је све више задобивала плодног утицаја на остале науке. Бићу врло кратак у овоме да Вам не бих сувише изгледао као Orator pro domo.

Као најзнатније освојење које је учињено на пољу Зоологије, ја сам већ поменуо учење о пореклу. Какав је силан утицај извршило ово учење на скоро све области људске делатности, и како је дошло у најтешњу везу са свима великим основним питањима која покрећу човечји дух, свима Вам је још у свежој успомени да би било потребно да ја у то овде ближе улазим. Оно, о чему бих ја овде могао говорити, јесу оне нарочите услуге које је Зоологија учинила, и које ће непрестано чинити, блиским наукама, пре свега науци о гајењу животиња и науци

лике ни у грађи, ни у погледу на способност укрштања: историјским студијама о појави раса наших домаћих животиња гледао је он, даље, да утврди: да су, код голубова и других наших домаћих животиња, у историјском времену постале велике разлике међу расама које разлике ми данас пред собом имамо. Најпосле, он сâм ступио је на експериментално поље, гајећи сâм домаће животиње, а пре свега на тај начин што је резултате одгајивача ставио у службу науци да би добио правилне појмове о суштини варијабилитета и како он дејствује. На овом путу постигла је Биологија, а нарочито Ботаника, сјајне резултате. Томе имамо да смо захвални и за усавршење методике. Варијабилитет је тачније окарактерисан тек онда, кад су Galton и Pearson употребили, при решавању овога проблема, статистичку методу коју је створио Quetelet, и кад су на основу богатог материјала, конструисали курве варијабилитета. Успели смо, тако, да нађемо разлику између флуктуитивног (осцилирајућег) варијабилитета и мутације. Код облика, који показују флуктуитивни варијабилитет, екстремне форме су везане непрекидним низом прелаза; разни ступњеви једне форме могу се груписати у једну курву, према томе у колико се броју налазе; у овој курви средњи карактер врсте одговора највишој тачки курве, т. ј. заступљен је највећим бројем случајева, док су плус — и минус — варијанте све ређе, у колико више одступају од средњег карактера врсте. Под мутацијом пак разумемо оштро издвојене групе облика који се међу собом слажу, а који прелазима нису везани са облицима других група. Какво дејство и какав значај имају ове две врсте варијабилитета, успело се да се покаже гајење у т. зв. чистој крви, дакле, као у Менделовим покушајима, најстрожијим изолисањем. Из досадашњих покушаја показало се: да флуктуитивни варијабилитет нема никаквог значаја за образовање нових облика, јер и његове екстремне варијанте враћају се, кад се брижљиво одабира, средњем карактеру врсте, док мутације остају чисте и, кад се настави култура, нови карактери одржавају се као стални. Питање је сада: да ли се, у низу случајева, може одржати оштра разлика између мутација и варијација или се, можда, мутације могу полако развити из флуктуитивног (осцилирајућег) варијабилитета.

о болестима и човека, и животиња и биљака. Ове услуге су делимично практичне, делимично теоријске. У прве рачунам важне напретке који су постигнути на пољу науке о паразитима.

У каквом би се стању налазила наука о страховитим бичевима човечанства: маларији, сифилису, болести сна и многим другим болестима које људској култури затварају раскошне тропе; како би, даље, изгледала планска борба против паразитских Протозоа које изазивају ове болести, — да деценијама дуга студија о грађи и развићу ових Протозоа није припремила земљиште за тај плодни рад. Могао бих Вас, даље, потсетити на многе болести које код човека, код животиња и биљака изазивају вишећелични паразити, кад у том случају не би било речи о стварима које су довољно познате и ширим круговима.

А најважнији импулси који произилазе из модерног правца Зоологије нису на практичном, већ на теоријском пољу. Оно што бих у овом погледу могао истаћи јесте, пре свега, помоћ коју је поцрпла, и коју ће и у будуће стално црпсти, свака наука која се о животу бави, па и Медицина, из схватања о суштини животињске организације које је толико добило у дубини зоолошким испитивањима. Силан напредак који је постигла Медицина помоћу Вирховљеве Патологије ћелице свако може одмах, као пример, навести; а то је дошло онда, кад је теорија о ћелици пренета на студију оболелога тела. А шта би била теорија о ћелици без класичних истраживања о грађи Протозоа свога великога реформатора Макса Шулцеа? Тада је средиште интересовања била Морфологија ћелице; данас је њена физиологија, студија њезиних радњи и њених способности за рад. Како богат арсенал средстава за испитивање у овом погледу, зоологу пружа студија Протозоа и полних ћелица, ја сам изложио колико је то било могуће у уском обиму једног кратког предавања. Ја сам тврдо убеђен да ова експериментално-физиолошка истраживања ћелице неће ништа мање имати утицаја у медицинским наукама од онога утицаја који су извршила морфолошка истраживања у своје време. Наука о болестима је наука о борби двеју партија: на једној страни су нападачи, инфекциозни организми и штета коју они причињавају у физичком и хемијском погледу, разоравајући животне процесе, а на другој страни је организам који се брани и чија је отпорна сила, у последњој инстанци, одређена његовом кон-

ституцијом. А шта је конституција једног организма друго него животна енергија и способност за рад његових ћелица, један, дакле, целуларни проблем о коме се данашњи зоолози најживље баве. Врло карактеристично је за значај зоолошких испитивања ћелице што је од једног зоолога потекла, за напредак у Медицини, једна тако плодна идеја као што је идеја фагоцитозе.

У своме предавању ја сам, даље, много говорио о великој улози коју играју испитивања о наслеђу у области зоолошког рада. И ови резултати имају велики значај за медицину, додуше не за практичког лекара у свакодневном животу коме је, како песма вели, доста „да грешној души поправи опалу кућу“, али зацело за далековидог лекара човечанства чији се поглед управља далеко у будућност, изнад добра и зла појединаца, и чији је циљ духовно и телесно здравље будућих генерација.

На крају свога говора обраћам се с неколико речи још Вама, млади моји пријатељи.

Већина од Вас, ма ком факултету Ви припадали, после својих академских студија, одаће се разним животним позивима у којима ће имати у пракси да примени оно што је научила на Универзитету. Понеки од Вас, стога, сматраће, као тегобан терет може бити, ово претходно теоријско образовање које, у свакој студији, претходи пракси. Могу Вас, у најлепшој намери, опоменути да се добро чувате тога једностраног схватања. Ово што сам изнео за Зоологију вреди и за све остале науке као опште правило: да теорија и пракса стоје у најтешњој узајамној вези и, као што је животна пракса потребна наукама, исто тако веома много, у крајњој инстанци и практичном животу користи наука која иде за својим властитим циљевима. И зато бих Вас могао опоменути да се веома много, у својим студијама, чувате и од научне надувености, и од потцењивања тога што се учење не ограничава на узак круг кориснога и потребног.

А развитак Зоологије изазива ме да још једно напоменем. Из развитка Зоологије видимо, како су се у њој развијали све нови и нови правци испитивања и како се она све више специјализирала. — Дошли смо већ дотле да и најјачем духу није више могуће да зна не само два факта, већ чак ни све методе тако многобројних праваца, а камо ли да суверено

овлада целим пољем и да свуда може вршити властита истраживања. Све више је приморан зоолог да, с резигнацијом, ограничи своју делатност на једно уско поље. Ово специјализирање, изгледа, мало личи на Universitas literarum охолом духу наших високих школа. Међутим, то је само привидно; јер, у колико је зоолог више приморан да се ограничава у својој рођеној науци на једно уско поље, у толико јаче он осећа, како су му потребне тешње везе с другим наукама. У првом реду опомињем овде науку сестру, Ботанику. Односи с њом постали су већ тако присни да много што шта, речено овде за Зоологију, вреди и за Ботанику. Како су се присни односи према Медицини развили, показао сам већ довољно. Али овде морам поменути и физику, и хемију, и основу научнога мишљења, Математику. У колико више Зоологија тежи да дубље продре у каузалну везу појавама, у толико су све важнији за њу проналасци у Физици и Хемији и формуле Математике. И тако видимо и у Зоологији појаве, као и у свакој правој науци: да ограничавање на једно уско поље да би истраживања могло бити дубља, и ова дубља специјална истраживања изазивају потребу за уопштавањем ствари, за тражењем заједничких основа свима појавама. С тога Вам саветујем: зидајте зграду свога знања на што је могуће широј основи пре него што се ограничите на једно нарочито поље стручне студије; на што је могуће широј основи значи колико вам допуштају ваше духовне моћи, а да не дођете у опасност да будете дилетанти и непродуктивне свезналице, услед тога што сте све учили и све хтели научити. Остајте верни духу наше Alma mater која, верна традицијама Universitas literarum, тежи да образује не само ваљане стручњаке већ и образоване људе који ће, слободно и отворено, моћи гледати на сва општа питања живота и науке.

Минхен.

Превео с немачког
Момчило Иванић.

ДЕЈСТВА ЦАРИНСКОГ РАТА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И А.-УГАРСКЕ (1906—1910) С ПОГЛЕДОМ НА НАШУ СПОЉАШЊУ ТРГОВИНУ

(наставак)

А. Трговина са стоком.

II Свиње.

Царински рат изазвао је и код извоза свиња веома осетних померања, која су делимично иста или слична померањима код извоза говеди, делимично пак она се од ових разликују било по квалитету, било по квантитету.

I. Извоз свиња у неуговорном стању јако је опао. Тако на пр. извозила је Србија у времену пре царинског рата просечно по 120.000 грла годишње; на против спала је цифра извоза

на	67.509	комада	у	1906	години
„	14.825	„	„	1907	„
„	11.216	„	„	1908	„
„	26.362	„	„	1909	„
„	13.454	„	„	1910	„

Из напред изложених цифара види се јасно она разлика, која постоји између овога и одговарајућег померања код говеди. Та је разлика двојака: 1) што је опадање код извоза свиња много јаче[1] од опадања код извоза говеди; и 2) што је извоз свиња у годинама царинског рата остао из године у годину готово непромењен,[2] док је извоз говеди у том истом времену из године у годину нагло скакао.

[1] Од овог правила одступа 1906 година, у којој је скоро пуних 6 мес. граница а.-угарска била отворена, те је за то време Србија извезла више од половине ранијег контигента.

[2] Са изузетком 1909 године, у којој се, захваљујући јаком извозу мршавих свиња, извоз попео на нешто јаче од 20.000.

Вредна је спомена још једна појава. Целокупно опадање цифре извоза пада искључиво на терет дебелих свиња; на против извоз мршавих свиња[1] не само да није опао, него се и прилично попео према извозу из ранијих година.

II. Време пре царинског рата, у погледу на нашу спољашњу трговину са свињама, може се поделити у два, по структури извоза, различна периода. У првом периоду, који преовлађује до 1890 године, наш извоз свиња достиже цифру од преко 300.000 грла годишње, и креће се готово искључиво за А.-Угарску. У овом периоду извозе се поглавито мршаве свиње, т. зв. налоције, које сопственици нису ни метали на храну, већ су их право из шума — а жирородних шума у то време било је знатно више но сада — терали на пијацу.

У периоду после 1890 године преовлађује извоз дебелих свиња, кочинара и оборских, које су истериване на пијацу тек после подужег храњења. Извоз мршавих свиња у овом другом периоду опадао је постепено тако, да је у последњим годинама представљен једва са неколико стотина грла. У овом другом периоду кретао се извоз дебелих свиња искључиво за А.-Угарску; (наша статистика забележила је свега један транспорт од 686 комада, који су, у 1895 години, извезени за Француску) на против извожене су мршаве свиње у пограничне државе, у првом реду у Бугарску и Турску, а тек у другом реду на а.-угарску пијацу.

Са наступањем царинског рата врши се померање у нашој спољашњој трговини са свињама, и то како у погледу на дестинацију, тако и у погледу на врсту resp. квалитет извоза. Померање у погледу на дестинацију потпуно је исто које и код извоза говеди, на име: А.-Угарска престаје бити купац наших свиња, а на њено место долазе Бугарска и Турска, које су и раније биле купци мршавих свиња, и Италија, Грчка, Египат, Румунија и Француска као сасвим нове потрошачке области овога извозног артикла.

Веома карактеристично и поучно је померање извршено код врсте и квалитета свиња. У последњим годинама уговорнога стања извожене су готово искључиво дебеле свиње, док је извоз мршавих свиња био посве незнатан; и у времену царинског рата преовлађује до душе извоз дебелих свиња, али се

[1] Прасад се, услед малог броја којим она учествују у извозу, овде не узимају нарочито у посматрање, већ се њихов број урачунава у број мршавих свиња.

бројно стање извоза мршавих према извозу дебелих свиња појачава тако, да се у појединим годинама (1909) цифре извоза дебелих и мршавих свиња готово изједначују. По квалитету пак бољи је извоз дебелих свиња у уговорном, а извоз мршавих свиња у неуговорном стању. Ради илустрације овога померања навешћемо неколико цифара из статистике наше спољашње трговине.

у 1905	год.	извезено је	121.927	дебелих и	275	мршавих	свиња
„ 1906	„	„	„ 66.025	„	„ 1.484	„	„
„ 1907	„	„	„ 14.003	„	„ 822	„	„
„ 1908	„	„	„ 10.503	„	„ 713	„	„
„ 1909	„	„	„ 10.748	„	„ 9.514	„	„
„ 1910	„	„	„ 12.020	„	„ 1.434	„	„

Просечна пак вредност била је

у 1905	год.	120	дин.	за	дебеле	а	18	дин.	за	мршаве	свиње
„ 1906	„	119	„	„	„	„	39	„	„	„	„
„ 1907	„	109	„	„	„	„	89	„	„	„	„
„ 1908	„	73	„	„	„	„	30	„	„	„	„
„ 1909	„	77	„	„	„	„	31	„	„	„	„
„ 1910	„	87	„	„	„	„	50	„	„	„	„

Као што је познато нашим статистичким подацима, нарочито онима из ранијих година, не може се поклонити потпуно поверење; исто тако не треба заборавити, да демаркациона линија између дебелих и мршавих свиња није баш потпуно прецизно повучена и да се грла извесне тежине у једној години могу уврстити у рубрику „дебелих“, а друге опет године у рубрику „мршавих“ свиња: — али и једна и друга истакнута резерва забрањују само представљање ових померања у тачно прорачунатим процентима, док тенденцију једног и другог померања горње цифре несумњиво утврђују. Ми се овде ограничавамо да ова померања само анонсирамо, а из доцнијег излагања видеће се, да су прилике на новим пијацама морале ова померања и изазвати.

Пред почетак царинског рата слика наше спољашње трговине са свињама изгледала је од прилике овако: Србија је извозила око 120.000 комада дебелих свиња, и то искључиво на а.-угарску пијацу; поред овога броја извозило се још 2—300

комада мршавих свиња, које су продаване у првоме реду у Бугарској и Турској, а тек у незнатом броју у А.-Угарској.

Према оваквој констелацији извоза било је сасвим природно, што је затварање границе према А.-Угарској изазвало нагло опадање код извоза дебелих свиња, док је овим фактом извоз мршавих свиња остао потпуно недирнут. Оних неколико десетина мршавих свиња, које су за време уговорног стања извожене на а.-угарску пијацу, могло се неосетно и без икаквих тешкоћа пласирати на друге две, за тај део извоза и пре тога, јаче пијаце.

Одмах по затварању а.-угарске границе предузети су кораци за истраживањем нових пијаца. При изналажењу ових трговина са свињама пошла је истим стопама којима и трговина са говедима, на име: први покушаји учињени су на јужним пијацама. Резултате тих покушаја казују нам следеће цифре:

У години извежено је	Свега		Египат		Италија		Турска	
	деб.	мрш.	деб.	мрш.	деб.	мрш.	деб.	мрш.
1907	14.003	822	4.559	240	6.806	421	1.849	138
1908	10.503	713	493	—	737	—	2.803	—
1909	10.748	9.514	—	—	856	659	6.429	2.389
1910	12.020	1.434	—	—	275	—	3.708	920

У години извежено је	Грчка		Румунија		Француска		Бугарска	
	деб.	мрш.	деб.	мрш.	деб.	мрш.	деб.	мрш.
1907	154	—	635	—	—	—	—	—
1908	186	—	—	—	3.043	252	2.763	453
1909	—	—	—	—	—	—	3.463	6.466
1910	—	—	4.734	512	—	—	3.296	2

Као што се из изложених цифара види, ови су покушаји крунисани са много мање успеха но покушаји са извозом говеди. Просечан годишњи извоз спао је од 120.000 на непуних 15.000 комада, и остао је за све време готово непромењен; значи дакле да су исте сметње дејствовале са већом јачином код овог извозног артикла но код говеди, и да је поред тих заједничких сметњи морало бити и других, које су стајале на путу искљу-

чиво овом извозном артиклу. Овде ће се проговорити неколико речи о тим сметњама.

1. Дужина пута, као сметња извозу, у јачој мери дејствује код извоза свиња но код извоза говеди. Калирање код свиња је знатно јаче но код говеди (20% према 6—8%); свиње су за време пута у много јачој мери но говеда изложене опасности од зараза и случајеви угинућа овде су врло чести; и најзад, у недостатку погодног места на лађи за смештај свиња, ове су често натоварене на кров, и пошто кров није увек ограђен, свиње су изложене опасности од навале таласа. За време од ове 5 последњих година ми смо имали у дватри маха то непријатно искуство, да су таласи децимирали свиње натоварене на крову од лађе.

2. Конјуктура на новим пијацама мање је повољна за овај извозни артикал но за говеда. У Александрији, благодарећи њеној жаркој клими, троши се мање свињског меса но говеђег. Нарочито је потрошња дебелих свиња врло мала. Покушаји учињени 1907 и 1908 год. показали су, да су цене свињском месу на александријској пијаци, и при најмањој претрпаности трга, мање, но што би било потребно, па да се покрију сви трошкови одавде до тамо. Наше свиње могу се дакле са успехом догонити на египатске пијаце само за време хладнијих месеци у години, и то увек у мањем броју, да би се избегла претрпаност трга и с овим у вези обарање цена.

Са талијанским пијацама стоји нешто боље.

И Северна и Јужна Италија троше у великој количини свињско месо, и то: у Јужној Италији преовлађује потрошња меснатих свиња, док Северна Италија троши у подједнакој мери и меснате и масне-дебеле свиње. Али и поред ове јаке потрошње наш извоз за Италију није увек у довољној мери обезбеђен, а из ова два разлога: 1) што наше масне-дебеле свиње, које би у Сев. Италији имале добре цене, не могу, као што је раније споменуто, да издрже дуга путовања; и 2) што меснате свиње, које се радо троше у целој Италији, продуцира Италија сама у великом броју, тако да ми можемо доћи само да попунимо дефицит који је наступио било услед омашке у производњи, било услед извоза из саме Италије. Према садашњим приликама ми можемо пласирати у Италији годишње само 50—70.000 меснатих свиња.

Према ценама најповољније би биле по нас Француска и Малта; али прва тражи масне свиње, а ове се тешко транспор-

тују, док друга има ограничену потрошачку област, коју моментално снабдева Италија.

3. Најзад је потребно напоменути, да је и сама држава, односно Министарство Нар. Привреде, поклонило мање пажње извозу свиња но извозу говеди. Док су се, у циљу појачања извоза овог последњег артикла, уводиле извозне премије, закључивали уговори о превозу, подизале штале, куповало сено за исхрану на путу и т. д., дотле се на извозу свиња државна акција ограничила на давању рефакција на железницама. Полазило се од претпоставке, да је за нас и нашу спољашњу трговину рентабилнији извоз свињских прерађевина но извоз живих свиња, с тога је и држава много више пажње поклањала и много већих жртава приносила да развије извоз свињских прерађевина, док је извоз живих свиња оставила иницијативи и умешности самих трговаца.

Напред изложени узроци дају нам обавештење и за оно раније истакнуто померање које се односи на врсту и квалитет извоза у једном и другом периоду. Дуга путовања не могу да издрже само сувише дебеле свиње; и све оне незгоде, које су побројане горе под 1), отежавају а често и онемогућавају само извоз дебелих, масних свиња, — на против те незгоде и тешкоће мршаве и меснате свиње једва и осећају. Отуда и долази, да је просечна тежина извезених дебелих свиња сада знатно мања од просечне тежине дебелих свиња, извожених у времену пре царинског рата. С друге стране опет постоји не физичка већ трговачка немогућност, да се извозе сасвим мршаве свиње на удаљене пијаце. Оне би до душе могле без икаквих опасности да тај пут поднесу, али су царинске дажбине и транспортни трошкови — а ови су релативно већи код лаких свиња — толики, да је њихов извоз нерентабилан. Отуда је наступила појава, да је просечна тежина извежених мршавих свиња сада много већа но код истог извоза из ранијих година, када су мршаве свиње извожене искључиво на најближе пијаце.

Благодарећи овоме створио се у току ових последњих година један нарочити квалитет свиња за извоз. То више нису ни сувише дебеле ни сувише мршаве свиње, већ нешто што држи средину између једних и других, квалитет меснатих свиња, које могу да издрже дуга путовања, а чија је тежина ипак довољно велика, те нису преко мере оптерећене царинским и

транспортним трошковима. Овакав квалитет извозног артикла морао је у толико пре одомаћити се, што је баш он имао највећу тражњу и релативно најбољу цену на новим пијацама (Египат, Италија).

Из досадашњег излагања може се видети, да су резултати наших покушаја на јужним пијацама били далеко повољнији за говеда но за свиње, чији је извоз кроз цео неуговорни период остао стационаран. Последица овога је мишљење, које се врло често чуло у јавности, и које заступа и велики број наших трговинских политичара: — да је А.-Угарска најбоља пијаца за наше свиње, и да, с обзиром на то, треба закључити трговински уговор са А.-Угарском, у коме би се нашем извозу осигурао приступ на а.-угарске пијаце.

Ово мишљење тачно је само делимично. Тачно је на име тврђење, да је А.-Угарска најбоља пијаца за наше дебеле свиње; али је нетачно да је она најбоља пијаца и за мршаве и полудебеле свиње, а још нетачније да је услед овога неопходно потребно закључити трговински уговор са А.-Угарском и у њему инсистирати на дозволи за увоз свиња. Према овоме горњи би се закључак имао знатно изменити и тако измењен гласио би: ако Србија рефлектује на то, да сву своју пажњу сконцентрише на извоз дебелих свиња, онда је трговински уговор са А.-Угарском, који обезбеђује приступ нашим дебелим свињама на њене пијаце, неопходно потребан; на против тај нам је уговор resp. та одредба у уговору излишна, ако се а) место извоза дебелих свиња организује извоз полудебелих свиња; б) ако се у место извоза живих свиња приступи извозу свињског меса одн. прерађевина од меса; или најзад с) ако се извоз под а. и б комбинује, т.ј. ако се организује извоз полудебелих свиња на јужне пијаце, једновремено са прерадом дебелих свиња у нашим кланицама и извозом истих у прерађеном стању на западне пијаце. У овом случају довољан је и уговор који нам обезбеђује само провоз кроз А.-Угарску.

ad а. На овом месту потребно је учинити једну малу ескур-

зију. У нашој јавности преовлађује мишљење, да извоз мршавих и полудебелих свиња представља један чист губитак у нашем трговинском билансу, који је раван оној разлици између продајне цене мршавих и полудебелих свиња с једне, а дебелих свиња с друге стране. На жалост ово је мишљење често било и меродавно мишљење, т.ј заступано од стране оних, који су руководили трговинском политиком; а последица свега овога опет забране од стране надлежних министара, које су се односиле на извоз мршавих и полу-дебелих свиња.

Не поричем да једна оваква мера може имати и повољних резултата под извесним околностима; али не треба заборавити, да и ова, као и све остале трговинско-политичке мере, не представља једну норму која важи увек и у свима приликама, већ да се, пре но што би се она предузела, имају те прилике проучити, и потребне кораке предузети према тако добивеним резултатима. Нарочито се при овоме не смеју изгубити из вида два момента, један физиолошке, а други трговинско-политичке природе. Познат је на име факт, да све расе свиња нису подједнако погодне за гојење. Тако на пр. даје се раса шумадијских свиња добро угојити за 5—6 месеци, док је за полудивље свиње из планинских предела рудничког, ужичког и пиротског округа потребно више од године дана, па и онда гојење иде само до извесне мере, преко које се ове свиње не могу угојити, па ма колико се хране на њих утрошило Захтевати сада да се и ове свиње извозе само угојене, један је апсурдум, који се не да ничим правдати.

С друге стране не сме се опет заборавити, да је гојење свиња скопчано са извесним трошковима, и да је са чисто трговачког гледишта гојење рентабилно само онда, ако су ти трошкови мањи од разлике продајне цене мршавог и угојеног брава, ако се дакле, како би то Маркс казао, појави један вишак вредности. Да ли ће пак овога вишка бити или га неће бити, то зависи од цене дебелих и мршавих свиња с једне, и од цене употребљене хране и осталих трошкова с друге стране. Да ово на једном примеру и објаснимо. Свиња од 60 кгр. тежине, после 6 месеци храњења, за које време утроши до 600 кгр. кукуруза, и проузрокује још око 10—15 дин. других трошкова, мери до 120 кгр. тежине за плату. У овом случају гојење свиња рентираће се под условом: 1) да је цена мршавих свиња мања или максимум 0·40 дин. кгр. живе мере бруто; 2) да је цена кукурузу мања или максимум 12 дин. од 100 кграма; и 3) да је цена

дебелим свињама 0·90 дин. по кгр. нето, или да је дата једна комбинација цена под 1) 2) и 3), која би дала исте резултате; на против више ће се рентирати извоз мршавих свиња, ако би наступила друкчија констелација услова под 1, 2 и 3.

У осталом кад је реч о забрани извоза мршавих свиња, мора се водити рачуна и о томе, да има мршавих и полудебелих свиња, и да једна забрана која је корисна по један, не мора бити корисна и по други извозни артикал.

У сваком случају Србија нема разлога да занемари извоз полудебелих свиња, које се, као што сам раније изнео, траже на јужним пијацама. Овај се извоз може знатно појачати, ако би му држава поклонила више пажње, ако би се постарала да бољим и јевтинијим саобраћајним средствима с једне, а установом трговинских агенција с друге стране, — отклони или бар умањи оне тешкоће, које за сада отежавају тај извоз. У погледу мера које се у овом смислу имају предузети, важи овде оно исто што је казано и за побољшање извоза код волова.

ad b. О питању: да ли је и у којој мери рентабилно извоз живих свиња заменити извозом свињског меса или прерађевинама од меса, биће говора у једном од следећих параграфа; овде да напоменем само толико, да су прерађевине од меса један од оних артикала који се могу пласирати на свима пијацама без разлике, и да је, с обзиром на то, погрешно тврђење да ми морамо, ма и по цену великих жртава, правити трговински уговор са А.-Угарском само за то, да осигурамо извоз живих дебелих свиња.

Интересантно а и важно је питање: да ли ће и у којој мери ново-закључени трговински уговор са А.-Угарском утицати на измену досадањег правца и структуре у нашој трговини са свињама?

Према одредбама новога уговора Србија може извести на а.-угарску пијацу 50.000 комада свиња у закланом стању, а са царином од 10 дин. од 100 кгр. Ове свиње могу се клати само у пограничним кланицама, за сада, у недостатку других, само у кланици у Београду.

Раније је утврђено, да је А.-Угарска за нас најрентабилнија пијаца, у колико су у питању дебеле свиње; и с обзиром на то не подлежи сумњи, да ће цео овај контигенат од 50.000 комада бити искоришћен. Према подацима са београдске кланице, на

овој се коље и извози за А.-Угарску око 10.000 комада месечно, што значи да ће се цео контигенат исцрпсти за пет месеци.

Комисија која је одређена од стране Министарства Нар. Привреде да регулише ред клања на кланици, стоји на становишту, да овај контигенат треба што боље искористити, с тога се даје дозвола за клање само онима чије свиње достижу тежину од најмање 300 кгр. по пару. Према овоме могло би на први поглед изгледати, да ће овај контигенат остати без утицаја на извоз мршавих и полудебелих свиња. Но не сме се сметнути са ума, да ће могућност извоза дебелих свиња у А.-Угарску утицати на произвођаче у том смислу, да полу-дебеле свиње не извозе већ да их мећу на храну, да би их доцније као дебеле извезли за А.-Угарску. Може се дакле с правом очекивати, да ће за време од 5 месеци, т.ј. за време док се овај контигенат од 50.000 комада не извезе, уговор са А.-Угарском утицати на смањивање извоза полу-дебелих и мршавих свиња за јужне пијаце. Пошто се пак овај контигенат буде исцрпео, извоз ће наставити свој досадањи ток, т.ј. мршаве и полу-дебеле свиње извозиће се на јужне пијаце, један мали број дебелих свиња у пограничне државе, Турску и Бугарску, а онај остатак дебелих свиња клаће се у кланицама, па ће се у виду свежег меса или у прерађеном стању извозити.

Но ова се прогноза може и изменити. Према садашњој конјуктури на светским пијацама — а овака конјуктура остаће још за 2—3 године — са кланицом у Београду, која коље и у закланом стању извози свиње у А.-Угарску, кланице у унутрашњости, које према уговору не могу партиципирати на ономе контингенту од 50.000, не могу ни у ком случају конкурисати. Цена на а.-угарским пијацама знатно је виша од цена на осталим пијацама, трошкови пак — царина и транспортни трошкови — за долазак на а.-угарску пијацу мањи су од трошкова за друге пијаце, — и према томе кланица у Београду у могућности је да плаћа произвођачима за читавих 20—30 дин. по 100 кгр. више од сопственика кланица у унуташњости за све време од 5 месеци док се контигенат не исцрпе, што опет значи, да ће кланице у унутрашњости за то време, ако се не би нашао какав излаз, морати обуставити рад. Но како је време од 5 месеци и сувише дуг период, то није могућност искључена, да кланице у унутрашњости напусте сасвим рад, и да седиште

своје делатности пренесу у Београд или у које друго место на српско-угарској граници. У овом случају те би нове кланице највероватније сконцентрисале своју пажњу само на клање и на извоз свежег меса, док би рад на преради меса изоставиле из свога програма; и ако би ово наступило — а одредба о пограничном промету јако би допринела овој промени у начину рада — онда би се дејство уговора распрострло не само на време од 5 месеци, но и на остали део године, тако да би наша трговина са свињама задржала до душе извоз мршавих и полудебелих свиња на јужне пијаца у истом, или можда у мало мањем броју но за последњих пет година, док би се дебеле свиње, у место да се прерађују у нашим кланицама као што је до сада био случај, извозиле у закланом стању делимично у пограничном промету, делимично са царином од 30 дин. од 100 кгр.

Непотребно је да напомињем да ми немамо интереса да ову измену у начину рада наших кланица изазивамо; на против у нашем је интересу да оне продуже рад на преради меса, и с обзиром на то Министарство Привреде имало би за дужност да се постара и да нађе пута и начина, да кланицама у унутрашњости омогући рад и за време од оних пет месеци, те да их не ставља у положај да подигнута предузећа у унутрашњости напуштају.

III Овце и козе.

У последњим годинама уговорнога стања Србија је извозила годишње 75—80.000 комада ситне стоке — оваца, коза, јагњади и јаради — у периоду пак од ових пет последњих година извежено је:

у 1906	год.	66.194
„ 1907	„	65.850
„ 1908	„	90.844
„ 1909	„	109.894
„ 1910	„	91.458

Као што се из ових цифара види, царински рат утицао је веома мало на извоз овога артикла, и то у првим двема годинама неповољно, смањујући цифру извоза за десетину хиљада,

док се у трима последњим годинама извоз појачао са 10—20.000 према извозу из година уговорнога стања.

Ако се пак ове цифре раставе у њихове саставне делове, на име у извоз оваца и коза с једне, и у извоз јагњади и јаради с друге стране, онда ће се видети, да овај релативно јак имунитет према дејствима царинског рата важи само за извоз крупне стоке ове врсте, за овце и козе; на против показује извоз јагњади и јаради слабију отпорну снагу. Тако на пр. док је у годинама уговорнога стања извоз јагњади и јаради износио 8—8.500 грла годишње, спала је цифра извоза у потоњим годинама на

3.994 у 1906
4.016 „ 1907
1.837 „ 1908
4.830 „ 1909 и
7.640 у 1910 години

Статистика наше спољашње трговине, у одељку у коме је означена дестинација овога извозног артикла, казује нам оне узроке који су учинили, да је извоз оваца и коза остао по готову недодирнут затварањем а.-угарске границе, док је ово имало за последицу смањивање извоза код јагњади и јаради.

До 1905 године закључно овце и козе извозе се искључиво у Турску и А.-Угарску, и то у Турску 73—90% целокупног извоза а у А.-Угарску свега 10—27%, што, према појединим годинама, преставља цифру од 9—17.000 грла годишње. Разуме се само по себи, да је затварање а.-угарске границе могло довести у питање само извоз онога дела, који је дотле долазио на а.-угарску пијацу, дакле извоз оних 9—17.000 грла; на против било је затварање а.-угарске границе потпуно без утицаја на онај део извоза, који је дотле ишао на друге, у овом случају на турску пијацу. И пошто је овај други део извоза био знатно већи, то се онај мањак услед отпадања извоза у А.-Угарску који је de facto у првим двема годинама и наступио, није тако јако ни осећао. Извоз оваца и коза пао је само од 70.891 колико је износио у 1905 год. на округло 62.000 у 1906 и 1907 години.

У познијим годинама царинског рата почиње извоз оваца и коза ићи и на остале јужне пијаце, а једновремено с тим појачава се и извоз за Турску. Последица и једног и другог факта је повећана целокупна цифра извоза. Овај извоз на остале јужне пијаце и plus извоз за Турску био је толики, да је њиме не

само надокнађен овај мањак ранијег извоза за А.-Угарску, већ је и целокупна цифра садашњег извоза надмашила знатно цифре ранијих година.

Правац садашњег извоза казује нам ова табела.

година	целок. цифра извоза	Италија	Турска	Грчка	Египат	Буг.	Рум.
1908	89.007	617	82.767	4.418	1.195		
1909	105.064		85.824		19.087	153	
1910	83.818		83.785			14	19

Горња табела састављена је према подацима које нам даје статистика наше спољашње трговине. Раније смо пак напоменули, да се статистика, кад год је у питању дестинација извоза, мора увек кориговати. Ми ни смо у могућности да ту корекцију тачно извршимо, али је можемо у главноме обележити. У коригованој статистици изнела би цифра извоза за Турску за 15—20.000 мање, чиме би се увећала цифра извоза за Грчку и Египат, и то $^3/_4$ од те цифре дошло би на извоз за Грчку, која је јак потрошач коза, а $^1/_4$ на извоз за Египат.

Извоз јагњади и јаради био је упућен, с обзиром на малу просечно вредност сваког појединог брава, на оближње пијаце суседних нам држава. И заиста све до 1905 год. закључно биле су А.-Угарска и Турска, и то у подједнакој мери, једине потрошачке пијаце за јагњад и јарад. Извоз у тим годинама достизао је цифру од 8.000. Са затварањем границе извоз за А.-Угарску отпао је, те је целокупна цифра извоза пала на половину горње цифре, пошто је сада остала само Турска као купац, док је извоз за остале јужне пијаце, услед релативно великих трошкова, био по све незнатан. Тек у последњој години извоз јагњади и јаради приближио се цифри ранијег извоза; али је и сада Турска једини купац.

Не имајући потребе да тражимо нове пијаце за овај извозни артикал, ми се нисмо ни старали да појачамо извоз за Египат и Грчку, мада, судећи према статистици увоза, те две земље могле би примити од нас много више, но што је за сада случај. Грчка троши врло много коза, и кад би се успоставио редован а јевтин саобраћај између Солуна и грчких пристаништа, цео садањи наш извоз коза мога би се пласи-

рати, и то по повољној цени, само на тој пијаци. У Египту троши се веома много овчег меса; по доста поузданим подацима увезе Египат годишње 250—300.000 брава. Већи део долазих до душе на аријске дебело-репе овце; али европски живаљ, а њега је увек доста у свима египатским памучним варошима, још увек даје првенство европским расама. Уређење превоза и организација продаје на тим пијацама много би допринели, да се наш извоз на ту страну појача.

Према свему до сада изложеном јасно је, да ће нам нов уговор са А.-Угарском веома незнатно утицати на досадашње кретање извоза овога артикла. А.-Угарска ће примати годишње по 10—15.000 брава оваца, и ова ће цифра пасти на терет извоза за Египат и Грчку, ако се не буде регулисао превоз од Солуна за те земље, а на терет извоза за Турску, ако се тај превоз регулише. Поред овога броја оваца примиће а.-угарска пијаца и 3—4000 јагњади и јаради.

IV Коњи и магарци.

Према подацима статистике наше спољашње трговине Србија је у периоду уговорног стања извозила годишње просечно по 2.200 грла коња и магараца у вредности од 155.000 динара; у годинама пак царинског рата извоз ове врсте стоке износио је

у 1906	год.	3.138	грла	у	вредности	од	287.022
„ 1907	„	3.071	„	„	„	„	284.097
„ 1908	„	4.059	„	„	„	„	395.711
„ 1909	„	2.649	„	„	„	„	240.875
„ 1910	„	4.554	„	„	„	„	476.432

Као што се из ових цифара види у годинама царинског рата извоз ове врсте стоке не само да није опао, већ се и знатно повећао; то повећање износи 15—100% у појединим годинама.

Узрок овој појави налазимо у статистици спољашње трговине, у одељку о дестинацији.

У годинама пре царинског рата наш извоз иде за Турску, Бугарску и А.-Угарску, и то: $^{8}/_{10}$ целокупног извоз иде за Турску а само по $^{1}/_{10}$ за Бугарску и А.-Угарску. У годинама царинског рата извоз за све три од ових земаља остаје; али

се поред њих јављају и две нове потрошачке области, Италија и Грчка.

Могло би, на први поглед, изгледати мало чудновато, да је извоз за А.-Угарску остао готово непромењен[1] и у времену царинског рата; али ће нам ово бити јасно, ако се сетимо оних мотива, који су са стране А.-Угарске у последњој линији одлучили улаз у царински рат. А.-угарски аграрци, из бојазни од конкуренције, најенергичније су захтевали забрану увоза живих говеда и свиња из Србије; што се пак тиче увоза коња, они нису имали потребе да се боре за забрану истих, пошто је то артикал, где се они немају плашити наше конкуренције. Отуда и долази да је, и поред велике разлике у царинском ставу уговорне и опште царинске тарифе, увоз ипак овда-онда ишао за А.-Угарску, наравно у оним скромним размерама које је и раније имао. У осталом тај је увоз и раније био тако незнатан, да се и о дејствима царинског рата у том погледу не може ни говорити.

Извоз за Италију и Грчку јавио се као појава која је пратила извоз говеди на те пијаце. Ово нарочито важи за Италију. Раније смо споменули, да ми водимо пасивну воловарску трговину са Италијом, т. ј. да италијански купци долазе и купују сами говеда код нас. И било је сасвим природно очекивати, да ће они, извозећи говеда, повести увек и по извесан број коња, нарочито кад се зна, да је Италија од вајкада јак увозник коња, који се тамо врло добро и плаћају.

Према статистичким подацима највећи проценат повећања има се ставити на рачун извоза за Турску: у последњој, 1910 години, престављен је извоз за Турску са 4.263 грла. Нема сумње да је извоз за Турску у последњим годинама доиста повећао са неколико стотина грла; то би била нормална појава у трговачком промету две земље при редовним приликама, — али је ово повећање толико, да се не да објаснити оним постепеним годишњим прираштајем у трговини. Напротив много је вероватније, да се један део тога повећања има одузети цифри извоза за Турску где је неправилно нотирана, и придати цифри извоза за Италију, где би и био кад би се у овом погледу имали тачни статистички подаци.

Врло мало има изгледа, да ће се извоз овога артикла јако

[1] Умањење извоза за А.-Угарску наступило је тек 1908 године.

повећати у будућности. Сасвим независно од прилика на новим пијацама, па чак и код би ове биле најповољније, цифра извоза кретаће се увек у скромним размерама, благодарећи нашој оскудици у производњи, као и климатским и телурским условима, који нам дозвољавају одгајивање раса, погодних за употребу у брдскијим пределима. И у будућности, дакле, наш ће се извоз у главном ограничавати на Турску и Бугарску.

Увоз.

О дејствима царинског рата на увоз свиња, оваца, коза и коња не може се, строго узевши, ни говорити, пошто је тај увоз и раније а и сада посве незнатан, и ограничава се на пограничан промет из оближњих области с једне, и на увоз грла за приплод и укрштање раса с друге стране. По изузетку долази у појединим годинама јачи увоз коња са стране (Русија) за војничке потребе.

У овом другом циљу Србија увози: 1) свиње од јонширске и беркширске расе; 2) овце од источно-фризијске и хампширске, а козе од санске расе; и 3) коње од чисте енглеске и арапске крви, а поредових и англо-норманце.

У ранијим годинама увоз свиња био је нешто јачи но сада, 200—300 грла годишње према 20—30; увоз оваца и коза још увек је веома незнатан и ограничава се уопште са горе споменутим расама т.ј. на испитивање у коме крају која раса може да успева; највећи је био и раније а и сада је увоз коња, који у појединим годинама из горе споменутог разлога достиже цифру од 1000 грла.

Др. М. Тодоровић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

О СРПСКОМ ИМЕНУ

ПО ЗАПАДНИЈЕМ КРАЈЕВИМА НАШЕГА НАРОДА

— НАСТАВАК —

II. ГЛАВА

Херцеговина и сусједно Приморје (Далмација) (без Дубровника).

822. год.: види у IV. глави 822. год.

Око **924.** (925.) год. дођоше у Сплет на католичку црквену скупштину папини посланици, „који су ишли по далматинскијем градовима и договарали се с хрватском и са *српском* господом“ („Dalmatiarum peragrantes ciuitates et cum Chroatorum atque Serborum proceribus conuenientes“) — тако стоји у списима те скупштине.[1]

Ко је у овој скупштини био од српске стране? Нека каже Фр. Рачки[2] „Uza to valja dvoje uzeti na um: prvo, da je na saboru spljetskom sudjelovao ne samo hrvatski kralj Tomislav sa svojimi velikaši nego i *zahumski knez Mihajlo sa srbskimi velikaši* (cum Chroatorum atque Serborum proceribus). S toga i dieli se, drugo, spljetska metropolia, odnosno biskupije njezine, u dva diela: hrvatski i zahumski t. j. zapadni i iztočni, u prvom bijaše vladaocem hrvatski kralj, u drugom zahumski knez uz srbske velmože (valjda župane). U opsegu prvoga diela bijahu stolice biskupske u Osoru, Krku, Rabu, Zadru, Spljetu, odprie u Skradinu, Duvnu i Sisku; u opsegu pako *drugoga diela u Stonu, Dubrovniku i Kotoru*“.

За тијем каже: „Kano što je dakle „Stagnum“ (Ston) bio u Zahumju, Dubrovnik na medji Zahumja i Trebinja, Kotor na medji Trebinja i Dioklie, kano što su u *ime države ove biskupije na saboru zastupali zahumski knez Mihajlo i „Serborum proceres“*: tako se imade hrvatski kralj Tomislav smatrati državnom glavom ne samo zemljišta biskupija zadarske, skradinske...“ (Види и у

[1] Фр. Рачки, Documenta (Mon. spect. hist. Slav. mer. VII, 1877) стр. 190.
[2] Rad jugosl. akad. 56 (1881) стр. 78.

Кукуљевића Jura I, стр. 8: „Decreta Croatorum et Serborum in concilio eorum Spalatensi...“).

Око **950.** год. каже Константин Порфирогенит:[1] „И будући да је под влашћу грчкога („римскога“) цара била садашња Србија и Неретва („Поганија“) и земља која се зове Захумска и Требињска и Конавли и будући да су те земље опустошили Авари — јер прогнаше одатле Римљане, који сада живе у Далмацији и у Драчу — насели цар исте *Србе* у те земље“ (*»καὶ ἐπειδὴ ἡ νῦν Σερβλία καὶ Παγανία καὶ ἡ ὀνομαζομένη Ζαχλούμων χώρα καὶ Τερβουνία καὶ ἡ τῶν Καναλιτῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων ὑπῆρχον, ἐγένοντο δὲ αἱ τοιαῦται χῶραι ἔρημαι παρὰ τῶν Ἀβάρων (ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε γὰρ Ῥωμάνους τοὺς νῦν Δελματίαν καὶ τὸ Δυρράχιον οἰκοῦντας ἀπήλασαν), καὶ κατεσκήνωσεν ὁ βασιλεὺς τοὺς αὐτοὺς Σέρβλους ἐν τοιαύταις χώραις»).*

За *Неретљане* (између ријеке доње Неретве и доње Цетине) каже он: „Исти су Неретљани („Погани“) поријеклом од некрштенијех *Срба*“. „А зову се Поганима с тога, што нијесу примили крштење у оно вријеме, када и сви *Срби* бише крштени“[2] *»οἱ δὲ αὐτοὶ Παγανοὶ ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων κατάγονται». »Παγανοὶ δὲ καλοῦνται διὰ τὸ μὴ καταδέξασθαι αὐτοὺς τῷ τότε καιρῷ βαπτισθῆναι ὅτε καὶ πάντες οἱ Σέρβλοι ἐβαπτίσθησαν»).*

За *Захумљане* (који су живјели од Неретве к југу до Дубровника) каже он: „А Захумљани, који сада тамо живе, управо су *Срби*“[3] *(»οἱ δὲ νῦν ἐκεῖσε οἰκοῦντες Ζαχλοῦμοι Σέρβλοι τυγχάνουσιν»).*

За *Требињане* и *Конављане* (између Дубровника и Котора) каже он: „Требињани и Конављани имају једну земљу; а становници су поријеклом од некрштенијех *Срба*“[4] *(»ἡ τῶν Τερβουνιατῶν καὶ τῶν Καναλιτῶν χώρα μία ὑπάρχει ἀπὸ δὲ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων οἱ ἐκεῖσε κατάγονται»).*

11. вијек. У другој половини 11. вијека спомиње се у грчкога писца Кекавмена (Кекаумена) „*Србин* Требињанин“ *(»ὁ*

[1] De administr. imperio, глава 32. стр. 153. бон. изд. (Фр. Рачки, Documenta, стр. 274.).

[2] Иста књига, глава 36. стр. 163. бон. изд. (= Фр. Рачки, Documenta, стр. 409).

[3] Иста књига, глава 33. стр. 160. бон. изд. (= Фр. Рачки, Documenta, стр. 407).

[4] Иста књига, глава 34. стр. 161. бон. изд. (= Фр. Рачки, Documenta стр. 408).

Τριβαλλὸς ὁ Σέρβος.[1] Ово је српски владалац, који је у Дукљи заробио велику грчку војску.

1334. год. каже српски краљ Стефан Душан: „и юще се св налеђи кралевьствв ми властеле двбровьчьци да прьбива попь *срьбьски*, и да поѥ в цръквахь, коѥ св в Стонв и в Рьтв, како ѥсть повелѣвало кралевьство ми“. Талијански на полеђини „schiauoneschi preti“ = *српски* попови.[2]

1407. год. пише Прибисав Похвалић, посланик банице Анке (жене покојнога Вука Вукчића) и војводе Сандаља и Катарине Сандаљевице[3]: „Ва име божие *амен*. Ѣ Прибисавь похвалићь... С листом *срьпсцимь*.... а други лист кои за ѡвими иде *српски есть писань* вь лито рошства христова тисуще и четири ста и шесто лито мисеца декембриа двадесети дань....“ „Ва име божѥ *амень*. вь лито рошства христова тисуще и четири ста и седмо лито.... ѡви листь *српски*..... у другом листу *српскомь*.... у прьвомь листу *српскомь*“. Одавде видимо, да је овај Прибисав Похвалић икавац и католик. Нема никакве сумње, да овдје „српски“ лист и „други лист.... српски есть писань“ значи *српскијем језиком писан* као што каже и Ђ. Даничић (Рјечник III, 153: „српским језиком писан“). Јер каква би то имало смисла преносити на ћириловска слова, кад знамо, да су онда сви Срби пишући српски употребљавали ћириловска слова?

1411. год. пише Прибисав Похвалић, послан од „банице“ Анке и војводе Сандаља, и каже: овај „листь *српски* близв ѡвогаи мога писань.... в спемь тетрагв“. На другом мјесту каже: „и з дрвгимь листомь *српскимь*, кои є за ѡвимь листомь в спемь тетрагв писань“.[4] Прибисав је икавац и католик.

1418. год. спомиње кнез Гргур Вукосаљић међу људима који су плаћали царину пред Стоном *Србље* и *Влахе*.[5] Што се ту поред *Србаља* спомињу и *Дубровчани*, треба имати на уму да се у то вријеме још није *са свијем* посрбио Дубровник (Исп. Starine IV, 193) (а нешто би могао бити узрок и одвојени живот у држави) премда ће у другу руку у главноме бити истина,

[1] Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris De officiis regis libellus. Ediderunt *B. Wassilievsky V. Jernstedt* (1896) стр. 25.

[2] Ф. Миклошић, Monumenta Serbica (1858) стр. 108. 109.

[3] М. Пуцић: Спом. српски, II (1862) стр. 51, 53—54.

[4] У К. Јиречка, Споменици српски (Споменик срп. кр. акад. XI, 1892) страна 54.

[5] Фр. Миклошић, Mon. Serb. (1858) стр. 281.

што каже Н. Нодило, професор у загреб. универзитету, (Rad. LXV, 117): „U Dubrovniku, ako i ne od prvoga početka, a to od pamtivijeka, govorilo se srpski; govorilo, kako od pućana, tako od vlastele, kako kod kuće, tako i u javnome životu. Jest istina, da su se zapisnici raznih vijeća vodili latinski; a prilika je takogje, da pod knezovima mletačkim, njih radi, na vijećima se ponešto raspravljalo i mletačkim kojekakvim govorom. Nego u općini od Mletaka oproštenoj, srpski je raspravni jezik“.

1434. год. потврђује Јурај Војисаљић, Хрвојев синовац и војвода Доњијех Крајева, војводи Павлу и кнезу Николи и кнезу Влатку Јурјевићима и кнезу Вуку Вукићевићу њихову стару имовину и још им додаје нека мјеста. Та је њихова стара имовина *Врат̄ар, Нови и Крушевац*. Он их потврђује: „в всемь, в чемь застасмо, в дрьжанью *или Срьблинь или Влахь*“.[1] Видимо да Јурај становнике „градова“ Вратара, Новога и Крушевца дијели у *Србље* и у Влахе. (О Власима види у IV. глави и у рјечнику Ђ. Даничића: влахь). „Градови“ Вратар, Нови и Крушевац стоје и данас на *десној* обали *доње* Неретве т. ј. у старој области Неретви. Ово је писмо писано *икавачки*. Јурај је Војисаљић био ***кат̄оличке*** вјере.

1436. год. На Клису (више Спљета). Кнез Х. Франкапан бан „Далмацие и Хрвать“ даје и потврђује „Власима“ око ријеке Цетине законе, које су имали и за пређашњега господара бана Иваниша Ивановића. У тијем законима стоји н. п. да над њима не буде војвода нијеадн „Хрватинь“ (Хрват), да им суд буде под *Сињем*. „И да не море отдати Влах на Влаха сто либар, ки сам нема сто либар... и *Сроблин* да не море отдати на Влаха, ни Влахь на *Сроблина*“.[2] Овдје се не може мислити на *ст̄ранце*, јер би се онда морало говорити н. п. о Талијанима. Према томе су „Власима“, који живе око горње Цетине (суд им је *йод Сињем*), по свој прилици с једне стране сусједи *Хрват̄и* а с друге *Срби*.

1447. год. помиње се: „·ВГ· *срьйсцехь* кмети“ и *„срьйски“* пристав из Херцеговине.[3]

[1] Фр. Миклошић, Mon. Serb. (1858) стр. 378.

[2] В. Јагић, Archiv für slav. Phil. XIV (1892) 157. Р. Лопашић, Urbaria (= Mon. hist.-iur. Slav. mer. V, 1894) стр. 8. Ђ. Шурмин, Hrv. spomen. (= Mon. hist.-iur. Slav. mer. VI, 1898) стр. 434.

[3] У К. Јиречка, Спомен. срп. (Споменик срп. кр. акад. XI, 1892) стр. 85.

1451. год. уговара кнез Владислав, син херцега Стјепана Косаче, с Дубровчанима и каже: „да нѣсамь волянь ни да могу никадаре забранити ни уставити *ниедне мое люди ни влахе ни србле* слободно ходити у Дубровникь трьговати...“[1]

1454. год. мири се херцег Стјепан с Дубровчанима и допушта им, да слободно тргују по његовој земљи: „такоће тко се годѣ вговори дубровчанинь али трговаць двбровачки за понесенье карвана али кога годѣ поноса, да га није волинь свръћи дрвги *ни влахь ни србинь* до мѣста, докла се ѡни бвде наимнѡ, тко е из нашега рвсага поносникь, а слуга е нашь“.[2]

1534. год. путовао је секретар млетачкога сената Benedetto Ramberti преко Дубровника и Требиња у Цариград. У опису тога пута каже да је Требиње „prvo mjesto *Srbije*“ (кад се долази од мора).[3]

1541. год. наштампа секретар млетачке владе Бенедето Рамберти књижицу: Benedetto Ramberti, Delle cose de Turchi. Vinegia 1541. У њој се помињу турске покрајине „Босна, Херцеговина т. ј. *Србија* која се зове војводина, Скадар...“[4]

1579. год. била је у Задру црквена скупштина, на коју су позвани сви бискупи из Млетачке Далмације, у којој је одређено поред осталога и ово: „Бискупи ће позвати к себи *српске* презвитере“ („Presbyteros *Servianos* ad se evocabunt Episcopi“)[5] и научити их неке вјерске ствари.

1603. год.: види у VI. глави 1603. год.

1611. год. путовао је француски посланик Санси преко Дубровника и Требиња у Цариград. Тај је пут описао његов секретар Лефевр који каже, да је посланик дошао из Требиња „у Билећу у покрајини *Србији*“ („a Vilette en la prouince de Seruia“), за тијем каже, да су дошли у неко мјесто „у истој покрајини Херцеговини или *Србији*“ („en le mesme prouince de Hersegouia ou Seruia“).[6]

1628. год. на пошљедњем листу књиге „Пролога“ која је написана 1628. у Хилендару стоји, да ју је купио калуђер

[1] Фр. Миклошић, Mon. Serb. (1858) 445.

[2] Фр. Миклошић, Mon. Serb. (1858) 467.

[3] П. Матковић, Rad jugosl. akad. 56 (1881) стр. 210.

[4] Ст. Новаковић, Споменик срп. кр. акад. књ. 18 (1892) стр. 10.

[5] D. Farlatus, Illyr. Sacr. V (1775) стр. 133a.

[6] В. Јелабић, Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини, XIX (1907) стр. 472. 474. (477).

Максим (из Завале) „за три хиладе асприх", а за тијем каже: „и прислах сие книги в свои монастир и подстриг *срибские земле*... в храм глаголеми Завала близ град(а) Дубровника".[1]

1646. год. даде господар „угровлахијске" земље Јон Матеј Басараб 1800 аспри манастиру Требињу „ѿ *срб'скою* земле".[2]

1666. год. пише Трогиранин Иван Лучић: „Ипак Далматинци и Словени, који су им сусједи, *не зову језик словинскијем* него *хрватскијем* или *српскијем* према томе којијем дијалектом говоре." („Dalmatae tamen, ipsisque contermini Slavi, linguam Slavam non dicunt, sed Hrvatam vel Srblam, prout cujusque dialectus est").[3]

1690. год. (18. јуна): види у V. глави 1690. год. (18. јуна).

1690. год. (21. августа): види у V глави 1690. год. (21. августа).

1690. год. (4. децембра): види у V. глави 1690. год. (4. децембра.)

1690. год. (11. дец.) потврђује цар Леополд повластице (од 21. авг. 1690. год.) које је дао православнијем *Србима* (Rasciani) „који живе по Грчкој, Бугарској, Србији (Рашкој), Херцеговини, Далмацији, Подгорју, Јенопољу и по осталијем крајевима који су придружени поменутијем." („per Graeciam, Bulgariam, Rasciam, Herczegoviam, Dalmatiam, Podgoriam, Jenopoliam, caeteraque praedictis annexa loca commorantibus").[4]

1694. год. каже кардинал Л. Колонић, да је цар примио под своју заштиту Србе грчкога закона, који су негда били „расијани по Грчкој, Бугарској, Рашкој, *Херцеговини*, *Далмацији*, Подгорју и Јенопољу" („per Graeciam, Bulgariam, Rasciam. Herczegovinam, Dalmatiam, Podgoriam, Jenopoliam sparsi").[5]

[1] Хр. Михајловић, Бос. Вила, III. (1888) стр. 364а.

[2] Ст. Новаковић, Starine jugosl. akad. 16 (1884) стр. 100. Исп. у Црногорчевића, Манастир Савина у Боци Которској (1901) стр. 47.

[3] De regno (1666) стр. 281.

[4] Privilegia 1743. год. 18. маја, стр. 9. — Тако и 1691. год. (20. авг.) каже цар Леополд: *Србима* (Rasciani) „per Hungariam, Sclavoniam, Illyriam, Missiam, Albaniam, Graeciam, Bulgariam, Herczegoviam, Dalmatiam, Podgoriam. Jenopoliam, cæteraque annexa loca" и „...vobis concessorum in tota Graecia Rascia, Bulgaria, Dalmatia, Bosnia, Jenopolia et Herczegovia, nec non in Hungaria et Croatia, Missia et Illyria, ubi de facto existunt". (Privilegia 1743. год. 18. маја, стр. 10. 12).

[5] J. Радонић, Летопис мат. срп. 223/4 (1904) стр. 18.

1702. год. (8. jan.) одређује угровлахијски војвода Јон Кост. Басараб, да ће дати сваке треће године прилог манастиру Требињу „ѿ *сербскиѧ* земли“.[1]

1706. год. (29. септ.): види у VI. глави 1706. год. (29. септ.)

1707. год. На црквеној књизи минеју (у манастиру Житомишљићу у Херцеговини) стоји записано, да је ту књигу и 8 другијех књига послао на дар руски владалац Петар 1707. год. „въ *сръбскꙋю землю* въ монастир Житомисличь, и пренесе их Гавро и Михаил сынове Иліє Милорадовића“[2].

1711. год.: види у I. глави 1711. год.

1712—25[3] год. писан је чланак, у ком се спомињу митрополити „оу *срьбьскои* земли“, а међу њима и „захлмски илити Херцеговачки“ и „босански“ и митрополит „Скендеріи“ и епископ „Далмаціи“.[4]

1715. год.: види V. главу 1715. год.

1718. год. пише сплетски архибискуп (Стјепан?) и спомиње своју борбу „против онијех, које зову *Србљима*“ („contra illos, quos Serblos vocant“) у млетачкој Далмацији.[5]

1719. год. (26. авг.) пише католички архибискуп di Rodi у Рим (неком кардиналу), да му је јавио шибенички бискуп, да владика Стефан настоји, да се утисне (у млетачку државу) да облази све *Србе*, који живе под млетачком влашћу („tenti d'intrudersi in visitare tutti li *Serviani*, che abitano nel dominio di questa republica in quelle parti“).[6]

1719. год. (2. септ.) пише кардинал Paulucci у Млетке „нунцију“, да треба забранити православном владици, да облази (похађа) *Србе* („Servian“) у млетачкој држави.[7]

1720. год. пише задарски архибискуп В. Змајевић о Србима православне вјере у Далмацији те спомиње *српске* „Влахе“ у

[1] Ст. Новаковић, Starine jugosl. akad. 16 (1884) стр. 100.

[2] Летопис Мат. Срп. књ. 168. (1891) стр. 25. Н. Дучића Књижевни радови, I (1891) стр. 61. Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, II (1903) бр. 2173 (с додатком: „Такав запис има још на неколиким књигама“).

[3] Летопис Матице Српске 150 (1887) стр. 75 –6.

[4] Љ. Стојановић, Споменик срп. краљ. акад. III (1890) стр. 108.

[5] D. Farlati, Illyr. sacr. III (1765) стр. 538a.

[6] Н. Милаш, Списи о истор. прав. цркве у далм-истр. влад. (Docum. spect. hist. orth. dioec. Dalm. et. Istr.) 1899. I, 110. — A. Theiner, Vet. mon. Slav. mer. II (1875) 255.

[7] Н. Милаш, Списи, I, стр. 112.

Далмацији (Morlacchi Serviani nella Dalmazia, — di Dalmacia), за тијем спомиње *Србе* (Serviani) у Боци Которској.[1]

1721. год. пише исти В. Змајевић о Србима православне вјере у Далмацији и све зове *српскијем* именом и цркву и народ. Vescovi *serviani*, rito *serviano*, popoli *serviani*, *Serviani*, nazione *serviana* и т. д.[2]

1723. год. (20. апр.) јавља далматински „провидур" Дијedo, да је сенат одобрио, да православни Срби добију владику и позива попове, да се пријаве за ту службу т. ј. за владику *Срба* грчкога закона („vescovo dei Greci Serviani").[3]

1724. год. пише шибенички бискуп Донадони задарском архибискупу В. Змајевићу о Далматинцима православне вјере и зове их: (грчки) шизматици *Срби* у Далмацији [(Greci) Scismatici Serviani di Dalmacia].[4]

1725. год. противи се задарски архибискуп В. Змајевић, да православ. Срби у Далмацији добију владику и каже, да је у средњој Далмацији (Dalmazia mediterranea) под отоманском влашћу било *Срба*, али да нијесу имали овдје *српскога* владике („erano pure in essa li Serviani, nè vi fu il loro vescovo serviano").[5]

1731. год. пише далматински „провидур" Вендрамин млетачкој влади и доказује, да треба дати Далматинцима православне вјере владику; ту се спомињу Грци и *Срби* (Serviani) у Далмацији.[6]

Око **1734.** год. пише сплетски архибискуп Ант. Качић о Далматинцима православне вјере и више пута спомиње *Србе* у Далмацији: *Serviani* in Dalmazia — Morlacchi o *Serviani* di Dalmazia — Morlacchi o *Serviani* — *Serviani* della Dalmazia.[7]

1736. год. (16. авг.). Млетачка је влада одредила 28. јула 1736. год., да православни Далматинци могу имати свога владику, и па њезино питање „савјетници" препоручују кнезу (дужду), да даде владику *Србима* грчкога закона, који живе у

[1] Н. Милаш, Списи, I, 124—30.

[2] Н. Милаш, Списи, I, 132—42. Исп. још стр. 145—6 и т. д. 161—2, 165 169 („Serviani in Dalmazia") и т. д. и 174.

[3] Н. Милаш, Списи, I, 186.

[4] Н. Милаш, Списи, I, 187, 190—91, 194 („Serviani, che si ritrovano in Dalmazia").

[5] Н. Милаш, Списи, I, 195—7.

[6] Н. Милаш, Списи, I, 210.

[7] Н. Милаш, Списи. I, 217, 221.

Далмацији и у Боци Которској" („ai Greci Serviani abitanti in Dalmazia et Albania Veneta").[1]

1736. год. (17. авг.) одговара далматински „провидур" Дан. Долфин млетачком сенату, који му је послао молбу Срба православне вјере у Далмацији, и спомиње „*Србе* грчкога закона, који живе у Далмацији и у Боци Которској" („Greci Serviani, abitanti nella Dalmazia e nella Veneta Albania").[2]

1736. год. пише задарски архибискуп В. Змајевић против сенатове наредбе од 28. јул. 1736. год. и помиње „*Србе* у Далмацији" (Serviani della Dalmazia) и „*Србе* грчкога закона у Далмацији и у Боци (Greci Serviani nella Dalmazia et Albania).[3]

1737. год., као што запис на самој књизи каже, купљена је „Книга Театровъ историчанскихъ *србскои* славенскои нацл(ји) Јлпричанскои провинцип Херцеговоnи тамошнега врождонца Матвеја Павлова, спна Владиславича".[4]

1741. год. пише задарски архибискуп В. Змајевић у Рим: „Кад сам премјештен к овој цркви, нашао сам у мојој дијецези и много више у сусједним дијецезама у нинској и у шибеничкој и у скрадинској велико мноштво *Срба*" („Traslatato a questa chiesa, ritrovai nella diocesi mia, e molto piu nelle circonvicine diocesi di Nona, Sebenico e Scardona gran moltitudine Serviani").[5]

Око **1744.** год. пише осорски бискуп Мат. Караман о Србима православне вјере у Далмацији и каже[6]: Ако би се у Будви поставио владика грчкога закона, требало би поставити владике и у которској и у макарској и у спљетској и у трогирској и у шибеничкој и у скрадинској и у задарској и у нинској и у хварској „дијецези", јер у свијех десет поменутијех „дијецеза" има и Грка и *Срба* грчкога закона (trovandosi in tutte e dieci mentovate diocesi e Greci, e Greci Serviani). За тијем помиње *Србе у Истрији* („essendovi Greci Serviani anco in Istria"). — Онда каже: „али будући да има нешто *Срба католичке вјере*, искали би они бискупа Србина католика" (т. ј. кад би дали Србима православне вјере Србина за владику) („Trovandosi all' incontro qualche nu-

[1] Н. Милаш, Списи, I, 236—7.

[2] Н. Милаш, Списи, I, 237 (239).

[3] Н. Милаш, Списи, I, 239—41.

[4] Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи II (1903) бр. 2814.

[5] Н. Милаш, Списи, I, 248. (Исп. и 252—3).

[6] Н. Милаш, Списи, I, 260, 261, 264, 266.

mero de Serviani cattolici, questi vorrebbero per vescovo un serviano cattolico"). — Онда каже: „У вријеме бечкога рата није било у задарској околини српскога владике, ипак је горња околина сва насељена *Србима*, који су у то вријеме дошли из Босне" (Nella guerra di Vienna non v'era vescovo serviano nel contado di Zara, eppure il contado superiore tutto è populato di Serviani, in quel tempo dalla Bosnia venuti). За тијем каже: „Послије пошљедњега мира исти *Срби*, који су сишли из Турске, населише округ имоски, премда су знали, да у Далмацији нема владике њихова закона" („Dopo l'ultima pace li Serviani medesimi, discesi dalla Turchia, popularono il territorio d'Imoschi, benche sapessero, che nella Dalmazia non v'era vescovo del loro rito").

1750. год. написа задарски архибискуп Мат. Караман извјештај „о *Србима* грчкога закона који живе у Далмацији" („per rapporto a' Serviani di rito greco, esistenti nella Dalmazia").[1]

1751. год. спомиње босански митрополит Гаврило, да је „*славено-сербскій* народъ нашего восточнаго православія" у Далмацији остао без владике.[2]

1753. год. (22. апр.) испореди у I. глави 1753. год. (22. апр.)

1754. год.: види у I. глави 1754. год.

1754. год. (16. маја): „Consultori" шаљу савјету Десеторице своје мишљење о православној цркви у Далмацији и спомињу „*Србе* грчкога закона" (Greci-Serviani) и сав „*српски* народ грчкога закона" (tuta la greca popolazione serviana) у Далмацији.[3]

1754. (20. нов.) моле православни Срби у Далмацији сенат ради избора владике: „Ми, *славено-српски народ* грчкога закона источне цркве, који се налазимо под влашћу Ваше прејасне Републике у предјелима: Ерцегновога и Рисна, Неретве, Имоцкога, Спљета, Сиња, Книна, Шибеника и Задра, и у својој провинцији која је под управом Његове Преузвишености господина генералног Проведитора Далмације и Албаније, падамо сви скупа једнодушно и заједнички, свјетовњаци и духовници, свију сталежа и доби, пред ноге Ваше Свјетлости..." Моле да добију владику „од *нашег српског* језика и грчког обреда источне цркве",

[1] Н. Милаш, Списи, I, 271, исп. и 283, 298, 304, 309, 311—13, 316, 318.

[2] Н. Милаш, Списи, I, 321. — Магаз. србско-далм. XX. књ. (1861. год.) стр. 220.

[3] Н. Милаш, Списи, I, 338, 346, 349.

моле да им се даде за владику Д. Новаковић, који „*наш српски језик*“ разумије.[1]

1758. год. пише далматински „провидур“ Фр. Гримани извјештај о православној цркви у Далмацији и спомиње више пута „*Србе* грчкога закона“ (Greci-Serviani) у Далмацији.[2]

1759. год. моле православни Срби из Далмације овако: „Ми, *славено-српски народ грчкога закона* источне цркве, који се налазимо под влашћу Ваше прејасне Републике у предјелима: Ерцегновога и Рисна, Неретве, Имоцкога, Спљета, Сиња, Книна, Шибеника и Задра и у својој провинцији далматинској, која је под управом Његове Преузвишености господина генералног проведитора Далмације и Албаније, — сви скупа једнодушно и заједнички, колико свјетовњаци сваке доби, толико и свештеници, подносимо ову нашу... прошњу...“ За тијем више пута спомињу „наш *славено-српски народ*“ и „наш *славено-српски језик*“. Спомињу како је вјеран „наш *славено-српски* народ“ хришћанској влади, како су многи „*Славеносрби* из многих провинција, а највише из Босне и Херцеговине и из свега Илирика“ прешли под млетачку власт, кажу да се може наћи владика између њих „од *нашег славено-српског језика*“ и т. д.[3]

1760. год. у извјештају задарске католичке архибискупије о православној цркви у Далмацији стоји, да у Задру и у Шибенику има само неколико *грчкијех* породица, а „остали су *Власи* или *Словинци* а зову их и *Србима*...“ („Il rimanente sono Morlacchi o Schiavoni, detti anco Serviani“), за тијем се спомиње „*илирски, влашки, словински* или *српски* народ“ (nazione illirica, morlacca, schiavona, o sia serviana) у Далмацији.[4]

Око **1770.** год. У писму једнога доминиковца спомињу се „наши Срби“ (nostri Serviani т. ј. млетачки).[5]

1775. год. штампана је Фарлатова књига, у којој говори „О *Србима* или Власима грчкога закона, којих је пуна Дал-

[1] Н. Милаш, Списи, I, 362—3. — Магаз. србско-далмат. XXIII (1864) стр. 154—5. — Le Bret, Magazin zum Gebrauch der Staaten-und Kirchen-Geschichte, I. 250—52 (код Н. Милаша).

[2] Н. Милаш. Списи, I, 367.

[3] Н. Милаш, Списи, I, 368—73. — Србско-далмат. магаз. XVI (1851), стр. 59—65. — Le Bret, Magazin zum Gebrauch der Staaten-und Kirchen-Geschichte, I, 221—228 (код Н. Милаша).

[4] Н. Милаш, Списи, I, 399. Исп. и 401, 422.

[5] Н. Милаш, Списи, I. 455—6.

мацнја“ („De Serbis seu Maurolachis ritus Graeci, quorum referta est Dalmatia“...)[1]

1783. год.: види у V глави 1783. год.

1789. год.: види у I. глави 1789. год.

1795. год. (14. септ.) моле далматински Срби православне вјере овако: „Свијетли Кнеже. Многобројни *славено-српски народ* грчке вјере, вијерни поданици Ваше узвишене владе, који живи у Далмацији и млетачкој Албанији, горко плаче без свог духовнога пастира“ те моле да им се допусти да изберу владику *„славено-српске народности* и грчког обреда“.[2]

1795. год. (19. окт.) доказује далматински провидур А. Марин млетачкој влади, да би требало дати „црквенога поглавара *Србима* грчкога закона“ („un capo ecclesiastico ai Greci-Serviani“) у Далмацији и у Боци Которској.[3]

1796. год. изабраше Далматинци православне вјере С. Нвковића за владику „всего нашего *славено-сербскаго* далматійскаго народа, который находится под владѣніемъ Преведраго Принципа Венеціанскаго“.[4]

1797. год. пише протопоп Ђурађ „Србин“: „В земли *сербской*... вь епархіі херцеговицко(н) и захолмицкои своерѵчно подписалъ синодални протопопъ Георгіи *Сербинъ*“.[5]

1798. год. пише руски државни савјетник Сергије Лошкарев сердару „Минѣ Лазареву Никшичу—Требѣшанину“ и шаље царево писмо „Къ Герцеговинскимъ старешинамъ *Сербовъ*“.[6]

1798. год.: види у VI. глави 1798. год.

1799. год. пише руски цар Павле I „Благороднымъ и почтеннѣйшимъ старешинамъ, и Князьямъ и Воеводамъ *Сербовъ*“[7] у Херцеговини.

17.. год. (у 18. вијеку) жале се становници задарскога котара дужду на харамбашу Мајсторовића. Уврх пријевода те

[1] D. Fartatus, Illyr. Sacr. V (1775) стр. 168б.

[2] Н. Милаш, Списи, I, 491—2. — Магаз. срп.-далмат. за год. 1868 (књ. 27) стр. 138. — Le Bret, Magazin zum Gebrauch der Staaten-und Kirchen-Geschichte, VIII, 273—5 (код Н. Милаша).

[3] Н. Милаш, Списи, I, 492.

[4] Н. Милаш, Списи, I, 496.

[5] Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, II (1903) бр. 3731.

[6] Казыванѣ стары Требѣшана и архива сердара Малише... (1842) стр. 168.

[7] Казыванѣ стары Требѣшана и архива сердара Малише... (1842) стр. 166.

жалбе стоји натпис: „Пријевод с *илирско срйскога* језика" („Traduzione dall' Idioma Ill.º Serviano").[1]

1803. год. спомиње Доситије Обрадовић пропаст „последнѣ славе *сербске*, то есть Херцеговине".[2]

1803.—4. год. пише митрополит Ст. Стратимировић по казивању архимандрита Арсенија из Пиве о Херцеговини и каже, да у Мостару „Славено-Сербскаго нашего рода людей не малое число находится" и казује ријечи тога архимандрита: „*Во обще... Ерцеговина ние тако очеплѣна, турецкимъ тиранствомъ као Сербия проча или Босна*". Каже да у Херцеговини има становника и „римскаго исповѣданія", а „прочееже множество Мухамедани суть, из Хрістіанъ славенскаго босанскаго т. є *сербскаго* язика, таковый поставшій".[3]

1805. год.: види у VI. глави 1805. год.

1805. или **1806.**[4] год. каже Доситије Обрадовић: „*Сербли* се по различнымъ Краљевствамъ и провїнцїамъ различно и называю: по Сербїи *Сербїанцы* (не Сервїи, нити Сервїанцы: ово су страннїи Народи одъ Грековъ узели, защо Грецы не имаду Б), по Босни *Бошняци*, по Далмацїи *Далматинцы* по Херцеговины *Херцеговцы*, и по Црной Горы *Црногорцы*. Свуда еднако говоре, совершенно се и ласно разумѣваю, разве що се мало у провїнцїалномъ изглашенїю распознаю..." За тијем каже: „А найпростїи *Сербинъ* из Баната или из Бачке, онъ є у Сербїи, у Босны, у Херцеговины, у Далмацїи, поготову у Хорватской, у Славонїи и у Срему, у своемъ истомъ родьеномъ езыку, и Народу; био онъ восточнога или римскога исповѣданія". На другом мјесту каже: „Сербли су свуда склонни къ наставлѣнїю, и ради су що добро чути и научити: то самь искусствомъ у младости моей у свой тада Венецїанской Дадмацїи познао."[5]

1809. год. помиње П. Соларић Далмацију и каже „и онде ће одселе *Сербли* училища своя имати".[6]

1810. год. наштампа В. Краљевић у Млецима: „Увѣщаніе къ священству и народу православнаго воспочнаго неунитскаго

[1] У рукопису у проф. Јов. Томића. Види још у С. Љубића Ogledalo II. 340.

[2] Етика или философія наравоучителна (1803) стр. 7.

[3] Д. Руварац, Споменик срп. кр. акад. 39 (1903) стр. 110а, 111а.

[4] Мезимацъ г. Досиѳеа Обрадовича (1818) стр. 2.

[5] У истој књизи (1818) стр. 41—2, 220.

[6] Сверх воспитанія к' челвѣколюбію (1809) стр. 44.

исповѣданія *славено-сербскому* у Далмаціи и Боке Котарской сущему, на *сербскомъ*, греческомъ и италіанскомъ языцѣ".[1]

1810. год. спомиње П. Соларић, да су мало писали и штампали „Далматскїи *Сербли* (изселившїи се Ерцеговцы и Босняцы)", помиње уређење „правилнога *Серблемъ* у Далмацїи дѣтовоспитанїя", казује, коју добру страну имају „Далматскїи *Сербли*" према осталим Србима, пише „Наши Адрїатическїи *Сербли*, оу Далмацїи, Албанїи, Лѵци Катарской, Черной Горы, Ерцеговины, Босны и проч..." не знају још добро грађанскијех слова.[2]

1811. год. наштампан је у Млецима катихизис, који је превео дрнишки парох Спиридон Милорадовић „съ Россїйскагѡ На *нашъ* простый *Сербскый* матернїй ѧзыкъ". То стоји у натпису књиге а на 94. стр. (ч҃д) каже: „Тога и *мы Сербы* въ Далмацїи, и повсюдꙋ кои се находимо, опасно имамо се чꙋвати".[3]

1815. год. („19/31" јула) пише П. Соларић и спомиње „извѣстіе", „кое отъ мене искао бѣ о состоянїи *сербскаго* явнаго наставленїя у Далмацїи и Албанїи".[4]

1815. год.: види у IV. глави 1815. год.

1818. год.: види у I. глави 1818. год.

1818. год.: види у IV. глави 1818 год.

1818. год.: види у V. глави 1818. год.

Биљешка. О старој области *Неретви* (између ријека доње Неретве и доње Цетине) нема баш много примјера, за то ћу овдје скупити оно, што ми је сад познато о српском имену у тој области:

А. *1.* Око 950. год. казавши К. Порфирогенит, да су се и у област Неретву населили Срби, пише: „Исти су Неретљани („Погани") поријеклом од некрштенијех Срба". „А зову се Поганима с тога, што нијесу примили крштења у оно вријеме, кад и сви Срби бише крштени" (види у II. глави 950. год.)

2. 1434. год. дијели Ј. Војисаљић становнике у „градовима" Вратару, Новом и Крушевцу (сва три су мјеста к сјеверу

[1] П. Ј. Шафарик, Gesch. der südslav. Lit. III (1865) 467. Ст. Новаковић Српска Библ. (1869) стр. 84.

[2] П. Соларић, Поминакъ книжескїи (1810) стр. 58, 63, 64, 85.

[3] Спиридон Милорадовић, Малый катихисїсъ (1811), натпис и стр. 94 (ч҃д).

[4] Летопис Мат. Српске „Сербске Лѣтописи") VII (1826)стр. 163.

од ријеке доње Неретве) у *Србље* и Влахе (види у II. глави 1434. год.).

3. 1436. год. Х. Франкапан, далматински и хрватски бан, даје и потврђује неке законе „Власима" око ријеке Цетине и одређује, какви ће односи бити између „Влаха" и *Хрвата* и између „Влаха" и *Срба*. Овдје су „Власима" око ријеке Цетине, којима је суд *под Сињем*, по својој прилици с једне стране суједи *Хрвати* а с друге *Срби* из области Неретве (види у II. глави 1436. год.).

4. 1451. год. дијели син херцега Стјепана Владислав своје људе у *Влахе* и *Србље*. Стара област Неретва (доцније се спомињу *Неретва* и *Крајина*) припадала је још 1452. год. херцегу Стјепану.[1] Види у II. глави 1451. год. — Испореди још у II. глави 1407. 1411. 1454. 1744. 1759. год.

Б. На неколика се мјеста спомињу Неретљани поред Хрвата н. пр.

1. 876. год. начинише Млечани мир с Хрватима, али ипак млетачки дужд „посла војску против Неретљана, с којима је био у свађи" („adversus Narrentanos, cum quibus iurgium habebat, exercitum misit").[2]

2. 997—8. год. нападали су „хрватски и неретљански поглавари" („Croatorum ac Narentanorum principes") на Задране.[3]

В. Скоро сви доцнији историци пишу о тој ствари као и К. Порфирогенит, н. пр.

Трогиранин *Иван Лучић* истиче „како су Хрвати заузели онај дио Далмације, који се пружио између Истрије и ријеке Цетине, а Србљи остатак све до Драча" („come li Croati occupassero quella parte di Dalmazia, che s' estende trà l' Jstria, e l' fiume Cetina, e li Serbliani il resto fino à Durazzo").[4]

Б. А. Крчелић исписује само ријечи К. Порфирогенита о насељењу Срба[5] (види у II. глави 950. год.). Испореди и у Дубровчанина *Ц. Растића* Chronica Ragus. (= Mon. Slav. mer. XXV) стр. 23. *Jos. Mikoczi* каже 1806. год., да је Хрвате и

[1] S. Ljubić, Monum. Slav. mer. (= Listine, IX, 1890) стр. 415, 425.

[2] Fr. Rački, Documenta (= Mon. Slav. mer. VII, 1877) стр. 366.

[3] Fr. Rački, Documenta (= Mon. Slav. mer. VII, 1877) стр. 425.

[4] Memorie, стр. 522. Налико и у књизи De regno (на више мјеста).

[5] De regnis Dalmatiae Croatiae Slavoniae notitiae praeliminares (1770) стр. 37.

Србље у VII. вијеку у Далмацији дијелила ријека Цетина („Tiluro (c) [c) Croatis... Cetina...] amne divisi“).[1]

Поп *Андрија Ciccarelli* с острва Брача каже 1822. год.: „источни дио од Цетине до ријеке Дрима [припаде] Србљима“ („la parte orientale dalla Cetina fino al fiume Drilone [toccò] ai Serbli“).[2]

Цетина је негдашња граница и у *Ивана Каталинића*.[3] *Фр. Рачки* каже за Хрвате[4]: „Ovi u prvi mah pobjedivši Avare posjeli su zemlje od Cetine pa prama sjever zapadu k Vrbasu i Savi, zatiem uz ovu rieku do miesta, gdje u nju Una utiče, a odavle preko Slunja k Senju.“ Источну је границу доцније поправио и премјестио даље к западу сам Рачки говорећи о хрватској држави.

П. К. Ткалчић[5] исписује само поменуте ријечи Фр. Рачкога.

Дубровчанин Лука Свиловић пише[6]: „Zemlja Srbaljah se j emedju Cetinom i Barom lučila u četiri županije: to jestə Neretva ili Poganija, Zahumje, Travunja sa Konavlima, i Duklja.“

С. Љубић каже ово о јужној граници хрватскога насеља:[7] južna granica po nas dopirala je samo do južnoga medjaša Cetinske, Jmoćske i Hlievanske županije, т. j. najdalje do nutrnje Neretve i do utoka Cetine, gdje su počimali *srbski* predieli.“ Испор. још ово[8]: „proti Hrvatom i Neretljanom“, „Hrvate i Neretljane“, „o napadanjih Hrvata i Neretljana“.

Види још у Д. Фарлата (Jllyr. Sacr.) н. пр. III, 40б, 56б, 394а; IV 190а; VI 286б, 287а, итд.

Једини примјер, који су неки писци спомињали као изузетак, био би *Ловро Шитовић* родом из *Љубушкога* (у 18. ви-

[1] Otiorum Croatiae liber unus (1806) стр. 1.

[2] „Programma“ задар. гимн. на сврш. школ. год. 1859—60 (1860) А, стр. 33—4.

[3] Storia della Dalmazia. I—III, 1834—5: II, стр. 138: „La parte da oriente fino alla Cettina venne occupata dal Serbli, e l'occidentale dai Croati fino all' Arsia ed ala città Albona“.

[4] Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda, I (1857) стр. 24.

[5] Hrvatska povjestnica (1861) стр. 3.

[6] Kratka povjestnica Dalmacije (1861) стр. 42.

[7] Ogledalo, I (1864) стр. 94.

[8] S. Ljubić, Rad V (1868) стр. 63, 64, 65

јеку). Баш овај примјер не доказује ништа, јер се зна, да је Ловро, који је био мухамедовске вјере а име му је било Хасан, у *младости* побјегао од куће, дошао у млетачку Далмацију, прешао на католичку вјеру и дуго живио у сјеверној Далмацији међу *Хрватима* особито у *Сплету*, гдје је био професор теологије.[1] Могао се Ловро родити и у Бугарској па на овај начин постати Хрват.

В. Ћорић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

[1] Ст. Златовић, Franovci (1888) стр. 219—20.

ИСТОРИЈА СРПСКИХ ШТАМПАРИЈА

Проналазак штампе и најстарије српске штампарије.

Требало је учинити један корак, свега један корак напред од онога што су знали Грци и Римљани, па пронаћи вештину штампања. Требало је само оно учинити што је, толико векова пре проналаска штампе, још св. Јероним рекао: „Излити свако слово за себе, као што се лију слова на новцу“, — па да једна добра половина културе, дотле својина само богате аристократске класе, буде општа људска имовина. Човек, који је после толиких векова учинио и тај корак и чијим се проналаском свест толиких милиона ослободила тмине, звао се Јован Гутенберг (рођен око 1400 год.).

Пре него што ће Гутенберг израдити покретна слова (од 1423), била је много у употреби ксилографија или дрворез. На дрвету се изреже слика или цела страна књиге, намаже се бојом, стави се озго хартија, па преко тога повуче ваљак те се тако добије отисак. На тај начин рађене су нарочито слике светаца, испод којих се обично налазило неколико реда слова; затим календари, па и књиге. Најчувенија од свих тако израђених књига јесте „Biblia pauperum“.

У овоме је клица Гутенбергова проналаска. Он је дошао на мисао да овако израђену страну исече, па да се из слова, која се тако добију, сложи друга страна. Овако, врло грубе, резане ствари и не носе отисак дела каквога вештака. Сам Јован Гутенберг био је механичар. Још док је мали био, деси се у месту његова бора̂вљења побуна, која родитеље Гутенбергове примора да са сином побегну у Штрасбург, чији су становници

и тада показивали и вољу и енергију и подобност за занатску вештину. Ту, у Штрасбургу, дотле непознати механичар, Јован Гутенберг, склапа уговор са тројицом штрасбуршких грађана: да их учи глачању драгог камена и спремању стакла за огледала. Међутим доцније опазе ова тројица да њихов учитељ зна још много штошта, и они с њиме склопе нов уговор ради штампања књига. Један од ове тројице (Дрицген) убрзо умре и његова браћа затраже да га замене. Гутенберг на то не пристане. Развије се спор, који се реши у корист Гутенбергову, и по ком се види да је у Штрасбургу, у Дрицгеновој кући, био припремљен сав материјал за штампање. Чак су и четири стране биле сложене. Друштво се по том растури и Гутенберг се у највећем сиромаштву врати 1445 год. у свој родни град Мајнц. Мучећи се и злопатећи он је стално радио на своме проналаску и на његову усавршавању. Но не могући да ради без новаца, он се 1450 године удружи са богатим Јованом Фустом а ускоро им се придружи и Петар Шефер. Стално радећи на томе да слова што брже добије, изумео је он да у дрвету уреже слово и на тај начин створи матрицу, те сипајући у удубљење растопљено олово, добије слово. Шефер, који је био врло велики вештак у писању, слова је дотеривао и створио, уместо матрицу од дрвета, матрицу од белутка. Тако Гутенберг, потпомогнут Шефером и Фустом, створи 1452 год. штампарију, да су у њој могли да приступе и већем послу. Они одлуче тада да штампају Свето Писмо. Али у средини посла, када су га могли сами да наставе, Фуст и Шефер, таст и зет, удесе смицалицу, те се Гутенберг, уместо да ужива плодове рада коме је посветио цео свој живот, нађе на улици без новца и без штампарије. Но сад му неки д-р Химери дâ новац и он, радећи сам, створи нову штампарију. Године 1460 штампа „Catholicon“. До 1564 год., када штампарију даде под закуп неком Бехтермinцу (да закупну цену прима д-р Химери на име отплате), израдио је он у њој још доста ствари. На послетку је овај велики и славни човек „проналазач другога сунца наше земље“ и ослепио. И тако је, живећи од милостиње насавског кнеза, остављен од свију, 1468 год. и умро. Тако је завршио свој живот овај велики човек, који је целог свог живота мислио на напредак и срећу човечанства, коме је он својим проналаском учинио толико добро.

Сваки ученик, који је ступио у штампарију, морао је прво положити заклетву: да неће о новој уметности никоме и ништа

говорити, и да неће радионицу напустити. Али је у то доба безбедност била на врло ниском ступњу. Папа и Цар отму надбискупију мајначку и поклоне је кнезу насавском Адолфу. Град Мајнц не хтеде да се преда. Адолф удари са војском и опустоши га тако, да је готово цео пропао. Тада је Фустова штампарија изгорела а Гутенбергова обуставила рад и радници се разбегли. Ти радници оснивају штампарије на свима крајевима Европе. У Италији налазимо штампарију године 1465, у Шпанији 1470, у Француској 1470, у Норвешкој 1478. Већ крајем XV столећа налази се у Европи око хиљаду штампарија. Само у Млецима број штампарија достиже 50. Тако се оно, што је требало да буде тајна и да се шири спорије, и против воље сопственика и проналазача, распрострло врло брзо широм целог света.

Није ни најмање невероватно, да би који од штампарских радника, што су се разбегли из Мајнца, дошао и к нама на Балкан, да су прилике код нас биле за то повољне. Али су Турци тада узели већ и Босну, а Херцеговина се очајнички бранила, па је ускоро и она пала (1482). Српски је народ тада имао да се бори за опстанак. Виша култура, савремени проналасци били су тада за њ излишни. Природно је онда што су се српске штампарије јављале изван српског земљишта и што је било Срба штампара пре него ли се појавила штампана српска књига. Тако налазимо већ 1473 год. у Млецима, где Которанин Андрија Палтачић штампа: „Marci Tulii Ciceronis de oratore“, (Venetiis Andrea Cattarensis impressit MCCCCLXXIII.) А прва српска књига, штампана глагољицом, штампана је 1483 у Млецима. То је била: „Мисал по закону римскога двора“.[1]

Друга српска књига штампана је 1493 такође у Млецима у штампарији Андрије Торезанског де Азула; то је био Часловац. И она је, као што је В. Јагић показао, штампана глагољицом а не ћирилицом, како се дотле мислило.

Прва штампарија на земљишту српском била је штампарија Ђурђа Црнојевића у Црној Гори. Она је врло вероватно, по поруџбини кнеза Ђурђа, па можда још и Ивана[2] донесена

[1] Један комад ове књиге има библиотека загребачког универзитета.

[2] Иван је од сената млетачког изабран за племића и време, које је провео у Италији после пада Жабљака 1480, свакојако је провео у Млецима, где се могао упознати са штампарском вештином. Кад се, по смрти султана Мехмеда, вратио у Црну Гору сазидао је манастир Свету Богородицу (1484) где је штампарија подигнута.

из Млетака, „да се ширењем црквених књига не угаси и вера народа као што се угасио његов политички живот“. У њој је 1494 штампана први пут српска књига ћирилицом. То је био Октоих или Осмогласник. Није још утврђено да ли је он штампан у Црној Гори или у Млецима, јер није невероватно, да је Макарије, који је радио у овој штампарији, изучио занат у Млецима па, кад је штампарија израђена, штампао ову прву српску ћириловску књигу још ту у Млецима, као што се зна, да је прва књига горажданске штампарије штампана у Млецима где су и њени слагачи Тодор и Ђорђе изучавали занат, и да је потом сама штампарија пренесена у Горажде. У Црној Гори је штампан још и Псалтир, али долазак Турака и у ту „последњу још српску земљу“ прекида јој „дивно започети посао.“ Од тада па до 1653 год. постојале су у Млецима стално српске штампарије. Па и 1765 год., добивши допуштење од Млетачке Републике, отворио је српску штампарију Димитрије Теодосијев и до 1810 год (докле је постојала) штампано је у њој око 72 дела.

Сама првобитна улога штампарија (штампање црквених књига) одређивала је за терен своје еволуције манастире а за главне штампарске раднике калуђере. Штампарија ове врсте било је још у: Горажду, Грачаници, Рујну, Милешеву, Мркшиној цркви, Трговишту, Београду и Скадру. Ретко да је која од ових штампарија штампала више од једне књиге које су апсолутно све биле црквено-обредне. Трајање тих штампарија било је врло кратко (1520—1566).

За време комешања и ратовања, које настаје после овога, није било никаквих погодаба нити какве могућности за отварање штампарија. У време после сеобе Срба у Аустрију настаје у српским земљама с ову страну Саве и Дунава стање у коме никоме ни на памет није могло пасти оснивање штампарија. Српски елеменат био је проређен, а и оно што је остало морало се крити по збеговима, од турске освете. Турци нису могли лако прежалити добре приходе од Срба, који, макако да су били у очајном положају, нису били у то доба још у тако рђавом економском стању.

Српске штампарије у Аустро-Угарској.

Сеоба Срба у Угарску појача јако српски живаљ кога је доста и раније било тамо. Цео културни живот би пренесен у

те крајеве. У исто време долази се у ближе везе са Русијом. Отуда су добивали јевтино српске књиге, врло често и на поклон, те у прво време нису биле потребне штампарије или се бар није осећала толика потреба за њима. Срби пак у овим крајевима нису имали погодаба да је оснују; Русија је била далеко да би књиге отуда добили а штампарије у Млецима већ су се биле изгубиле те „онда када у западној Јевропи нестаје писарског заната, српски калуђери падају у средњи век и писањем одржавају писменост и службу Божију“.[1]

Ако су добивали из Русије црквене књиге, којих им није требао велики број, они нису могли да добију, управо да прокријумчаре, довољан број школских књига. То изазва, дакле, потребу штампарија. У Аустрији је додуше било штампарија, које су штампале и српске књиге, али су се Срби и покрај њих осећали као и без штампарија, јер су и поред штампаних књига били без књига, пошто су се они клонили књига из тих штампарија бојећи се унијаћења. Отуда се и јавља код Срба жеља да добију своју штампарију. Штампарију је хтео да донесе из Русије и Максим Суваров (кад је долазио ради реорганизације тамошњих српских школа) да би могао да штампа нарочито потребне му букваре. Али је за штампарију у српским земљама под аустриском влашћу требало и нарочито одобреље од власти. Тако је није могао он донети, као што је ни Срби без допуштења нису смели основати. Срби за то непрестано раде да добију то одобреље. Карловачки Изборни Народни Сабор 1708 год. шаље молбу у којој тражи: „Типографији, школе и остала црквена надлежења между собом да бихом имали“. Народно-црквени сабор у Београду 1730 год. покушава да и он поднесе једну представку за оснивање штампарије, али не успе. Ускоро после тога стигао је одговор по једној сличној ранијој молби. У њему се не допушта штампарија, а Срби се упућују штампарији у угарском граду Трнову. Како је та штампарија била унијатска, Срби су били далеко од тога да се служе њоме. Они и даље, за време митрополита Вићентија Јовановића интензивније, за време Арсенија IV слабије, али стално, раде да добију допуст за оснивање српске штампарије.

Када је за митрополита дошао Павле Ненадовић, он пргне свим силама, да добије допуст за подизање српске штампарије

[1] Љ. Стојановић, Старе српске штампарије.

у Фрушкој Гори. У њој је мислио да штампа не само књиге за школу већ и лектиру, која би одржала и омогућила јаче ширење просвете у народу. Свакојако, врло вешта мотивација: да „сваке године изилази много новаца из земље у Турску а нарочито у Русију за набављање нужних црквених и школских књига и што ће се тим начином најлакше прекинути јака веза са Русијом“, учинила је да му 1750 год. би саопштено да може подићи штампарију. Ну ту је ипак била једна погодба. На име: да штампарија не сме бити никако у коме фрушкогорском манастиру „но во једном затвореном мјесту и убо у граду Осеку, тога ради... да она толико сигурније и под протекцијом ауторизираног комендаита стојит“. Митрополит на ово учини енергичну преставку, и да би, да је може подићи у своме седишту, у Карловцима.

Чим доби пристанак за отварање штампарија, митрополит нареди свом егзарху Арсенију Радивојевићу, који се тада налазио у Бечу, да се распита и извести га: шта све треба за једну штампарију и колико то све стаје. У друштву са Христифором Жефаровићем, који је сам резао бакарне плоче и помоћу њих штампао своје књиге, распита се овај о свему код чувеног бечког штампара Каливоде. Овај им је дао по неколико готских слова (цицера, гармонда, петита и др.) и напоменуо да би се тако могла да изради и ћирилица по мустри, коју би они послали. Још им је углавноме рекао да се могу најбоља слова добити у Нирнбергу; да им у почетку треба три слагача а после ће им требати до 35; да ће Немци моћи да слажу српске књиге чим науче азбуку; хартију да могу добити у Пожуну, и то само за прво време, а да доцније треба „да се нађе неко високо место где вода високо стоји те зими и лети тече“, па да митрополит ту сагради фабрику хартије; да се црнило може добити у Варадину. Уз то је додао, да би се и сам примио да целу штампарију набави. Писмом од 24 јануара 1752 године егзарх је известио митрополита о свему овом, додавши да је он са Жефаровићем, који мисли да ће ово све стати 3000 форинти, одлучио да се преко једног бечког трговца, Грка, известе од неког искусног штампарског помоћника у Нирнбергу, колико би то све стало.

Разуме се да је овај одговор Каливодин изгледао митрополиту више но одуговлачење после. Ако не тачно, он је хтео да бар приближно зна шта све стаје штампарија и колико рад-

ника потребује. За то он пише егзарху поново да од Каливоде потражи о свему тачне и подробне информације. Каливода му на ово одговори, како може најразумљивије да одговори један стручњак, упитан од људи, који ни најмање не разумевају посао о коме питају, па природно и питање тачно не формулишу. „Не може тачно казати, рекао је Каливода, колико треба штампара у штампарији, која се мисли основати, јер то зависи од посла, те их једанпут треба више а други пут мање. Но за први мах потребно је пет људи, којима ће се плаћати недељно по 3 форинте а према послу и мање; осим тога да им се дâ само стан и ништа друго. Над њима треба шести који ће бити управитељ штампарије. Овај мора положити заклетву, да ће верно и ваљано све послове обављати и управу водити како ваља. Њему, поред стана, плаћаће се пет форинти недељно. Али касније кад се посао разграна и устреба 12 људи требаће у штампарију 12.000 форинти уложити, јер хартија стаје много новаца“. Каливода је уз то напоменуо да би требало прво да штампају мале књиге са разноврсном садржином које би омилеле народу, а доцније „веће и теже“. Наскоро је стигао извештај из Нирнберга. Њега је добавио бечки трговац Ђорђе Константини од трговачко-предузимачке фирме Дилбер и Штајндл. Са извештајем послат је и ценовник слова и свих осталих ствари потребних за штампарију. У извештају се вели, како се те ствари од железа и месинга израђују у целој Немачкој најбоље у Нирнбергу. Дрвенарију да је најбоље израдити у самом месту. Према изложеним ценама у ценовнику за уређење једне такве штампарије да ће требати најмање 6000 форинти и да би при поруџбини половину морали дати у напред. Још се у извештају вели да „слова московска нису још позната у Нирнбергу; али нека им се само модели пошљу, они јамче, да ће за 6—9 месеци слова бити израђена“. Немци могу одмах и „московским“ словима књиге штампати само ће, док добро не упознају та слова, то лагано ићи. О броју потребних људи за штампарију био је исти одговор као и од Каливоде, а какав се у ствари само и могао дати.

Тако митрополит није добио тачан предрачун за штампарију и после толиког распитивања. Не разумевајући посао и никад не прецизирајући шта хоће, разуме се, није могао да добије ни тачне ни савршене одговоре, као што је он хтео. Савршено тачан одговор на овака питања тешко је и данас дати.

Но колико му је требало, он се обавестио. Али како му није никако ишло у главу да могу српске књиге штампати Немци, видимо га да се обраћа ердељском управитељу, да му набави слагаче из Римника, где их је било, који су знали штампати ћирилицом. Овај га је известио да је нашао двојицу: Глигора и Јордана, који би на митрополитов позив одмах сишли до њега и погодили се за штампање књига.

Напослетку и после добивене дозволе, после толико распитивања и спремања, знамо само да ова штампарија није основана. Због чега? Шта је узрок, да се после толико напора одобрење не искористи, није за сад познато. Нагађа се да је узрок једна наредба царичина од 4 септембра 1752 године, којом се наређује да ова штампарија мора штампати и унијатима књиге по исту цену, а за разлику од српских, унијатске да имају нарочити знак.[1] Без сумње ово је био можда један од најважнијих узрока. Оно чега су се највише Срби бојали сада им се натурило. Колики је био страх од уније најбоље нам сведочи што се ни један Јован Рајић није смео примити за цензора у доцнијој Курцбековој штампарији, бојећи се да му се не би „што противно цркви и догматом у печатњи књиге увукло“. Али исто тако јак је узрок сурово угушени покрет Срба, када су Мађари хтели да укину војну границу и после кога је наступила сеоба 100.000 Срба у Јужну Русију (1752 и 1753 год.).

Међутим штампарија је била потребна. Потребу њену јасно

[1] У XV-том тому 3-ој свесци „Извѣстія отдѣленія русскаго язика и словесности Императорской Академіи Наукъ“ (год. 1910) објавио је Н. М. Петровски, под насловом Serbica, једно писмо (од 24 авг. 1754 год.) владике црногорског Василија Петровића у коме тужи Колегији Иностраних Дела митрополита Павла Ненадовића да је тајни унијат. Он, вели се, допушта унијаћење Срба, оснива штампарију да у њој штампа унијатске књиге за народ, гони и куне своје владике, мрзи Русе и све оне који хвале Русију немилосрдно гони, уходи све који из Русије долазе итд. итд.“. Ова је питала руског посланика у Бечу: да ли су наводи истинити. Он им је (11/22 фебр. 1755 год.) одговорио да већина навода није тачка а о некима да се није још поуздано известио.

Ова оптужба, коју правдају лабавим карактером владике Василија, мислимо да је потекла и услед мотивације митрополита Ненадовића за дозволу о установљењу штампарије, а у којој се вели да би се отварањем штампарије прекинула веза са Русијом. Овај није хтео или није разумео са чега се морало да укаже на то и, вероватно, у личној мржњи употребио то за оптужбу.

је осећала и Аустрија. Она је хтела да пошто по то прекине кријумчарење књига из Русије. Сем тога школске реформе, које је предузела Марија Терезија, нису се могле замислити без српске штампарије. И, видећи да Срби сами нису успели или нису хтели да подигну, штампарију, она сама основа је. „8 децембра 1769 године изашла је одлука да се у Бечу под надзором Двор. Илир. Депутације оснује штампарија за штампање књига на: грчком, илирском, српском, румунском и јерменском језику и да се привилегија за ту штампарију изда за 20 година Јозефу Лоренцу Фон Курцбеку, са тим да се забрани сасвим унос књига из Русије“.[1] Већа дела, која он не би могао израдити, могла су се и уносити, али се ипак њему морала за то платити извесна сума. Прописи и школске књиге имале су се штампати код њега са благословом митрополитовим. Чак је и наредба постојала да учитељи само по књигама из његове штампарије могу децу учити. Међутим књиге штампане у Курцбековој штампарији биле су како врло рђаво штампане тако и на врло рђавој хартији. Уз то су биле још и скупе. Због тога се кријумчарење из Русије наставља и даље и митрополит Видак 1778 године жали се царици и тражи да се допусти увоз књига из Русије или „да се штампарија донесе у средину српскога народа, и тада би књиге биле боље штампане, тачније и јевтиније“. На то им се 1778 године одговара продужењем привилегије Курцбеку још за 6 година.

Жељу и потребу народа хтео је да оствари и Емануело Јанковић, члан Академије за природњачко прикупљање у Јени. При повратку са наука из Немачке Емануело сврати у Праг, где научи занат. Затим купи штампарију у Лајпцигу, свакако од Тајбела, где су штампане његове две књиге. Штампарију пренесе у Нови Сад одакле се 1790 год. месеца марта обрати Угарском Савету да му допусти оснивање српске штампарије. И ако је конгрегација Бачке Жупаније препоручила, и ако се новосадски магистрат за њега заузео и премда је успео да сам лично преда цару молбу, ипак је 20 новембра 1790 године добио решење Краљ. Угар. Савета, по коме му се не допушта отварање штампарије, јер се Курцбеку не може сметати да ужива законом стечену привилегију. Емануело умре 1792 год. а штампарија остаде у наслеђе његовој породици.

[1] J. Скерлић. Срп. Књижевност у XVIII веку, стр. 125—126.

Једно француска револуција, чији су таласи силно ударали о бедеме аустријске монархије, те и њој узнемирили духове, а друго неуспех Јосифа II у рату са Турцима, учини, те одмах, после смрти Јосифа (1789), народи њени добише извесна права. Леополд II изда едикат којим се Србима дају политичка права и допушта да могу доћи на сабор 1790 г. На сабору, који се држао у Темишвару, између осталог, Срби су захтевали да могу отворити штампарију у средини свога народа, а чији би чист приход ишао у касу црквено-школског фонда. Поред свих махинација царског комесара, Краљ. Угарске Канцеларије, Двор. Рат. Савеза па и Илирске Дворске Канцеларије, Леополд II, одлукама 23 априла 1791 год. донесеним у Фиоренцији, реши питање у корист Срба. Али је питање стварно решено само тиме, што Курцбекову штампарију са целокупним материјалом и привилегијом купи за 25.000 форинти Стеван Новаковић, тадашњи придворни агент српски у Бечу; — Али штампарија остаде у Бечу. Новаковић сад доби привилегију још за 15 година с тим да за прве четири године даје црквено-школском фонду по 100 форинти на годину а доцније по 400 форинти. Уз то му је било забрањено да што било штампа, што би критиковало стање земаљско, рад владе, или било повод каквој било тужби.

С правом је овај догађај радосно поздрављен. Књиге је рађене у Стефановића штампарији штампане су на много бољој хартији него код Курцбека. Тако исто је и техничка израда много лепша и савршенија. И справом је Доситеј рекао да се „наша национална типографија под управљенијем добро жељатељнога и преизрјаднога националиста наоди, који заиста нити трошка штеди, ни труда жали да је у цвјетајуће состојаније и савршенство доведе. О томе нас уверава свака књига, пак велика (на пр. Историја од J. Рајића) израђена у његовој типографији“. Али, како се тада Аустрија спремала за савезничке ратове противу Француске, то предузеће поред све добре воље и апела на родољубље није добро ишло. Поред тога постојала је опасност да због слабог здравља Новаковићевог штампарија не падне опет у руке туђину, и тако жеља да је види у својој средини потпуно пропадне, стога митрополит Стратимировић оснује акционарско друштво, да ступи у преговоре са Новаковићем и са ортаком његовим у Осеку закључи уговор о откупу штампарије. Новаковић је имао да је пренесе у

Осек, јер је ту највише акционара било и прими за штампарију 30.000 форинти. Због чега он штампарију није донео у Осек, већ (лађом 1796) у Пешту и продао је Бaћанију, ни данас се не зна. Ту је она спојена са штампаријом пештанског универзитета и штампала је доста српских књига. Тако су Срби опет остали без своје штампарије. Додуше, налазимо где се 1793 год. Јован Јанковић обраћа Краљ. Угарском Савету да му се допусти штампарија и где се 1795 године Јован и рођак му Петар потписују „новосадски штампари“, жале на штампарију Стефановића, да не штампа довољно књига и да су скупа сувише. Међутим по молби од 1793 год. Јанковић је добио дозволу тек 1796 г. и то да сме штампати књиге само на српском језику. Г. Јован Скерлић мисли да је Јанковићима та дозвола дата само начелно и формално, јер се тек 1831 године јавља прва књига из њихове штампарије, која се зове Упутства за сузбијање колере.[1] Штампарију српску купио је и Јован Станковић (1796 год.), али је није смео отворити, те ју је и он продао пештанском Универзитету.[2]

Више од 20 година прошло је док су Срби опет добили своју штампарију. Аустрија је непрестано била у нападним и одбранбеним ратовима. Наполеон чак и осваја један велики део њен. Како су Срби као њени поданици морали да учествују у тим ратовима, а у исто време и морално и материјално да потпомажу устанак у Србији, није им било ни до штампарије ни до књига. Оно мало књига, што је излазило тада, штампано је у штампарији пештанског универзитета и у штампарији Теодосијева у Млецима. Али док још и није Наполеон био и потпуно побеђен од савезничке војске, два млада медецинара Србина успевају да добију од Цара одобрење за издавање једног српског листа. Они почињу да издају Новине Сербске. Први број изашао је 1. августа 1813 г. и „печатан писменима Г. Јоана Шнирера.“ Године 1816 штампане су новине код Шмидбауера, а у години 1819 почињу се штампати у печатњи Д. Давидовића на старом Франшмарку 746 у Дарваровој кући.

[1] Када би се нашле књиге Јанковићеве, које су штампане у Лајпцигу и упоредиле се са овим штампаним у Н. Саду могло би се по словима познати да ли је ова штампарија Лајпцишка, Тајбелова, у којој су штампане Јанковићеве књиге.

[2] Србадија год. 1881 стр. 232.

Одмах по паду Наполеона осетила се, више него икада до тад, потреба за српском штампаријом. Штампарије Шнирера а за тим и Шмитбауера једва су могле још што сем новина да штампају. Потребу још једне српске штампарије нарочито је осећао онај литерарни круг наш, који се, по поновном уласку Турака у Србију (1813), почео да скупља у Бечу и коме је Вук био духовни отац. „Да нам оће Страус“ пише Вук Копитару, „или онај богати Фрајбургер начинити до зиме ту још једну печатњу да бар с тим не натежемо“.[1] Један из тога круга, иначе уредник новина српских Димитрије Давидовић, реши се чак да изучи занат штампарски па да затим отвори штампарију. „Ми се надамо, пише Вук Мушицкоме, за цијело, да ће Давидовић бити српски типограф у Бечу; већ је постао калфа, сад само да је новаца на смјеста мајстор“.[2] Они не могу да дочекају Давидовићеву дозволу. „Вала да би добро било, пише Мушицки Вуку, да нам се подигне слободна типографија пре нег што Давидовић постане типографом“.[3] Ти људи не могу да живе а да не пишу и штампају. Ни форинте Милошеве не могу Вука, који се вечито жали на своје бедно економско стање, да умилостиве да не пише и трчи за штампаријом. „Чрезвичајан је свраблеж књигоиздаваније, пише Доситеј једном свом пријатељу... втора част мојих Собранија вешчејваља да се изда, да би знао у Камчатку поћи“. Белим дворима, пуним подрумима — свему ће он окренути леђа и поћи где му драго, где има штампарија. „Мени је Милош обрекао целу моју президенску плату (840 форината годишње) у пензију а и да живим у Србији и ништа више да не пишем!!! А ја на то не би пристао ни за 10.000 ⧣ на годину“, пише Вук Фрушићу.[4] Фрушић хоће да отвори штампарију у Трсту,[5] С. Илић покушава да оснује у Карловцима[6] а Мушицки резигнирано узвикује: „Еј, да ми је каква мала типографија епископска“.[7] А за то Мушицки, који је духом припадао бечкоме кругу и ревносно им „лиферовао оде и шљивовицу“ за „шпендажу“ господи, да се добије штампа-

[1] Вукова преписка, књ. I. стр. 152.
[2] Ibid. књ. II. стр. 135.
[3] Вукова преписка, књ. 2. стр. 113.
[4] Ibid. књ. II. стр. 675 и 439.
[5] Ibid. књ. I. стр. 673.
[6] Ibid. књ. I. стр. 518.
[7] Ibid. књ. II. стр. 307.

рија и пише Вуку: „Постарајте се сви и са свима силама да добијете типографију. Незаборављена ће вам имена остати у историји изображенаја Србаља (Kulturgeschichte des Serbien). S. S. очајава о помлченију ваше типографије“.[1]

Писмом од 30 јануара 1817 године јавља Вук Мушицкоме „весели глас“ да по уверењу Г. Копитара и Давидовића „у почетку идућег месеца априла почеће се печатити српски Речник у типографији Димитрија Давидовића...“ Уз то га је, вели, поздравио Давидовић да пошаље један аков добре шљивовице да подмаже којегде.[2] Но и поред све њихове добре воље и жртава, на Мушицково питање: „доби ли типографију Давидовић“,[3] Вук је морао 2 октобра 1816 да одговори: „Давидовић још није постао типограф“.[4]

Још пуне две године, од веселог гласа, морали су они давати „шпендажу“ и непрестано „подмазивати“ док је Давидовић фебруара 1819 г. добио условно право да отвори штампарију. „Ово је што сам желео и тражио да добијем и добио сам, с превеликом радошћу саопштавао је он својим читаоцима, хвала Богу и милости судова наших“.[5]

Сви су се радовали томе успеху; Мушицки, пак, кад је чуо од Вука да је Копитар „код Штрауса српска писмена паручио, у мало те није почео играти“,[6] ваљада се највише обрадовао. Он је ту „побједу“ поздравио и стиховима. „Твоја побједа та постаде општа нам“, кликцао је он у њима. Заиста се то и сматрало као општа народна победа. Али је она осем времена и труда стала још и доста новаца. Међутим расположење читалачке публике било је рђаво. Мушицки пише Вуку да му Хаџи-Константин јавља: „да по свем његовом труду за претплатнике на лексикон ништа није успјело. Људи, вели, задивљали, нико неће ни да чује. Зло! Али шта ћемо!“[7] Новине Србске нису боље пролазиле. Њена редакција се жали да им број претплатника, уместо да расте, опада. Метернихов систем полиције и цензуре угушио је био све интересовање света и бацио

[1] Ibid. књ. II. стр. 131.

[2] Вукова преписка, књ. II. стр. 136 и 137.

[3] Ibid. књ. II. стр. 193.

[4] Ibid. књ. II. стр. 195.

[5] Новине Српске. Год. 1819, број 19.

[6] Вркова преписка, књ. I. стр. 142.

[7] Вукова преписка књ. II стр. 143.

га у једну страховиту апатију. „Вести из српских крајева саопштаване су врло кратко и са највећом обазривошћу, ма да је уредништво баш о тим стварима било најбоље обавештено.“[1] Вести су већином превођене из страних новина, тек да би колико толико заинтересовали читаоце за новине и задовољили оно мало радозналости што је код кога застало. Уредништво чак објављује у почетку 1817 и „имена господе прекупитеља Србских Новина за 1816 годину“, да би се „имена поспешитеља Србских Новина на веки знала“. Ово као да је дејствовало: број претплатника у 1817 попео се био на 305.

Давидовић се непрестано трудио: окретао на све начине уређивање, да би стекао што већи број претплатника и успео да новине стално издаје, али су новине опет почеле рђаво пролазити. Поред тога што их је био мали број, претплатници су и онда врло рђаво плаћали. Уредник мора да путује и скупља претплату. Па ипак поред свега тога и поред свег убеђивања уредништва „о великој националној и културној важности новина србских за цео србски народ“, број претплатника 1821 год. спада на 146. Под таким околностима издавајући 9 година лист на своју штету, имајући 30.000 форинти дуга,[2] Давидовић, који је хтео „да доведе народ до просвешченија“, и у оно време када се број претплатника није могао да рачуна много више од 300 „сачувао јаку веру у могућност утицаја и поправке помоћу штампане речи“, који је као и сви учени Срби из Аустрије, који нису могли да опросте српском поглавару што је био више политичар него просветитељ, сматрао да из ослобођене Србије треба да почне преображај целокупног српског народа, напустио је 14 новембра 1827 године лист и штампарију и прешао у Србију.

Власт. Будимовић.

(Наставиће се)

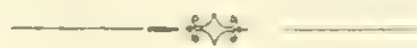

[1] Срп. Књ. Гласник књ. 25. стр. 282.

[2] У Архиви Академије Наука налази се и данас једна неисплаћена меница чија је сума употребљена за штампарију, али их је јамачно било још.

ПОСЛЕ ОПРОШТАЈА

РОМАН

МАТИЛДЕ СЕРАО

— НАСТАВАК —

Ту је била бела трака, чиста и свежа, као да је једно вече раније на то место остављена; као да отада нису прохујале четири године; или као да је нека тајанствена рука уредила ствари тачно онако, како су стојале раније, да би се ово чудно ускрснуће чинило просто као наставак живота. И свуда око себе, у свакој ситници, гледала је дона Марија Гваско то потајно и дубоко настојавање; јер на свакој црти, у свакој боји, на свима стварима огледао се тихи и речити живот, који као да се никако није прекидао, који као да се стално развијао, данас као и јуче, као и пре годину дана, као и пре седам година и који ће се развијати сутра и прекосутра као и јуче и као данас Не само што ни једно парче намештаја не беше померено, не само што су столови, завеси и застори очували свој обични изглед, него не беху, како се чинило, ни постарели; не само што су стотине познатих, омиљених предмета, који су непрестано виђани на том месту и радо гледани на том месту, привлачили на себе погледе својом умилном верношћу непомичних ствари, него су још и стварали утисак као да је време застало, као да их је човек видео јуче на том њиховом месту, па их радосно затекао ту и данас; па чак и у понеким ситницама које су, рекли бисте, биле живе, као да живот не беше престао у тој просторији. Дона Марија Гваско нашла је на сточићу, у својој соби, крај своје постеље, један мали старински часовник на коме су

сахати били плавим бројевима обележени, који је оставила ту када је отпутовала и који је радио полако куцкајући и показивао једанаест и по, као да за све то прохујало време није никако ни застајао. А у неколико вазна стојали су снопићи траве и зеленог лишћа, без и једног цвета, као што је то она увек волела у својој соби за спавање, те тражила најређе и најдражесније траве по облику, најразноврсније и разнобојне листове. Тада није волела мирисе од цвећа у својој соби, бојећи се лаког и шкодљивог отрова; али зеленило из вртова и са ливада, зеленило с поља и брда, лековито зеленило лишћа и траве годило је њеном ведром духу и њеној здравој и лепој младости. И гле сад, као да је пре четири сахата — чак не ни пре један дан — као да је пре четири сахата изишла из своје собе, да оде у походе, да оде у позориште, затекла је, вративши се дома, тај нежни символ слободног поља и поздрав пролећа. И тако је свуда и са свију страна око ње говорио живот, који није никако престајао: фијоке на орману биле су само притворене, као да их је малочас отварала нечија рука; на малом столу за писање било је свежег мастила у дивиту и више табачића хартије, као да је тек пре неколико тренутака писано последње писмо, а крај њих је лежала једна књига у корицама од угасито-зелене свиле, књига која још не беше прочитана до краја, са својом сребрном забелешком на отвореној страни, Саламбо од Густава Флобера. И дона Марија Гваско Симонети, у својој белој хаљини, косе очешљане у плетеницу која јој је виспла низ леђа и била завезана траком од беле свиле, осећала је као да време беше стало.

— Жели ли још што Ваша Екселенција? — рече Кјара механички понављајући речи, које су јој из ранијег доба остале у памети.

— Ништа, Кјара, лаку ноћ.

Када се опраштала са својом верном служавком глас јој је дрхтао од узбуђења и тронутости. Седам година служила је она срцем и душом дона Марију, и мало по мало, па јој беше постала нераздвојна пратиља, која је живела само за њу, не марећи за себе; и за свих тих седам година Кјара је непрестано покорно и одано служила дона Марију, не одговарајући, не гунђајући, никада не изражавајући своје мишљење, повијајући се за њом као њена сенка. И тога дана, који је био онако препун разноликих и противуречних осећања, она је ћу-

тећи, смерно, сломљена срца као и господарица јој, ушла у ту кућу, из које су побегле заједно, од које су толико времена биле удаљене; и као год што је дона Марија на онако чудан начин почињала живот онде где га је прекинула, пошто за дона Марију и време и догађаји беху ишчезли, тако се и јадна мала Кјара, као нека сенка, ћутећи враћала, да буде оно што је и пре била.

И када је верна девојка изишла и Марија је испратила погледом, који беше пун љубави и захвалности према тој толикој несебичности, према том тако оданом служењу, жена седе као и пре на наслоњачу, узе картагински роман с места, на које га је оставила, механички скиде забелешку с отворене стране и упре поглед у слова, очекујући, као и пре некада, свога мужа Емилиа.

— Сад ће он доћи — мислила је дона Марија, читајући нежне описе Саламбине косе и како она одлази у устанички табор, да од Матоа отме Танитин вео, који јој је он упљачкао.

Али није читала дуго. У Маријиној души заче се изнова, и јаче него пре, неко потмуло узбуђење, које се беше неколико тренутака утолило, када јој се учинило да није било ништа и да јој живот није никако прекидан у своме току: све оно што је у тој тихој, мирној околини, пуној никад непрекидане ведрине, стварало нежно, дуготрајно благостање, пренуло се као иза сна и у један мах претворило у стварност. Како је могла да чита? Саламбо јој тихо склизну с крила на под, и Марија устаде, прође кроз своју велику собу, приђе полуотвореним вратима и стаде ослушкивати да ли јој долази муж, Емилио, као што је и пре долазио; желела је да дође, па ма и друкчије но пре, али само да дође, да се згледају у очи, да им се погледи здруже и слију, да јој узме руку и стегне је, да се сети старе, нежне и миле навике: да рашири руке и нежно је пригрли на груди.

— Ја ћу на његовим грудима плакати, — говорила је готово гласно самој себи — он ће са мном заједно плакати, ништа није боље но плакати заједно, када човек хоће неком да опрости и заборави, када је неком опростио, те га моли да све преда забораву.

Али гробна тишина владала је у Гвасковој кући; и ма колико да је ослушкивала, дона Марија не чу да јој се приближују кораци. Будоар, који је био до њене собе за спавање

и који је слабо осветљавала само једна лампа, беше у полу-тами. На другој страни била је књижница њеног мужа, у којој су се пре један сахат састали и где је он остао ћутећи, не испративши је када је излазила. Врата на књижници била су затворена. Отуда се није чуо ни најмањи шум.

— Ради, може бити — помисли жена. Али одмах затим искрсну противна мисао:

— Ради? Шта да ради? У ово доба?

Као нека авет врати се Марија у своју собу, трудећи се да утоли немир који је беше изнова обузео. Ту седе за свој сто, спусти чело, које је буктело, на хладне дланове и покуша да се умири, да се савлада. И оно осећање понизности, што јој је за оно неколико месеци проведених у малом летњиковцу, код Флоренције, у самоћи и кајању, умртвило поносно јој срце, прожма и опет њену душу, која затрепери болећивошћу и љубављу. Помишљала је како је морало бити на срцу њеном мужу Емилију тога дана, то вече, те ноћи, када је извршио племенито и нежно дело и опростио свирепу увреду, када је дао дивна доказа о најплеменитијој великодушности, примајући у свој дом неверницу, бегуницу, ону која је погазила најузвишенији завет и оскрнавила најсветију везу; помишљала је како је он морао патити те четири бескрајне године у истој околини, у истом друштву, немајући од Бога утехе, немајући деце. и како је морао проклињати своју судбину и њено име, име Марија, које је некада волео, а затим омрзнуо; помишљала је коликих ли га је силних моралних мука, огромних моралних жртава морао стајати тај опроштај, који јој је он одавно нудио и који је она примила тек онда када јој се свидело да га прими. Упоређујући га са својом себичношћу, својим љубавним лудилом, бесом своје страсти, Емилио јој се чинио прави јунак, човек пун племенитости и доброте; и осећала је да је ништавна и бедна према њему, те је жудела да га види, да му захвали и изјави му своје дивљење. У тој тишини и самоћи жудне је ишчекивала свога мужа, који беше близу, на оној другој страни собе, иза затворених врата; жудно га је изгледала, да му рекне, да ће га животом пуним предањости наградити за тај његов јуначки опроштај. И стојала је тако, гледајући укоченим погледом у врата, очекујући га да се појави.

Дуго је тако стојала Марија на прагу, који је њену собу растављао од будоара, пред затвореним вратима Емилијеве чи-

таонице; цело њено лице, које су сада разапињали грчеви, изражавало је велику зебњу, а витко јој тело, у пространој белој хаљини, као да се беше укочило од очекивања. Она је горко патила, свирепо патила, када је видела да јој нема мужа, за којим је жудела, којега је жељно очекивала; патила је од те гробне тишине у кући, која јој се чињаше пуста, усамљена, а највише и најсвирепије је патила што се разочарала. И то мучно очекивање, које је дражило све њене притуљене нагоне, сва њена пригушена осећања, постаде јој несносно, и она хтеде да судбину те бескрајне ноћи потчини својој заповедничкој вољи.

— Идем да га потражим — прогунђала је самој себи.

И одлучно прође кроз будоар, приђе к вратима његове књижнице, у којој беше, како је мислила, њен муж и хтеде да закуца, да их наједанпут отвори. Али рука је не послуша; као муња сину јој у глави једна мисао, од које је обузе језа и силан страх.

— Када би помислио... када би помислио... мрмљала је као у бунилу.

И тихо, што је тише могла, веома опрезно, да не би изазвала ма и најмањи шум, задржавајући дисање, врати се сва дрхтећи, напрежући се да савлада дрхтавицу, уједајући усне да би угушила силну зебњу, врати се у своју собу, баци се на постељу, тури главу у узглавља и затвори њима уста, да је нико не би чуо како јеца од страха, ужаса и гнушања. Сав њен женски стид одједанпут је букнуо и добацивао јој оштру и сурову истину: да је она још лепа и млада жена, да је човек, кога је мало час тражила, још млад, да је тај човек њен муж, да је неко доба ноћи, да се она обукла и дотерала као за љубавни састанак и да је она, жена — пошто он није дошао к њој — ишла к њему, на ноге, долазила на његова врата, да, како се чинило, просјачи и тражи не састанак, који би био испуњен болом, сузама, кајањем, састанак двеју дубоко рањених душа, које желе да извидају своје ране, него љубавни састанак.

— Не, не, не — говорила је јецајући у узглављима, бунећи се против те неправедне оптужбе своје савести.

Неправедне зацело! Осећала је да је потпуно чиста од тога греха, тога ниског и гнусног греха, који срамоти и унижава жену толико да сама себе презре; Марија је имала, као што је говорила, само једну љубав и само једног драгана, Марка Фиоре; у тој потпуној и снажној страсти живела је она три

године, што их је провела ван Гваскове куће, и наједанпут, али на вечно, њено срце и њена чула постали су хрпа пепела. И као год што у времену свога највећег љубавног заноса није хтела своју душу и своје тело делити између Емилија Гваска и Марка Фиоре, као год што је све заборавила, све одбацила, да би била само једнога, и као год што је једним пламом спалила све што јој је живот даровао у љубави према Марку Фиоре, тако ни сад, пошто се вратила у своју кућу, да изнова живи крај свога мужа, није ни за часак помишљала да би требало да себе понуди и преда као опипљиву и стварну залогу, као жртву новом брачном животу. И помисао, да би њен муж чувши је како куца на врата, чувши шкрипу кључанице и видећи је где му долази, у то позно доба, у меканој, белој одећи, као и пре некада, премда је није тражио, помисао да би он могао помислити на какву чулну понуду, изазва у њој буру од гнушања, стида и страха. Ах! Марија Гваско као драгана беше умрла, умрла с љубављу која је кратка епизода у човечјем животу, бескрајно краћа но све оне кратковечне ствари из којих је живот састављен и којима би човек био рад дати свој век! Љубави беше крај, драгана је умрла, и Марија Гваско осећала је да су се у њој угасиле све сладости чула. Па када су јој душа и срце, у Венецији и у Риму, осетили неизмерни и неизгладиви бол што је изгубила моћ чула и осећања према милом јој драгану, она није ни могла никада, никада више марити ни за љубав ни за драгана, па ни за свога мужа Емилија Гваска.

— Бог ме је скрушио и умирио ме — мислила је она сада, утољавајући мало по мало свој унутрашњи немир. — Ја могу остати верна прошлости, јер ме је смрт дотакла, те сам ступила у последњи мир.

Али да ли је човек, који је ту, у Маријиној близини, дисао, живео својим непознатим, али снажним животом, да ли је тај човек, који је први стиснуо у загрљај њу, своју закониту жену, који је и за време неверства, онда када она није била код њега, очувао сва своја мужевља права на њу, да ли је тај човек био мртав за љубав, да ли његова чула беху умрла? Да ли су прохујале године њега отргле од заноса страсти, да ли су га одвикле од свих ватрених полета бујног живота? Па ако није умро, ако је живео, шта ли је мислио, шта ли је захтевао, шта ли је могао захтевати, у том тренутку или доцније, од Марије?

— Онда ме је волео... волео ме је... — говорила је она самој себи, премишљајући и лешкарећи уздигнуте главе на углављу.

Па и сад ју је Емилио морао волети. То јој је говорио женски нагон у тој тихој, пролетњој ноћи, у то глухо доба; то је она јасно и разговетно осећала; то јој је потврђивала свака чињеница свакодневног живота; то јој је сведочила и сама његова великодушност.

— Само онај ко воли прашта — мислила је она у потајним мукама, које почињаху обузимати њену душу.

Беху то необичне муке, муке оних створења која не воле, која не могу волети, која би могла своје срце искидати, али љубави у њ не би могла унети, а која други ипак срдачно и одушевљено воле; беху то муке што их живот задаје тисућама и тисућама невољних људи и жена, који нису кадри да воле а који морају сносити љубав других, сносити је хладно, равнодушно, и мерити сву њену величину, не делећи је и, напослетку, осећати цело њено бреме, сву њену досаду, сву њену одвратност! Биле су то неописане муке, које су у Маријине раздражене и претерано осетљиве живце уносиле стрепњу. Устала је и престрављеним погледом укочено гледала у врата, дршћући од страха да не наиђе Емилио, да јој не дође, заљубљен као и пре негда, још заљубљенији, разбуктан за њеног одсуства и свога удовачког живота, сагоревајући у бурној жудњи; и она, у тој својој душевној грозници, која јој прожимаше сва чула и сва осећања, стукну и дође до врата своје собе, очајно кршећи руке, не знајући куда да побегне од те опасности. И оно што је страсно желела и жудела да буде: да јој дође тај поштени и добри човек, кога је онако унесрећила, да јој дође човек кога је жудно ишчекивала, те да чује његов глас, речи којима јој опрашта и да она њему још једном изговори речи пуне понизности и кајања, да јој дође не брат, не пријатељ, не напаћена душа, која тражи лека и утехе, да јој дође човек, муж, који беше јак у својој љубави, јак у свом нагону, јак у свом праву, све то што је страсно жудела да буде чинило јој се гнусна и срамна бездан, у коју би се сурвала са свим својим женским поносом и са свим својим женским достојанством.

— Шта да радим? Шта да радим сад? — узвикивала је, као да је сама, као да зове у помоћ.

Али у Гвасковој кући влада је потпуна тишина. Пошто је савладала свој самртни страх, Марија прође опет кроз своју собу и механички, као да извршује нечију одлучну наредбу, уђе у будоар и заврну електрично осветљење. Мали салон утону сав у помрчину. Вративши се у своју собу полако затвори за собом врата, али се не усуди да окрене кључ. Затим се онако обучена завали на своју постељу, оставивши упаљену лампу; напреже своју исцрпљену снагу, не би ли је одржала и своје уморне живце да је не би издали: толико се бојала да је не ухвати сан, те да когод, можда, не уђе у њену собу, а овамо није имала снаге да се закључа. Двапут или трипут трзала се из бунила, које је беше обузело, устајала у постељи и опет се заваљивала, ништа не видевши и ништа не чувши. Напослетку је пала у тежак, олован сан.

Када је Кјара, у обично доба, незвана као и увек, ушла у собу, затекла је своју госпођу где обучена спава на постељи. Електрично осветљење је још светлило, ма да сунце већ беше високо одскочило. Она угаси осветљење, отвори полако прозорске капке и стаде уређивати растурене ствари, знајући да ће тако пробудити госпођу. И када се окренула, виде како је, бледа као крпа, отворила очи; рече јој добро јутро и доби уморан одговор; потом дона Марија опет затвори очи, завали главу у узглавља, као да није рада никога видети. Неки занос задржавао ју је у тој поремећеној постељи, жеља да ништа не зна, ништа не види, ништа не чује. Млада девојка уђе и изиђе двапут или трипут својим ритмичним и лаганим кораком; напослетку дона Марија подиже главу и упита је:

— Које је доба?

— Сад ће девет — и показа јој на стари часовник с плавим бројевима. — Хоћете ли да спремим купатило?

— Одмах... одмах... — рече она изнемоглим гласом.

Кјара је погледала тако престрављено, да дона Марија похита да је умири.

— Не бој се, није ми ништа, ништа.

У исти мах јој је једним неодређеним покретом и погледом упутила питање, које је верна служавка одмах разумела.

— Господар је отишао...

— Отишао? Куда?

— Послом, у Велетри. Враћа се довече.

— Кад је отпутовао?

— Јутрос, у седам. У саму зору звао је свога момка Гаспара.

— А где је спавао? — упита дона Марија после кратког оклевања.

— У својој новој соби, Екселенцијо.

— У својој новој соби?

— Тамо доле; иза билијарске сале.

Потом су обе ућутале. Бледа као крпа, помућених очију, држећи руке састављене око колена, махала је Марија полако главом, као да јој је тешко, као да је нешто боли; и напо слетку рече:

— А... а од када спава господар у тој соби?

— Одавно — промрмља девојка оборених очију.

— Кажи ми од када, Кјара — рече госпођа намрштивши лице.

— Откако је отишла Ваша Екселенција.

— Ах! — оте се само из дона Маријиних груди. И не рекавши ништа више спусти главу на узглавље.

Кјара је стојала и очекивала њене наредбе

— А за мене тамо нема места? — рече дона Марија умореним гласом.

— Нема, Екселенцијо.

— Господар није оставио за мене никакво писамце?

— Не, Екселенцијо. Али чини ми се да сву ноћ није спавао.

— Ко ти је казао?

— Гаспар.

— Ах!

Ни речи више не прозборише њих две.

У почетку свога првога дана после опроштаја прочита дона Марија Гваско у својој души ове разговетне и неизгладиве речи:

— Опростио ми је, али ме се клони; опростио ми је, али ме мрзи; опростио ми је, али ме презире.

И мркну јој свест.

III

Виторија Фиоре била је сама у малој дворници „Хотела де ла Пе“; беше обучена за излазак, са шеширом и рукавицама, и, држећи у руци златну торбицу и бели штит, шетала је од балкона до врата и изгледала свога мужа, којега је већ пун сахат чекала. И кад год би сишла с балкона, који беше окренут белом Лунгарну и светлој реци, и пришла вратима да погледа у ходник, иде ли Марко, на лицу би јој се оцртало болно нестрпљење. Пролазећи покрај једног великог огледала, двапут или трипут погледала је у њ и тужно омахнула главом. На лицу ове младе невесте није лебдео онај бујни, весели осмејак што изражава љубав, срећу, поуздање у дугу будућност испуњену ведром срећом; она је била замишљена, узбуђена и понекада просто на мукама, као да јој се душа никако не може да смири. Готово пун сахат чекала га је. Где ли је могао бити, с ким ли се то састао, што ли га нема? Већ је читав сахат како се спремила, да с њим изиђе у лепе, светле, љупке флорентинске улице, да пешице, као што је он волео, прођу између дивних кућа и храмова. Али Марка не беше. Где ли је он, где? Уједанпут стаде је нестрпљење тако кињити, да њено бледо лице позелени и она се маши руком срца, као да ће да се сруши. Али у тај мах у ходнику се зачу познати јој корак, и у њеној души наступи неочекивана, ненадна промена: за трен ока Виторија се прибра, крв јој јурну у образе, а лице јој доби тако тих, тако весео израз, да је њиме могла обманути и најискусније око; и да би обмана била још потпунија, узе она да закопчава једну рукавицу.

У собу уђе Марко Фиоре, носећи у руци велику киту белих јоргована и румених, као кадифа меканих ружа; заносан мирис рашири се по соби.

— Прилично си ме чекала, Виторија — рече он — али у накнаду за то донео сам ти цвећа.

— Нисам те дуго чекала; нисам чак ни осетила — одговорила је она, лажући.

— Имао сам неких послова — додао је он, не објашњавајући ништа даље. — Зар ти се не допада то цвеће?

— Допада ми се, допада — рече она журно, али без одушевљења. — Хвала ти, Марко; врло лепо цвеће.

И загњурила је у њ своје лице, као да је рада скрити га. Он се беше завалио на једну столицу, као да се заморио дугим

трчањем или као да му је досадно. Чинило се да беше заборавио, да је дошао по њу, да је изведе, те да прошетају покрај бујне талијанске реке, коју су са Лунгарна замишљено посматрале стотине занесених драгана и младенаца. И Виторија, која је стојала крај сточића, на који је спустила цвеће, села је сада, а своју торбицу и свој штит метнула такође на сточић.

— Како је дивно цвеће у овој Флоренцији! — рече он с расејаним осмејком. — Кад год дођем овамо, обузме ме нека махнита, нека луда жеља, да их прикупим што више, да их стрпам све, кад би било могућно, у своја наручја, у своју собу...

— Ти си више пута био у Флоренцији, је ли? — упита она хладно, као да га је, готово, хтела ма шта да упита.

— Јесам — одговори он, не обраћајући пажњу ни на питање ни на тон. — Не разуме свак овај предео, те га свак не може ни волети. Ово је предео љубави и поезије... — заврши он, као да сам себи говори, с таквим изразом, као да се сећа нечега што је било давно.

Ћутећи, ведра лица испод венца од поточница на шеширу јој од белог тула, Виторија Фиоре није га, како се чинило, ни слушала. И пошто Марко, њен муж, не устајаше са столице, пошто се не спремаше за шетњу, свуче она полако беле рукавице, углача их рукама и метну на сто, покрај торбице и штита.

— Ти га ниси никад гледала увече, ноћу... Виторија, али кажем ти, да је то предео за сневање. Ићи ћемо довече, хоћеш ли?

— Да идемо — одговори она мирно, мало расејана, дигнувши беле, дуге и нежне руке, да извуче из свога белог шешира две велике бисерне игле.

— Морамо ићи, само ако буде лепо вече — додаде он, занет у своју мисао. — Излази ли месец... Виторија?

— Чини ми се,... мислим — одговори она исправљајући белим и шиљастим прстима цвеће на своме шеширу и, како се чинило, не обраћајући пажњу на оно што је њен муж говорио.

— Добро, дакле, ако има месечине и ако месец доцкан излази, онда треба око поноћи отићи под Оркањину Лођу. Сећаш ли се Оркањине Лође? Видела си је јуче.

— Да, видела сам је јуче — одговори она, брижљиво савијајући свој бели вео.

— У то доба нема више света по флорентинским улицама; то је миран, па помало чак и сетан град. Тада треба сести на

степене Оркањине Лође, под кип Јудите, која је управила очи небу, држећи у рукама одсечену Холофернову главу; треба гледати преда се, на пијацу дела Сињорија, и све визије изићи ће пред очи ономе ко уме да сања...

— Какве визије? Какви снови? — упита она хладно, играјући се са својим златним ланчићем.

Марко је погледа, мало зачуђен.

— Зар ти никада не сањаш, мала Виторија? — упита је он мало подругљиво.

— Никада — одговори она сухопарно.

— Чак ни о мени, када нисам овде? — И глас му је био још подругљивији.

— Када ниси ту, чекам те, ништа више — промрмља она.

— Није Бог зна шта; али не мари ништа! — и прсну у грохотан смех.

Она обори трепавице, као што је чинила свагда кад год би хтела да прикрије своје помућене очи, и стиште нежне усне као и увек, кад год би хтела да јој се не измакне ни једна реч; и то је учинила тако, да расејани човек то није ни опазио.

— Зар нећеш цвеће да метнеш у воду? Не волиш зар цвеће? — упита је, вративши се на свој први разговор.

— Сад ћу, сад — одговори она.

И полако узе цвеће, раздреши га и, готово не гледајући, стаде га механичким покретима руку разастирати по столу.

— Једанаест сахати — рече он, погледавши у часовник — баш бих волео да се мало одморим; тако сам уморан! Ово је, мора бити, умор од пролећа.

— Иди, па проспавај мало; још сахат и по има до доручка — одговори Виторија, не окренувши се.

— Зар ти ниси уморна!

— Не. Ја нисам излазила.

— Истина је. Зар тебе пролеће не замара?

— Не.

— Ја се осећам исцрпен — додаде он. — Идем да легнем. А ти? Шта ћеш ти да радиш?

— Писаћу кући.

— Браво! Пиши и за мене. Кажи све, мала Виторија.

— Ти ниси никако ником писао, Марко — рећи ће она.

— Лен сам да пишем писма, мала Виторија.

— Јеси ли увек био такав? — упита га она.

— Нисам увек — одговори он, ухвативши се у клопку. — Au revoir, Виторија; занимај се ти тим цвећем.

— Добро.

— Au revoir, au revoir!

Он отиде у другу собу. Још неколико минута је она механички сређивала румене руже и гранчице белог јоргована који је заносно мирисао; затим, на врховима прстију, приђе вратима собе за спавање, погледа и ослушну. Марко, њен муж, спавао је, а на лицу му се огледао неописан умор. Она се онда врати столу, паде на столицу, спусти главу, руке и тело на сто, малаксала, утучена.

— Боже мој, Боже мој! — зајадиковала је, стегнутих зуба да се не би чуло.

А свеже грачице јоргована и дивне румене руже беху јој под лицем, под рукама; осетила је њихов мирис и с гнушањем их одгурнула, те су попадале на под и ту остале; затим је очајнички, али пригушеним гласом, да се не би чуло, призивала Бога у помоћ.

— Одлучи, мала Виторија — рече јој он, у великој дворници, разастрвши малу географску карту на мраморном столу. — Ти би требало да одлучиш. У Милану смо: разгледали смо саборну цркву, музеј Брера и Сфорцин замак. Других знаменитости нема. Одлучи!

— Ја велим да отпутујемо, пошто ти не мариш више да останеш — одговори она опрезно као и увек.

— Али којим путем да идемо у Париз? Да ли одавде право кроз Готхард? Хоћемо ли да се навратимо у Турин, па оданде кроз Мон-Сени? Погледај на карту, проучи добро, па онда одлучи.

Откако су били на путу, он је према њој непрестано одржавао тај љубазни, пола нежни а пола шаљиви тон, као какав извежбан, већ заморени путник, који је све видео, све искусио, али који се труди да неискусном и новом путнику послужи као вођ; и сва његова настојавања имала су у себи нечег старатељског, у сваком његовом поступку огледао се човек, који се жртвује за проводњу, благостање и срећу других, не учествујући непосредно ни у тој проводњи, ни у том благостању, ни у тој срећи. Ту нежњу тежњу није било могућно прикрити, и осетљива Виторија схватала је цео њен замашај. Ни у Флорен-

цији, ни у Пизи, Сијени и Болоњи, Марка није ништа занимало, и њему је било све једно да ли ће становати у једном или другом хотелу, да ли ће пут наставити овим или оним раскошним возом; али да његова мала Виторија све види, да у свему ужива, да дан проведе пријатно и не замарајући се много, да је угосте најотменији хотели и да јој железничка кола с постељама олакшају пут и учине јој га пријатним, то беше његов главни посао и његова највећа брига. И одиста, он је према сваком призору и свакој промени, према поласку на пут или доласку с пута, био хладан као оно човек који је све проживео и све видео и који нема шта више да проживи ни види.

— Одлучи, дакле, Виторијета! Да ли кроз Готхард или кроз Мон Сени.

Није ли се дакле понашао према њој као према детету, коме је брижни старалац? Нису ли то сведочила и сама та нежна тепања, која беху израз нежности, а не страсне љубави? Виторија Фиоре обори поглед на карту, али је не гледаше. Затим, дигнувши очи, рече му:

— Којим би ти путем ишао, Марко?

— Ох! ја! — викну он слегнувши раменима. — Ишао сам толико пута и једним и другим.

— Ах! — учини она. — Теби је дакле све једно?

— Дабогме! Али пут кроз Готхард је лепши.

— Онда ћемо ударити оним другим — рече она.

— Ти као да волиш да се противиш, Виторијета? Зашто бираш пут, који је мање леп.

— Тако — рече она хладно, слегнувши раменима.

Он се намршти. Овда онда запрепашћивали су га њени ледени одговори и расхлађивали оно нежно старање, којим се он трудио да је учини срећном и задовољном. Када би се то нежно лице ражалостило, те стиснуте јој усне личиле на пупољак, који сунчев зрак не може отворити, њега би обузело неко разочарање и сета. Његови напори били су тако огромни! Да би био онако обилато нежан, требало му је великог моралног труда, морао је да напреже своја осећања. Међутим она није ништа схватала. Једном речи, једним изразом лица, убијала је у Марку сваку добру вољу. Али зар се Марко Фиоре не беше посветио Виторијином добру и Виторином срећи, како би свој живот изнова испунио неким осећањем, неком мисијом, неком

дужношћу, те тако попуни ону огромну празнину и пустош љубави која је умрла? Не беше ли му задатак, да мало по мало, непрестаним радом, лепим осећањима, милом наклоношћу, извида то кукавно срце коме су свирепи немар и дуго неверство задали самртне ране? Не беше ли му дужност потрудити се, да она заборави све што је због њега пропатила? А што се та љубоморна и увређена душа није потпуно умирила, што се та презрена душа, коју су разапињале муке дугог очекивања, није још отворила и затреперела у радости, била је, може бити, у праву, те је требало да човек према њој буде племенит, трпељив и благ, као оно према болеснику, који је тек ступио на стазу оздрављења и који још у костима и крви осећа језу од болести.

— Дед, дакле, мала Виторија, настани да се раскрави тај лед што ти је обвио срце; реци какву жељу, реци да нешто хоћеш, жено моја и госпођо моја — поче он опет оним пола шаљивим а пола нежним тоном, који је радо употребљавао према њој.

Јадна залеђена душа осећала је једино нежност тих учтивих речи, а сјајни поглед бистрих очију питао је благог тиранина тога женског живота.

— Шта хоћеш, дакле, Марко?

— Да рекнеш неку мисао, да изнесеш какав предлог, како да наставимо наш пут! Зар ти не знаш ништа? Зар се не можеш одлучити? Помоћи ћу ти ја, мала Виторија. Ти хоћеш да идеш у Париз?

— Да.

— Одмах?

— Чак и вечерас.

— Врло добро. Вечерас, дакле, и кроз Мон Сени; нећеш видети најлепши део пута; али не мари ништа. Докле желиш да останеш у Паризу?

— Докле ти хтеднеш — рече она помало се смешећи.

— Добро, десет до петнаест дана. У који хотел хоћеш да се настанимо?

На то питање она се трже и обори очи.

— Све једно ти је, може бити? Ако ти је све једно...

— Није ми све једно — промрмља она, очевидно веома се напрежући да каже своју мисао. Била бих рада... била бих рада да се настанимо у каквом новом хотелу у коме још ниси био.

И samrtno bledilo obli joj lice, pošto se jednom usudila da kaže svoju tajnu misao; potom joj lice porumeni, a oči se navodniše suzama.

— Ако је само то — рече полако Марко Фиоре — лако ћемо. Отићи ћемо и Elisée Palace.

— Хвала — рече она — хвала.

Не усуђиваше се да му пружи руку, јер су били у великој дворници „Хотел Милана“, у коју су путници непрестано улазили и из ње излазили, те је свак у пролазу погледао на тај лепи, дражесни пар, а нарочито на плаву и румену жену, чија је нежна лепота у свакој црти била примамљива.

— А у Паризу — поче он опет — каквим животом мислиш да живиш, Виторија?

— Ах, то не знам! — одговори она ведро. — Још дететом слушала сам о том чаробном и опасном граду, али нико ми није причао о њему нешто одређено. Знаш већ да нас девојке у Риму одржавају у незнању? И ти мене Марко мораш понекад сматрати као веома глупу!

— Ја ћу ти сада у неколико речи казати, како се у Паризу за десет до петнаест дана може живети на два начина. Ти знаш да ми тамо имамо рођака и пријатеља; знаш добро да је наше венчање објављено у листу „Фигаро“ и „Голоа“; знаш да су из Рима послате позивнице у половину света; и напослетку сви знају, да ми сутра путујемо у Париз. Схваташ ли ти сад важност овога што́ ти ја говорим? — прекиде он свечано свој говор.

— Схватам потпуно — одговори она смешећи се и повлађујући му.

— Слушај онда даље. У Паризу живи моја баба, баба свију Фиореа, укратко, баба целе породице, баба, коју ми поштујемо и високо ценимо, којој ће бити, чини ми се, осамдесет година. То је војвоткиња од Алтомонте, легитимисткиња, која је себе пре четрдесет година прогнала из Италије, femme terrible, којом су нас децу застрашавали ноћу, када не бисмо могли заспати...

— Ох Боже! — узвикну она, смешећи се.

— Дакле, мила моја Виторија Фиоре, цвете над цвећем, као што рече онај песник из Спела приликом нашег венчања, има један, први метод за живљење у Паризу, а то је овај: доћи тамо званично, упутити молбу војвоткињи од Алтомонте, да нам допусти да јој пољубимо руку, јавити о доласку свима ујацима,

теткама, пријатељима и пријатељицама; примити све позиве на доручак, ручак, чај, позориште, вечеру; сваки дан имати три доручка, два ручка, три позоришта, две вечере; немати мира ни покоја; не моћи разговарати једно с другим, осим минут два увече, кад хоћеш да паднеш од умора, и минут два изјутра, кад те језа обузима при помисли на страховити програм страпаца за тај дан. Наравно, ти ћеш обући своје најлепше хаљине за походу, за позориште, за garden party, балске тоалете, метнућеш цео свој накит, увек дакле „гала", а оно мало времена, што ти преостане, употребићеш на то, да пет пута дневно мењаш одело, шешире, рукавице.

— Чини ли се теби да је све то занимљиво? — упита она не трепћући.

— А чини ли се теби да је занимљиво, мила?

— Сад ми кажи други метод, да бих могла судити...

— И да би могла бирати, мила моја Минерво. Други је метод: доћи у Париз да се не зна, остати потпуно непознати; махнути се поносне и надувене војвоткиње од Алтомонте; махнути се свих рођака, свих пријатеља и пријатељица; не јављати ни у једним новинама о свом доласку и, напротив, чинити све да се не дозна да смо дошли; живети у потпуном миру и слободи, ићи онамо куда хоћемо да идемо, похађати она места, где ћемо се у истини провести; ићи у шетњу у околину Париза, која је права поезија од свежине и бујности, из Фонтенебла у Сен Жермен, из Шантиљна у Анген, све саме идиле, Виторија. То је нешто много боље него салони војвоткиње од Алтомонте, у којима она већ четрдесет година живи и који су сухопарни и укрућени као и сама она! Укратко, то ти је весео, мио и слободан живот, у коме нема никакве досадне ни тешке обавезе.

Оборених очију беше се Виторија Фиоре удубила у мисли. Напослетку упита:

— Како ми се чини, Марко, ти си у Паризу увек, или готово увек, живео на тај други начин?

— Не готово увек; увек.

— Онда, Марко — рече она хладно и сухопарно — онда ћу изабрати онај први начин. Чини ми се да је пристојнији.

— Имаш право, Минерва. Нека буде тако — заврши он, још хладније но она.

Виторија Фиоре, која је путовала у Париз, седела је у девет и по увече у једном купеу sleeping car-а и при светлости мале, дражесне електричне лампе, прикачене о кадифени наслон, пажљиво читала неку књигу с корицама од црвеног платна. У ходнику је стојао Марко Фиоре, пушио цигарету и кроз прозор посматрао у ноћи мрачни предео који је брзо промицао. Тек пре четврт сахата беху у трпезарији вечерали, те је Марко ћутећи и с уживањем пушио.

— Виторија? — зовну је он с врата.

— Шта је, Марко?

— Јеси ли уморна? Хоћеш ли да наредим, да се наместе постеље?

— Немој. Нисам уморна.

— Могу, дакле, да пушим?

— Пуши, пу̀ши.

Она настави читати. То беше Бедекеров вођ по Паризу; мирно, методички трудила се она да, пре свог доласка тамо, попуни своје знање, те је пажљиво читала све оне опширне, сухопарне, баналне, али тачне описе. Виторија Фиоре беше скинула свој путнички шешир, свукла угасито плави вунени жакет, те је била у блузи од нежне беле свиле, која се на врату и мишицама провиђала; у узаној, краткој, набраној сукњи од угасито плавог штофа оцртавале су се нежне, танке ноге, на којима беху црне ципелице и које беше подигла на супротно седиште; о њеном појасу од мекане беле коже, који беше закопчан копчом од злата liberty, висило је осам или десет необичних, уметничких златних ствaрчица, које је готово све носила среће ради; на левој руци, на домалом, имала је само прост златан прстен, бурму, символ брачне верности, а на десној руци, на домалом, величанствен, сјајни сафир у брилијантима. Њена дивна плава коса беше у вис издигнута и тако сплетена у природним и сјајним валима; посматран са стране, њен лик је био неописано леп, а дивна и мала затворена уста личила су непрестано на пупољак који се отвара.

Марко баци остатак друге или треће цигарете, па уђе и седе крај ње. Виторија је и даље читала, као да и не види да је он уз њу.

— Виторија! Виторија! — прошапута јој, примакнувши јој се мало — шта, да нећеш тог Вођа да научиш на памет?

-- Веруј ми да је врло занимљив, Марко — одговори она озбиљно.

— Ти си, Минерва, ваљда, једино створење које сматра да је Вођ занимљива књига!

— Па ипак, туђинци, туђинке...

— Дабогме: енглеске misses, немачке Fräulein, ружне и немиле девојке, хладне као санта леда...

— И плаве као и ја... реци, Марко — додаде она доброћудно се смешећи.

— Боже ме сачувај, да хоћу тебе да вређам, божанствена Виторија — рече он и узе да се игра златним стварчицама што су јој висиле о појасу. — Ти си плава и бела, истина је, али Талијанка, и мило си ми створење.

Она бојажљиво погледа у врата; а он, да би је умирио, упита је:

— Ко ти је поклонио све те златне стварчице, мила?

— Ох, Марко... моја сестра... моја мајка... твој брат... па и сам ти.

— Истина је, Виторијета — настави он умилним гласом пришавши јој и обухвативши је руком око стаса. — Ја сам ти дао тај стари шешир с пауковом мрежом и пауком у њој; дао сам ти ово звонце с бисером; па онда дао сам ти и ову стару ципелицу, символ верног пријатељства. Та зар ти ниси пријатељица отменог и милог племића Марка Фиоре, дона Виторија?

Марков глас, докле је тако говорио, био је пун чежње и постајао све заноснији; он беше потпуно привукао к себи Виторију и држао ју је у загрљају, а рука му се играла с меканим и еластичним појасом.

— Видеће нас, Марко — молила га је она, погледајући преплашено на отворена врата — свет пролази непрестано, ви, дећe нас, молим те...

— Нећу да радим ншшта ружно, Виторијета — рече он својим звучним, пријатним гласом. — Уосталом ови кондуктери купеа sleeping car гледају само: драгане, младенце, веренике, у кратко...

— Али други путници, Марко, други... — промрмља она стидљиво.

— Никада се нисам обазирао на друге, када ми се нешто свиђало — рече он смешећи се. — Уосталом, да бих ти учинио по вољи...

И не скидајући руку са Виторијиног паса, брзим покретом притвори вратанца и умило, нежно, узе јој десну руку и стаде се играти танким прстима, обасипајући један за другим кратким и лаким пољупцима. Виторија би се као и увек у тренутцима, када би Марка обузела та љубавна нежност, веома збунила, а срце јој се узрујало од тих миловања; и понекад та узрујаност не би јој дала ни да проговори, да се изрази, да учини ма и један покрет; била би непомична, као да ју је силна бура од осећања скаменила, докле би се он, заљубљен, али непрестано јак, заљубљен али наклоњенији да срећу дели него да је прима, титрао с душом и чулима Виторије Фиоре као на харфи.

— Дакле — рече јој он, мешајући помало иронпје у свој љубавнички глас — ти нисп више Минерва? Не читаш више Бедекера?

— Ти то нећеш... — промрмља она дрхтавим гласом.

Јер он сад беше скинуо руку с њеног појаса и прстима је пипкао по белом врату, чупкајући јој нежну плаву косу, увијену у мале коврџице, које није могла одржати у реду никаква укосница. Виторија, ћутећи и помало бледа, зажмурила би кад и кад; двапут или трипут повукао је он у заносу мало јаче.

— Боли ли те, а? Боли ли те?

— Не, не — одговорила му је она мало теже дишући.

— Хоћу ли онда да наставим? Могу ли ти почупати сву косу?

— Сву, сву — одговорила је она зажмуривши.

Нежно, милујући је, зарони он своју руку у плаве, мекане вале; неколико укосница паде на под; он се смешио, тако дражесно, тако заносно, да се његова презаљублена жена осећала као да умире од уживања. Затим, полако погну Виторијину главицу, привуче је к себи и пољуби иза уха. Дубок уздах отрже се жени из груди; видело се да је била потпуно, силно збуњена, сметена, докле се Марко Фиоре и даље сасвим мирно смешио, господарећи самим собом, али господарећи у главном том женом, њеним животом и њеном смрти. И држећи јој још руку у валима плаве косе, окрену он своје лице њеном и усне им се стопише у један пољубац.

— Волиш ли ме? — изусти она тихим гласом, као кроза сан.

— T' aime... — одговори он.

Неко закуца на врата; то беше кондуктер кола за спавање, који је хтео да пита, да ли да спреми постеље. Потпуно мирно

и не збунивши се ни мало, устаде Марко Фиоре и изиђе из купеа. Виторија Фиоре беше устала и лице окренула кожним тапетима. Свој бели рубац стиснула је на усне и гризла га је. T' aime? Шта ће та реч? Шта је требала та реч? Марко јој је није никад изговорио. T' aime? Израз страсне навике; неки старински израз, који се не заборавља, који се не може заборавити. T' aime? Кога? Коју? Гризла је свој рубац.

Превео с талијанског
Михаило Добрић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Д-р Милета Ст. Новаковић: **Друга хашка конференција мира** (Београд 1911. год. страна 182. Цена 2 динара).

Два основна питања, питање о осигурању трајног и вечитог мира и питање о разоружању, требало је да реши Прва Конференција Мира држана у Хагу 1899. године. Припремана и отворена са сувише великим веровањем у лако и брзо решење постављених питања, та је конференција пред стварним тешкоћама, које приређивачи или нису увидели, или нису хтели да увиде, морала да се сврши потпуним неуспехом. Непосредни и стварни резултати Прве Конференције Мира, који се састоје у неколико међународних уговора о извесним међународним питањима, специјално уговор о мирним начинима за решење међународних спорова, тако су скромне природе, да не одговарају ни у колико оном звучном називу, који је конференција имала као Конференција Мира!

Неуспех прве конференције подстакао је политичаре и државнике, у првом реду саме учеснике Прве Конференције, да раде на остварењу истакнутог циља. У место непосредног решења питања о обезбеђењу мира, и о разоружању, истицало се сада посредно решење, путем ширења уговорних веза међу државама. У место једног уговора, којим би се учинио крај свим евентуалним заплетима, тежило се стварању разних начина, којима ће се поједини заплети отклонити. Па ипак, при свем том, што је Друга Конференција имала знатно скромнији програм, она је такође хтела да се реши једно основно питање,

питање о увођењу обавезног изборног суђења, и на том питању она је пропала...

Конференција је сазвана и отворена у јуну 1907. године, у присуству 174 делегата из 44 државе. Све европске државе биле су заступљене на конференцији. Све америчке државе сем Костарике и Хондураса, и све азиске осим Авганистана. Као основ за рад конференције узет је програм предложен од стране Русије, и који је садржавао ове четири тачке: 1. Прерада конвенције од 1899. год. о мирним решењима међународних сукоба; 2. Допуна конвенције од 1899. год. о правилима и обичајима при сувоземним ратовима, нарочито о забрани извесних срестава за ратовање; 3. Израда нарочите конвенције о обичајима и правилима при поморским ратовима; 4. Проширење конвенције од 1899. год. о положају рањених и болесних у поморском рату. Конференција се, да би лакше савладала посао, поделила у комисије и почела је рад по нарочитом претходно утврђеном пословнику. Комисија је било свега четири. Прва комисија добила је најважнији предмет. Она се имала да бави свима питањима, које се односе на мирно решење међународних сукоба. Осталим комисијама додељена су питања из других тачака програма конференције.

Рад прве комисије има највећег значаја, јер се питање, којим се она бавила, може једино сматрати као питање, које би долазило у надлежност Конференције Мира. Та се комисија поделила у две подкомисије: прва је имала да реши главно питање о мирним решењима међународних спорова, док се другој ставило у задатак да изради уговор о међународном суду за ратну пљачку. Из крила прве подкомисије образован је нарочити одбор А, коме је поверено да реши питање о обавезном изборном суђењу, као средству за мирно решење међународних спорова. О обавезном изборном суђењу говорило се већ у последњој или IV глави конвенције од 1899. год., али само као о једном начелу, које би требало усвојити. Задатак је био друге хашке конференције да идеју о обавезности суђења што више прошири и да јој одреди што веће поље примене.

Прво начелно питање о потреби обавезног изборног суђења није задавало никакве тешкоће. О томе је сагласност била потпуно постигнута и нико од делегата у начелу није имао ништа да примети против саме идеје о обавезности суђења. Међутим, чим се истакло питање о обиму изборног суђења и о начину

његовог извођења, одмах су се виделе знатне разлике у погледима и мишљењима. Док су једни делегати били за то, да се заведе такво изборно суђење, које би обухватило велики број држава и тиме тако рећи обезбедило трајни мир, дотле је друга група држава, на првом месту Немачка, изјавила, да тако широку примену обавезних изборних судова не може да прими. По мишљењу немачког делегата, барона Маршала, треба остати при ономе, што је утврдила конвенција од 1899. године, то јест, оставити појединим државама да између себе закључују посебне уговоре о обавезном изборном суђењу. Између две државе није тешко увести обавезно изборно суђење, јер су познати конкретни фактори, који могу довести до сукоба, тако да је сасвим могуће прецизно одредити обим и домашај конвенције. На против, кад уговор треба да се простире на већи број држава, нема се конкретних чињеница, тако да се мора употребити једна општа и неодређена формула, која по мишљењу Маршалову, не би имала стварне садржине. То би била палата са лепом фасадом, али у којој нико не би могао становати.

Преко ове несагласности прешло се и у поменутом одбору А, састављеном из представника осамнаест држава, па је почет претрес поднетих предлога у појединастима. При томе је на првом месту одбачен предлог дански, пошто се њиме уводило апсолутно обавезно суђење без икаквих ограничења, а расположење је код делегата било такво, да се на пријем овог предлога није могло мислити. Од осталих предлога главну су пажњу привукли предлози Португалије, Шведске, Србије, Енглеске и Сједињених Америчких Држава. Они су били слични међу собом и имали су то заједничко, што су у принципу уводили обавезно изборно суђење, са извесним резервама, али су набрајали и већи или мањи број спорова, у којима би изборно суђење било апсолутно, без икаквих ограничења. У појединостима пак било је разлике. На дневни ред први је био истакнут амерички предлог, који је био најопсежнији и који је у главном обухватао све сличне предлоге. При дебатовању о том предлогу примљена су у начелу ова два принципа: 1. да се има увести обавезно изборно суђење за све спорове правне природе, који не доводе у питање ни битне интересе, ни зависност ни част једне државе; и 2. да се остави свакој држави право, да она сама оцењује да ли је један спор такве природе. Трећи принцип, који је требало да буде круна рада и који се имао састојати у томе, да

се одреде извесни спорови, за које ће увек бити надлежни изборни судови, да их мирним путем реше, наишао је на тешкоће. Од 24 врсте спорова, које су биле изнете на гласање, ниједна није била усвојена једногласно. Пошто је за остварење конвенције о обавезном изборном суђењу потребна била потпуно или бар приближна једногласност, то је оваким исходом гласања цео уговор био доведен у питање. Сви покушаји, да се та једногласност постигне, пропали су, тако да је аустријски делегат предложио, код оваквог стања ствари, да се усвоји само једна резолуција, којом би државе изјавиле, да у начелу примају обавезно изборно суђење. У исто време државе би дале обећање, да ће у извесном року проучити сва ова питања и да ће после стручног и озбиљног проучавања изјавити, које врсте спорова могу у сваком случају предавати изборним судовима на решавање.

О овом аустријском предлогу одбор А није донео никакву одлуку, већ је решио да оба предлога упути на расматрање и одлуку комисији, у којој су биле заступљене све државе. Тако је прва комисија имала да бира између енглеско-америчког предлога, којим се одмах уводило обавезно изборно суђење у извесним границама и под условима горе истакнутим, и предлога аустриског делегата о доношењу само једне резолуције. Рад у комисији није дуго трајао, али је био врло интересантан. Одмах се могла видети подвојеност у мишљењу, која није допустила да се дође до споразума. Против овога предлога највише се истакао немачки делегат барон Маршал, који се и у одбору већ начелно био изјаснио против оваког увођења обавезног изборног суђења, како се то хтело америчко-енглеским предлогом. Већина делегата, у првом реду познати француски правник Рено, трудили су се да Маршалове разлоге ослабе и обеснаже, али у томе нису успели. Главни принцип о увођењу обавезног изборног суђења без икакве резерве за извесне спорове примљен је са 31 против 14 гласова. Мањина је била тако снажна, да се преко ње није могло прећи. И тако је енглески предлог скинут с дневног реда, предлог аустриски већином гласова је одбачен и тако је цело питање о обавезним изборним судовима остало нерешено. Конференција је на том главном питању показала потпун неуспех.

Што се тиче осталих тачака програма, оне су у другим комисијама делимице повољно свршене, али је њихов значај

и њихова важност незнатна. То су махом питања специјалног значаја и интересују у првом реду оне, који се баве међународним правом. Књига Г. Новаковића и намењена је у главном таквим лицима, која се више интересују међународним правом, јер су у њој изнети искључиво резултати Друге Хашке Конференције, а остале појединости су изнете само у толико, у колико је то било потребно ради бољег разумевања онога, што је Конференција примила. При свем том се књига може препоручити и широм кругу читалаца, а нарочито професионалним политичарима, који ће моћи из ње добити поуку, како је далеко, врло далеко оно време, у коме ће се спорови између народа решавати мирним путем, и како је и данас на потпуном месту она стара римска изрека: Si vis pacem, para bellum.

Д-р Л. Марковић.

БЕЛЕШКЕ

Друштва.

Српска Краљ. Академија Наука. — Академија друштвених наука имала је свој скуп 16 јуна ове године и на том скупу свршени су ови послови: 1. Приказана је историска студија академика д-ра Владана Ђорђевића „Црна Гора и Аустрија у XVIII веку“. Одлучено је да се ова студија штампа као засебно Академијино издање. Што се пак тиче историских докумената које је писац приложио овој својој студији, одлучено је да се они упуте Председништву Академије да оно одлучи о њима, пошто је та документа Академија откупила од д-ра Вл. Ђорђевића, који их је за рачун Академији преписао у Бечу. — 2. Расправа д-ра Драгутина Н. Анастасијевића „Још о години смрти Немањине“ упућена је на оцену д-ру Станоју Станојевићу, проф. Универзитета. — 3. Према реферату академика Љуб. Стојановића одлучено је да се спис Александра Прљинчевића „Исписи из требника манастира Тројице код Плевља и других старих србуља“ штампа у „Споменику“ II разреда.

Академија природних наука имала је свој скуп 18 јуна ове године. На њему су свршени ови послови: 1. Расправа д-ра Недељка Кошанина „Вегетација планине Јакупице у Македонији“ дата на оцену академику д-ру Јов. Цвијићу. — 2. Расправа д-ра Милутина Миланковића „О кинематичкој симетрији и њеној примени на квалитативна решења проблема динамике“ дата је на оцену академику д-ру Мих. Петровићу.

Иста Академија имала је свој скуп и 26 јуна и на њему су, према рефератима одређених референата, примљене за „Глас“ I разреда обе расправе приказане на скупу од 18 јуна.

Академија философских наука имала је свој скуп 27 јуна. На овоме су скупу свршени ови послови: 1. Академик д-р Александар Белић приказао је своју расправу „Акценатске студије (I и II)“ и одлучено да се штампа као засебно Академијино издање. — 2. Расправа проф. Драгутина Костића „Тајно писање у јужнословенским ћириловским споменицима“ дата ја на оцену академику Љуб. Ковачевићу. — 3. Редакција и корсговање каталога словенских хилендарских рукописа од монаха Саве Хилендарца поверена је српском семинару на Универзитету а под руковођењем академика д-ра Александра Белића.

Академија Наука имала је 26 јуна свечани скуп, на коме је прочитана одлука одбора који рукује Мариновићевом задужбином: да се награда из ове задужбине за ову го-

нцу да Јовану Дучићу за збирку песама, коју је био поднео Академији на расписани конкурс.

Наука.

Крај једне полемике. — Г. д-р Јов. Скерлић је на један врло отмен и господски начин завршио полемику са Г. Ст. Станојевићем. Г. Станојевић је у својој критици на Г. Скерлића Српску Књижевност у XVIII веку изнео до осамдесет, принципских и општих, замерака. Г. Скерлић је у свом грдња пуном одговору реагирао од прилике на шеснаест замерака. Кад је Г. Станојевић одговорио Г. Скерлићу и са разлозима и фактима утврдио, да Г. Скерлић ни у тим тачкама, у којима је покушао да се брани, нема право, Г. Скерлић је у последњем свом одговору у С. К. Гласнику оставио и оно мало научног терена, на коме се у првом свом одговору, макар и узгред, задржао, и прешао је у чисту грдњу без иједнога факта и аргумента. Г. Скерлић свакако мисли да онај има право, ко више и боље грди и ружи. Али је оваким начином полемике и особито завршном својом речју, која кипти бесом и погрдама, а не износи ниједног јединог разлога и доказа, Г. Скерлић кавалерски положио оружје и признао да нема право.

Вилхелм Руланд: **Бугарска историја.** — Берлински часопис „Literarisches Zentralblatt“ (Бр. 18 за 1911 г.) јавља да је дворски саветник Вилхелм Руланд написао „Бугарску историју“ (Wilchelm Ruland, Geschishte der Bulgaren. — Берлин, 1911. Зигисмунд. У 8°, стр. 78. Цена 2 марке, повезана 3 марке). О овој историји у истом часопису каже се: „Са радошћу се поздравља свака научна публикација, која слика ма коју страну живота балканских народа а која је написана на једном од западно-европских језика... На основи значајних радова од Буа, Киперта, Каница, Јиречека, Шлумбергера и др., дворски саветник Руланд даје нам кратку али јасну слику целе бугарске историје од најстаријих времена па до наших дана. Књига има ове одељке: I. Од оснивања државе до примања хришћанства (640—865); II. Почетак хришћанске ере (865); III. Турска владавина (1398—1878); IV. Кнежевина Бугарска (1878—1908). Писац обраћа пажњу на историске факте и дате, док занемарује с једне стране културни живот бугарског народа, и с друге стране неке моменте српске и византиске историје. Књига ће читаоца врло добро увести у студију бугарске историје а и политичарима ће за најновије доба учинити врло добре услуге“.

Етнографски Зборник. — Изишла је из штампе XVII књига „Етнографског зборника, који издаје Српска Краљ. Академија Наука. У овој је књизи „Етнографска грађа и расправе“ са три прилога. Први је прилог: „Главни српски жртвени обичаји“, од д-ра Симе Тројановића (стр. 1—238, са регистром). У овој својој расправи д-р Тројановић нам износи остатке жртвених обичаја код Срба у разним животним приликама. Ови су обичаји несумњиво остаци обичаја, које су Срби имали и вршили редовно пре примања хришћанства. Пошто пак тих обичаја има врло много и данас у српском народу, значи да Срби нису прекинули потпуно са многобоштвом примивши хришћанство. С друге стране ови су нам обичаји један од најглавнијих извора за изучавање културног живота српског у најстарије време, јер писаних извора нема, а и

оно што их има код туђих писаца (најглавнији су византијски) и сувише су недовољни. Проучавање језика, религије и религијских обичаја, народних умотворина и др. код српскога народа упоредо са тим елементима код других словенских народа, може нам дати врло приближну слику живота српског у најстарије доба, пре досељења на Балканско полуострво. Стога овакви радови, као што је овај д-ра Тројановића, има велики значај за науку. — Д-р Тројановић је пажљиво прикупио знатан број жртвених обичаја код Срба и згодно их је груписао по категоријама (жртве за усеве, жртве за домаће животиње, жртвовање новина и првенаца и т. д.).

Други је прилог у овој књизи Зборника: „Постанак племена Пипера", етнолошка расправа од д-ра Јована Ердељановића (стр. 239—528). — Д-р Ердељановић је дао досада неколико одличних прилога о проучавању српских племена. Његови радови ове врсте такви су да служе за углед осталим радницима на овоме пољу. И овај његов рад има све добре особине ранијих радова. Нарочито ваља истаћи то што се баш Ердељановић одао проучавању племена српских у црногорским Брдима, у Црној Гори и у суседним крајевима Херцеговине, Боке и Старе Србије, јер доиста област тих племена — како каже сам Ердељановић — даје „нам класичне примере за познавање старијег етничког развитка у нашега народа". Познат је у опште факат да се у брдским крајевима живот народни, његови обичаји и друге особине мењају кудикамо спорије него у долинама и тамо где је комуникација живља, те и мешавина са другима народима јача. У брдским крајевима се могу наћи неке народне одлике, које су у равници давно ишчезле из народне успомене. Добро је што је за предмет етнолошког проучавања тих крајева узео на себе баш сам Ердељановић, јер он тај посао од свију најбоље разуме и најсавесније ради. Они који се овим питањима интересују, а немају могућности да га изучавају непосредно, могу се потпуно поверити проучавању д-ра Ердељановића.

Д-р Ердељановић је овде зналачки описао етничке особине Пипера, као и земљиште на коме они живе. Он је марљиво прикупио знатније податке и о прошлости овога племена. Према подацима, које је он нашао, име овога племена спомиње се у другој половини 15. века (1455 године). Он покушава и да објасни име „Пипери" и да тако пронађе његов постанак. Он сматра да је овоме имену порекло у латинско - романској речи „pĭpĕr", која значи „бибер", који је „од старине био трговачким предметом, а у средњем веку је био средиштем свеколике трговине", па се употребљавао и у земљама поред источне обале Јадранскога мора, као што сведоче подаци из дубровачког архива, које наводи Ердељановић. Поред имена овога племена, Ердељановић наводи још неколико случајева да се име „Пипери" даје селима и местима па и личностима. Ово објашњење имена „Пипери" не изгледа ми ни близу довољно. Д-р Ердељановић не улази у тумачење могућности да се име једног трговачког артикла пренесе у име личности, или племена или области, већ се задовољава једном претпоставком (стр. 316), и онда тражи и наводи сличне случајеве, али опет само случајеве који се тичу само имена „Пипер". Па ипак, чини нам се, ствар није довољно објашњена. Стога бисмо ми предложили другу једну претпоставку, која, чини нам се, има више вероватноће. Д-р Ердељановић наводи једно предање „о браћи: Пипу, Озру, Васу,

Красу и Оту, од чијег би потомства постала данашња српска и арбанашка племена: Пипери, Озриновићи, Васојевићи, Красинћи и Хоти". Даље спомиње неког Пипа Николина, претка српског братства Лутоваца у Братоножићима. Д-р Ердељановић мисли да је име „Пипо" скраћено од имена „Пипер". Место тога тумачења, како би било претпоставити да је име „Пипо" скраћено од имена Филип, јер таких случајева има (упореди Pipo Spano — Филип Маццин — расправа д-ра Станоја Станојевића), а сем тога има српских крајева где се име Филип изговара Пилип (у Босни)? Разуме се да даље треба претпоставити да је наставак „ер" дошао уз ту реч под утицајем романског образовања речи, и онда бисмо имали лично име „Пипер", а од њега име племена, па отуда и име области.

Трећи је прилог у овој књизи зборника „Народна медицина Срба сељака у Левчу„, од (стр. 528—595) Тодора М. Бушетића, учитеља. И Тодор М. Бушетић је вредан радник на прикупљењу народних обичаја и одликује се у овом раду марљивошћу и разумевањем посла.

У додатку су 18. таблица фотографија из племена Пипера — фотографија предела и личности, и карта пиперске области у размери 1:100.000. — Цена је овој књизи Зборника 6 динара.

Д-р Никола Андрић: **Бранич језика хрватскога.** — Из „Narodnih novina" оштампао је Д-р Никола Андрић у засебну књигу низ својих чланака и бележака о језичким и стилистичким грешкама хрватских књижевника и новинара. У „Narodnim novinama" ови су чланци имали натпис „Филолошки записи; из уредничке биљежнице", а овој засебној књизи писац је дао назив „Branič jezika hrvatskoga" (У Загребу 1911. Писак Кр. Земаљске тискаре. У 8°, стр. 180. Цена ?). — Језик хрватских писаца, и ако га они уче из Граматике и статистике Т. Маретића који је своју граматику писао по Вуку и Даничићу, далеко је данас од књижевног језика коме су основу дали и утврдили ова два српска филолога, нарочито Даничић. Оставимо на страну то што код хрватских писаца сваки час наилазимо на покрајинске речи, чије значење не зна огроман део српско-хрватских читалаца, јер и покрајинске речи и изреке имају неко право да уђу у књижевност. Много је горе оно што хрватски писци, не могући каквој страној речи наћи еквивалент у своме народном језику, измишљају нове речи — неологизме — које су често и врло смешне. Нарочито су чудновати и комични неологизми, који постају приликом превођења сложених немачких речи. Али ни то није све. Често су читави изрази, реченице и обрти потпуно туђи ономе језику, који су и Хрвати као и ми, Срби, узели за основу нашег књижевног језика — херцеговачког дијалекта (ако се тај говор може назвати дијалектом). Далеко бисмо отишли, кад бисмо овде наводили и примере. Ми овде констатујемо само факат, који је познат свакоме ко је бар једну хрватску књигу или новине узео у руке и прочитао.

Кад се има на уму факат да хрватски писци уче свој књижевни језик из граматике Т. Маретића и речника Броз-Ивековићева; кад се зна да су и Маретић и Броз и Ивековић црпли грађу за граматику и речник из списа Вука и Даничића, — онда је свакојако занимљиво пронаћи узроке зашто хрватски писци толико одступају од језика истога Вукова и Даничићева. Ти се узроци несумњиво могу наћи у историји досадашњега културнога развитка хрватскога народа.

Може се констатовати и утврдити факат да су у овом погледу имали своју пресудну реч и страни утицаји за којима су се раније хрватску књижевници инстиктивно поводили и њима потпуно подлегли, а исто тако и претеране националистичке и пуристичке тежње њихових писаца и филолога. Хрватска интелигенција, која је писала и стварали књижевност и књижевни језик, није, у целини узевши, имала онолико осећања за народни језик и стил колико српски писци. Српски су писци, добро схвативши и примивши начела Вукова и Даничићева, развијали и усавршавали српски књижевни језик потпуно у духу народнога језика. Код нас Вуков речник и Даничићева граматичка правила били су уџбеници у главном за почетнике, али за израђене писце те су књиге само биле путовође, којима су се писци помагали само у толико да не застране. Они су у народу тражили израза за сваку своју мисао, па ако га у народу нису нашли, узимали су из старије руско-словенске и славенско-српске књижевности, али и то само тада, ако су те речи добиле право грађанства и биле добро познате ширем кругу читалаца. Ако пак нису ни у народу ни у старијој књижевности нашли згодних израза, они се нису плашили да употребе и туђу реч, давши јој при том облик, који одговара духу нашег народног језика. Има прилично случајева да су стваране нове речи — неологизми, — али су ти неологизми стварани потпуно у духу народнога говора. Све је то друкчије било код велике већине хрватских писаца. Будући под врло јаким туђим утицајима, они не само да су имали слабо осећање за народни језик и стил, него су врло често за своје књижевне радње узимали и предмете изван живота свога народа. Књижевност, која је црпла мотиве из народног живота, није међу хрватском интелигенцијом имала много читалаца. Онима, који прате развитак хрватске књижевности, познато је како је тешке оптужбе секретар Матице Хрватске на прошлогодишњој скупштини бацао на хрватску интелигенцију што занемарује народну књижевност.

Разуме се да се све ово, што овде рекосмо, не може данас потпуно применити и на све данашње хрватске књижевнике. То се све тиче оних књижевника који су били и од којих је остао незнатан број. У Загребу данас има једно симпатично коло хрватских књижевника окупљено у „Друштву хрватских књижевника“ и око „Савременика“, који се — поред тога што хрватску књижевност хоће да створе правом уметношћу у савременом смислу — озбиљно труде да јој улију што више свога народнога духа. И ако се и у делима овога кола млађих књижевника налази прилично језичних и стилских грешака, које су они сасвим природно наследили од својих претходника, ипак се у њиховим књижевним творевинама обраћа пажња и на чистоту језика и стила.

Напред споменуте грубе језичке и стилске грешке код хрватских писаца биле су и раније предмет оптужбе у хрватској књижевности. Сада пак д-р Никола Андрић као да је те грешке нарочито узео на нишан. У главном његове су напомене тачне и његови приговори оправдани. Али ипак нама се чини да се језик не може поправљати на овај начин, како у главном мисли и ради д-р Андрић. Андрић је углавном пошао истим путем којим поодавно код нас иде карловачки професор Јован Живановић, који готово стално у „Бранкову колу“ пише и расправља о чистоти српског језика. Разуме се да је веома потребно и корисно радити на томе да књи-

жевници правилно пишу и употребљују поједине речи, али то ипак није најглавније. Код писаца нису главно речи, већ мисли. Стога треба тежити да они не само правилно пишу и употребљују поједине речи, већ и да, поред тога, пишу јасно и разумљиво. Поред чистоте језика, врло је значајна ствар и чистота стила. Те две ствари никако се не смеју одвојити једна од друге. Кад је реч о чистоти језика, не сме се занемарити јасност стила; нити се — обратно — сме занемарити чистота језика, кад се тражи јасност и логичност у изражавању. Онај, који непрестано попује да ову реч не треба писати овако него онако, да место једне речи треба рећи другу, која често значи што и прва, постаје досадан, па му се и паметни савети и приговори не примају. Такав је случај са нашим Јованом Живановићем, који је често и сувише педантан у овом погледу. Али кад кажемо да је д-р Андрић пошао путем Јов. Живановића, нисмо мислили рећи да он у свему иде за Живановићем. Он исправља често и врло грубе стилске грешке, као што је н. пр., ова: „Код нас је али улога Бласелова додијељена господину О.“, место: „Али је код нас Бласелова улога додијељена господину О.“ Али оваких исправака има много мање него оних других.

Углавном д-р Андрић има правилне појмове о чистоти и правилности језика, и ако се и код њега може наћи понека грешка, коју би требало исправити. Па ипак, и ако смо ову књигу прочитали са прилично симпатије, не можемо пропустити а да се с писцем мало не објаснимо. А он је за то крив. На стр. 79—86 ове своје књиге д-р Андрић полемише са д-ром Јов. Скерлићем. Он нарочито оптужује д-ра Скерлића због језичних грешака. Д-р Скерлић истина има и сувише слободоумно гледиште у језичним питањима. Са његовим се гледиштем ни ми не слажемо увек, управо далеко се више с њим не слажемо него што се слажемо. Он сматра да књижевни језик не стварају граматичари и филолози, већ писци. Ово је само релативно тачно. Као год што не ствара књижевни језик сваки граматичар и филолог, тако исто не ствара га ни сваки писац. Језик стварају заједно само трезвени и темељни граматичари, филолози и писци. Али то се нас овде не тиче, нити ми мислимо бранити нити заједно са д-ром Андрићем нападати д-ра Скерлића. Они међу собом имају неке старе рачуне, па ћемо их оставити да их сами пречишћају како знају и умеју. Али д-р Андрић је, поред д-ра Скерлића, жестоко ошинуо и све нас остале што у Београду пишемо. Он каже: „Над београдским се Теразијама лелијају (sic) милијуни језичних неподопштина, којима — у земљи славнога Караџића и сто година иза његових почетака! — нитко не стаје на пут, нити се итко труди, да им у демократској земљи демократским начином закрене вратом. Србијански научењаци отворили су широм срце туђиначком осећају и конструкцији, не налазећи у себи основног отпора, који је још прије неколико деценија био главно обиљежје њиховог књижевног значаја... Биоградски научењаци и новинари пишу данас рђавијим језиком, него што смо ми Хрвати писали иза најкобнијих језичних трагова немачкога апсолутизма“. — Кад човек, који зна како се у Београду и Загребу пише, прочита ове Андрићеве речи, мора му пасти на памет она народна изрека: „Због брата Николе омрзао и светог Николу“, Д-ру Андрићу је нешто раније скривио д-р Скерлић, а д-р Скерлић живи и пише „над београдским Теразијама“, и сад д-р Андрић осуо своје стреле на све нас

који живимо и пишемо „над београдским Теразијама“. Сам би га ђаво знао шта му је ово требало, па баш и да је цела целцата истина што је рекао. Доиста „над београдским Теразијама“ не пишу сви баш како би требало, али је истина и то да се куд и камо горе пише и говори „над загребачким Каптолом“, и ако игде на свету има „језичних неподопштина“, нигде их заиста нема толико ни таквих као у Загребу.

Д-ру Андрићу ова напомена није ни најмање била потребна. Требало је да грешке исправља и да грешнике упућује, а не да напада. Он пише „Бранич језика хрватскога“. Ми у Београду можемо то лепо разумети и као бранич језика „српскога“, јер и ми, као и сви трезвенији и слободоумнији људи у Загребу и у целој Хрватској, свим силама радимо на томе да језик хрватски значи исто што и српски. Напослетку, ако д-р Андрић хоће поуздано да зна како ваља чисто хрватски писати и говорити, не би погрешио ако би се чешће обзирао и видео како се пише и говори „над београдским Теразијама“, па шта више и из књига самога д-ра Скерлића може бар понешто паметно научити што се језика тиче.

— л —

Уметност.

Стечај за драму. — Управа Народног Позоришта расписала је овај стечај за драму:

„Како у последњем драмском стечају, у години 1910, није награђено ниједно дело, намењена награда Његовог Величанства Краља у суми од 1.000 динара, доделиће се најбољем драмском делу у новом стечају, у години 1911—1912, који управа Народног Позоришта расписује под овим условима:

Дело може бити трагедија или комедија, комад из живота нашег народа ма ког краја, с догађајима из садашњости или прошлости, с музиком или без музике, у прози или стиху, без ограничења у броју чинова.

Награда ће се издати 1 јуна 1912 године најбољем делу које у сезони 1911—1912 буде изведено на позорници Народног Позоришта.

У стечају ће учествовати сва дела која буду изведена до 1 јуна 1912 године, а изводиће се дела која буду поднесена у рукопису најдаље до 1 фебруара 1912. О пријему рукописа за извођење на позорници решаваће Управа Народног Позоришта, а о додељивању награде изведеним делима нарочити одбор.

Рукописи се подносе Управи Народног Позоришта с именом писца или под псевдонимом“.

Преглед часописа.

Дан. — На Цетињу је од марта месеца ове године почео излазити, под уредништвом д-ра И. Шкеровића и Душана С. Ђукића, „Дан“, лист за науку и књижевност. Први и друга свеска изишле су заједно 28 марта с овим садржајем: 1. Од уредништва; — 2. Стогодишњица Доситејева; — 3. Марко цар: Умјетност у Литератури; — 4. Д-р Н. Шкеровић: Ђуро Крижанић, његов рад и идеје; — 5. Душан Вуксан: Загребачки рукописи Гундулићева Османа; — 6. Лабуд Гојнић: Надлежност са претходно исљеђење, кад чиновник учини убиство вршећи службу; — 7. Љ. Бакић: Надлежност Шеријатских судова Црној Гори; — 8. М. Драговић: Прилози к историји односа Црне Горе спрам Русије; — 9. Лав Н. Толстој: О Шекспиру (пријевод П. В-ћа); — 10. Ф. Радичевић: Ђорђе Срдић, добрски учитељ. — Књижевност: 1. Нико-

ла I.: Мору; — 2. Иво Војновић: Еквиноцијо; — 3. Т: О Доситејевој стогодишњици једна напомена; — 4. Душан С. Ђукић: Ловћен, Два ускока, To de or not to de; — Максим Горки: Пред лицем живота (превео Мел.); — 6. М. М. Ракић: Кондир (пјесма); — 7. Перо Ђ. Шоћ: Срећа; — 8. Jean Richepin: Ружичасти брод (превео П. Ђ. Шоћ); — 9. Д-р Фран Илешић: Матица Словенска; — 10. Сл. Г.: Хајдемо душо! (пјесма); — 11. Милутин Чекић: Најновији рад J. Маринковића; — 12. Народно Позориште. — Биљешке: 1. Тарас Шевченко 50-годишњице његове смрти; — 2. † Antonio Fogazzaro! — 3. Шекспир или Бакон? — 4. Minerva; — 5. Рад. Васовић: Трагови леденог доба у Цр. Гори; — 6. Жил. Пајо: Васпитање воље. — Алманах хрватских и српских књижевника. — Евгеније Н. Чириков. — Толстојева драма: Љешина. — Свесловенска изложба у Прагу. — Изложа словенских новинара у Београду. — † Роберт Солингер — † Фр. Удс. — † Фридрих Шпилхаген. — Прикази књига. — Народно здравље и привреда: 1. Д-р Јов. Кујачић: О студени; — 2. Мило Вујовић: Фрагменат из наше нар. привреде; — 3. Кратак преглед рада Привредног Савјета. — Прилог: Посланица Митрополитова.

ВЛАСНИК
Аца М. Станојевић
УРЕДНИЦИ
Др. Драгољуб М. Павловић и Риста J. Одавић
Штампарија „Доситије Обрадовић" Димитрија Гавриловића (пређе А. М. Станојевића)
(Чика Љубина улица бр. 8)